MÂNEVÎ EĞİTİM METODU OLARAK HALVET

Halvet, kulun Rabbi ile yalnız kalmasıdır. Bu halin temini için tasavvufta geçici sürelerle toplumdan uzaklaşmak bir metot haline gelmiştir. Belirli kurallar çerçevesinde çilehâneye çekilen mürid, burada her türlü kötü alışkanlığını terk ederek Allah'ın rızasına uygun vasıflarla donanmış olarak mânevî eğitimini tamamlama imkânı bulmaktadır. Halvet, dünyanın tüm telaşı ve koşuşturmalarından sıyrılarak insanın kendisine vakit ayırabileceği uygun bir ortam sağlamaktadır. İnsanın yaratılış gayesini ve amellerini muhasebe etmesi için bir fırsat olarak değerlendirilen halvet, Hz. Peygamber'in ifadesiyle büyük cihad olan nefis terbiyesi için de bir vesiledir.

Elinizdeki kitap, bir taraftan peygamberler tarihinden günümüze, uzlet ve halvet uygulamalarının ne şekilde tezahür ettiğini tahlil ederken diğer taraftan da tarikatlarda ayrıntılarında çeşitlilik görülen halvet usulü ve âdâbını incelemektedir. Bu bağlamda, halvet ile ilgili teorik tartışmalardan ziyade, İslâm tarihi boyunca nasıl uygulandığı meselesi özelinde, halvetin pratik yönü üzerinde durmaktadır.

326

MÂNEVÎ EĞİTİM METODU OLARAK HALVET

DR. MAHMUD ESAD ERKAYA

ilâhiyât

MÂNEVÎ EĞİTİM METODU OLARAK HALVET

DR. MAHMUD ESAD ERKAYA

ilâhiyât

بسم الله الرحمن الرحيم

MÂNEVÎ EĞİTİM METODU OLARAK HALVET

ilâhiyât 326

Mânevî Eğitim Metodu Olarak Halvet
Dr. Mahmud Esad ERKAYA

ISBN 978-605-80786-0-4

1. Baskı: Mart 2019

Sertifika No: 33205

Mizanpaj: Tavoos
Sayfa Düzeni: Tavoos
Kapak: MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.
Baskı: Hermes Ofset / İskitler-Ankara

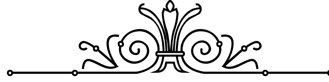
ilâhiyât
Cinnah Cd. Kırkpınar Sk. 5/4 Çankaya / Ankara
Tel: (0312) 439 01 69 Faks: (0312) 439 01 68
ilahiyatyayin@gmail.com

MÂNEVÎ EĞİTİM METODU OLARAK HALVET

Dr. Mahmud Esad ERKAYA

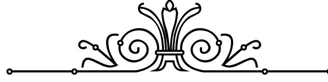
MAHMUD ESAD ERKAYA

Ankara'da doğdu (1985). Sincan İmam Hatip Lisesi'nden (2002), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu (2006). Yüksek lisansını tamamladı (2009). Bir süre imam-hatiplik yaptı (2007). Daha sonra Diyanet İşleri Başkanlığı Konulu Hadis Projesi kapsamında çalışmalarını sürdürdü (2012). Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı'na araştırma görevlisi olarak atandı (2012). Yedi ay süreyle Ürdün'de misafir araştırmacı olarak bulundu (2014). Kur'ân Kaynaklı Tasavvuf Kavramları adlı teziyle doktora çalışmalarını tamamladı (2015). *Kur'ân Kaynaklı Tasavvuf Kavramları* ve *Hanefî Fakihlerin Zayıf Hadisle Hüküm Verme Gerekçeleri (el-Hidâye Örneği)* adlı yayınlanmış iki kitabı ve çeşitli akademik dergilerde makaleleri bulunan yazar halen Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı'nda Dr. Öğr. Üyesi olarak çalışmalarına devam etmektedir.

İÇİNDEKİLER

II. BÖLÜM
TARİKATLARDA HALVET UYGULAMALARI

ÖNSÖZ

İnsan, madde ve mânâ yönü bulunan bir varlıktır. Nasıl ki insanın maddî kişiliği eğitim sürecine tâbî tutulup terbiye ediliyorsa, mânevî kimliği de birtakım özel eğitim yöntemleri ile geliştirilmesi gereken bir alandır. Hakikatte insan, bedeniyle değil, mânevî yönüyle insandır. Ruh, bedenden önce yaratılmış ve insanın aslî kimliği ruhuyla şekillenmiştir. Beden ise insana verilmiş bir emanet olup bir gün tekrar alınacak, geriye yine mânevî kimliğini teşkil eden ruhu kalacaktır. Bundan dolayıdır ki tasavvuf ilmi, insanın geçici yönünden ziyade kalıcı olan mânevî karakterine odaklanmış, ruhun tasfiyesi ve nefsin terbiyesine yönelik geliştirmiş olduğu metodlarıyla insanın mânevî şahsiyetinin eğitimi üzerinde durmuştur.

Öte yandan günümüzde pek çok kimsenin tatmin olmadığı modernitenin materyalist, pozitivist ve rasyonalist yapısı, post-modern insanı mâna arayışına sevk etmiştir. Bu bağlamda maddî düzlemde cevabı bulunamayan mânevî ve fikrî soruların, büyük oranda tasavvufî kültür içerisinde cevaplandırılabilmesi, insanları tasavvufa yöneltmektedir. Zira tasavvufî öğretinin günümüz insanına verebileceği çok şey bulunmaktadır. Tasavvuf, her şeyden önce mânevî arınmayı tesis eden bir ilimdir. Kurmuş olduğu mânevî eğitim metodolojisi ile güzel ahlâklı bireylerden oluşan toplum tesis etme potansiyelini haiz olan ta-

savvuf, aynı zamanda modern dünyada insanın ruhî sıkıntılarına çözüm bulabilecek en önemli disiplindir. Bu bakımdan tasavvufta uygulanan metodların incelenip günümüze tatbik edilmesi, insanlığın içerisinde bulunduğu sorunları aşabilmesi açısından önem arz etmektedir.

Tasavvufta insanın mânevî eğitimi konusunda farklı metodlar uygulana gelmiştir. Bu metodlardan birisi de halvettir. Halvet, asıl itibariyle kulun, Rabbi ile yalnız kalmasıdır. Bunun temini için tarikatlarda geçici sürelerle toplumdan uzaklaşmak bir metot haline gelmiştir. Belirli kurallar çerçevesinde çilehâneye çekilen sâlik, burada her türlü kötü alışkanlığını terk ederek Allah'ın rızasına uygun vasıflarla donanmış olarak halvetini tamamlama imkânı bulmaktadır. Bu bağlamda halvet, dünyanın tüm telaşı ve koşuşturmalarından sıyrılarak insanın kendisine vakit ayırabileceği uygun bir ortam sağlamaktadır. Ayrıca insanın yaratılış gayesini ve amellerini muhasebe etmesi için bir fırsat, insanlardan muvakkaten de olsa uzaklaşarak kişinin Rabbi ile baş başa kalması ve Hz. Peygamber'in ifadesiyle büyük cihad olan nefis terbiyesi için de bir vesile olarak görülmektedir.

Tasavvuf tarihi boyunca bazı istisnaları olsa da hemen tüm tasavvuf ekolleri halveti bir mânevî eğitim metodu olarak uygulamıştır. Zira sûfîlere göre, insanın diğer insanlara faydalı olabilmesi, ancak kendi nefsini terbiye edip olgunlaşması ile mümkün olur. Bunun için kişiyi yanlış yollara sevk edecek unsurların ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu bağlamda sûfîler, halvetin, dünyanın tüm çekiciliğini bertaraf ederek, nefis terbiyesi için uygun ortamı sağlayacak önemli bir uygulama olduğu bilinci ile halvete yönelmişlerdir. Zamanla şekillenen usul ve âdâbı ile halvet, kâmil insan yetiştirmek için yoğunlaştırılmış bir seyrüsülûk programına dönüşmüştür.

Bu çalışma, peygamberler tarihinden itibaren kısmen

günümüze kadar, tasavvufta uzlet ve halvet uygulamalarının ne şekilde tezahür ettiğini ve tarikatlarda ayrıntılarında çeşitlilik görülen halvet usulü ve âdâbını tahlil etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda halvet ile ilgili teorik tartışmalardan ziyade, İslâm tarihi boyunca nasıl uygulandığı meselesi özelinde halvetin pratik yönü üzerine yoğunlaşılmıştır. Çalışmanın giriş bölümünde genel olarak tasavvufta mânevî eğitim, halvet ile ilişkili kavramlar ve halvet literatüründen bahsedilmiştir. Daha sonra birinci bölümde, tasavvuf kaynaklarında iktibas edildiği çerçevede peygamberler tarihindeki halvet örnekleri ile sahabe ve tâbiîn dönemlerinden Gazzâlî'ye kadar olan süreçte uzlete çekilen zâhid ve sûfîlerden bahsedilmiştir. İkinci bölümde ise Anadolu'da etkisi bariz bir şekilde görülen tarikatlardaki halvet uygulamaları, halvet usulü ve âdâbı üzerinde durulmuştur.

Mânevî Eğitim Metodu Olarak Halvet isimli bu çalışmamda, kaynak temini hususundaki katkılarından dolayı kıymetli hocam Prof. Dr. Hayri KAPLAN'a, çalışmayı okuyup değerli kanaatlerini benimle paylaşan babam Dr. Metin ERKAYA'ya ve Dr. Salih AYDEMİR'e, tashih konusundaki katkılarından dolayı eşim Ayşe Hümeyra ERKAYA'ya teşekkürlerimi sunuyorum.

Dr. Mahmud Esad ERKAYA
Ankara, Aralık 2018

GİRİŞ

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه أجمعين.

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla...

Âlemlerin Rabbi Allah Teâlâ'ya hamd, efendimiz Hz. Muhammed'e (sas) ve onun cümle âline ve ashabına salât ve selâm olsun!

Tasavvufun en temel gayesi, insan-ı kâmil olan Peygamber Efendimiz'in sergilemiş olduğu yaşam tarzına uygun bir yaşantı ile ruhen ve bedenen her türlü kötülükten arınarak Allah'ın rızasını kazanıp marifetine ulaşmaktır. Bu gayeyi gerçekleştirmek için tasavvufta geliştirilen metotlardan birisi de halvettir. Halvet her şeyden önce insanın kısıtlı sürelerle de olsa insanlardan uzaklaşarak Rabbi ile başbaşa kalmasıdır. Bu yalnızlık, kişiye nereden gelip nereye gittiğini sorgulama imkânı tanımaktadır. Halvette, yaratılışın gayesi, insanın âlemdeki konumu, yaratılmışlar arasındaki önemi ve dünyadaki misyonu üzerine uzun uzun tefekkür etme imkânı bulan insan, halvet süresince daha önce düşmüş olduğu hatalara dair pişmanlıklar duymakta, yapmış olduğu tevbeler ve ibadetlerle birlikte mânevî arınmayı gerçekleştirmektedir. Bu yönüyle halvetin tasavvufî eğitimde önemli bir yeri bulunmaktadır. Halvetin peygamberler tarihinden günümüze kadar uygula-

nış şekillerini konu edinen bu çalışmaya giriş olması açısından genel anlamda tasavvufta mânevî eğitimin mahiyeti üzerinde durmak faydalı olacaktır.

1. TASAVVUFTA MÂNEVÎ EĞİTİM

Eğitim, bireylerin davranışlarında, kendi yaşantıları yoluyla ve kasıtlı olarak değişim meydana getirme denemeleri sürecidir.[1] Genel anlamıyla eğitimde olduğu gibi tasavvufî eğitimde de tam olarak insanın davranışlarında bir değişimin gerçekleştirilmesi söz konusudur. Nitekim tasavvufun gayesi, insanı kötü ahlâk ve her türlü çirkinlikten uzaklaştırıp güzel vasıflar ve ahlâk ile donatarak insan-ı kâmil mertebesine yükseltmektir. Bundan dolayı, maddenin yapısındaki değişikliği inceleyen kimya bilimine benzetilerek insanın yapısındaki değişim için *kimyâ-i saâdet* (mutluluk kimyası) tabiri kullanılmıştır. Bu bağlamda kimyâ-i saâdet, nefsin belirli bir süreçten geçirilerek mutluluğa ulaştırılmasını ifade etmektedir.

Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'ye (ö. 638/1240) göre gerçek kimya, madenleri dönüştürmek değil, mânevî yapısını değiştirerek insanı kemâle ulaştırmaktır. Madenler doğada çeşitli nedenlerle değişim ve dönüşüme uğrarlar. Ancak bu değişim geçici bir sebepten kaynaklandığı için devamlılık arz etmez. Bundan dolayıdır ki, her maden söz konusu engelleyici etkenlerin ortadan kaldırılmasıyla tekrar saf hale gelebilir. Maddeler için söz konusu olan bu durum gibi, insanların da özüne dönerek kemâle ulaşması mümkündür. Kemâle ulaşmanın önündeki geçici engeller ise ancak ruhun tasfiyesi ve nefsin terbiye ve tezkiyesi ile kaldırılabilir.[2]

1 Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş* (Ankara: Pegema Yay., 2005), s. 19.
2 Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli, (İstanbul: Litera Yay., 2007), VIII, 34; Ekrem Demirli, *İslam Metafiziğinde Tanrı ve İnsan* (İstanbul: Kabalcı Yay., 2009), s. 155.

Tasavvufta, özellikle kurumsallaşmış tarikatların ortaya çıkması ile birlikte, mânevî eğitim iki farklı usul takip edilerek gerçekleştirilmektedir. Bunlardan ilki, Nakşibendiyye gibi halvet ve riyâzeti esas almayan tarikatların uyguladığı, ruhun tasfiyesine odaklanan yöntemdir. Bu usule göre, sûfînin insanda bulunan latifelerini tasfiye etmesi ve böylece ruhunu güçlendirerek olgunlaşması esastır. *Latife*, son derece ince bir mâna ifade eden, kelimelerle açıkça anlatılamayan, işaret yoluyla ehline söylenilebilen, tadılarak ve yaşanarak öğrenilen, insandaki ruhanî cevhere verilen isimdir.[3] Latifeler, her insanın göğsü üzerinde bulunan ve ruh dünyasının, maddî bedenle alakasının yoğunluk kazandığı merkezlerdir.[4]

İnsanda beşi halk (yaratılış), beşi de emir âlemine ait on latife (*latife-i aşere*) bulunduğundan söz edilmektedir. Bunlardan halk âlemine ait olanlar *hava*, *su*, *toprak* ve *ateş* olup *anâsır-ı erbaa* (dört unsur) olarak isimlendirilir. Bunların yanında bir de *nefis* adı verilen bir latife bulunmaktadır ki, bu da diğerleri gibi halk âlemine aittir. Öte yandan emir âlemine ait olan latifeler ise *kalp*, *ruh*, *sır*, *hafî* ve *ahfâ* olup *letâif-i hamse* (beş latife) olarak adlandırılmaktadır. Halk âlemine ait olan dört unsur (hava, su, toprak ve ateş) insanın bedenini oluşturmaktadır. Letâif-i hamse ise insanın ruhanî yönü ile ilişkili olan varlıklardır.[5]

Ruhu tasfiye etmeye yoğunlaşan tarikatlarda mânevî ilerleme (seyrüsülûk),[6] kalp latifesinden başlayarak beş la-

3 Osman Türer, "Latife", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVII, 110.

4 Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yay., 2009), s. 395.

5 Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul fi'l-evliyâ*, haz. Ahmed Ferîd el-Mizyedî (Beyrut: Dâru'l-Kütibi'l-İlmiyye, 2010), s. 36; İsa Çelik, "Tasavvuf Terminolojisinde Letâif-i Ruhaniyye", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, 9/2 (2009): 87.

6 Seyrüsülûk (السير والسلوك) tasavvufta Hakk'a ermek için bir rehberin öncülüğünde ve denetiminde mânevî makamlar arasında yapılan rûhî olgunlaşma yolculuğunu ifade etmektedir. Bkz. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf*

tifeye temerküz etmek suretiyle yapılan zikirlerle devam eder. Kalp latifesi sol memenin iki parmak altında; ruh latifesi sağ memenin iki parmak altında; sır latifesi sol memenin iki parmak üzerinde; hafî latifesi sağ memenin iki parmak üzerinde; ahfâ ise göğsün ortasında bulunmaktadır. Halk âlemine ait nefis latifesinin yeri ise alnın tam ortasıdır.[7] Tasavvuf yoluna giren sâlik mürşidinin kendisine verdiği belirli zikirler ile her bir latife üzerinde sırasıyla yoğunlaşarak mânevî yolculuğu gerçekleştirir. Nitekim sûfîlere göre insanda yaratılış itibariyle var olan latifelerin fonksiyonlarını icra edebilmeleri için mânevî eğitime ihtiyaçları bulunmaktadır. Böyle bir mânevî eğitimden geçilmediği takdirde insan, nefsin hâkimiyeti altına girerek maddi arzuların esiri olur. Kâmil bir mürşidin gözetiminde ruhanî terbiyesini tamamlayan mürid ise kemâle doğru ilerleyerek ilâhî keşiflere mazhar olur.[8]

Seyrüsülûkta Halvetiyye ve Kadiriyye gibi halvet ve riyâzeti esas alan tarikatlar ise *atvâr-ı seb'a* adını verdikleri nefsin yedi mertebesi üzerinde yoğunlaşma usulünü benimsemişlerdir. Buna göre nefsin yedi mertebesi, *emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râzıye, marziyye ve kâmile*dir. Seyrüsülûkta, nefsin bu yedi derecesi, her birinde *Lâ ilâhe illallah, Allah, Hû, Hak, Hay, Kayyûm* ve *Kahhâr* gibi tarikatların kendi usullerince tesbit ettikleri Allah'ın isimleri zikredilerek aşılmak suretiyle kemâle ulaşılması hedeflenir.[9] Bu ikinci metodu benimseyen tarikat-

Terimleri Sözlüğü (İstanbul: Kabalcı, 2012), s. 316; Selami Şimşek, *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Litera Yay., 2017), s. 312.

7 Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 36; Çelik, "Tasavvuf Terminolojisinde Letâif-i Ruhaniyye", 87.

8 Türer, "Latife", *DİA*, XXVII, 110; Çelik, "Tasavvuf Terminolojisinde Letâif-i Ruhaniyye", 87.

9 Muhiddin Usta, "Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı Seb'a Metodu" (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2015), s. 47; İsa Çelik – Birol Yıldırım, "Halvetiye Geleneğinde Etvâr-ı Seba/Nefsin Mertebeleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi,* 86 (2018): s. 26.

lar riyâzet ve halvete önem vermişlerdir. Nitekim nefsin çeşitli arzu ve isteklerinin önüne geçmek ve onu terbiye etmek ancak insanı Allah'tan uzaklaştıran mânevî kirlerden arınmak ve mâsivâya olan muhabbetten kurtarmak ancak insanın gönlündeki riyâ, kibir, haset, gurur, düşmanlık ve şehevî arzulardan kurtulmakla mümkün olur. Bunun için de nefsin hoşuna gidecek her türlü davranıştan uzaklaşmak gerekir. İnsanın toplumdan uzaklaşarak dünya ile irtibatını kesebileceği bir mekâna çekilmesi, bu hususları gerçekleştirmek için uygun ortamı sağlayacaktır. Bundan dolayı halvet, söz konusu tarikatların mânevî eğitim usullerinde önemli bir fonksiyon icra etmektedir.

Öte yandan tasavvufta genel olarak toplumun her kesimine ve özel olarak da müridlere yönelik olmak üzeri iki ayrı eğitim politikasından söz edilebilir. Bunlardan mürşidin, vaaz ve sohbetler vasıtasıyla toplumun her kesimine yönelik yaptığı irşad çalışmaları geniş kapsamlı bir etkiye sahipken, özellikle tekke içerisinde birebir ilgilenmek suretiyle müridlerine yönelik uyguladığı özel eğitim programları daha sınırlıdır. Ne var ki mürşidlerin eğitim faaliyeti gösterdikleri esas ve en etkili alanı tasavvufî intisabı olan müridlere yönelik çalışmaları teşkil etmektedir.[10] Zira tasavvufta mânevî eğitim nazari/teorik bir eğitim sistemi değildir. Bundan dolayıdır ki tasavvuf *hâl ilmi* olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir deyişle tasavvuf doğrudan tecrübe edilerek öğrenip mesafe kat edilebilecek bir ilimdir. Hem ruhun tasfiyesine, hem de nefsin tezkiyesine yoğunlaşan tarikatlarda uygulanacak tasavvufî eğitimin, mürşidin rehberliğinde müridin bizzat tecrübe ederek gerçekleştirmesi söz konusudur. Tıpkı Hz. Peygamber ile ashabı arasındaki ilişkide olduğu gibi, mürşid de kendisine ta-

[10] Bkz. Osman Türer, "Bir Eğitim Müessesesi Olarak Tasavvuf", *İslâm'da Aile ve Çocuk Terbiyesi (I),* (2005): 288.

bi olan müridlerine tasavvufun esaslarını öğretmekle vazifelidir. Mürşid, her an yanında bulunan müridlerine, bir taraftan bu esasları anlatırken, diğer taraftan da hali ile bizzat uygulamalı olarak bunların hayata nasıl aktarılabileceğini göstermektedir.[11] Bu bakımdan tasavvufî eğitimde deneyim ve örnekliğin önemli bir fonksiyonu bulunmaktadır. Bir mürşidin gözetimi ve yönlendirmesiyle girilen halvetler, uzun süreli tasavvufî eğitim programının yoğunlaştırılmış hali mahiyetindedir. Süresi değişebilmekle birlikte umumiyetle uygulanan kırk günlük halvet süresince, mürşid, müridinin tasavvufî gelişimini vâkıa ve rüyalar vasıtasıyla takip eder. Onun kabiliyeti doğrultusunda yapacağı ibadet ve zikirlerine yön verir. Dolayısıyla halvetin tasavvufî eğitimde önemli bir yeri olduğu görülmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Tasavvufî eğitimin en temel gayesi, şeriatın getirmiş olduğu emir ve yasaklara riayet ederek, sâlikin[12] Allah'a ulaşmasını sağlamaktır. Ne var ki Allah'a ulaştıran yolda karşılaşılan birtakım engeller bulunmaktadır. Bu engellerin başında ise dünya bulunmaktadır. Dünyanın cazibesi, müridi gittiği yoldan çoğu zaman alıkoymaktadır. Söz konusu engeli aşmanın pek çok yöntemi bulunmakla birlikte, bunlardan bir tanesi de ondan uzaklaşmaktır. Bunun için tasavvuf ehli, hayatlarının bir bölümünde insanlardan uzaklaşmak ve dünyanın nefse hoş gelen yönlerini terk etmek için, yalnız yaşamayı tercih etmişlerdir. Bu bağlamda halvet, bazı mutasavvıflarda hayatın bütününü

[11] Bkz. Şakir Gözütok, *Sûfî Pedagojisi Tasavvufta Şahsiyet Eğitimi* (İstanbul: Nesil Yay., 2012), s. 127-149; Mahmud Esad Erkaya, "Hâlidiyye Tasavvuf Geleneğinde Mürid-Mürşid İlişkileri", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi,* IX/18 (2017): 840.

[12] Tasavvuf yoluna giren ve bu yolda ilerlemekte olan kimseye sâlik (السالك) ismi verilmektedir.

kuşatacak şekilde bir hayat tarzına dönüşmüş; büyük çoğunluğunda ise sınırlı sürelerde gerçekleşmiştir.

Toplumdan uzaklaşıp, kimsenin bulunmadığı bir yere çekilerek, ihlâs ve samimiyet içerisinde riyâzet ve mücâhede ile Allah'a ibadet etme uygulaması, tasavvufta *halvet*, *uzlet*, *erbaîn*, *çile*, *inzivâ* ve *vihdet* gibi farklı kavramlarla ifade edilmiştir. Bu kavramlar kimi zaman kelime anlamlarıyla, kimi zamansa sûfinin içinde bulunduğu tasavvufî geleneğe uygun olarak ıstılahî anlamıyla kullanılmıştır. Bu kavramlar içerisinde en çok yaygınlık kazananları ise *halvet* ve *uzlet* olmuştur.

2.1. Halvet ve Uzlet

Halvet ve uzlet tasavvuf tarihinde hem sözlük hem de terim anlamıyla yaygın bir şekilde kullanılan kavramlardır. Halvet, sözlükte "yalnızlık, tek başına kalmak, topluma karışmamak, boşluk, arınmak, tenhada birisi ile buluşmak ve suçsuz olmak" gibi anlamlara gelmektedir.[13] Uzlet ise "geri çekilme, yalnızlık, işten çekilme, ayrılma, inzivâya çekilme, bir kenara çekilme, alakayı kesme, beden ve düşünce itibariyle ayrı olma" anlamlarını ifade etmektedir.[14] Buradan sözlük anlamları itibariyle halvet ve uzlet kelimelerinin yakın anlamlı iki kelime olduğu anlaşılmaktadır.[15] Bununla birlikte toplumdan uzaklaşma fiilinin uzlet ve bunun sonucunda yalnız kalmanın ise halvete tekabül ettiğini söylemek mümkündür. Istılahî anlamlarına bakıldığında ise her iki kavramın birbirinin yerine kulla-

[13] Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, haz. Abdülhamid Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), I, 441; Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekeriyyâ İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, haz. Abdüsselam Muhammed Harun (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979), II, 204.

[14] Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, III, 147; İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, IV, 307; Süleyman Uludağ, "Uzlet", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XLII, 256.

[15] Ayrıca bkz. Muhammed b. A'lâ b. Ali el-Fârukî el-Hanefî Tehânevî, *Mevsûâtü keşşâfi ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, haz. Refîk el-Acem (Beyrut: Mektebetu Lübnan [Librairie du Liban], 1996), I, 764.

nılmakta olduğu görülmektedir. Zira ikisi de Allah'a daha iyi ibadet etmek amacıyla dünyalık her şeyden ve insanlardan bedenen veya kalben uzaklaşmayı ifade etmektedir. Bu uygulamanın şekli ise kişinin tasavvuf yolundaki kat ettiği mesafeye ve makamına göre değişebilmekte olup bedenen insanlardan uzaklaşma veya mâsivâyı[16] kalpten çıkartma uygulaması olarak iki farklı şekilde tatbik edilmektedir.

Tasavvufta halvet ve uzlet kavramları, yolun başında olan müridler için dünyevî her türlü meşgaleden bedenen uzaklaşmak suretiyle, insanların yaşadığı şehir ortamından ayrı bir yere göç etmek yahut kapanmak şeklinde gerçekleşen Allah'a yönelme halini ifade etmektedir. Buna mukabil, mânevî olgunluğa erip yolun sonuna yaklaşmış olan mutasavvıflar için halvet ve uzlet bedenen insanlardan uzaklaşmayı değil, gönülden mâsivâyı çıkartmayı, böylece toplum içerisinde olunsa dahi Allah ile baş başa kalma halini ifade etmektedir. Bu mânası ile halvet ve uzlet, Nakşibendiyye'deki *halvet der encümen*[17] kavramına tekabül etmektedir.

Mâsivâyı gönülden çıkartıp Allah ile baş başa kalmak anlamındaki halvet, tasavvuf kaynaklarında üzerinde sıkça durulan bir husus olmuştur. Nitekim bu şekildeki bir halvet uygulaması, bedenen yapılan uzlet ve halvetin de ana gayesidir. Zira sûfîlere göre dünyaya dair her türlü düşünce gönülden çıkartıldığı oranda halvet başarıya ulaşacaktır. Aksi takdirde halvet, hakiki anlamda gerçekleşemeyecektir. Tasavvuf kaynaklarında yer alan şu hâdise bu hususa işaret etmektedir:

Ahmed b. Ebü'l-Havârî (ö. 246/860), Ebu Süleyman

[16] Mâsivâ (ماسوى) yahut mâsivallah (ما سوى الله) "Allah'tan başka her şey" anlamına gelen bir tasavvuf terimidir.

[17] Halvet der encümen (خلوت در انجمن) toplum içerisinde Allah ile yalnız kalabilmeyi ifade eden bir tasavvuf terimidir.

ed-Dârânî'nin (ö. 215/830) yanına giderek "Dün halvette namaz kıldım, öyle bir lezzet duydum ki…" demiştir. Onun bu halini gören Ebû Süleyman ed-Dârânî "En çok lezzet duyduğun şey ne oldu?" dediğinde Ahmed b. Ebü'l-Havârî, "Allah'la baş başa kalmam ve bu esnada beni kimsenin görmüyor olması." cevabını vermiştir. Ebû Süleyman ise "Ya Ahmed, sen henüz zayıfsın. Kalbinde hâlâ mahlûkatı düşünüyorsun." diyerek onun henüz tam olarak olgunlaşmamış olduğunu belirtmiştir.[18]

Diğer bir hâdise: Adamın biri Zünnûn el-Mısrî'ye (ö. 245/859) "Uzletim ne zaman sağlıklı olur?" diye sormuş, Zünnûn ise "Kendini kötü huylardan uzaklaştıracak kadar güçlü bulduğun zaman." cevabını vermiştir.[19]

Sûfîlerin bu yaklaşımları halvetten gayenin Allah'tan gayrısını gönülden çıkartmak olduğunu göstermektedir. Tasavvuf ehline göre halvetin amacı, Allah'a ulaşmak ve onunla yalnız kalmaktır. Halvetteki huzur ve Allah'a olan yakınlık duygusu halvetten çıkıldığında da devam etmiyorsa, halvetten elde edilmesi gereken netice hâsıl olmamış demektir. Nitekim Yahyâ b. Muâz er-Râzî (ö. 258/872) halvet ile ünsiyet ve Hak ile ünsiyeti birbirinden ayırmaktadır. Ona göre eğer kişi halvette hissettiği ünsiyet halini halvet sonrasında da hissetmiyorsa, o gerçekte Hak Teâlâ ile değil halvet ile ünsiyet kurmuştur. Nitekim Hak ile ünsiyet kurulmuş ise kişinin çölde veya şehirde bulunması fark etmez. Hak ile beraber olmak için her yer ona aynı imkânı sağlayacaktır.[20]

18 Ebû Abdurrahman Muhammed b. el-Huseyn Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, haz. Mustafâ Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), s. 77; Ebü'l-Mevâhib Abdülvehhâb b. Ahmed Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ (Levâkıhu'l-envâr fî tabakâti'l-ahyâr)*, haz. Süleyman es-Sâlih (Beyrut: Dâru'l-Marife, 2005), s. 120.

19 Ebü'l-Kâsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, haz. Halil el-Mansûr (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001), s. 141.

20 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 139; Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, çev. Süleyman

Benzer bir açıklamayı ilk devir sûfîlerinden, aynı zamanda muhaddis ve müfessir olan, İbn Atâ (ö. 309/922) da yapmaktadır. Nitekim kendisine gelip inzivâya çekilmek istiyorum diyen bir kimseye: "Halktan ayrılıp da kimle birlikte olacaksın?" demiş, onun çaresizce "Pekiyi, o halde ne yapayım?" demesi üzerine; "Zâhirde halkla, batında Hakla ol." cevabını vermiştir.[21] Ebû Muhammed el-Cerîrî (ö. 321/933) "Uzlet, kalabalık arasına girmek, fakat onlara karışmasın diye gönlü korumak, nefsi günahtan uzaklaştırmak, gönlü Hakk'a bağlamaktır." derken[22] Ebû Osman el-Mağribî (ö. 373/983) ise "İ'tikâf, insanın uzuvlarını Allah'ın emirleri altında saklamasıdır. Yani mücerred halvete girip oturmak i'tikâf değildir. Ne zaman zâhir ve batında (açık ve gizli olarak) günahlardan korunursan işte o zaman i'tikâftasın. Halk arasında olsan bile." demektedir.[23]

Aynı doğrultuda halvetin kalbî boyutunu vurgulayan sûfîlerden Ebû Tâlib el-Mekkî'ye (ö. 386/996) göre halvet, her türlü mahlûkâtın gönülden çıkartılmasıdır. Bunun gerçekleşmesi ise insanın yalnız kalmasından geçmektedir. Nitekim insanların arasına karışmakla insanda gevşeklik meydana gelir. Halvet ise insanın dünyevî meşguliyetlerini azaltır. Halvete giren sâlikin gözü artık insanları görmez olur. Göz ise kalbin safiyetini bozacak kötülüklerin giriş kapısıdır. Gözün halvette işlevsiz kalması kalbi korumaktadır. Halvet, kalbi ahiret için hazırlanmaya sevk eder. Böylece mahlûkatın gönülden tamamıyla uzaklaşması sağlanmış olur.[24]

Uludağ, (İstanbul: Kabalcı Yay., 2012), s. 346.

21 Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 452.

22 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 139.

23 Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-üns (Evliya Menkıbeleri)*, haz. Süleyman Uludağ – Mustafa Kara, çev. Lâmiî Çelebi, (İstanbul: Pinhan, 2011), s. 211.

24 Muhammed b. Ali b. Atıyye el-Hârisî Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtü'l-kulûb fî muâmeleti'l-mahbûb ve vasfu tarîki'l-mürid ilâ makami't-tevhid*, haz. Asım

Buradan anlaşıldığı kadarıyla yalnızlık ve insanlardan uzaklaşma esas gaye olan gönüldeki halveti sağlamaya yönelik bir idmandır. Sâlik Allah'la yalnız kalmayı öğrendiğinde ise insanlarla birlikte yaşayacak fakat gönlü daima Hak ile birlikte olacaktır. Bu bağlamda Ebû Ali ed-Dekkâk (ö. 405/1015) "İnsanların giydiğinden giy, yediğinden ye; fakat gönül itibariyle onlardan ayrıl!" sözleriyle aynı hususu vurgulamaktadır.[25] Bunun yanında bir adamın kendisini ziyarete geldiğinden bahseden Dekkâk, kendisine "Sizi ziyaret için çok uzak mesafeden geliyorum." dediğini, buna cevaben "Bu ilim uzun mesafeler kat etmek ve yolculuğun sıkıntılarına katlanmakla elde edilmez. Bir adım bile olsa nefsinden ayrıl ki maksadın hâsıl olsun." sözlerini sarf ettiğini belirtmektedir.[26]

Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî (ö. 465/1072), *er-Risâle*'de uzletin iki farklı anlamına değinmektedir. Ona göre başlangıç seviyesinde bulunan müridin hemcinslerinden uzaklaşarak uzlet içerisinde yaşaması gerekir. Bu uzleti tercih eden mürid, insanların şerrinden emin olmayı amaçlamamalı, tam tersine insanların kendi şerrinden selâmette bulunduklarına inanmalıdır. Zira bunlardan ilki, kişinin kendini halktan üstün görmesi, ikincisi ise kendisini hor hakir görmesinin bir neticesidir. Kendisini hakir gören kimse, mütevazı; üstün gören ise kibirlidir. Hakikatte ise uzlet, kötü huylardan uzaklaşmaktır. Uzletin tesirli olması, kişinin vatanını terk etmesinde değil, sıfatlarını değiştirmesindedir. Bunun içindir ki "Ârif kimdir?" sorusuna "Kâin bâindir." denilmekte olup, bununla bedenen halk ile beraber iken (kâin) gönül itibariyle halktan ayrı olmak (bâin) kastedilmektedir. Kuşeyrî uzletin bu ikin-

İbrâhim el-Keyyâlî el-Hüseynî eş-Şâzelî ed-Derkâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), I, 173.

25 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 139.

26 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 139.

ci çeşiti olan hakikatteki uzlete aynı zamanda halvet adını da vermektedir. Ona göre halvet, yolun sonundakilerin halidir. Nitekim onlar ünsün[27] hakikatine ulaşmış olmaları hasebiyle toplum içerisinde olsa da Hak ile beraber olacaktır.[28]

Uzlet ve halvet konusunda Kuşeyrî'ye yakın açıklamaların Ebü'l-Hasen el-Hücvîrî (ö. 465/1072) tarafından da yapıldığı görülmektedir. Hücvîrî, Hz. Ömer'in (ö. 23/644) "Uzlet kötü kişilerle düşüp kalkmaktan rahat bulmaktır."[29] sözünü naklettikten sonra uzletin iki çeşit olduğundan bahseder. Ona göre uzletin ilk çeşidi, halktan yüz çevirip onlardan uzaklaşmak; ikincisi ise onlardan inkıta etmek, yani onları gönülden çıkartmaktır. Hücvîrî'ye göre halktan yüz çevirmek; kimsenin olmadığı ıssız bir yere yerleşmek, hiç kimseyle sohbet etmemek, kimseyle arkadaşlıkta bulunmamak, amellerinin kusurlarını görmek ve böylece halkın onun şerrinden emin olduklarını düşünmek suretiyle gerçekleşir. Buna mukabil halktan inkıta ise ancak kalben gerçekleşebilir. Bunun için insanlardan uzaklaşmaya hacet yoktur. Zira kalben mahlûkattan uzaklaşan kimsenin dış dünyadan haberi olmaz ve dolayısıyla onları düşünmez. Hücvîrî'ye göre uzletin bu ikinci şekli, Hz. Ömer'in tatbik ettiği uzlettir. O her ne kadar hilâfet vazifesi ile meşgul olsa da, kalbi itibariyle uzlet halini muhafaza etmektedir. Tıpkı Hz. Ömer'de olduğu gibi bâtın ehlî sûfîler de, halkın içerisinde olsalar dahi kalpleri itibariyle Hak ile beraberdirler.[30]

27 Üns (الأنس), Allah ile olan yakınlığın (kurb) vermiş olduğu rahatlığı ifade eden bir tasavvuf terimidir.

28 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 138-139.

29 Ebü'l-Hasen Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh, 2010), s. 133. Ayrıca bkz. Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali Beyhakî, *Kitabü'z-zühdi'l-kebîr*, haz. Amir Ahmed Haydar (Beyrut: Dârü'l-Cinân, 1987), s. 93, no. 118; Ebû Hamid Muhammed Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn* (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2013), II, 302.

30 Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb*, s. 133, 134.

Hücvîrî, Veysel Karanî'nin (ö. 37/657) "Selâmet yalnızlıktadır." sözünü ise şöyle açıklamaktadır: "Çünkü halktan ayrı olan bir kalp, ağyâr ve mâsivâyı düşünmekten kurtulur, bütün işlerinde halktan ümidini keser. Böylece onlardan gelecek her türlü zarardan kurtulur ve selâmete ererek onların tümünden yüz çevirir." Ne var ki Hücvîrî'ye göre mutlak anlamda yalnızlık mümkün değildir. Zira kişinin dünya ve ahirete dair kaygıların bir şekilde aklından geçmesi ve kafasında halk ile ilgili birtakım düşüncelerin oluşması her zaman mümkündür. Bir şeyin düşüncesinin zihinden geçmesi ile onun hakikatte var olması arasında yalnızlık bağlamında fark yoktur. Bu bakımdan hakiki anlamda halvetin gerçekleşmesi için yalnızlık şart değildir. Hak ile üns halinde bulunan kimsenin, halkla birlikte bulunmasının bir mahzuru yoktur.[31]

Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî (ö. 505/1111) uzleti, dünyalıktan kendilerini alamayanlar için bir çare olarak sunmaktadır. Zira Gazzâlî, bazı hikmet sahibi zatların, gerçek anlamda halvetin ancak Allah'ın kitabına sarılmakla mümkün olabileceği kanaatinde olduklarını belirtmektedir. Onlara göre, yolun başında olup layıkıyla Allah'ın kitabına sarılamayan kimseler, insanlardan uzaklaşarak daima Allah'ı zikretmekle meşgul olurlar. Böylece dünyanın meşgalelerinden uzaklaşırlar. Bu kimseler Allah ile beraberlerdir. Allah'ı zikrederek yaşarlar, Allah'ı zikrederek ölürler ve yine Allah'ı zikrederek ona kavuşacaklardır. Halkın içerisine karışmaları ve insanlarla olan münasebetleri onları Allah'ı zikretmekten alıkoyuyorsa, onlar için en uygun olanı uzlettir. Buna mukabil, Kur'ân'a göre hayatlarını düzenleyip toplum içerisine karışsalar da daima Allah'ı zikretmeyi ve O'nunla halvet içerisinde olmayı başarabilecek mânevî olgunluğa ulaşanlar ise halka kar-

[31] Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb*, s. 150.

şımayı tercih edebilecektir. Bu durum Hz. Peygamber'in hayatında açıkça görülmektedir. Zira Hz. Peygamber, nübüvveti öncesi, insanlardan uzaklaşarak Hira mağarasına çekilip orada Rabbi ile baş başa kalmıştır. Bu şekilde yalnız kalmanın neticesinde bir müddet sonra peygamberlik nuru kendisinde kuvvetlendiğinde ise artık halkın arasına karışması onu Allah'ı anmaktan uzaklaştırmayacak bir hale gelmiştir. O, bedeni ile insanlar arasındayken, kalbi ile de Allah'a yönelecek bir mânevî olgunluğa ulaşmıştır. Bu durum tıpkı bir aşığın maşukuna duyduğu hayranlıkla etrafındakileri duymaması gibidir. Allah'a âşık olan kimse için dünyanın cazibeleri yok mesabesinde olacak, halkın içerisindeyken Hak ile halvet tahakkuk edecektir.[32]

Abdürrezzâk el-Kâşânî'nin (ö. 736/1335) "Halvet, başkasının göremeyeceği şekilde sırrın Hak'la konuşmasıdır. Bu, halvetin hakikati ve mânasıdır. Halvetin görüntüsü ise söz konusu mânaya ulaştıracak her şeydir. Tıpkı kendini bütünüyle Allah Teâlâ'ya vermek ve gayrdan uzaklaşmak gibi." sözü[33] buraya kadar sarf edilen sûfi sözlerinin bir özeti mahiyetindedir. Halvet, Allah ile kalben yalnız kalmaktır. Gerçek anlamdaki bu halvete ulaşmak için yapılan uygulamalar ise halvetin görünen kısmıdır. Dolayısıyla her iki uygulama da halvet olarak adlandırılmaktadır. Buradaki halvetin yerine zaman zaman uzletin kullanılması, her iki kavramın birbirlerine yakın mânaları ihtiva etmelerinden kaynaklanmaktadır.

Halvet kavramının mânası, tasavvufun kurumsallaşmasıyla birlikte daralmaya başlamış "her türlü mâsivâ ve günahtan sıyrılarak, Allah'a daha iyi ibadet etme gayesiyle, özel bir mekânda, özel bir usul takip edilerek, belirli bir

[32] Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, II, 308.
[33] Abdurrezzak Kâşânî, *Istılâhâtu's-sûfiyye (Sûfîlerin Kavramları)*, çev. Abdurrezzak Tek, (Bursa: Bursa Akademi, 2014), s. 96.

müddet inzivâya çekilmek yahut yalnız yaşamak"[34] anlamındaki bir uygulama ile özdeşleşmiştir. Esas itibariyle, Kâşânî'nin halvetin görüntüsü olarak nitelediği hâdise halvet olarak anılır hale gelmiştir. Uzlet ise daha çok toplumdan uzun süreli olarak uzaklaşmayı ifade eden anlamı ile anlaşılır hale gelmiştir.[35]

Öte yandan, halvetin diğer mânaları da unutulmuş değildir. Söz gelimi Seyyid Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/1413) halveti "araya melek yahut başka bir varlık girmeksizin sırrın Hak ile konuşması"[36] şeklinde tanımlarken; uzleti ise "inzivâ ve inkıtâ ile halka karışmaktan (muhâlata) uzaklaşmaktır"[37] sözleriyle tarif etmiştir. Bu durum halvet ile uzletin birbirlerinin yerine kullanılmaya devam edildiğini göstermektedir.

2.2. Kırk Günlük Halvet: Çile ve Erbaîn

Tarikatların teşekkül etmesinin ardından halvet belirli bir usul ve erkân çerçevesinde icra edilmeye başlamıştır. Bu arada halvetin süresi de belirlenmiş, daha çok kırk günlük bir müddet takdir edilmiştir. Kırk günlük halvetin yaygınlaşması ile birlikte, Farsça'da kırk sayısını ifade eden *çihl* (چهل) kelimesinden gelen *çile*, (*çihle* veya *çille*) ve Arapça'da kırk anlamına gelen *erbaîn* (اربعين) sözcükleri bu kırk günlük halvet için kullanılan iki terim haline gelmiştir.[38]

Çile ve erbaîn özelindeki bu halvet uygulamasının yaygınlaşması, tarikatların teşekkülü sonrası döneme tekabül

[34] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 156.
[35] Bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 364; Şimşek, *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, s. 364.
[36] Ebü'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali Cürcânî, *Mu'cemü't-ta'rîfât*, haz. Muhammed Sıddîk el-Münşâvî (Kahire: Muhammed Sıddîk el-Münşâvî Yay., ty.), s. 89.
[37] Cürcânî, *Mu'cemü't-ta'rîfât*, s. 126.
[38] Selçuk Eraydın, "Çile", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VIII, 315.

etmektedir. Nitekim tasavvufa dair Serrâc'ın (ö. 378/988) *el-Lüma*'ı, Kelâbâzî'nin (ö. 380/990) *et-Taarruf*'u, Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *er-Risâle*'si ve Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâu ulûmi'd-dîn*'i gibi tasavvuf klasiklerinde kırk günlük ibadet ve bunun neticesinde ilâhî sırlara ulaşmaya dair bazı uygulamalardan bahsedilse de özel bir erbaîn veya çile uygulamasının usul ve âdâbına yer verilmemiştir. Bu durum erbaînin daha sonraki süreçte yaygınlaşmış olabileceğini göstermektedir. Ne var ki kırk günlük müddetle ibadet ettiğine dair tabiin arasında da bazı kimselerin bulunduğu kaynaklarda yer almaktadır. Örneğin ibadete düşkünlüğü ile tanınan Âmir b. Abdullah (ö. 55/675), Siba' adı verilen bir vadide inzivâya çekilmiştir. Bu esnada orada bir de Humeme adı verilen Habeşli bir zâhid de bulunmaktadır. İkisi de vadinin bir tarafında birbirleriyle görüşüp konuşmaksızın ibadet etmektedir. Bu şekilde kırk gün kırk gece geçirdikleri rivayet edilmektedir.[39]

Öte yandan daha ilk asırlardan itibaren bazı zâhid ve sûfîlerin kırk sayısı üzerinde durduğu görülmektedir. Nitekim Mekhûl b. Ebû Müslim eş-Şâmî (ö. 112/730) "Kırk gün ihlâs üzere olan her kulun kalbinden diline hikmet pınarları fışkırır."[40] derken, Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778) "Bir kul Allah'a kırk sabah ihlâs ile amel ederse, Allah Teâlâ, onun kalbinde hikmeti yeşertir; onu dünyaya karşı zühd ve ahirete karşı rağbet sahibi yapar. Kendisine dün-

39 Ahmed b. Abdullah b. İshak el-İsfahânî Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), II, 88; Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, haz. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 2000), V, 141.

40 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 244. Bazı kaynaklarda bu rivayet Mekhûl kanalıyla Hz. Peygamber'den rivayet edilmekte, bazılarında ise araya Ebû Eyyüb el-Ensârî'nin (ö. 49/669) girdiği, böylece Hz. Peygamber'den rivayet edildiği görülmektedir. Bkz. Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe, *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdîs ve'l-âsâr* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989), XIX, 77, no. 35485; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, V, 189; VII, 125; X, 170.

yanın hastalığını ve bunun devasını gösterir. Öyleyse kul senede bir defa bunu yapmayı taahhüt etmelidir." sözleriyle kırk günlük bir ibadet uygulamasından bahsetmektedir.[41] Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) ise "Allah, kendi rızası için kırk gün ihlâslı olan kulun kalbinde hikmet bitirir, dilini onunla konuşturur, dünyanın ayıplarını -hastalığını ve çaresini- onunla gördürür." diyerek kırk gün ihlâsla ibadet etme uygulaması üzerinde durmaktadır.[42]

Sûfîlerin bahsettikleri bu kırk günlük ibadet süreci esas itibariyle Hz. Peygamber'in (مَنْ أَخْلَصَ لِلَّهِ الْعِبَادَةَ أَرْبَعِينَ يَوْمًا، ظَهَرَتْ يَنَابِيعُ الْحِكْمَةِ مِنْ قَلْبِهِ عَلَى لِسَانِهِ) *"Allah rızası için kırk gün ihlâs ile ibadet eden kimsenin kalbinden diline hikmet pınarları fışkırır."*[43] hadisine dayandırılmaktadır. Bu rivayet zühd konularına ağırlık veren hadis kaynaklarında yer almaktadır. Burada kırk sayısının vurgulanmış olması Süfyân es-Sevrî gibi sûfilerin mücahedelerinde kırk sayısını temel almalarına sebep olmuştur. Aynı sebebe binâen olmalı ki Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö. 283/896) "Kırk gün samimiyet ve ihlâs içerisinde dünyaya karşı zâhid olan kimsede Allah tarafından kerametler zuhura gelir. Şayet böyle bir kimsede kerametler ortaya çıkmamış ise bu onun zühdündeki ihlâs ve samimiyetin eksik olmasındandır."[44] ve "Kırk gün Allah için aç kalan kimseye melekût âleminin tecellileri zâhir olur." sözleriyle kırk sayısı üzerinde durmuştur.[45]

Ne var ki ilk telif edilen tasavvuf klasiklerinde bu rivayetlere yer verilmiş olmasına rağmen bu hadis, hal-

41 Ebû Hafs Ömer b. Muhammed Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif* (Beyrut: Dâru Sâdır, 2010), s. 163.

42 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, VII, 287.

43 Abdullah b. Mübarek, *ez-Zühd ve'r-rekaik*, haz. Habîbürrahman el-A'zamî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.), s. 359, no. 1014; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIX, 77, no. 35485; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, V, 189.

44 Ebû Nasr Abdullah b. Ali et-Tûsî Serrâc, *el-Lüma' fî târîhi't-tasavvufi'l-İslâmî*, haz. Kamil Mustafa el-Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007), s. 272.

45 Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 167.

vet ve uzlet kavramları ile ilişkilendirilmemiştir. Örneğin Serrâc, *el-Lüma*'ında, Sehl b. Abdullah'ın bu sözünü mucize ve karamet konusunda naklederken halveti anlattığı bölümde hiç zikretmemiştir. Bu durum, o dönemde henüz erbaînin ıstılahî anlamını kazanmamış olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Serrâc'ın eserinde kırk günlük ibadet ile ilgili diğer bazı uygulamalara da rastlanabilmektedir. Söz gelimi eserde, şathiyeleri[46] ile ünlü Ebû Hamza'nın (ö. 289/901) kırk günlük riyâzet yaptığından bahsedilmektedir. Rivayete göre Horasanlı bir zât Ebû Hamza'yı ziyaret ederek ona *emn* (Allah'a güvenme) kavramı hakkında ne düşündüğünü sormuş, o da bir örnekle açıklayarak şunları söylemiştir: "Bir adam tanıyorum, sağında yastık, solunda yırtıcı bir hayvan olsa (Allah'ın kendisini koruyacağından emin olduğu için) hangisine yaslanacağına aldırmaz." Horasanlı zât ise "Bu bir şatahtır. Bana ilmî açıklamada bulun. Ey bedbaht, benim tanıdığım biri var, doğuda olmayı murad ettiği halde batıda olsa gönlünde bir değişiklik olmaz." deyip gitmiştir. Onun ayrılmasının ardından Ebû Hamza, "Ben kırk gece yemeden ve uyumadan durdum. Bu sürecin sonunda bana bu adamın söylediği ilim zâhir oldu." demiştir.[47] Serrâc'ın bu rivayeti şathiyeleri ele aldığı bölümde naklettiği görülmekte, buna mukabil söz konusu rivayetin halvet ile ilişkilendirmediği fark edilmektedir.

Tasavvuf kaynaklarında kırk günlük ibadet sürecinin daha çok riyâzette aç kalma süresi olarak gündeme geldiği de görülmektedir. Örneğin Ebû Osmân el-Mağribî (ö. 373/983), "Rabbânî olanlar kırk gün, Samedânî olan-

46 Şatah (الشطح) yahut şathiye (الشطحيّة) ne kastedildiği kolayca anlaşılamayan kapılı ve sembolik ifadelerdir. İlâhî feyz ve tecellilerle kendinden geçen sûfînin gayr-ı ihtiyârî söyledikleri sözler bu kapsamda mütalaa edilmektedir. Genel olarak zahiri itibariyle şer'î hükümlere aykırı düşen ifadeler şatah kapsamında mütalaa edilmiştir. Bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 328.

47 Serrâc, *el-Lüma*', s. 296.

lar ise seksen gün hiçbir şey yemez." diyerek bir veya iki kez geçirilecek kırk günlük müddetin aç kalma süresi olarak belirlendiğini ifade etmiştir.[48] Diğer taraftan Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996) açlığın şekli ve faziletinden bahsederken bazı âlimlerin "Kırk gün aç kalan kişiye melekût âleminden bir kudret perdesi açılır." dediklerini aktardıktan sonra diğer bahsettiği usullerle birlikte bu ilkeyi gerçekleştirenleri de gördüğünü ekler.[49] Ayrıca Ebû Tâlib el-Mekkî geceleri uyumaksızın geçirmenin (seherin) faziletinden bahsederken, bazı âlimlerin "Kırk gecesini ihlâsla uykusuz bir şekilde geçiren kimseye göklerin sırları açılır." sözünü nakletmekte;[50] zühd konusunda ise "Allah, dünyaya karşı kırk gün zâhid olanın kalbine hikmet pınarını çıkartır ve bu hikmetlerle konuşturur." denildiğini kaydetmektedir.[51] Ebû Tâlib el-Mekkî'nin bu nakilleri, yaşadığı dönemde mücâhedede kırk günlük bir sürece önem verildiğini göstermektedir.

Açlık mevzuunda Ebû Tâlib el-Mekkî'yi takip eden Gazzâlî, açlık süresinden bahsederken, riyâzet yapan bazı müridlerin kırk gün yemek yemeden durduğunu vurgulamaktadır. Gazzâlî'ye göre kırk gün aç durmayı meslek edinen çok sayıda kimse bulunmakta, bunlar arasında, Muhammed b. Amr el-Karanî, Abdurrahman b. İbrahim, İbrahim et-Teymî, Haccâc b. Ferâfisa (ö. 140/757), Hafs el-Âbid el-Missîsî, Müslim b. Saîd, Züheyr, Süleyman Havâs, Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö. 283/896) ve

48 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 178.

49 Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, II, 279. Sühreverdî ise Ebû Tâlib el-Mekkî'nin şöyle söylediğini nakleder: "Biz kırk gün riyâzet ile nefsini alıştırarak yemeği geciktiren bir kimseyi tanıdık. Bu kimse, iftarını gecenin yedide birinin yarısına kadar geciktirirdi. Bu şekildeki bir uygulamayla ayın yarısında bir gece tamamen aç kalabiliyordu. Böylece bir sene içerisinde kırk gün veya dört ayda bir kırk gün aç kalıyordu. Adeta onun için kırk gün bir gün gibi olmuştu." Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 167.

50 Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, I, 171.

51 Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, I, 405.

İbrahim b. Ahmed el-Havvâs (ö. 291/904) gibi bazı isimler de sayılmaktadır. Gazzâlî, bu isimleri zikretmesinin ardından bazı âlimlerin, "Allah rızası için kırk gün aç kalan kişiye melekût âleminden bir kudret perdesi açılır yahut bazı ilâhî sırlar kendisine keşfolunur." dediğini nakletmektedir.[52] Ne var ki Gazzâlî'nin söz konusu rivayet ve şahıslardan uzlet ile ilgili bölümde değil, riyâzet ve açlıkla ilgili başlıklar altında bahsettiği görülmektedir. Her ne kadar riyâzet ile uzlet arasında doğrudan bir irtibat olduğu düşünülebilirse de, Gazzâlî'nin kırk günle sınırlı bir uzlet uygulamasından söz etmemiş olması, erbaînin henüz Gazzâlî'nin gündeminde olmadığını göstermektedir.

Öte yandan henüz yaygınlaşmamakla birlikte erbaîn veya çilenin ıstılahî anlamıyla ilk kullanımının Hücvîrî'nin *Keşfu'l-mahcûb* adlı eserinde yer aldığı da görülmektedir. Hücvîrî eserinde her sene iki erbaîn oruç tutan bir pîr[53] gördüğünden bahsetmiş, bunun yanında her sene dört kere erbaîn çıkartmayı adet edinen[54] Ebû Abdullah Muhammed b. Hafîf'in (ö. 371/982) birbiri ardınca kırk halvet çıkarttığını belirtmiştir. Ayrıca Merv şehrinde iki pîrin kırk günlük uygulamalarından da bahsetmiştir. Hücvîrî'nin kaydettiğine göre bunlardan birinin ismi Mesud, diğerininki ise Ebû Ali Esved'dir. Mesud, Esved'e bir şahıs göndererek şöyle demiştir: "(Birbirimize karşı ileri sürmekte olduğumuz) bu davalar nereye kadar sürüp gidecek? Gel hiçbir şey yemeden kırk gün birlikte ikamet edelim." Ebû Ali Esved ise "Uygun olmaz, sen gel, günde üç öğün yemek yiyelim ama kırk gün bir taharet üzere kalalım, abdest bozmayalım." diyerek karşılık vermiştir.[55]

52 Ebû Hamid Muhammed Gazzâlî, *el-Münkız mine'd-dalâl ve'l-müfsıh ani'l-ahvâl*, haz. Abdurrezzak Tek (Bursa: Bursa Akademi, 2017), III, 118.

53 Farsça'da yaşlı anlamına gelen pîr (پیر) kelimesi, tasavvufta şeyh ve mürşid için kullanılan bir terimdir.

54 Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb*, s. 111.

55 Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb*, s. 385.

Hücvîrî'nin naklettiği bu rivayet onun yaşadığı dönemde kırk sayısının özel bir kullanımını göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Hücvîrî, sûfîlerin çile çıkarmadaki esaslarının Hz. Musa'ya dayandığını da belirtmektedir. Ona göre sûfîler Allah'ın kelamını kalpleri (sırları) ile işitmek istediklerinde kırk gün aç durmakta, bu sürenin otuzuncu gününde misvaklanmakta, daha sonra on gün daha aç kalarak kırk günü tamamlamaktadırlar. Bu uygulamalarının neticesinde Allah onların sırlarına nidâ etmektedir.[56] Hücvîrî'nin çile ile ilgili yaptığı açıklamalar, usulünün ne oranda şekillenmiş olduğunu bilmesek de o dönemde erbaînin uygulandığını göstermektedir.

Erbaîn çıkartma uygulamasının hicrî beşinci asırdan sonra yaygınlaşmaya başladığı, altıncı asırda ise artık bilinen ve usulleri belirlenen bir uygulama haline geldiği söylenebilir. Nitekim Ahmed Yesevî'nin (ö. 562/1166) kırk sûfî ile birlikte kırk günlük halvetlere girdiği ve "O şeyh ki kırk yıl halvet ile müridi terbiye etmese, o kimseye şeyhlik yaramaz." dediği rivayet edilmektedir.[57] Ayrıca bu dönemde Necmeddîn-i Kübrâ'nın (ö. 618/1221), Kahire'de Rûzbihân-ı Kebir'e (ö. 584/1188) bağlandığı ve onun tasavvufî terbiyesi altında erbaînler çıkarttığı nakledilmektedir.[58]

Kırk günlük halvetten sistematik şekilde bahseden ve bu halvetin usulüne dair en net bilgiler veren sûfî Şehabeddin es-Sühreverdî (ö. 632/1234) olmuştur. Sühreverdî'ye göre sûfîler nefisleri taşkınlık gösterince kırk günlük halvet ile onu dizginleyip burada elde ettikleri bereketi tüm

[56] Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb*, s. 386.
[57] Mevlânâ Safiyyüddin, *Neseb-nâme Tercümesi*, haz. Kemal Eraslan (İstanbul: Yesevî Yay., 1996), s. 61.
[58] Süleyman Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ -Hayatı, Eserleri, Görüşleri-* (İstanbul: İnsan Yay., 2010), s. 84.

vakitlerine yaymayı hedeflemektedirler. Sühreverdî, halvetin kırk gün olarak uygulanmasını birkaç sebebe bağlamaktadır. Bunlardan ilki Hz. Peygamber'in "*Allah rızası için kırk gün ihlâs ile ibadet eden kimsenin kalbinden diline hikmet pınarları fışkırır.*"[59] hadisidir.[60] Sühreverdî, "*kalbinden diline hikmet pınarları fışkırır*" sözünün kalbin iki yönüne işaret ettiğini vurgulamaktadır. Zira kalbin bir yaşadığımız şehâdet âlemine, bir de ruh ile ilgili ve gayb âlemine dönük yönü bulunmaktadır. Bu iki yönüyle kalp, bir taraftan gayb âlemine dair bilgilere vâkıf olur, diğer taraftan da bunları bir nevi tercüman olan dile aktarır. İlimlerin kalpten çıkması bu şekilde gerçekleşir. Öte yandan kalp ve ruh da ilhamın kaynağı olan Allah'a yakınlığı ve dolayısıyla bu bilgilere ulaşma imkânı bakımından derece derecedir. Kişi mâsivâdan kesilip tamamen Allah'a yöneldiğinde mânevî dereceleri aşar, böylece gaybî bilgilere ulaşma imkânı artar.

Sühreverdî'ye göre söz konusu hadisin yanında Hz. Musa'nın Sina'daki kırk günlük ibadet süreci de halvet süresinin kırk gün ile sınırlandırılmasına kaynaklık etmektedir. Ona göre buradaki kırk günün bir hikmeti bulunmaktadır. Nitekim rivayete göre, Allah Âdem'i yaratırken çamurunun mayalanması için kırk gün tayin etmiş ve bu kırk gün içerisinde yoğurulmasını sağlamıştır.[61] Allah Âdem'i yalnızca cennetin imarı için değil, aynı zamanda dünyanın da ıslahı için yaratmış olduğundan dolayı onu şehadet âlemine (görünen âleme) uygun şekilde yaratmıştır. Kırk günlük bu süreçte Hz. Âdem, kendisini huzûr-ı ilâhiyyeden ayıran kırk perde ile perdelenmiştir. O ancak bu perdeler sebebiyle dünyayı imar edebilmektedir. Şayet Hz. Âdem huzur-ı ilâhiyyeden uzaklaştı-

[59] Abdullah b. Mübarek, *ez-Zühd ve'r-rekaik*, s. 359, no. 1014.
[60] Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 154-155.
[61] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, VIII, 263, 387.

rılmamış olsa, dünyanın imarı ve ıslahı mümkün olmayacaktır. Buna mukabil kul Allah'a ibadet ve taat ile yönelip dünyalığı terk etmek suretiyle halvete girdiğinde, geçirdiği her gün için bir perdenin açılması ve böylece her gün biraz daha ilâhî huzura yaklaşma imkânı bulması söz konusudur. Böylece kırk günün sonunda tüm perdeler kalkıp ilâhî ilim ve mârifet akmaya başlayacaktır. Sühreverdî'ye göre bu bağlamda Allah'a tüm benliği ile yönelen âriflerin kalplerine doğan ledünnî ilimler, bir nevi Allah ile konuşma olarak kabul edilmektedir.[62]

Netice itibariyle, kırk günlük halvet anlamındaki erbaînin henüz kuralları konulmamış olsa da hicrî ilk asırlardan itibaren, riyâzet ve mücâhede ile meşgul olan kimselerin önem verdiği bir uygulama olduğu; fakat bununla birlikte usul ve âdâbı belirlenmiş bir erbaîn uygulamasından ancak hicrî altıncı asırda bahsedilebileceğini söylemek mümkündür.

2.3. Halvetle İlişkili Diğer Kavramlar

Tasavvuf literatüründe bir taraftan yalnızlığı ifade eden kavramlar halvet ile eş anlamlı olarak kullanılırken, diğer taraftan da halvet uygulaması doğrultusunda bazı terimler türetilmiştir. Böylece tasavvufî eğitimde merkezî bir önemi haiz olan halvet mevzuu, aynı zamanda tasavvuf edebiyatında da zengin bir dil ve kültürün oluşmasına katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda burada halvet ile doğrudan veya dolaylı olarak ilişkilendirilen bazı kavramlara değinilecektir.

Halvet ile yakın anlamdaki kavramlardan *vihdet* (الوحدة) sâlikin tek başına kalmasını ifade ederken,[63] *inzivâ* (الإنزواء) ise "toplumdan uzaklaşarak bir köşeye çekilme"

[62] Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 154-155.
[63] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 381.

anlamında kullanılmaktadır. Yine halvet ile aynı kökten türemiş olan *tahallî* (التخلى), kelime olarak "vazgeçmek, terk etmek ve bırakmak" anlamlarına gelmekte[64] tasavvufta ise kişiyi oyalayan zâhir ve bâtın her türlü meşgaleden yüz çevirmeyi ifade ederek, halvet ve uzlet kavramlarının yerine kullanılmaktadır. Bu bağlamda Cüneyd-i Bağdâdî, Allah'ın, kalplerini mâsivâdan koruyan kimselerle halvet halinde bulunmayı murad ettiğini bildirmiştir.[65]

Tahallî ile yakın anlamlı bir kavram olan *tecrîd* (التجريد) ise kelime olarak "soyutlama, sıyırma, yalnızlaştırma, ayrı tutma ve temizleme" anlamlarına gelmekte,[66] tasavvufta ise Hak'tan gayrı her ne varsa gönülden çıkartarak, mâsivâ ile her türlü alakayı kesmeyi ifade etmektedir.[67] Kelâbâzî'ye göre tecrîd, kulun dünyalık her şeyi terk etmesi, bu fedakârlığından dolayı da ahirette bir karşılık beklememesidir.[68] Bu bağlamda *ehl-i tecrîd* tabiri, dünyayı terk ederek Allah'tan başka her türlü varlık ile ilgisini tamamen kesen kimse için kullanılmaktadır.[69]

Tecrîdin bir nevi neticesi kabul edilebilecek bir kavram olan *tefrîd* (التفريد) ise sözlükte "kendisine başka bir şeyin karışmadığı şey, muhtelif olmayan, ayrık ve bir köşeye çekilmiş" anlamlarına gelmekte,[70] tasavvufta ise sâlikin her şeyden sıyrılıp tek kalmasını ifade etmektedir. Serrâc'a

64 Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, I, 441; İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, II, 204.
65 Serrâc, *el-Lüma'*, s. 310. Ayrıca bkz. Cürcânî, *Mu'cemü't-ta'rîfât*, s. 48.
66 Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, I, 229; İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, I, 452; Ebü'l-Kāsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, haz. Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412), s. 557.
67 Cürcânî, *Mu'cemü't-ta'rîfât*, s. 47.
68 Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim el-Buhârî Kelâbâzî, *et-Taarruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, haz. Ahmed Şemsüddin (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1993), s. 131.
69 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 347.
70 Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, III, 310; İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, IV, 500; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, s. 375.

göre tefrîd, kulun kendi fiillerinden sıyrılıp tevhidde yalnız başına kalması iken;[71] Kelâbâzî'ye göre şekillerden soyutlanmak, hallerde tek, fiillerde yalnız kalmaktır. Bu da ancak amelleri sadece Allah için yerine getirmek, nefsi ve halkı görmemek ve dünyalığı düşünmemek ile olur.[72] Herevî'ye göre ise tefrîd, her halükârda sadece Hakk'a yönelmek, her daim onunla olmak ve her şeyi onun emriyle yapmaktır.[73] Dolayısıyla tefrîd, kişinin Rabbi ile tek kalması anlamında halvet kavramıyla yakın mânalı bir kavramdır. Bu hali gerçekleştirmek için yapılması gereken önemli bir husus, kişinin kendisini insanlara unutturmasıdır. Tasavvufta bu durum *humûl* (الخمول) kavramıyla ifade edilmektedir. Sözlükte "gizli, namsız, sönük ve adı sanı bilinmemek"[74] anlamlarına gelen humûl kavramı, tasavvufta müridin toplumdan uzaklaşarak artık kimsenin tanımadığı, adı sanı bilinmeyen bir kişi haline gelmesini ifade etmektedir. Bu uygulama ile müridin toplumla ilişkisini asgari düzeye indirgemesi hedeflenmektedir. Zira insanlarla arasındaki bağın ortadan kalktığı bir müridin Rabbi ile halvet halinde bulunması daha kolay olacaktır.

Halvet ile ilişkili kavramlardan birisi de *celvet*tir (الجلوة). Sözlükte "açığa çıkma ve ortaya çıkma" anlamlarına gelen celvet, tasavvufta sâlikin benliğinden arınıp ilâhî vasıflarla bezenmiş bir vaziyette halvetten çıkarak halka karışmasını ifade etmektedir.[75] Halvet, kişinin tüm kötü huylarını bırakıp iyi huylar edinme çabasıdır. Bu çalışmanın başarıyla tamamlanmasının ardından toplum içerisine tekrar dönüş esastır. Uzlet ve insanlardan kaçma müridliğin

71 Serrâc, *el-Lüma'*, s. 298.Serrâc, *el-Lüma'*, s. 298.
72 Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s. 131.
73 Ebû İsmâil Pîr-i Herat Hâce Abdullah b. Muhammed b. Ali el-Ensârî Herevî, *Kitâbu Menâzili's-sâirîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), s. 133.
74 Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, I, 445; İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, II, 220.
75 Süleyman Uludağ, "Celvet", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VII, 273.

başında yerine getirilmesi gereken bir şarttır. Fenâ makamına ulaşıp müşahedeye eriştiğinde ve kişinin kalbinde Allah ile ünsiyet oluştuğunda uzlete lüzum kalmamaktadır. Şu durumda artık insanların arasına karışılması gerekli hale gelmektedir. Zira sâlikin toplum içerisine girmesi ile birlikte insanlarda Hakk'ın tecellilerini görmesi mümkün olacak, böylece Allah hakkındaki marifetinde ziyadeleşme meydana gelecektir.[76] Tasavvuf tarihinde halvet ile celvet birbirilerine zıt kavramlar olarak okunmamış, bunun aksine daima birbirlerini tamamlamışlardır. Mutasavvıf bir dönem halvet yapmış, sonrasında belirli bir olgunluğun ardından celvet üzere devam etmiştir. Bu durum, tasavvufî yaşantıda dengeliliğin bir göstergesi olmuştur.[77]

Halvette sâlikin vâkıf olacağı bazı hâdiseler de bulunmakta ve bunların başında da *vâkıa* (الواقعة) gelmektedir. Sözlükte "âniden meydana gelen olay, vuku bulan hakikat, gerçek, kaza, sıkıntı ve kıyamet" gibi anlamlara gelen[78] vâkıa, tasavvuf kavramı olarak halvette zikirle meşgul iken, yakaza hali olarak adlandırılan uyku ile uyanıklık arasındaki bir zamanda gayb âleminden kalbe birtakım mânaların gelmesi hâdisesidir.[79] Şekil itibariyle rüyaya benzemekle birlikte rüya, uyku esnasında meydana gelmesi yönüyle vâkıadan ayrılmaktadır. Vâkıalar daha çok uyanıkken gaybet hali esnasında ortaya çıkmaktadır.[80]

[76] Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Hasenî eş-Şâzelî İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-medîd fî tefsîri'l-kur'âni'l-mecîd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), IV, 227, III, 180.

[77] Mahmud Erol Kılıç, *Hayatın Satır Araları Modern Zamanda Kendini Bulmak* (İstanbul: Sufi Kitap Yay., 2013), s. 17.

[78] Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, IV, 396; İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, VI, 134; Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el- Cevherî, *es-Sıhah tâcü'l-luga ve sıhahi'l-Arabiyye*, haz. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1979), s. 1301.

[79] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 372; Hür Mahmut Yücer, "Vâkıa", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XLII, 470.

[80] Ebü'l-Cennâb Ahmed b. Ömer el-Hivekî Necmeddîn-i Kübrâ, "Risâletü's-sâri'l-hâiri'l-vâcid ile's-sâtiri'l-vâhidi'l-mâcid", *Âdâb Risâleleri*, ed. Süleyman

Tasavvuf kaynaklarında halvet uygulaması ile ilişkili olarak türetilmiş bazı tabirler de bulunmaktadır. Bu tabirlerden *kûşe-i halvet* (كوشه خلوت), yalnız bir köşeye çekilmeyi; *taleb-i halvet* (طلب خلوة), yalnızlık istemeyi; *halvet-saray* (خلوتسراى) veya *halvetgâh* (خلوتگاه) mükellef, dayalı döşeli halvet yerini; *halvetgüzin* (خلوتگذين), inzivâ halinde yaşayan kimseyi; *halvetgüzîde* (خلوتگذيده) yalnızlığı seçmiş olan kimseyi ve *halvetnişin* (خلوت نشين), tenha yerde oturan kimseyi ifade etmektedir.[81] Yine çile kelimesinden türetilen *çilekeş* (چله كش) çile çeken, çile dolduran; *çillenişin* (چله نشين) hücrede oturan, çile dolduran mânasına gelmektedir.[82] Bunların yanı sıra çile kelimesinden pek çok isim türemiştir. Örneğin halvete girmeye *çileye girmek*; halvetten çıkmaya *çileden çıkmak*; halveti yarıda kesmeye *çileyi kırmak*; halvet müddetini bitirmeye *çileyi tamamlamak* tabirleri kullanılır. Bektaşilerde erlerin çilesi anlamında *çile-i merdân* (چله مردان) kadınların çilesi anlamında *çile-i zenân* (چله زنان) deyimleri bulunmaktadır. Türkçe'de zamanla mânası değişen çile, sıkıntı için kullanılır olmuş, sıkıntılı bir ömür devresine girmeye *çileye girmek*; sıkıntıdan kurtulmak yahut sıkıntıdan çıldıracak hale gelmeye *çileden çıkmak*; sıkıntılı ömür süren kimseye *çileli* denilmiştir. Bülbülün hafif ve aynı sesi çıkartarak ötüşüne *çilemek* denildiği için, bir zahmet çeken kişi için *çile bülbülüm, çile* tabiri kullanılmıştır.[83]

Gökbulut, (İstanbul: İlk Harf Yay., 2016), s. 82; Mahmud Esad Erkaya, "Seyfeddin el-Bâharzî'nin Şeyhi Necmeddîn-i Kübrâ'ya Arz Ettiği Vâkıalar: Vekâyiu'l-Halvet", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* XVIII/1 (2018): s. 31.

81 Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî* (İstanbul: Çağrı Yay., 2004), s. 587; Rahmi Serin, *İslâm Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetiler* (İstanbul: Petek Yay., 1984), s. 67.

82 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, haz. Aydın Sami Güneyçal (Ankara: Aydın Kitabevi, 2005), s. 158.

83 Abdülbâki Gölpınarlı, *Tasavvuf'tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri* (İstanbul: İnkılâp Yay., 2004), 77-79.

Öte yandan sâlikin inzivâya çekildiği mekâna *halvethâne* (خلوتخانه), *halvetgâh* (خلوتگاه) yahut *çilehâne* (چله خانه) adı verilmektedir. Tasavvuftaki halvet geleneğinin bir ürünü olan bu mekânlar, zühd, mücahede ve riyâzetin merkezi olmuşlardır. Halvethâneler genellikle bir kişinin ibadet edebileceği kadar dar, sessiz ve karanlık mekânlardır. Halvethâne kavramı ile ilişkili olarak *halvethâne-i dost* (خلوتخانه دوست) yahut *halvethâne-i esrâr* (خلوتخانه اسرار), Hak ile üns halinde olmak makamını; *halvethâne-i kurb* (خلوتخانه قرب), Hz. Mevlâ'ya yakın olma halini ve *halvethâne-i tevhîd* (خلوتخانه توحيد), fenâ makamını ifade etmektedir.[84]

3. LİTERATÜR

Halvet ve uzlet, Hz. Peygamber'den gelen bazı rivayetlerde yalnızlığın ve fitne zamanında toplumdan uzaklaşmanın faydasından bahsedilmesi dolayısıyla, öncelikle hadis kaynaklarında yer alan bir mevzu olmuştur. Sözgelimi Buhârî, *Sahih*'inin *Rikak* kitabının 34. bâbını "Kötülerle birliktelikten uzlet rahatlıktır." başlığına ayırmış, İbn Mâce, *Fiten* kitabının 13. bâbına ve İbn Hibban, *Sahih*'ininin *Bir ve İhsân* kitabının son bâbına "Uzlet" adını vermiştir.[85] Bu durum uzletin henüz Hz. Peygamber ve sonrası sahabe döneminde gündemde olan bir mevzu olduğunu göstermektedir.

Öte yandan uzlet konusu zühd literatüründe de müstakil başlıklar halinde geçmektedir. Abdullah b. Mübârek'in (ö. 181/797) *ez-Zühd ve'r-rekaik*'i,[86] Mu'âfî b. İmrân el-Mevsılî'nin (ö. 185/801) *Kitâbü'z-Zühd'ü*[87], Vekî' b. el-

[84] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 156-157.
[85] Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân bi-tertîbi İbn Balabân*, haz. Şu'ayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993), II, 367.
[86] Abdullah b. Mübarek, *ez-Zühd ve'r-rekaik*, II, 3.
[87] Mu'âfî b. İmrân el-Mevsılî, *Kitâbü'z-Zühd (Müsnedü'l-*Mu'*âfî bin 'İmrân el-*

Cerrâh'ın *Kitâbü'z-Zühd*'ü (ö. 197-812),[88] Hennâd b. es-Serî'nin (ö. 243-857) *Kitâbü'z-Zühd*'ü[89] ve Beyhakî'nin (ö. 458/1066*) Kitâbü'z-Zühdi'l-kebîr*'i[90] gibi hadis kaynaklarında uzlet konusunu muhtevi bölümler oluşturmuştur. Bunun yanında İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852-1448), *el-Metâlibü'l-'âliye bi-zevâidi'l-mesânîdi's-semâniye* adlı eserinde "Selâmet uzlettedir."[91] başlığı ile uzlet konusuna yer vermiştir. Bunların haricinde *Müsned* türü eserlerde de râvilere bağlı olarak uzlet ile ilgili pek çok rivayetin yer aldığı görülmektedir.

Uzlet konusundaki hadislerin yanında sahabe, tabiîn ve diğer bazı zâhid ve sûfîlerden nakledilen haberleri ihtiva eden diğer bazı müstakil eserler de bulunmaktadır. Bunlar arasında Hâris b. Esed el-Muhâsibî'nin (ö. 243/857) *Kitâbü'l-Halve ve't-tenakkul fi'l-ibâdât ve deracâti'l-âbidîn*'i, İbn Ebü'd-Dünyâ'nın (ö. 281/894) *el-Uzle ve'l-infirâd*'ı ve Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed el-Hattâbî'nin (ö. 388/998) *el-Uzle* adlı eserleri uzlet ile ilgili rivayetleri derleyen önemli kaynaklardır.

Öte yandan Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî'ye (ö. 505/1111) atfedilen *Câmiu'l-hakâik bi-tecrîdi'l-alâik*, halveti inkârcılarına karşı savunma gayesi ile telif edilmiş olup bu eserde halvetin şatları yanında halvette zikir mevzuuna değinilmiştir.[92] Gazzâlî'nin kardeşi Ahmed b. Muhammed

Mevsılî ile birlikte), haz. Âmir Hasen Sabrî (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1999), s. 209.

88 Vekî' b. el-Cerrâh, *Kitâbü'z-Zühd*, haz. Abdurrahman Abdülcebbâr el-Ferîvâî (Medine Mektebetü'd-Dâr, 1984), 514.

89 Hennâd b. es-Serî, *Kitâbü'z-Zühd* (Kuveyt: Dâru'l-Hulefâ li'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1985), II, 580.

90 Beyhakî, *Kitabü'z-zühdi'l-kebîr*, s. 92.

91 Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-'âliye bi-zevâidi'l-mesânîdi's-semâniye*, haz. Komisyon (Riyâd: Dâru'l-Âsıme-Dâru'l-Gays, 1998-2000).

92 Eser İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi AY, no. 1440'ta 1b-73b varakları arasında bulunmaktadır. Bkz. Necdet Tosun, "İbn Arabî Öncesi Tasavvufta Halvet ve Uzlet" (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 1995), s. 5.

el-Gazzâlî'nin (ö. 520/1126) halvet esnasındaki müşahedelerini kaleme aldığı *Netâicü'l-halve ve levâihü'l-celve* adlı eseri de bu kapsamdaki eserlerdendir.[93]

Necmeddîn-i Kübrâ (ö. 618/1221) *Risâle fi'l-halve*'de kendisine yöneltilen sorular üzerine halveti ele almış, daha sonra onun halifelerinden Mecdüddin el-Bağdâdî (ö. 616/1219) *Risâle fi'l-'uzle ve'l-ḥalve* ve *Risâle fi'l-'uzle* adlı birer sayfalık iki Farsça risâleyi kaleme almıştır.[94] Ayrıca Zeynelabidin Sıbtü'l-Mersafî'nin (ö. 966/1559) *el-Celve fî beyâni aksâmi'l-keşf ve'l-uzle ve'l-halve* adlı eserinde halvetin çeşitlerinden bahsedilmiş[95] ve Muvaffâk b. Muhammed el-Hassî (ö. 634/1237) *es-Selve fî şerâiti'l-halve* isimle eserinde halvetin şartları, faydaları ve nefsin oyunlarını konu edinmiştir.[96] Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) *Kitâbü'l-halvet*'i ise halvetin bazı çeşitlerinden ve halvet usulünden bahsetmektedir.[97]

Bedreddin Tûsî'nin, Gazzâlî'nin eserlerinden derleyerek kaleme aldığı *Kitâbü Şurûti'l-halve*'si, Muhammed b. İbrahim İbnü'l-Vezîr'in (ö. 840/1436) uzletin faziletine dair derlediği hadislerle uzlet meselesini ele aldığı *el-Uzle*'si,[98] Abdülvehhâb eş-Şa'rânî'nin (ö. 973/1565) halvetteki tecellilerini konu edindiği *el-Cevherü'l-masûn ve's-sırrü'l-*

93 Eser İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi AY, no. 6320'de 1b-26b varakları arasında bulunmaktadır. Bkz. Tosun, "İbn Arabî Öncesi Tasavvufta Halvet ve Uzlet", s. 6.

94 Köprülü Kütüphanesi'ndeki bir mecmua içinde yer almaktadır no. 1589, vr. 423a-424b. Bkz. Reşat Öngören, "Mecdüddin el-Bağdâdî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVIII, 231.

95 Muhammed b. Muhammed Zeynelabidin eş-Şâfiî Sıbtü'l-Mersafî, *el-Celve fî beyâni aksâmi'l-keşf ve'l-uzle ve'l-halve* Melik Abdullah b. Abdülaziz Kütüphanesi Yazmaları, Suudi Arabistan, no. İnd258-2.

96 Muvaffâk b. Muhammed Hassî, *es-Selve fî şerâiti'l-halve*, Millet Kütüphanesi Feyzullah, eski kayıt no. 2142 yeni kayıt no. CD 2205, v. 11a – 60a.

97 Eserin tahkikli bir metni için bkz. Alaadin Bekkri, "Kitabü'l-Halvet li-ibn 'Arabî: Dirasetun ve Tahkikatun", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi,* 1/37 (2016).

98 Muhammed b. İbrahim İbnü'l-Vezîr, *el-Uzle* (Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, 1992).

merkûm fî mâ tünticuhu'l-halve mine'l-esrâr ve'l-ulûm[99] adlı eseri, Ömer b. Ahmed el-Fuâdî'nin (ö. 1046/1636) halvetin kaynağı ve şer'î delillerini zikrettiği *Der Beyân-ı Fezâil-i İ'tikâf ve Halvet ve Beyân-ı Ahvâl*'i, Kasım b. Salahuddin el-Hânî'nin (ö. 1109/1697) halvetin delilleri ve âdâbına dair *Risâle fi'l-halve*'si, İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1724) halvet ve celvet bağlamında telif ettiği *Risâletü'l-halve ve'l-celve*'si[100] ve Mustafa Kemaleddin Bekrî'nin (ö. 1162/1749) uzlet ve halvet âdâbından bahsettiği *Hediyyetü'l-ahbâb fî mâ li'l-halveti mine's-şurûti ve'l-âdâb* adlı eseri halvet konusunda yazılan müstakil eserlerdendir.[101]

Halvet konusundaki bu müstakil eserlerden başka bir de tarikat âdâbına dair telif edilen eserlerin içerisinde bir bölüm olarak uzlet ve halvet âdâbına değinildiği görülmektedir. Özellikle kurumsallaşan tarikatların usulünden bahsedilen bu eserlerde halvetin daha sistematik bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Bu bağlamda Necmeddîn-i Kübrâ'nın *Fevâihü'l-cemâl, Minhâcü's-sâlikîn ve mi'râcü't-tâlibîn, Risâle ile'l-hâim, Risâletü's-sâri'l-hâiri'l-vâcid ile's-sâtiri'l-vâhidi'l-mâcid* ve *Usulü'l-aşere* adlı eserleri ve Necmeddîn-i Dâye'nin (ö. 654/1256) *Mirsâdu'l-ibâd*'ında Kübreviyye tarikatının âdâbına yer verdiği bölümlerde halvet konusu yer almaktadır.

Kadiriyye tarikatı halvet âdâbı ile ilgili olarak Eşrefoğlu Rûmî'nin (ö. 874/1469) *Müzekki'n-nüfûs* adlı eseri hal-

99 Ebü'l-Mevâhib Abdülvehhâb b. Ahmed Şa'rânî, *el-Cevherü'l-masûn ve's-sırrü'l-merkûm fî mâ tünticuhu'l-halve mine'l-esrâr ve'l-ulûm*, haz. Şerif Mustafa el-Hanefî (Kahire: Dâru Cevâmiu'l-Kelim, ts.).

100 Bkz. Tosun, "İbn Arabî Öncesi Tasavvufta Halvet ve Uzlet", s. 8-9.

101 Mustafa Bekrî, "Hediyyetü'l-ahbâb fî mâ li'l-halveti mine's-şurûti ve'l-âdâb", *el-Mecmûatü's-seniyye li-sâdeti'l-Halvetiyye müştemiletün ala erbai resâil*, ed. Macid es-Sircânî – Muhammed Nûr es-Sircânî, (Mısır: ty.). Eser üzerine Halim Gül tarafından bir makale telif edilmiştir. Bkz. Halim Gül, "Halveti-Sâbânî Seyhi Mustafa Kemâleddîn Bekrî ve Hediyyetü'l-Ahbâb Adlı Eseri", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi,* II/1 (2013).

vet usulüne dair kapsamlı bilgilerin yer aldığı önemli bir kaynaktır. Bunun yanında İsmâîl b. es-Seyyid Muhammed Sâîd el-Kadirî'nin (ö. ?) *el-Füyûzâtu'r-Rabbâniyye fi'l-meâsiri'l-Kadiriyye* adlı eserin ihtiva ettiği halvet bölümü, Kadiriyye'de uygulanan halvet âdâbını ihtiva etmektedir.[102] Ayrıca Mehmed Rif'at Efendi'nin (ö. 1264/1848) Kadirîliğin tarihine dair telif etmiş olduğu önemli bir eser olan *Nefhatü'rriyâzi'l-âliye fî beyân-i tarîkati'l-Kadiriyye* de halvet hücresinin özellikleri, halvette ibadet ve halvetteki müşahedelere dair bilgiler içermektedir.[103]

Yesevîlik'te halvet uygulamasına dair bilgiler oldukça sınırlı olmakla birlikte Ahmed b. Mahmûd Hazînî'nin (ö. 1002/1593'ten sonra) *Cevâhirü'l-ebrâr*'ı Ahmed Yesevî'nin halveti ve halvet usulü konusunda en erken ve kapsamlı bilgileri içermesi açısından önemlidir.[104]

Celvetiyye'de halvet hakkındaki kaynakların başında tarikatın pîri Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin (ö. 1038/1628) *Tarîkatnâme*'si gelmektedir. Bu eser Celvetiyye âdâbına dair verdiği bilgilerin yanında halvet konusuna da değinmesi açısından önemlidir. Ayrıca Yâkub b. Mustafa Afvî'nin (ö. 1149/1736) Celvetiyye tarikatının âdâb ve erkânına dair *Hediyyetü's-sâlikîn* adlı eseri de halvet konusunda önemli bir kaynaktır.

Bayramiyye tarikatında Hacı Bayrâm-ı Velî'nin halifelerinden Akşemseddin'in (ö. 863/1459) *er-Risâletü'n-nûriyye* adlı eseri halvetin meşruiyetine dair deliller

102 İsmâîl b. es-Seyyid Muhammed Sâîd Kadirî, *el-Füyûzâtu'r-Rabbâniyye fi'l-meâsiri'l-Kadiriyye* (Kahire: el-Matbaatü'l-Hamidiyye, 1322).

103 Mehmed Rif'at Efendi, "Nefhatü'r-riyâzi'l-âliye fî beyân-i tarîkati'l-Kādiriyye", *Mehmet Rif'at Efendi'nin Nefhatü'r-Riyâzi'l-Âliye Adlı Eserinin Işığında Anadolu'da Kādirîlik*, ed. Adalet Çakır, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), 2006).

104 Sultan Ahmed Hazînî, *Cevâhirü'l-ebrâr min emvâci'l-bihâr*, haz. Cihan Okuyucu (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yay., 1995).

öne sürmesi açısından önem arz ederken,[105] Bayramiyye meşâyihinden Bolulu Himmet Efendi (ö. 1095/1684) manzum *Tarikatnâme*'sinde (*Divançe-i İlahiyyat*) halvetin şartlarından bahsetmekte, mensur *Tarikatnâme*'sinde ise halvetin âdâbına dair önemli bilgiler vermektedir.[106]

Halvetiyye'nin Şâbâniyye kolunda ise Karabaş Velî'nin (ö. 1097/1686) *Miyâr-ı Tarîkat*'ı,[107] Muhammed b. Hasan es-Semennûdî'nin (ö. 1200/1785) *Tuhfetu's-sâlikîn ve delâletü's-sâirîn li minhâci'l-mukarrâbîn*[108] ve *el-Âdâbu's-seniyye limen yurîdu tarikate's-sâdâti'l-Halvetiyye*[109] isimli eserleri ve Bulgaristanlı Şâbânî şeyhlerinden Ahmed Rifat Nevrekobî'nin (ö. 1312/1894) *Muînü'l-mürîd* isimli eseri de halvetin şartlarını içermesi bakımından önemli kaynaklardır.[110] Uşâkiyye kolunda ise Abdullah Salâhadîn-i Uşşâkî'nin (ö. 1197/1782) *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye*'si ve bu eserin tercüme ve şerhi mahiyetindeki Abdurrahmân

[105] Aydınlanma Risâlesi adıyla tercüme edilmiştir. Bkz. Mehmed b. Hamza Akşemseddin, *er-Risâletü'n-nûriyye*, çev. M. Zahit Başer – Metin Çelik, (İstanbul: Ark Yay., 2015). Eserle ilgili ayrıca bkz. Bedriye Reis, "Sûfîlere Yöneltilen Tenkitlere Bir Cevap: Akşemseddin Ve Def'u Metâini's-Sûfiyye İsimli Eseri", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* II/3 (2014): s. 38; M. Nedim Tan, "Akşemseddin'in Devraldığı Tasavvufî Miras: Risâletü'n-Nûriyye Üzerine Bir Okuma", *Hacı Bayram-ı Velî Uluslararası Sempozyum 14-16 Aralık 2012*, (Ankara: 2012), s. 262.

[106] Bkz. Bolulu Himmet Efendi, *Tarikatnâme (Divançe-i İlahiyyat)*, Koç University Manuscript Collection; Bolulu Himmet Efendi, *Tarikatnâme*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih -Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi Yazmaları, Mustafa Con A 84/IV.

[107] Eser Mustafa Tatçı tarafından yayınlanmıştır. Bkz. Karabaş Velî, "Miyâr-ı Tarîkat", *Halvetî Şabânî Yolunun Adâbı*, ed. Mustafa Tatçı, (İstanbul: H Yay., 2013).

[108] Muhammed b. Hasan el-Münîr Semennûdî, *Tuhfetu's-sâlikîn ve delâilü's-sâirîn li-menheci'l-mukarrabîn* (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2008).

[109] Muhammed b. Hasan el-Münîr Semennûdî, *el-Âdâbu's-seniyye limen yurîdu tarikate's-sâdâti'l-Halvetiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba, no. 218.

[110] Eser Mustafa Tatçı tarafından yayınlanmıştır. Bkz. Ahmed Rif'at Nevrekobî, "Muînü'l-Mürîd", *Halvetî Şâbânî Yolunun Adâbı*, ed. Tatçı, (İstanbul: H Yay., 2013).

Sâmi-yi Uşşâkî'nin (ö. 1934) *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye*'si de halvet konusunda önemli bilgiler içermektedir.[111]

Ahmed Rifâî ve Rifâiyye tarikatı âdâbına dair Muhammed Ebü'l-Hüdâ es-Sayyâdî'nin (ö. 1909) *Kılâdetü'l-cevâhir fî zikri'l-gavsi'r-rifâî ve etbâihi'l-ekâbir*'i, İbrahim er-Râvî'nin (ö. 1947) *es-Seyr ve'l-mesâî fî ahzâbi ve evrâdi's-seyyid el-gavsi'l-kebîr Ahmed er-Rifâî*[112] ve Ken'ân Rifâî'nin (ö. 1950) *Seyyid Ahmed er-Rifâî* adlı eseri halvet usul ve âdâbını da konu edinen eserlerdir.[113]

Nakşibendiyye'nin tarikat usul ve âdâbına dair kıymetli bilgiler veren Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevî'nin (ö. 1893), *Câmiu'l-usul fi'l-evliyâ* ve Mehmed Zahid Kotku'nun (ö. 1980) *Tasavvufî Ahlâk* adlı eserleri halveti bir metot olarak benimseyip uygulayan Nakşibendiyye kollarının halvet usulüne dair malumat ihtiva eden eserlerdir.

Öte yandan tasavvuf klasikleri olarak anılan eserlerde de halvet ve uzlet konularına zaman zaman değinildiği görülmektedir. Söz gelimi Serrâc'ın (ö. 378/988) *el-Lüma' fî târîhi't-tasavvufi'l-İslâmî* adlı eseri Kelâbâzî'nin (ö. 380/990) *et-Taarruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*'u, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (ö. 386/996) *Kûtü'l-kulûb fî muâmeleti'l-mahbûb ve vasfu tarîki'l-mürid ilâ makami't-tevhid*'i, Hücvîrî'nin (ö. 465/1072) *Keşfu'l-mahcûb*'u, Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*'si, Ebû Hamid el-Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâu ulûmi'd-dîn*'i, Ebû Hafs Şehabeddin es-Sühreverdî'nin (ö.

[111] Eser Muhammed Erol Kılıç tarafından yayınlanmıştır. Bkz. Abdurrahmân Sâmi-yi Uşşâkî, *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye*, haz. Mahmud Erol Kılıç (İstanbul: Sufi Kitap, 2016).

[112] İbrâhim Râvî, *es-Seyr ve'l-mesâî fî ahzâbi ve evrâdi's-seyyid el-gavsi'l-kebîr Ahmed er-Rifâî* (https://ia802708.us.archive.org/34/items/tasawufwrdoud/sayrwmasaii.pdf).

[113] Ken'ân Rifâî, *Seyyid Ahmed er-Rifâî*, haz. Mustafa Tahralı (İstanbul: Cenan Eğitim, Kültür ve Sağlık Vakfı Neşriyatı, 2008).

632/1234) *Avârifü'l-maârif*'i,[114] İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) *Fütühât-ı Mekkiyye*'si, Rûzbihân el-Baklî'nin (ö. 606/1209) *Meşrabü'l-ervâh*'ı[115] gibi tasavvuf kaynaklarında halvet ve uzlet mevzularına yer verilmiştir.

Zâhid ve sûfilere dair telif edilen tabakat türü eserler de bir taraftan sûfîlerin hayatlarındaki halvet ve uzlet tecrübelerine diğer taraftan onların ilgili konudaki sözlerine yer vermeleri açısından önemlidir. Bu kapsamda Sülemî'nin (ö. 412/1021) *Tabakâtü's-sûfiyye*'si Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (ö. 430/1038) *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ*'sı, Ferîdüddîn Attâr'ın (ö. 618/1221) *Tezkiretü'l-evliyâ*'sı, İbnü'l-Mülakkın'ın (ö. 804/1401) *Tabakâtü'l-evliyâ*'sı, Abdülvehhâb eş-Şa'rânî'nin (ö. 973/1565) *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*'sı ve Cemâleddin Hulvî'nin (ö. 1064/1654) *Lemezât-ı Hulviyye ez Lemeât-ı Ulviyye*'si sûfîlerin halvet uygulamaları için önemli kaynaklardır.

Halvette şahit olunan bazı rüya ve vâkıalara dair yazılan eserler de halvet konusu açısından önemli kaynaklardır. Bunlar arasında Seyfeddin el-Bâharzî'nin (ö. 659/1261) *Vâkıâtı*,[116] Aziz Mahmud Hüdâyî'nin (ö. 1038/1628) *Vâkıât*'ı,[117] İbrahim Râkım Efendi'nin (ö. 1163/1749) *Vâkıât-ı Hazret-i Niyazi-i Mısrî* adlı eseri,[118] Halvetî şeyhi

[114] Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, 154-168.

[115] Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân Baklî, *Meşrabü'l-ervâh* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005).

[116] Seyfeddin Bâharzî, *Vâkıât*, Leiden University Libraries, Leiden, UB - Or. 989.

[117] Bkz. Mustafa Bahadıroğlu, "Vâkıât-ı Hüdâyî'nin Tahlîl ve Tahkîki (I. Cild)" (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003); Mustafa Nalbat, "Vâkıât-ı Hüdaî'nin Tahlil ve Tahkiki (II. Cild)" (Erciyes Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, 2017); Hilal Çetin, "Vâkıât-ı Hüdâyî'nin Tahlîl ve Tahkîkî (17 Ramazan 986/30 Rebiü'l âhir 987)" (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, 2018); Hacer Ekici, "Vâkıât-ı Hüdâyî'nin Tahlîl ve Tahkîki (1 Rabîu'l-Âhir-9 Şevvâl/987)" (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, 2017).

[118] Kamil Beki, "İbrahim Râkım Efendi Vâkıât-ı Niyazî-i Mısrî İnceleme - Metin" (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997).

Gazzîzâde Abdullatif Efendi'nin (ö. 1247/1831) *Vâkıât*'ı[119] ve Hüseyin Vassâf'ın (ö. 1929) *Vâkıât*'ı[120] bu kapsamda günümüze ulaşmış eserlerdendir.

Halvet konusunda günümüzde yapılmış bazı akademik çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalardan ilki ve en kapsamlısı Necdet Tosun'un *İbn Arabî Öncesi Tasavvufta Halvet ve Uzlet* başlıklı yüksek lisans tezidir. Bunun yanında Rezzan Karatay'ın *Ziyâiyye'de Halvet Uygulaması*,[121] Selahattin Gölbaşı'nın *Kur'ân-ı Kerîm'de Anılan Bazı Peygamberlerin Yalnızlık Deneyimleri,*[122] Muhammed Kızılgeçit'in *Yalnızlık Umutsuzluk ve Dindarlık İlişkisi*[123] ve Hakan Zafer'in *Dinî yaşantıda inzivâ*[124] başlıklı tezleri halvet mevzuu ile ilgili yapılmış tezlerdir.

Öte yandan doğrudan veya dolaylı olarak halvet ile ilişkili bazı makaleler de bulunmaktadır. İhsan Soysaldı'nın *Halvet Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme*,[125] Öncel Demirdaş'ın *Tasavvuf Tarihinde Halvet ve Halvetin Manevi Eğitimdeki Rolü*,[126] Süleyman Gökbulut'un *Cüneyd'in*

[119] Hamdi Tekeli, "Gazzizâde Abdüllatif'in Hayatı, Eserleri ve Vâkıât'ı İnceleme - Metin" (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Soslay Bilimler Enstitüsü, 2000); Bahadıroğlu, "Vâkıât-ı Hüdâyî'nin Tahlîl ve Tahkîki (I. Cild)".

[120] Abdullah Taha Orhan, "Hüseyin Vassâf'ın Vâkıât İsimli Eseri (Metin ve İnceleme)" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, 2012). Ayrıca bu tez kitap olarak da yayınlanmıştır. Bkz. Osmânzâde Hüseyin Vassaf, *Vâkıât*, haz. Abdullah Taha Orhan (İstanbul: Büyüyen Ay, 2012).

[121] Rezzan Karatay, "Ziyâiyye'de Halvet Uygulaması" (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2018).

[122] Selahattin Gölbaşı, "Kur'ân-ı Kerîm'de Anılan Bazı Peygamberlerin Yalnızlık Deneyimleri" (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2006).

[123] Muhammed Kızılgeçit, "Yalnızlık Umutsuzluk ve Dindarlık İlişkisi" (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2011).

[124] Hakan Zafer, "Dinî yaşantıda inzivâ" (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2007).

[125] İhsan Soysaldı, "Halvet Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi,* 8/19 (2007).

[126] Öncel Demirdaş, "Tasavvuf Tarihinde Halvet ve Halvetin Manevi Eğitimdeki Rolü", *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler -*, 16/53 (2012).

Sekiz Şartı,[127] Mehmet Şirin Ayiş'in *Semennûdî'de Halvet Anlayışı,*[128] Cennet Ceren Çavuş'un *Kastamonu'lu Ömer Fuâdî'nin Halvet Risâlesi ve Halvet,*[129] Murat Ayar ve Aysun Sungurhan'ın *Ahlâkî Kemâlin Gayretinde Halvet Pratiği,*[130] Qafar Ocaqlı'nın *İhyâu ulûmi'd-din Eserinde Zikir Ve Uzlet Kavramları*, Deniz Demirarslan'ın *Din ve Tasavvuf Kültüründe Çilehâne Kavramı ve Mekân Özellikleri Açısından Gelibolu Çilehânesi,*[131] Ünal Kılıç'ın *Hz. Peygamber'in Nübüvvet Öncesi Uzlet İçin Hira Mağarası'nı Seçmesi Üzerine Bazı Mülahazalar,*[132] Mahmud Esad Erkaya'nın *Seyfeddin el-Bâharzî'nin Şeyhi Necmeddîn-i Kübrâ'ya Arz Ettiği Vâkıalar: Vekâyiu'l-Halvet,*[133] Muhammed Kızılgeçit'in *Modern Psikolojide ve Tasavvufta Yalnızlık,*[134] Mehmet Demirci'nin *Bir Eğitim Aracı Olarak Mevlevî Çilesi*[135] ve Nuri Şimşekler'in *1001 Günlük Mevlevi Çilesi: Mutfakta Pişen Canlar*[136] adlı makalesi bu kapsamda yapılan çalış-

127 Süleyman Gökbulut, "Cüneyd'in Sekiz Şartı", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* II/36 (2012).

128 Mehmet Şirin Ayiş, "Semennûdî'de Halvet Anlayışı", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* XX/33 (2015).

129 Cennet Ceren Çavuş, "Kastamonu'lu Ömer Fuâdî'nin Halvet Risâlesi ve Halvet", *Kastamonu Üniversitesi II. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu -Kastamonu'nun Manevi Mimarları- 4-6 Mayıs 2014*, (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, 2014).

130 Murat Ayar – Aysun Sungurhan, "Ahlâkî Kemâlin Gayretinde Halvet Pratiği", *I. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, 13-14 Ekim 2014 Bildiri Kitabı = I. International Congress of Turkish Culture, 13-14 October 2014 Proceedings*, (2014).

131 Deniz Demirarslan, "Din ve Tasavvuf Kültüründe Çilehane Kavramı ve Mekân Özellikleri Açısından Gelibolu Çilehanesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi,* 77 (2016).

132 Ünal Kılıç, "Hz. Peygamber'in Nübüvvet Öncesi Uzlet İçin Hira Mağarası'nı Seçmesi Üzerine Bazı Mülahazalar", *İSTEM: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi,* 12/24 (2014).

133 Erkaya, "Seyfeddin el-Bâharzî'nin Şeyhi Necmeddîn-i Kübrâ'ya Arz Ettiği Vâkıalar: Vekâyiu'l-Halvet".

134 Muhammed Kızılgeçit, "Modern Psikolojide ve Tasavvufta Yalnızlık", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 1 (2012).

135 Mehmet Demirci, "Bir Eğitim Aracı Olarak Mevlevî Çilesi", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim],* 7/3 (2007).

136 Nuri Şimşekler, "1001 Günlük Mevlevi Çilesi: Mutfakta Pişen Canlar", *Sûfî*

malardandır. Sempozyum bildirileri arasında ise Himmet Konur'un *Mânevî Eğitim Metodu Olarak Halvet*,[137] Sâfi Arpaguş'un Alvarlı Divânında Halvet Uzlet ve Sohbet [138] ve Mansur Gökcan'ın *Tasavvufta Halvet ve Uzlet*[139] başlıklı bildirisi bulunmaktadır.

Akademik araştarmaların dışında halvet konusunda çağdaş dönemde kaleme alınmış çalışmalardan birisi de yaşanmış halvet tecrübelerinin anlatıldığı Michaela Mihriban Özelsel'in *Halvette 40 Gün* adlı eserdir. Bu çalışma, Avrupalı müslüman bir psikoterapistin 1990 yılında girmiş olduğu halvetteki tecrübe ve yorumlarını içermesi açısından önem arz etmektedir.[140]

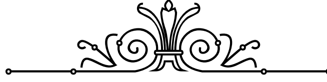
Araştırmaları, 1/2 (2010).

[137] Himmet Konur, "Mânevî Eğitim Metodu Olarak Halvet", *Bakü'den Balkanlara Halvetîlik Sempozyumu - 2 Tebliğler Kitabı*, (2016).

[138] Sâfi Arpaguş, "Alvarlı Divânında Halvet Uzlet ve Sohbet", *Uluslararası Hâce Muhammed Lütfî (Alvarlı Efe) Sempozyumu*, ed. Cengiz Gündoğdu, (Erzurum: 2013).

[139] Mehmet Mansur Gökcan, "Tasavvufta Halvet ve Uzlet", *III. Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi*, (İksad Yay., 2018).

[140] Michaela Mihriban Özelsel, *Halvette 40 Gün Psikolog Dervişenin Halvet Günlüğü ve Bilimsel Çözümlemesi*, çev. Petek Budanur Ateş, (İstanbul: Kaknüs Yay., 2013).

I. BÖLÜM

HALVETİN KAYNAĞI VE İLK ÖRNEKLERİ

1. PEYGAMBERLER TARİHİNDE HALVET

Sûfî müelliflerin halvet konusunu içeren eserlerinde, halvetin usulü ve âdâbı gibi tatbike dayalı meselelere geçmeden önce, bu uygulamanın meşruiyetini kanıtlama çabası içerisine girmiş oldukları hemen dikkat çekmektedir. Zira tıpkı diğer bazı meselelerde olduğu gibi halvet konusunda da fukaha ve kelamcılar başta olmak üzere çeşitli kesimlerden sûfîlerin uygulamalarının dindeki yerine dair yöneltilen itirazlar hiçbir zaman eksik olmamıştır. Yapılan tenkitler karşısında sûfîler ise halvetin meşruiyetini savunmak gayesiyle halvetin kaynağını ve peygamberler tarihindeki örneklerini zikretmekle meseleye başlamışlardır.

Tasavvuf literatüründe halvetin meşruiyetine dair öne sürülen delillerin ilki, bu uygulamanın peygamberler tarihinde bilinen ve uygulanan bir nefis terbiye metodu olduğunda temerküz etmektedir. Sûfîlere göre halvet, insanın kemâle olan yolculuğunda önceki peygamberlerin de uyguladığı ve tesirleri insan hayatında açıkça görülen bir yöntemdir. Hz. Musa'nın Tur-i Sînâ'da kırk günlük hazırlık sürecine tabi tutulması ve Hz. Peygamber'in Hira'daki tehannüs süreci, halvet konusunda sûfîlerin dayandıkları en temel kaynakları oluşturmaktadır. Bunun yanında Hz. İbrahim ve Hz. Davud'un halvet uygulamaları da sûfîlerin üzerinde durdukları örnekler arasında yer almaktadır. Bu

başlık altında temel tasavvuf kaynaklarında vurgulandığı kadarıyla peygamberlerin hayatlarındaki halvet uygulamaları üzerinde durulacaktır.

1.1. Hz. İbrahim ve Halvet

Hz. İbrahim, Kur'ân-ı Kerîm'de adı müteaddit defalar geçen ulü'lazm[1] peygamberlerden biri olup Hz. Nûh'un neslinden gelmektedir. O, inananların örnek alacağı, bağlanacağı ve peşinden gideceği büyük bir önderdir. Aynı zamanda o, Allah'ın halîli (dostu) ve sırdaşıdır. O, insanlar içerisinde ağır başlı, yufka yürekli, yumuşak huylu, misafirperver ve dürüst bir kimsedir.[2] O, Allah'ın dostu olduğu gibi Hz. Peygamber'in de dostudur. Mi'rac gecesinde bütün peygamberlerle görüşen Hz. Peygamber, onlar içinde en çok Hz. İbrahim ile benzeştiğini söylemiş ve diğer bir konuşmasında *"Her peygamberin diğer peygamberlerden bir dostu vardır. Benim dostum ise atam ve Rabbimin dost edindiği (İbrahim)dir."* buyurmuştur.[3]

Hz. İbrahim'in gerek Kur'ân-ı Kerîm'de gerekse hadislerde geçen vasıfları onu sûfîlerin örnek alacağı önemli şahsiyetlerden birisi kılmıştır. Onun Allah'ın halîli olması ve cömertliğinin yanı sıra müşriklerle olan mücadelesinde zaman zaman onlardan uzaklaşıp Allah'a yöneldiğine dair rivayetler onu tasavvuf edebiyatının örnek şahsiyetlerinden biri kılmıştır. Bu bağlamda tasavvuf kaynaklarında

1 *Ulü'l-azm* (أولو العزم) "sabırlı, gayretli ve kararlı" anlamına gelmekte olup Kur'ân'da, azim ve kararlılıklarıyla örnek olan peygamberler için kullanılan bir tabirdir. Ahkâf sûresinde şöyle buyurulmaktadır: "(Ey Muhammed!) O hâlde, yüksek azim sahibi peygamberlerin sabretmesi gibi sabret." el-Ahkaf 46/35. Ulü'l-azm kavramı için ayrıca bkz. Hüseyin Çelik, "Azm ve Kur'an-ı Kerım'de Ulu'l-Azm Olan Peygamberler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 11/59 (2018): 1309.

2 el-Enbiyâ 21/51; el-Mümtehine 60/4; es-Sâffât 37/83; en-Nisâ 4/125; el-Bakara 2/124.

3 Müslim, Îmân, 271, no. 423; Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 3, no. 2995.

Hz. İbrahim'in uzleti olarak değerlendirilen mevzulardan ilki, onun putperest kavmini terk edip hicret etmesidir.

1.1.1. Hz. İbrahim'in Kavmini Terk Etmesi

Hz. İbrahim ömrünün büyük bir bölümünü tevhid mücadelesi ile geçirmiş, Allah'a yürekten bağlanarak şirkten arınmış hakiki bir mü'mindir. O, asla müşriklerden olmamıştır. Hz. İbrahim'in aksine, tebliğ vazifesi ile gönderildiği muhatabı ise kendi elleriyle yaptıkları putlara tapan, azgın, inkârcı ve zalim bir toplumdur. Ne yazık ki Hz. İbrahim'in öz babası Âzer de onlardan biridir. Hz. İbrahim nübüvvet vazifesine kendi babasını ikna etmekle başlamış, sonra kavmi ile mücadeleye girişmiştir. Ne var ki başta babası olmak üzere kavminin kendisine iman etmeyeceğini anlaması ve dahası onu ateşe atarak öldürmeye teşebbüs etmeleri üzerine, kavmini terk etme kararı almış ve "Ben Rabbime, baskı ve zulme uğramaksızın rahatça ibadet edebileceğim bir yere gidiyorum. O, bana mutlaka bir yol gösterecektir." diyerek, eşi Hz. Sâre ve kendisine iman eden bir avuç insanla birlikte doğup büyüdüğü şehir olan Urfa'yı bırakıp, Allah'ın kendisine vadettiği bereketli toprakları içinde bulunduran Şam bölgesine doğru yola çıkmıştır. Kur'ân'da onun hicreti şöyle ifade edilmektedir: "*Nihayet İbrahim onlardan ve Allah'tan başka taptıkları şeylerden uzaklaşıp bir tarafa çekildiği zaman, biz ona İshak ve Yâkub'u bağışladık ve her birini peygamber yaptık.*"[4]

Hz. İbrahim'in kavmini bırakıp Allah'a daha iyi bir kulluk edebilmek ve dini yaymak gayesiyle hicret etmesi, bazı sûfîlerce bir nevi uzlet olarak yorumlanmıştır.[5] İşârî tevilleri içeren kaynaklara bakıldığında bu yorum açık bir şekilde görülmektedir. Söz gelimi İsmail Hakkı Bursevî (ö.

4 Meryem 19/49.

5 Örneğin bkz. İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-medîd fî tefsîri'l-Ḳur'âni'l-mecîd*, IV, 227-228.

1137/1725), bu âyetin işârî mânalarından birinin de uzlet olduğunu belirtmektedir. Bursevî, burada işaret edilen uzlet hâdisesini açıklamak için, öncelikle Ebü'l-Kasım'ın şu sözünü nakletmektedir: "Dünya ve ahirette maddî ve mânevî esenlik isteyen uzlete çekilsin. O kişi için bu ancak Allah'a sığınmak, O'na yalvarmak ve onlardan ayrılma konusunda başarıya ulaştırması için Rabbine dua etmekle mümkün olur. Çünkü 'Kişi sevdiği ile beraberdir.'[6]".

Hz. İbrahim'in hicreti de bir nevi uzlettir. Onun putperest kavminden uzaklaşması, dünyada ve ahirette esenlik elde etmek için gerekli bir davranıştır. Zira Bursevî'ye göre uzlet iki gaye ile gerçekleştirilir. Uzlete çekilen kimse ya insanların şerrinden sakınmayı yahut da kendisinden insanlara dokunacak zararlardan onları korumayı amaçlar. Bunlardan ilkinde kişinin başkalarına kötü zan beslemesi söz konusudur. Fakat bu tasavvuf mantığı açısından hoş bir davranış değildir. Tasavvufta esas itibariyle kişinin kendisini kusurlu görmesi daha makbul bir davranıştır. Ne var ki Mevlâ'nın sohbetini, yani daima onunla beraber olmayı başkalarına tercih etmek, uzletin en üstün ve tercih edilen şekli olarak görülmüştür. Uzlet işte bu gayeye matuf olursa, Allah Teâlâ'nın başkasına tercih edilmesi söz konusu olacaktır. Bu durumda Allah'ın bu kimseye vereceği sırlar ve ikramlarının haddi ve hesabı olmayacaktır. Öte yandan uzlet kalbin değil dilin susmasını gerektirir. Bundan dolayı susmak, tasavvuf yolunun temel esaslarından biri olmuştur.

Bursevî, büyüklerden birisinin şöyle söylediğini nakleder: "Uzlet dilin susmasına sebeptir. İnsanlardan uzak kalan, konuşacak kimse bulamaz. Bu da onu susmaya götürür. Uzlet iki kısımdır: Birincisi müridlerin uzletidir ki toplumdan bedenleriyle ayrılmaları şeklinde gerçekleşir. İkin-

6 Buhari, Edeb, 96, no. 6168; Tirmizî, Zühd, 50, no. 2385.

cisi ise hakikat ehlinin uzletidir ki bu gönülden her türlü varlığın çıkartılması ile hâsıl olur. Onların kalplerine Allah'ın ilminden başka bir şey girmez. O ilim ise müşahede yoluyla orada hâsıl olan Allah'ın şahididir.[7] Uzlet hali kişinin tüm vasıflarından sıyrılmasını gerektirir. Uzlet mahallinin dışında olan bitenden tamamen soyutlanmak ise ancak uzlet ehlinin yakîn sahibi olması ile mümkündür. Hz. İbrahim de müşriklerden gelecek her türlü zararın yanında Allah'a daha iyi kulluk edebilme gayesiyle onlardan uzaklaşmıştır. Hz. İbrahim örneğinde olduğu gibi hicret etmek, şerli kimselerden uzaklaşmak için bir sebeptir. Sırf Allah rızası için hicret eden kimseye ise Allah dünyada ve ahirette ikramlarda bulunacaktır.[8]

Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevî (ö. 1893) de bu hâdiseyi Hz. İbrahim'in uzleti olarak yorumlamaktadır. Ona göre Hz. İbrahim, memleketini terk etmekle Allah'tan gayrısından uzaklaşmış, dolayısıyla uzlet hayatını tercih etmiştir. Ayette ifade edildiği üzere[9] Hz. İbrahim'in soyundan peygamberlerin gelmesi gibi bir mükâfata nail olması da bu tercihi sebebiyle olmuştur.[10]

1.1.2. Cebrâil'in Hz. İbrahim'e Zikir Telkin Ettiğine Dair Rivayet

Hz. İbrahim'in hayatındaki uzlet örneklerinden ikincisi ise Eşrefoğlu Rûmî'nin (ö. 874/1469) eserine aldığı bir kıssadan ibarettir. Nitekim Eşrefoğlu Rûmî, halvetin kaynağından bahsederken bunun peygamberlerin sünneti olduğunu bildirerek peygamberlerin hayatlarındaki halvet uygulamalarından bahsetmektedir. Onun halvet uygulamalarına

7 İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, çev. Hasan Kamil Yılmaz, v.d., (İstanbul: Erkam Yay., 2014), XII, 81.
8 Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, XII, 82.
9 Meryem 19/49.
10 Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 56.

örnek verdiği peygamberlerden birisi de Hz. İbrahim'dir. Rivayete göre Cebrâil, Hz. İbrahim'e gelerek zikir telkin etmiş ve ardından halvete girmesini öğütlemiştir.

Eşrefoğlu'nun belirttiğine göre bu hâdise Mekke'de müşriklerin Hz. İbrahim'e galip gelip şehri ele geçirdikleri ve Mekke'nin dört bir yanını putlarla donattıkları bir zamanda gerçekleşir. Hz. İbrahim kâfirler karşısında aciz bir durumda kalmış, ne yapacağını bilememektedir. Allah'a niyaz ederek "İlâhî, sen bilirsin, Padişahsın! Bu kâfirler benim üzerime galip olup beni aciz koydular, Mekke'nin içine putlar doldurdular, Mekke'yi puthane eylediler. Ben mağlup olup aciz kaldım. Senden meded isterim." der. Bunun üzerine Allah Teâlâ cevaben "Yâ İbrahim, çün sen kendi aczini bildinse, biz dahi kendi kudretimizi senin aczinde zâhir ederiz. Sen dahi bizim kudretimizi göresin amma Cebrâil'i göndereyim, varsın sana *lâ ilâhe illallah* kelimesini telkin etsin. *Lâ ilâhe illallah* kelimesini nice etmek gerektir ve nice yerde oturup ve nice güne niyet edip oturmak gerektir sana tâlim eylesin, sen dahi kâfirlerden intikamını alıp benim kudretimi göresin." buyurur. Ardından Cebrâil, Hz. İbrahim'e gelerek *lâ ilâhe illallah* zikrini üç defa telkin eder. Sonrasında, insanlardan uzak bir yerde kendisine karanlık bir çilehâne edinmesini ve burada kırk gün *lâ ilâhe illallah* zikri ile meşgul olmasını söyler. Bunu yaptığı takdirde Allah Teâlâ'nın kudreti zâhir olacak ve böylece Mekke putlardan arınmış olacaktır.

Cebrâil'in söylediklerini dinleyen Hz. İbrahim, hemen kendisine bir çilehâne tesis ederek kırk gün boyunca zikirle meşgul olur. Kırk günün sonunda artık Hz. İbrahim'in ağzı kurumuş, dili damağı yapışmış ve konuşmaya mecali kalmamıştır. Gönlü dahi zikreder bir vaziyete bürünmüş ve ondan çıkan nurlar dışarıya zuhur etmeye başlamıştır. Hal böyleyken birden Hz. İbrahim, giysisinin kollarından ellerin, göğsünden ise yüksek bir sesin çıktığını mü-

şahede eder. Bu eller putları Mekke'nin dışarısına atmakta, her ne kadar kâfirler onları tekrar yerine koyup zincirlese de söz konusu eller tekrar onları alıp savurmaktadır. Tam bu esnada Hz. İbrahim'in arkadaşları gelir ve putların Mekke'den atıldığını haber verir. Hz. İbrahim dışarı çıkar, halvette müşahede ettiği her şeyin gerçekleşmiş olduğunu görür. Böylece Allah'ın kudretini temaşa eden Hz. İbrahim Allah'a hamd ve senâ eyler.[11] Eşrefoğlu Rûmî'ye göre Cebrâil'in Hz. İbrahim'i bu şekildeki bir halvete alması, onun tam anlamıyla kemâle ermesi içindir. [12]

Eşrefoğlu Rûmî, eserine aldığı bu bilgilerin kaynağı hakkında bir açıklamada bulunmamaktadır. Ne var ki gerek olayın zamanı, gerekse Mekke'nin bu şekilde putlarla donatıldığı meselesinin tarihi vâkıalarla ne oranda örtüştüğü konusunda elimizde kesin veriler bulunmamaktadır. Üstelik bilebildiğimiz kadarıyla böyle bir olaydan hadislerde veya diğer İslâmî kaynaklarda bahsedilmemektedir. Kaynaklarda Hz. İbrahim'in, müşriklerin kendilerine inanmaması üzerine Şam diyarına hicret ettiği, daha sonra oğlu İsmail ve eşi Hâcer'i Mekke'ye yerleştirdiği ve oğlu İsmail'in büyümesinin ardından Kâbe'yi bina ettiği bildirilmektedir. Eşrefoğlu'nun anlattığı söz konusu hâdisede ise Kâbe'nin putlarla donatılması söz konusudur. Ne var ki Kâbe'nin inşasının ardından oranın tekrar müşriklerce işgal edildiğine dair elimizde bir malumat bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu meseleye ihtiyatla yaklaşılması daha uygun olacaktır.

1.2. Hz. Davud'un Kırk Günlük Secdesi

Hz. Davud, Kur'ân'da ve hadislerde daha çok ahlâkı ve ibadet hayatıyla dikkat çeken bir peygamberdir. Allah'ı çok anan, kendisine hikmet verilmiş, hüküm verme ve

[11] Abdullah Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs* (İstanbul: Bosnevî el-Hac Muharrem Efendi Matbaası, 1874), s. 344.
[12] Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 345.

doğruyu yanlıştan iyiyi kötüden ayırma kabiliyeti ile tanınan Hz. Davud Allah'a isyandan ve günahlardan titizlikle kaçınması, ibadet ve salih amellere düşkünlüğü ile sûfîler için güzel bir örnek olmuştur.[13] Nitekim Hz. Peygamber, "*Allah'ın en çok hoşnut olduğu oruç, Davud'un orucudur. O, yılın yarısını oruçlu geçirirdi. Yüce Allah'ın en çok hoşnut olduğu namaz da Davud'un (as) namazıdır. O, gecenin yarısını uyku ile geçirir, sonra kalkıp namaz kılar, sonra gecenin kalanında yine uyurdu.*" buyurarak ibadetler konusunda örnek alınması gereken bir şahsiyet olduğunu vurgulamaktadır.[14] Kur'ân'da ifade edildiği üzere Allah'ı tesbih etmeleri için dağların ve kuşların onun emrine verilmiş olması[15] da Hz. Davud'un Allah'ı zikre olan düşkünlüğüne işaret etmektedir.

Hz. Davud'un örnek kişiliğinin sûfîler üzerinde derin etkileri olmuştur. Öyle ki kırk günlük halvet uygulamasının dayandırıldığı hâdiselerden birisi de Hz. Davud'un işlemiş olduğu bir hatanın affı için geçirdiği kırk günlük ibadet sürecidir. Bu hâdise Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde anlatılmaktadır:

"(Ey Peygamber!) Davud ile davacı-davalı iki kişi arasında cereyan eden hâdiseden haberin var mı? Vaktiyle o iki kişi mabedin duvarına tırmanıp aniden Davud'un huzuruna çıkıverdiler. Davud onları birden karşısında görünce ürktü. Onlar, 'Korkma! Biz iki davacıyız. Aramızda bir mesele var. Sen bizim bu meselemizi hakkaniyete uygun bir hükme bağla. Haksızlık etme; bizi adaletli bir sonuca ulaştır.' dediler. Daha sonra o iki kişiden biri şöyle dedi: 'Bu adam benim samimi arkadaşım; onun doksan dokuz koyunu, benimse sadece bir koyunum var. Böyleyken, 'Onu da bana ver.' dedi ve gitti-geldi başımın etini

13 Sâd 38/17.
14 Müslim, Sıyâm, 190, no. 2740.
15 el-Enbiyâ 21/79; Sebe' 34/10-11.

yedi.' Bunun üzerine Davud ise şöyle dedi: 'Bu adam senin tek koyununu kendi koyunlarının arasına katmak istemekle gerçekten sana haksızlık etmiş. Zaten aralarında sıkı ilişki bulunanların çoğu birbirlerine haksızlık ederler. Ancak iman edip imanlarına yaraşır güzellikte işler yapan kimseler bundan müstesnadır ki böyle hakikatli insanlar da maalesef çok azdır.' Bu arada Davud kendisini sınadığımızı, (o iki kişinin dava konusu üzerinden kendisine mesaj verdiğimizi) anladı ve hemen Rabbinden af diledi; secdeye kapandı ve tövbeyle Rabbine yöneldi. Biz de onun hatasını affettik. Şüphesiz bizim katımızda Davud'un özel bir yeri ve güzel bir geleceği vardır."[16]

Âyetlerden anlaşıldığı kadarıyla Hz. Davud daha önce işlediği bir hatanın farkına varması ile birlikte tevbeye yönelmiştir. Onun hatasının (zellesinin) ne olabileceği konusunda tefsirlerde bazı bilgiler bulunsa da bunların büyük bölümü Eski Ahit'te yer alan kıssalara dayanmaktadır.[17] Fakat konumuz açısından bu kıssanın detayı yahut Hz. Davud'un neden tevbe ettiğinden çok nasıl tevbe ettiği bizi ilgilendirmektedir. Nitekim kaynaklarda ifade edildiğine göre Hz. Davud'un tevbesi, kırk günlük bir müddet boyunca yaptığı ibadetler ile vuku bulmuştur. Rivayetlere göre Hz. Davud kırk gün zaruri ihtiyaçlarının dışında başını secdeden kaldırmamıştır. Secdede uzun süre durmaktan alnı yara olmuş, ağlamaktan adeta gözünde yaş kalmamıştır.[18] Öyle ki bu durum, gözyaşının sulaması netice-

[16] Sâd 38/21-26.

[17] Hz. Davud'un hatası ve kıssanın detayı ile ilgili bkz. Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli'l-Kur'ân*, haz. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 2000), XXI, 174 vd.

[18] Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd Taberî, *Târîhu't-Taberî*, haz. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, t.y.), I, 483; Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli'l-Kur'ân*, XXI, 187.

sinde secde mahallinde otların bittiği şeklinde mübalağalı bir anlatıma dönüşmüştür.[19]

Şehâbeddin es-Sühreverdî (ö. 632/1234) kırk günlük halvetin dayanakları arasında Hz. Davud'un yaşamış olduğu bu hâdiseyi saymaktadır. Ona göre Hz. Davud bir hata yaptığı zaman kırk gün kırk gece secdeye kapanmış, nihayetinde Allah Teâlâ onu affetmiştir. Onun bu davranışı kırk günlük halvet olarak yorumlanarak erbaîn uygulaması için kaynaklık teşkil etmiştir.[20]

1.3. Hz. Musa'nın Sînâ'da Geçirdiği Kırk Gün

Tasavvuf kaynaklarında halvete kaynaklık teşkil eden diğer bir hâdise ise Hz. Musa'nın Sînâ dağında geçirdiği kırk günlük arınma tecrübesidir. Hz. Musa, Allah'ın seçkin ve samimi bir kulu, Allah tarafından gönderilmiş bir elçi ve bir peygamberdir.[21] O, Allah ile konuşma şerefine nail olmuş bu yönüyle insanlar arasında eşsiz bir konuma sahip olmuştur.[22] O, Allah'ın özel olarak seçerek yetiştirdiği,[23] güçlü ve güvenilir bir elçidir.[24] Hz. Peygamber'in ifadesiyle hayâ sahibi bir insandır.[25] Onun hayatı ve sergilemiş olduğu tevhid mücadelesi sûfîler için güzel bir örnektir. Halvet ve erbaîn konusu gündeme geldiğinde tasavvuf kaynaklarında en çok zikredilen hâdise Hz. Musa'nın Sînâ dağında geçirmiş olduğu kırk gündür. Halvet konusuna yer veren hemen her eserde[26] üzerinde önemle duru-

[19] Taberî, *Târîhu't-Taberî*, I, 481, 483.

[20] Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 163. Ayrıca bkz. İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-medîd fî tefsîri'l-Ḳur'âni'l-mecîd*, II, 388.

[21] Meryem 19/51.

[22] el-A'râf 7/144.

[23] Tâhâ 20/13, 39.

[24] el-Kasas 28/26.

[25] Buhârî, Tefsîr, (Ahzâb) 11, no. 4799.

[26] Örn. Bkz. Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb*, s. 386; Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 154; İbnü'l-Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, VI, 415; Akşemseddin, *er-Risâletü'n-nûriyye*, s. 102; Ali Hamzaoğlu, "Kâşifu'l-Muşkilât", *Akşemseddin Hayatı – Eserleri*, haz. Ali İhsan Yurt, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat

lan bu hâdiseden Kur'ân'da şöyle bahsedilmektedir: "*Biz Musa ile otuz geceliğine sözleştik, ardından bu süreye on gece daha ekledik. Böylece Rabbinin kırk gece olarak belirlediği süre tamamlanmış oldu.*"[27]

Firavun'un iman etmeyip bunun yanında İsrailoğullarına zulum ve baskılarını arttırması üzerine Hz. Musa'ya yola çıkması emredilmiş, peşlerinden gelen Firavun ve askerleri ise bir mucize neticesinde denizde boğulmuşlardır. Denizi geçen Hz. Musa ve Kavmi, Sînâ dağına ulaşmıştır. İşte bu esnada Allahu Teâlâ kendisini önce otuz gece sonrasında bir on gece daha ilave ederek kırk gece müddetle dağa çağırmıştır. Kırk gecenin sonunda kendisine ilahi emirlerin bulunduğu levhalar verilmiştir.[28] Bu zaman zarfında Hz. Musa, Zilkade ayında bulunan ilk otuz geceyi oruçlu geçirmiş, açlıktan oluşan ağız kokusunu duyunca Rabbinin huzuruna bu şekilde çıkmaktan haya ettiği için dişlerini misvaklamıştır. Bunun üzerine melekler "Biz senin ağzından misk kokusu alıyorduk. Ama sen dişlerini misvakladın." dediler. Ardından Allah Teâlâ "Sen oruçlunun ağız kokusunun, benim katımda misk kokusundan daha hoş olduğunu bilmiyor muydun?" diye vahyeder. Daha sonra ise on gün daha oruç tutması kendisine emredilir. Kaynaklarda Zilkade ayındaki otuz güne Zilhicce ayından on gün daha ilave edilmesinin farklı sebepleri olabileceğinden bahsedilmektedir. Bunlardan birisi de Hz. Musa'nın dişlerini misvaklamasıdır.[29]

Fakültesi Yayınları, 1994), s. 245; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, II, 215.

27 el-A'râf 7/142. Ne var ki tefsirlerde genel olarak bu âyet ile halvetin kırk gün olması meselesi ilişkilendirilmemiştir. Bkz. Şükrü Maden, "Yesevî Dervişi Hazînî'nin Âyetleri Anlama Yöntemi: Cevâhirü'l-Ebrâr'ın Kur'ânî Referansları Üzerine Bir İnceleme", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,* 5/8 (2016): 2528.

28 el-A'râf 7/136-145; el-Bakara 2/50, 51; el-Enfâl 8/54; Yûnus 10/90; el-İsrâ 17/103; Tâhâ 20/80.

29 Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli'l-Kur'ân*, XIV, 352; Ebü'l-Fidâ İsmâ'îl b. Ömer ed-Dımaşkî İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, haz. Mustafâ es-Seyyid

Ebü'l-Hasen Alî b. Osmân el-Hücvîrî (ö. 465/1072) sûfîlerin erbaîn çıkarmadaki esaslarının Hz. Musa'nın bu hali ile doğrudan alakalı olduğunu belirtir. Ona göre Allah ile konuşmak ancak mükâleme (Allah veya meleklerle iletişim kurup konuşma) makamındaki kimseler için söz konusudur. Bundan dolayıdır ki sûfîler, Allah'ın kelamını sırları ile işitmek istedikleri zaman kırk gün aç dururlar. İlk otuz gün geçer geçmez misvaklanırlar ardından on gün daha aç kalırlar. İşte bu sürenin sonunda Allah onların kalplerine nida eder ve ruhlarına hitapta bulunur. Enbiyanın izhar etmeleri caiz olan her şeyin, velîlerin sırları ve bâtınlarında gerçekleşmesi mümkündür. Fakat bunun gerçekleşmesi için öncelikle nefsin terbiye edilmesi gerekir. Aksi takdirde bu hitabı işitmek mümkün olmayacaktır. İşte bunun için de anasır-ı erbaanın kırk gün boyunca yok edilmeye çalışılıp, ruhun bedene ve mânanın maddeye hâkim olması gerekir. Hz. Musa'nın Allah ile mükâlemeden önce kırk gün halvette kalması da bundan kaynaklanmaktadır.[30]

Şehâbeddin es-Sühreverdî'ye göre de Hz. Musa'nın, Allah Teâla ile konuşmaya hazır hale gelebilmesi için kırk günlük bir riyâzetten geçmesi gerekmiştir. Zaten Allah Teâlâ Hz. Musa'nın kıssasını anlatırken, kırk günü özellikle zikretmiştir. Nitekim Allah, Firavun helak olduktan sonra, daha önce vadettiği gibi Hz. Musa'ya kutsal kitabı verecektir. Fakat öncesinde Hz. Musa'nın mânevî olarak buna hazır bir duruma gelmesi gerekmektedir. Bunun için ondan öncelikle otuz gün oruç tutması istenir. Hz. Musa, Zilkade ayının başında Tur-i Sînâ'da halvete girer. Önce otuz günü, ardından da ilave edilen on günü oruçlu

Muhammed (Kahire Müessesetü Kurtuba, 2000), IX, 334.

30 Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb*, s. 386. Krş. İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-medîd fî tefsîri'l-Ḳur'âni'l-mecîd*, II, 388. Ayrıca bkz. Süleyman Derin, *Kur'ân-ı Kerîm'de Seyr u Sülûk* (İstanbul: Erkam Yay., 2013), s. 134.

geçirir. Onun tuttuğu bu oruçta yalnızca gündüzleri değil aynı zamanda geceleri de bir şey yememek esastır. Bundan dolayıdır ki halvet uygulamalarında mânevî terbiyenin gerçekleşmesi ve tasavvuf yolunda yükselmek için midenin aç kalması önemli bir esas haline gelmiştir.[31]

Aynı şekilde İbn Acîbe de (ö. 1224/1809) Allah ile mükâleme şerefine nail olmanın kırk gün ihlâs ile ibadet ederek kalpten Allah'tan gayrısını atmak ile mümkün olabileceğini belirtmektedir. Ona göre gönlünü mahlûkâttan tamamen sıyırıp Allah'a yönelen kimse tıpkı Hz. Musa'da olduğu gibi Allah ile konuşma ve münâcât etme nimetini elde edecektir.[32]

Sûfîlere göre Hz. Musa'nın Tur-i Sînâ'da geçirdiği kırk gün neticesinde vahye ve Allah Teâlâ ile konuşmaya mazhar olması, kişinin ilâhî aydınlığa ve tecellilere mazhar olması için öncelikle günahlardan tevbe edip ruhunu arındırması gerektiğini göstermektedir.[33] Bunun yolu da sûfîlere göre halvetten geçmektedir. Hz. Musa'nın şahsında sembolleşen kırk gün ise tasavvufta kişinin mânevî olgunluğunu tesis etmek için üzerinde önemle durulan halvet, erbaîn ve çile olarak adlandırılan kırk günlük uygulamanın kaynağını teşkil etmiştir.

1.4. Hz. Muhammed (sas) ve Halvet

Hz. Peygamber'in sünneti, İslâm'ın ikinci temel kaynağı olduğu gibi aynı zamanda tasavvufun temel öğretilerinin de menbaı mahiyetindedir. Tasavvufun pek çok kavramı doğrudan veya dolaylı olarak Hz. Peygamber'in yaşamı örnek alınarak ortaya çıkmıştır. Zira Hz. Muhammed (sas), yalnızca Kur'ân-ı Kerîm'i insanlığa getirmemiş, ay-

[31] Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 154.

[32] İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-medîd fî tefsîri'l-Ḳur'âni'l-mecîd*, II, 388.

[33] Muhammed Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Diyanet İşleri Reisliği, 1936), III, 2275.

nı zamanda onu hayatına tatbik ederek canlı bir numunesi olmuştur. Dinî hayat en mükemmel şekliyle onun örnekliğinde hayat bulmuştur. Bundan dolayı tasavvufî hayatın ilke ve kuralları belirlenirken Hz. Peygamber'in sünnetini esas almak, sûfîlerin üzerinde önemle durdukları bir husus olmuştur. Gerek nübüvvet öncesi gerekse peygamberlik vazifesi boyunca onun sergilemiş olduğu davranışlar sûfîler tarafından benimsenerek örnek alınmıştır. Bu bağlamda onun hayatında riyâzet ve mücâhedeye de örneklik teşkil eden pek çok sünneti bulunmaktadır. Sûfîlerce Hz. Peygamber'in hayatında uzlet ile doğrudan yahut dolaylı olarak ilişkilendirilen hâdiseler arasında, Hz. Peygamber'in risâlet öncesi dönemde risâlete hazırlık mahiyetinde Hira'da tehannüs yapması, Ramazan ayında i'tikâfa girmesi ve günlük olarak yalnız bir ortamda geceyi ihyâ etmek için kıldığı teheccüd namazlarını zikretmek mümkündür.

1.4.1. Hira'da Tehannüs

Tehannüs (التحنث) kelimesini bazı kaynaklar *teabbüd* (التعبد) "kulluk etmek" ve *teberrür* (التبرر) "kötülüklerden uzak durup çokça iyilik yapma" şeklinde açıklarken bazısı ise *tehannüf* (التحنف) "hanifleşme" olarak yorumlamışlardır.[34] Verilen manalardan tehannüsün İslâm öncesi dönemde hanîf olarak bilenen tevhid ehli kimselere özgü uzlet, i'tikâf veya zâhidâne geçirilen halvet uygulamasını ifa-

[34] Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1, no. 3; Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, haz. Mustafâ es-Sekkâ (Kahire: Mektebetü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1955), I, 236; Ahmed b. Yahyâ Belâzûrî, *Ensâbü'l-eşrâf*, haz. Süheyl Zekkâr – Riyâd Ziriklî (Beyrut Dâru'l-Fikr, 1996), I, 84, 105. Tehannüs kelimesinin muhtelif manaları ile ilgili bkz. M. J. Kister, "et-Tehannüs: Kelime Anlamı Üzerine Bir Araştırma", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi,* 2/4 (2000): s. 220; Şükran Adıgüzel, "Vahyin Başlangıcıyla İlgili Siyer Kaynaklarındaki Rivayetlerin Değerlendirilmesi" (Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2015), s. 67-71.

de ettiği anlaşılmaktadır.[35] Tasavvufta halvet uygulamasına kaynaklık teşkil eden hâdiselerin belki de en önemlisi Hz. Peygamber'in zaman zaman Hira dağındaki mağarada inzivâya çekilmesidir. Hz. Âişe onun yaşadıklarını şöyle anlatmaktadır:

"Allah Rasûlü'nün (sas) ilk vahiy almaya başlaması uykuda *doğru rüya* (*rüyâ-i sâdıka*) görmekle olmuştur. Onun istisnasız bütün rüyaları gün gibi gerçek çıkardı. Sonra ona yalnızlık sevdirildi. Artık Hirâ Dağı'ndaki mağarada yalnızlığa çekilip, orada geceler boyu, ailesine dönmeden tek başına ibadet ediyordu. Bunun için yanında yiyecek de götürürdü. Sonra yine Hz. Hatice'nin yanına dönüp, bir o kadar zaman için tekrar yiyecek alırdı. Nihayet bir gün, Hira mağarasındayken ona *hak* (*vahiy*) geldi. Melek geldi ve: 'Oku!' dedi. O, 'Ben okuma bilmem.' dedi. (Allah Resûlü yaşadıklarını şöyle anlattı): 'Beni tutup gücüm tükeninceye kadar sıktı. Sonra bırakıp tekrar 'Oku!' dedi. 'Ben okuma bilmem.' dedim. İkinci defa tutup gücüm tükeninceye kadar sıktı. Bırakıp tekrar 'Oku!' dedi. 'Ben okuma bilmem.' diye cevap verdim. Üçüncü defa tutup gücüm tükeninceye kadar sıktı ve bırakıp şöyle söyledi: 'Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı bir alaktan (embriyondan) yarattı. Oku! Senin Rabbin en Kerîm olandır.'"[36]

Şehâbeddin es-Sühreverdî, Hz. Peygamber'in nübüvvetinin başlangıcında gerçekleşen bu hallerin tasavvufta mürşidlerin müridlerini halvete yönlendirmelerinde örneklik teşkil ettiğini belirtmiştr. İhlâs ile halvete giren kimse, Allah rızasını kazanmak için elbette birtakım nimetle-

[35] Toshihiko İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975), s. 140.

[36] el-Alak 96/1-3. Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1, no. 3. Ayrıca bkz. Taberî, *Târîhu't-Taberî*, II, 298; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I, 236; Muhammed b. Sa'd b. Menî' İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kebîr*, haz. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001), I, 164.

ri terk etmek durumunda kalmıştır. Fakat bunlara karşılık Allah Teâlâ ona manen hoşuna gidecek ve kendisini rahatlatacak kat kat daha kıymetli güzellikler nasip edecektir.[37]

Hz. Peygamber nübüvvet öncesi dönemde, kendilerini gördüğünde içine darlık ve sıkıntı duyduğu insanlardan kaçarak, Hira'ya, vaktini tefekkür ve zikir ile geçirmek için çekiliyordu.[38] Böylece o câhiliyyenin kötü alışkanlıklarından ve insanlarından uzak bir ortamda tefekkür etme ve iç âlemindeki problemlere çözüm arayıp ruhî-mânevî olgunluğa erişme imkânı buluyordu.[39]

Hira mağarası Mekke'ye beş km uzaklıkta, insanların kolayca çıkamayacağı bir dağın tepesinde bulunmaktadır. Kayaların göçerek üst üste yığılması neticesinde oluşan bu mağara, bir – iki kişinin namaz kılabileceği bir genişlikte olup önündeki açıklıktan Kâbe görülebilmektedir. Hz. Peygamber'in halvete girdiği bu mekân daha sonraları oluşturulacak çilehânelere de örneklik teşkil etmektedir.

Nübüvvet vazifesi ile görevlendirilmeden önce Hz. Peygamber'e yalnızlık sevdirilmiş, insanlardan uzaklaşmıştı. Bu süreçte çeşitli rüya ve müşahedelerle vahiy tecrübesine hazırlanmıştı. Peygamber'in Hira'da inzivâ üzere bulunması, mânevî olgunluğu gerçekleştirmesi için bir vesile idi. Böylece o mânen vahye hazır bir hale gelmiş olacaktı.[40]

Eşrefoğlu Rûmî (ö. 874/1469) risalet öncesinde yalnızlığın Hz. Peygamber'e sevdirilmesini nübüvvete hazırlanmasına bağlamaktadır. Ona göre böyle bir süreç olmaksı-

37 Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 156.

38 İbnü'l-Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, VI, 157.

39 Kılıç, "Hz. Peygamber'in Nübüvvet Öncesi Uzlet İçin Hira Mağarası'nı Seçmesi Üzerine Bazı Mülahazalar", s. 5; Bünyamin Erul, "Hz. Peygamber'in Risalet Öncesi Hayatına Farklı Bir Yaklaşım", *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Reisliği Yıllığı]_ Peygamberimiz Hz Muhammed (SAV) özel sayısı,* (2003): s. 56.

40 İbnü'l-Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, VI, 157.

zın doğrudan bir melek ile muhatap olmaya kuvve-i beşeriyye tahammül edemezdi.[41] Hz. Peygamber bir müddet Hira'da yalnız kalmayı sürdürmüştür. Sonunda hakikate ulaşmış ve insanların arasına karışarak onlarla beraber kalmaya başlamıştır.[42]

Hz. Peygamber'in Hira'da halvete çekilmesi aslında Câhiliyye Araplarının yabancı olduğu bir uygulama değildi. O dönemde pek çok kimse ibadet etmek kasdıyla Hira'da bir ay süreyle kalıyordu. Ramazan hilalinin görülmesiyle birlikte tehannüse başlanarak Şevval hilaline kadar bir ay süreyle Hira'da inzivâya çekiliyor, ayın sonunda öncelikle Kâbe tavaf ediliyor, fakir ve kimsesizler doyuruluyor ardından ailelerin yanına dönülüyordu. Bu geleneği devam ettiren Hz. Peygamber de bir aylık müddetle Hira'ya çekilmekte, sürenin sonunda halvetten çıkarak Kâbe'yi tavaf ettikten sonra ailesinin yanına dönüyordu.[43]

Belâzürî (ö. 279/892-93) Hira'da ilk defa tehannüs yapan kişinin Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib olduğunu belirtmektedir.[44] Ne var ki tehannüsün hanifleşme anlamı düşünülecek olursa, bu uygulamanın Abdülmuttalib'den daha öncelerine dayandığını söylemek gerekecektir. Şu durumda Abdülmuttalib ile başlamış olan uygulamanın, Hira mağarasını tehannüs için mekân edinme âdeti olduğunu ifade etmek uygun olacaktır. Zira bu dönemde yapılan halvet uygulamaları yalnızca Hira'ya mahsus olmayıp muhtelif mekânlarda ve zamalarda tehannüs yapıldığı bilinmektedir.[45] Örneğin

41 Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 345.
42 İbnü'l-Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, VI, 157.
43 Belâzûrî, *Ensâbü'l-eşrâf*, I, 84, 105; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, II, 300; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I, 235.
44 Belâzûrî, *Ensâbü'l-eşrâf*, I, 84.
45 Emrah Dindi, "Cahiliye Araplarında Ramazan Ayı, İtikâf ve Oruç", *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Journal of the Near East University Faculty of Theology,* III/3 (2017): s. 35.

Huneyn Seferi'nden dönerken Hz. Ömer, câhiliyye döneminde Mescid-i Haram'da bir gece i'tikâf yapmayı adamış, bu durumda ne yapması gerektiğini sorduğunda, Hz. Peygamber "Adağını yerine getir." buyurmuştur.[46] Ayrıca o dönemde evine kapanıp ibadetle meşgul olan bazı kimseler de bulunmaktadır. Sözgelimi Ebû Kays Sırma b. Ebû Enes b. Sırma, evini bir ibadethaneye çevirmiş, putlardan uzaklaşarak evine kapanmış ve insanlardan uzaklaşmış kimseler arasındadır.[47] Bu durum i'tikâf mahiyetindeki tehannüs uygulamasının yalnızca Hira'ya has olmadığını göstermektedir.

Hakîm b. Hizâm (ö. 54/674) müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber'e gelip, câhiliyye döneminde yerine getirdiği tehannüs, köle azadı, sadaka, sıla-i rahim gibi iyi amellerin durumunu sorduğunda Peygamber (sas) "*Müslüman olmak sana, geçmişte işlediğin hayır kabilinden ameller sayesinde nasip oldu.*" buyurmuştur.[48]

Hz. Muhammed (sas), nübüvvet ile vazifelendirilmesinin ardından tehannüs yapmamıştır. Fakat Hz. Peygamber'in hayatına bakıldığında, zaman zaman halvet halinde bulunmayı tercih ettiği görülmektedir. Onun, geceleri ayakları şişinceye kadar ibadetle meşgul olması, gecenin büyük bir bölümüne yayarak uzun uzun kıldığı teheccüd namazları, Ramazan'ın son on gününü mescidde i'tikâf ile geçirmekte olması, aslında onun yalnızlığı ve Rabbi ile baş başa kalmayı önemsediğini göstermektedir.

Esas itibariyle tasavvufta yaygın bir şeklide uygulanan halvet de kişinin olgunlaşma sürecindeki bir eğitim metodudur. Halvetten maksat insanın maddeten ve mânen belirli bir seviyeye ulaşmasıdır. Tıpkı Hz. Peygamber'in

[46] Buhârî, İ'tikâf, 15, no. 2042;
[47] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I, 510.
[48] Buhari, Büyû', 100, no. 2107; Müslim, İman, 55, no. 195; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 53.

vahiy alacak düzeye ulaşması için halvete girerek iç hesaplaşmasını ve ruhî olgunluğunu sağlaması gibi sûfîler de müridlerin başkalarına zarar verecek kötü huy ve davranışlarından arınması ve mânevî kemâle ulaşması için belirli bir müddet toplumdan uzak kalmalarını gerekli görmektedir. Müridin kemâle ulaşması ile birlikte ise Hz. Peygamber'in tehannüse son verip topluma karışarak nübüvvet vazifesini icra ettiği gibi halvetten çıkıp toplum içerisinde tebliğ ve irşad faaliyetlerini yerine getirmesi uygun görülmektedir. Bu bakımdan halvet, hayatın tümünü kapsayan bir uygulama değil, muvakkaten uygulanan, müridin insanlara faydalı olabileceği seviyeye gelmesi ile son verilen bir eğitim sürecidir. Bu bakımdan, Hz. Peygamber'in kemâle erme sürecinin halvete kaynaklık ettiğini söylemek uygun olacaktır.

1.4.2. Ramazan'da İ'tikâf

Tehannüs, Hz. Peygamber'in nübüvvet öncesinde yerine getirdiği bir halvet uygulamasıydı. Peygamberlikten sonra ise Hz. Peygamber'in bu şekilde insanlardan tamamen uzaklaşarak halvet uygulaması yaptığı bilinmemektedir. Bunun yerine Ramazan ayı içerisinde mescidde on gün boyunca i'tikâfa girdiği ve son yıllarında bunu hiç aksatmadığı görülmektedir.

Sözlükte "hapsetmek, alıkoymak; bir yere yerleşmek, oraya bağlanıp kalmak" anlamlarına gelen (عكف) kökünden türeyen i'tikâf (الاعتكاف) kişinin bir müddet camiye kapanarak ibadet etmesi mânasına gelmektedir.[49] Kur'ân-ı Kerîm'de *"Vaktiyle biz Kâbe'yi insanlar için bir toplanma yeri ve güvenli bir mabed kıldık ve 'İbrahim'in makamını ibadet mahalline dönüştürün.' buyurduk. Yine biz vaktiyle İbrahim ile oğlu İsmail'e şöyle buyurmuş-*

[49] Mehmet Şener, "İ'tikâf", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXIII, 457.

tuk: 'Evimi, tavaf edenler, ibadet için kapananlar (i'tikâf edenler), rükû ve secde edip namaz kılanlar için tertemiz tutun."[50] âyetinde ibadet için mescide kapanan âkiflerden söz edilmesi ve "*Mescidlerde i'tikâfta bulunduğunuz zaman kadınlara yaklaşmayın.*"[51] âyetinde i'tikâfta bulunan kimseler için özel hükümlerden bahsedilmesi bu uygulamanın Kur'ân kaynaklı bir ibadet olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber'in uygulamaları arasında da i'tikâfın önemli bir yeri olduğu görülmektedir.

Hz. Peygamber'in i'tikâfa girişi, zaman itibariyle Ramazan ayı içerisindedir. Önceleri Kadir gecesine tevafuk etmek için Ramazan'ın ilk on gününde ve daha sonraları ortasındaki on günde i'tikâfa girmiştir. Ardından bu gecenin Ramazan'ın son on gününde olduğu kendisine bildirilmiş ve bundan sonra bu son on günde girmeye başlamıştır. Öyle ki Kadir gecesinin son on günde aranması gerektiği kendisine bildirilmesinin ardından hemen ashabına daha önce girmiş olsalar bile imkânı olanların son on günde tekrar i'tikâfa girmelerini tavsiye etmiştir.[52]

Rivayetlere göre Hz. Peygamber her Ramazan i'tikâfa girmiş, yalnızca bir Ramazan'da eşlerinin ondan izinsiz mescidde i'tikâfa girmeleri nedeniyle, i'tikâfını Şevval ayında yapmak zorunda kalmıştır.[53] Öte yandan her sene i'tikâfı on gün sürerken, vefat edeceği yıl yirmi gün sürmüştür. Nitekim o yıl, önceki sene sefer nedeniyle yapamadığı i'tikâfı kaza etmiştir. Bu vesileyle Kur'ân'ı Cebrâil'e iki kez arz etmesi de mümkün olmuştur.[54]

Rivayetlere göre Hz. Peygamber, Mescid-i Nebevî'nin içinde Ravza-i Mutahhara'da bulunan Tevbe sütununun

[50] el-Bakara 2/125.
[51] el-Bakara 2/187.
[52] Müslim, Sıyâm, 213, no. 2769; Müslim, Sıyâm, 215, no. 2771.
[53] Buhârî, İ'tikâf, 14, no. 2041; Müslim, İ'tikâf, 2, no. 2781.
[54] İbn Mâce, Sıyâm, 58, no. 1770; Tirmizî, Savm, 79, no. 803.

arkasında i'tikâfa girmekteydi. Üzerinde Kubbe-i Türkiyye ismi verilen keçeden yapılmış bir Türk çadırı ve çadırın ağzında mütevazı bir hasır bulunmaktadır.[55] Hz. Peygamber, i'tikâf sürecinde bu çadırın içinde durur, böylece kendisini tamamıyla ibadete ve tefekküre yoğunlaştırırdı. Bu esnada sahâbîlerin yüksek sesle konuşma yahut ibadet etmelerini, i'tikâfa giren diğer kimselerin huşûlarının bozulmaması için uygun görmezdi. Bir defasında çadırında otururken dışarıda yüksek sesle Kur'ân okuyan sahâbîleri "Dikkat edin! Hepiniz Rabbinizle konuşuyorsunuz. Birbirinizi rahatsız etmeyin! Kur'ân okurken ya da namazda seslerinizi fazla yükseltmeyin!" buyurarak uyarmıştı.[56]

Hz. Peygamber'in i'tikâf sünneti, vefatının ardından başta hanımları olmak üzere ashab tarafından sürdürülmüştür.[57] Tasavvuf ehli de kırk günlük halvet içine dâhil ederek veya müstakil olarak i'tikâfa girme ibadetlerini yerine getirmişlerdir. Esas itibariyle halvet de i'tikâfın süre ve usul bakımından biraz daha ağırlaştırılmış şekli olması hasebiyle kaynağını i'tikâftan alan bir uygulama olduğu söylenebilir. Bu yönüyle Hz. Peygamber'in i'tikâfının tasavvuftaki halvet ve erbaîne kaynaklık ettiği görülmektedir.

1.4.3. Gece İbadeti

Hz. Peygamber'in tehannüs ve i'tikâf gibi uzun süreli yalnız kalma ve halvet uygulamalarının yanında, her gece Rabbi ile baş başa kalıp ibadet ettiği anlar da bulunmaktadır. Bu anların başında da teheccüdle geçirdiği uzun geceler gelmektedir. Teheccüd, gecenin bir bölümünü veya ta-

[55] Buhârî, İ'tikâf, 1, no. 2026; Müslim, Sıyâm, 215, no. 2771; İbn Mâce, Sıyâm, 61, no. 1774.

[56] Ebû Dâvûd, Tatavvu', 25, no. 1332; Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed bin Hanbel*, haz. Şu'ayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1995-2001), III, 94, no. 11918.

[57] Buhârî, Ezân, 135, no. 813; Müslim, İ'tikâf, 5, no. 2784; Müslim, Sıyâm, 216, no. 2772; Ebû Dâvûd, Sıyâm, 77, no. 2462.

mamını kapsayan Hz. Peygamber'in günlük olarak uyguladığı bir nevi halvet uygulamasıdır. Zira teheccüd vakti, güneşin batıp ortalığın karardığı, herkesin evine çekildiği bir esnada kişinin Rabbi ile baş başa kaldığı bir zamandır.

Teheccüd kavramı, dinî bir terim olarak "yatsı namazı ile fecr-i sâdık arasında bir müddet uyuyup uyandıktan sonra kılınan gece namazı"nı ifade etmektedir.[58] Gece vakti, her türlü dünyevî meşgaleden uzaklaşan kişinin Rabbi ile baş başa kalabileceği, mânevî lütuf, feyiz ve bereketin en bol olduğu, ihlâs ve samimiyet içerisinde Allah'a ibadet edilebilecek en uygun vakittir. Bundan dolayıdır ki Kur'ân-ı Kerim'de pek çok âyette gece vakitlerinde namaz kılıp ibadet edenler ve seherlerde tesbih ile Allah'a münâcâtta bulunanlardan övgüyle bahsedilmiş,[59] peygamberliğin başlangıcında nazil olan âyetlerden itibaren Hz. Peygamber'in gece namazını kılması emredilmiştir.[60]

Hz. Peygamber gecenin bir bölümünü ibadetle ve özellikle teheccüd namazı ile geçirmeye dikkat etmiştir. Rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla o, gecenin bir bölümünde uyanır, dişlerini misvaklar ardından abdest aldıktan sonra uzun uzun gece namazı kılardı. Teheccüdü vitirle birlikte eda eder, bazen on üç, bazen on bir, bazen de beş rekât kılardı.[61] Namaz esnasında ayakları şişinceye kadar kıyamda durur,[62] uzun uzun Kur'ân okur,[63] bazı zamanlar tek bir âyeti tekrarlayarak namaz kıldığı da olurdu.[64]

Sahâbîden Mugire b. Şu'be (ö. 50/670), onun namazı hakkında şunları söylemektedir: "Hz. Peygamber (sav)

58 Saffet Köse, "Teheccüd", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XL, 323.
59 el-Enbiyâ 21/20; Âl-i İmrân 3/17; el-Furkan 25/64; es-Secde 32/16-17.
60 el-Müzzemmil 73/1-7; el-İsrâ 17/79; el-Enfâl 8/130; Kaf 50/40.
61 Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân) 18, no. 4570; Müslim, Salâtü'l-müsâfirîn ve kasruhâ, 139, no. 1739; Ebû Dâvûd, Tatavvu', 26, no. 1357.
62 Buhârî, Rikâk, 20, no. 6471.
63 Müslim, Salâtü'l-müsâfirîn ve kasruhâ, 118, no. 1712; Tirmizî, Salât, 158, no. 373.
64 Tirmizî, Salât, 212, no. 448

ayakları (ya da bacakları) şişinceye kadar (gece) namaz kılardı. Bu durum hakkında ona bir şey söylendiğinde, 'Şükreden bir kul olmayayım mı?' buyururdu."[65]

Hz. Peygamber'in sırdaşı Huzeyfe b. el-Yemân (ö. 36/656) ise şahid olduğu teheccüd namazını şöyle anlatmaktadır: "Bir gece Peygamber (sas) ile namaza durdum. Bakara Sûresi'ni okumaya başladı. Yüz âyet okuyunca rükûa varır dedim ama devam etti. Bir rekâtını Bakara Sûresi ile kılar dedim, fakat devam etti. Sûreyi bitirince rükûa varır dedim, Nisâ Sûresi'ne başladı. Onu okuduktan sonra Âl-i İmrân'a başladı, onu da okudu. Hem de ağır ağır okuyor, tesbih âyetleri gelince tesbih ediyor, dua âyetleri gelince Allah'a dua ediyor, Allah'a sığınma âyetleri geldiğinde ise Allah'a sığınıyordu. Sonra rükûa vardı, '*Sübhâne Rabbiye'l-azîm*' demeye başladı. Rükûu da kıyamı kadar uzundu. Sonra, '*Semiallâhu li men hamideh*' dedi doğruldu ve rükûda kaldığına yakın, uzunca bir süre ayakta kaldı. Sonra secde etti ve '*Sübhâne Rabbiye'l-a'lâ*' dedi. Secdeleri de kıyamına yakın uzunluktaydı."[66]

Hz. Aişe de Hz. Peygamber'in secdelerinin uzunluğundan bahsetmekte hatta onun bir secdesinin elli âyet okunabilecek süre boyunca devam ettiğini belirtmektedir.[67] Ebû Seleme b. Abdurrahmân b. Avf (ö. 94/712), Hz. Aişe'ye "Allah Rasûlü (sav) Ramazan'da nasıl namaz kılardı?" diye sorduğunda ise şöyle cevap vermiştir: "Rasûlullah Ramazan'da da Ramazan dışındaki gecelerde de on bir rekâttan fazla namaz kılmazdı. Önce dört rekât kılardı ki o rekâtların güzelliğini ve uzunluğunu sorma! Sonra dört rekât daha kılardı. Bunların da güzelliği-

[65] Buhârî, Teheccüd, 6, no. 1130.
[66] Müslim, Salâtü'l-müsâfirîn ve kasruhâ, 203, no. 1814.
[67] Buhârî, Vitir, 1, no. 994.

ni ve uzunluğunu sorma! Sonra da üç rekât (vitir namazı) kılardı."[68]

Hz. Peygamber'in gece ibadeti, uzun uzun namaz kılıp yalnız başına Allah'a münâcâtta bulunması sûfîlerin ibadet hayatlarını doğrudan etkilemiştir. Özellikle halvette yapılacak ibadetler ve gecenin ihyâsında izlenmesi gereken temel ilkeler Hz. Peygamber'in sünneti örnek alınarak tesbit edilmiştir. Halvetlerde, geceleri yapılacak ibadetlerin başında teheccüd gelmekte, namazların uzun kıraatler ve secdeler ile kılınması önemli bir ilke olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan Hz. Peygamber'in teheccüd ibadetinin halvet uygulamaları için önemli bir kaynak olduğu görülmektedir.

2. SAHABE HAYATINDAN UZLET ÖRNEKLERİ

Hz. Peygamber'in vefatının ardından yapılan fetihlerle birlikte müslümanların maddî refah düzeylerinde büyük bir iyileşme gözlenmektedir. Ne var ki bu iyileşme ile birlikte dünyalığa karşı bir zafiyet oluşmuş, özellikle idarecilerin israfa varan harcamaları yanında dünyevileşme emareleri göstermeleri zühde meyilli olan sahâbîleri rahatsız etmeye başlamıştır. Bunun yanında bir de siyasi anlaşmazlıkların müslümanlar arasında ayrımcılığa ve kanlı savaşların zuhuruna sebebiyet vermesi bazı sahâbîlerin yaşanan hâdiseler karşısında toplumdan uzaklaşarak bir kenara çekilmesi ile neticelenmiştir. Kimi sahâbîler evine kapanırken kimisi ise hem siyasi karışıklıklardan kurtulmak hem de daha iyi ibadet edebilmek amacıyla farklı diyarlara göç etme yoluna gitmiştir. Bu başlık altında tesbit edebildiğimiz kadarıyla bir müddet de olsa inzivâ hayatı yaşayan sahâbîlere yer verilecektir.

[68] Buhârî, Salâtü't-terâvîh, 1, no. 2013; Buhârî, Menâkıb, 24, no. 3569.

2.1. Cemel ve Sıffîn'de Tarafsız Kalarak Uzlete Çekilen Sahâbîler

Cemel ve Sıffîn, Hz. Peygamber'den sonra müslümanların aralarındaki ihtilafların çarpışmaya dönüştüğü ve çok sayıda can kaybının yaşandığı iki elim hâdisedir. Söz konusu olaylara sebep olan en önemli vâkıa ise Hz. Osman'ın (ö. 35/656) şehit edilmesidir. Onun şehit olmasının ardından, muhacir ve ensarın ileri gelenlerinin isteği ve ısrarlarıyla Hz. Ali hilâfet makamına getirilmiştir. Hz. Ali'nin başa geçmesi ile birlikte siyasi ve dinî ihtilaflar artmış, bunun bir sonucu olarak Cemel ve Sıffîn hâdiseleri cereyan etmiştir. Zira Hz. Ali'nin idareye geçmesiyle birlikte çözmesi beklenen en büyük problem, Hz. Osman'ın katillerini bulmak olacaktır. Fakat ortada kendilerinin katil olduğunu iddia eden birden fazla isyancı bulunmaktadır. Gerçek katilleri tesbit etmek ise mümkün gözükmemektedir. Öte yandan Hz. Ali, kendisine biat etmeyen valileri azledeceğini bildirmiş, bunu öğrenen valiler ise Hz. Osman'ın katillerinin bulunması için harekete geçen Hz. Aişe'nin etrafında toplanmışlardır. Hz. Aişe'nin liderliğindeki bu topluluk Basra'ya doğru gitmeye karar vermiş, buna mukabil Hz. Ali ise onları karşılamak amacıyla yola çıkmıştır. Basra yakınlarında karşılaşan iki grup 36/656 yılında çarpışmış ve çok sayıda müslümanın can kaybı ile birlikte Hz. Ali'nin üstünlüğü ile sonuçlanmıştır. Bu hâdise Hz. Aişe'nin devesinin etrafında cereyan ettiği için cemel vak'ası olarak adlandırılmıştır.[69]

Diğer taraftan Hz. Ali'nin azlettiği valiler arasında Muâviye de yer almaktadır. Muâviye, Hz. Ali'ye biat etmemiş, onun Hz. Osman'ın öldürülmesine ilgisiz kaldığını, buna mukabil Hz. Ali'nin asileri ordusunda barındırmaya

[69] Mustafa Fayda, "Hulefâ-yi Râşidîn", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XVIII, 331; Ethem Ruhi Fığlalı, "Cemel Vak'ası", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VII, 320.

devam ettiğini iddia etmiştir. Ayrıca o, Hz. Osman'ın akrabası olması dolayısıyla kan davası gütme hakkını elinde bulundurduğunu söyleyerek, Suriye'deki müslümanlardan biat almaya başlamıştır. Hz. Ali, Cemel vak'asının ardından Muâviye'yi tekrar biata davet etmiş, onun biat etmemekte diretmesi üzerine iki taraf Sıffîn'de karşı karşıya gelmiş, 37/657 yılında gerçekleşen savaşta binlerce müslüman hayatını kaybetmiştir.[70]

Yaşanan bu hâdiselerde Hz. Ali veya onun hilâfetine karşı olan gruplardan herhangi birine katılmayan bazı sahâbîler evlerine çekilerek yahut başka diyarlara göç etmek suretiyle bir nevi uzlet hayatı yaşamayı tercih etmişlerdir. Söz konusu sahâbîlerden bazıları tek başlarına Medine'yi terk ederken kimisi ise ailesinin yanında kalmayı tercih etmiştir. Daha çok âbid ve zâhidlik yönleri ile dikkat çeken bu sahâbîler Mekke, Medine, Kûfe, Basra, Rebeze, Rakka, Askalan gibi şehirlerde inzivâya çekilmeyi tercih etmişledir.[71] Fakat onların yaşadıkları uzlet hayatı tamamiyle insanlardan kopmaları anlamına gelmemektedir. Bu süreçte evlenip çoluk çocuk sahibi olmuşlar ve genellikle çiftçilik yahut hayvancılıkla iştigal ederek geçimlerini sağlamışlardır. Bunun yanında hadis dersleri yaparak çeşitli şekillerde insanlara faydalı olanlar da bulunmaktadır. Onların siyasi olaylardan uzak durmasında, Hz. Peygamber'in fitne zamanında yaşanacak hâdiselerden uzak durmaya yönelik teşvikleri, haklıyla haksızın kesin olarak belirlenememesi, mü'min ile kâfirin ayırt edilememesi, Hz. Ali'nin faziletine mukabil karşı taraftakilerin de müslüman sahâbîler olması, müslümanların siyasi meselelerde ittifak edememiş olması, dünyalık gayeler için sa-

[70] Fayda, "Hulefâ-yi Râşidîn", *DİA*, XVIII, 331; Yiğit İsmail, "Sıffîn Savaşı", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVII, 107-108.

[71] Yusuf Tunç, "Cemel ve Sıffin Savaşlarında Tarafsız Kalan Sahabîler" (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2009), 12.

vaşmaktan kaçınmak ve yaşanan gelişmelerden dolayı dinin zarar görmesi endişesi gibi faktörlerin etkili olduğu görülmektedir.[72]

Söz konusu nedenler içerisinde sahabenin siyasi hâdiselere karışmayarak uzlete çekilmelerinin en önemli sâiki Hz. Peygamber'in uyarıları olmuştur. Hz. Peygamber'den rivayet edilen pek çok hadiste ileride fitnelerin zuhur edeceği bildirilmekte, bunun karşısında çıkacak olaylara karışmayıp eve kapanmak yahut olaylardan uzak kalacak yerlere çekilmek tavsiye edilmektedir. Örneğin bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "*İleride birtakım fitneler meydana gelecektir. O zaman oturan kişi, ayakta durandan; ayakta duran, yürüyenden; yürüyen de koşandan daha hayırlıdır. Fitne çıkarmaya yeltenen kişi kendisini o fitnenin içinde buluverir. Kim de (fitneden kurtulup) sığınacak bir yer bulursa hemen oraya sığınsın.*"[73] Yine başka bir rivayette fitne günlerinde nasıl hareket edilmesi gerektiğini soran ashabına, "*İyi bildiğinizi yapar, kötü gördüğünüzü terk edersiniz. Kendinizi ilgilendiren işlerle meşgul olur, başkalarıyla ilgili işlere karışmazsınız.*" cevabını vermiştir.[74] Diğer bir rivayette ise "*Müslüman'ın en iyi malının koyunlar olması yakındır. Onları dağ başlarında ve sulak arazide otlatacak, böylece dinî yaşantısını fitneden koruyabilecektir*."[75] buyurarak adeta uzlete çekilmek tavsiye edilmektedir. Hz. Peygamber'in bu gibi hadislerinin etkisiyle siyasi çekişmelerden uzak duran sahâbîler ahirete yönelerek uzleti tercih etmişlerdir. Buruda Cemel ve Sıffîn gibi müslümanlar arasındaki siyasi çekişmelere müdahil olmayıp uzlete çekilen sahâbîlerden bahsedilecektir.

72 Tunç, "Cemel ve Sıffin Savaşlarında Tarafsız Kalan Sahabîler", 16 vd.
73 Buhârî, Fiten, 9, no. 7081
74 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 221, no. 7063; İbn Mâce, Fiten, 7010, no. 3957.
75 Buhârî, Fiten, 14, no. 7088.

2.1.1. Ebû Musa el-Eş'arî (ö. 42/662)

Ebû Musa Abdullah b. Kays b. Süleym el-Eş'arî, aslen Yemenli olup Habeşistan hicreti sırasında müslüman olmuş ve Hayber'in fethinden sonraki gazve ve seriyyelere katılmıştır. Ebû Musa el-Eş'arî, zühd ve takvası ile dikkat çeken sahâbîlerdendir. Hz. Peygamber, onu veda haccından hemen önce Yemen bölgesinin zekâtını toplamakla görevlendirmiştir. Onun Hz. Ebû Bekir döneminde de burada kalmaya devam ettiği ve sonrasında Medine'ye döndüğü kaydedilmektedir. Hz. Ömer'in önce Basra sonra Kûfe valiliğine tayin ettiği Ebû Musa el-Eş'arî, Hz. Osman döneminde de bu vazifeye bir süre devam etmiş, azledildikten sonra Kûfe'de Kur'ân-ı Kerîm ve fıkıh dersleri vermiştir. Bir müddet sonra tekrar Kûfe valiliğine atanan Ebû Musa el-Eş'arî, Hz. Osman'ın şehid edilmesinin ardından çıkan hâdiselerde tarafsız kalınca, Hz. Ali onu valilikten azletmiştir. Bunun üzerine Dımaşk bölgesinde bir köyde inzivâya çekilmiştir. Daha sonraki yıllarda Sıffîn savaşı başlamadan önce Kûfye'ye geldiği anlaşılan Ebû Musa el-Eş'arî, Hz. Ali taraftarlarının yoğun ısrarlarına rağmen Hz. Peygamber'den işittiği hadisleri hatırlatarak Kûfelileri bu olaylara karışmamaları konusunda uyarmıştır. Hz. Ali ile Muâviye arasında gerçekleşen hakem olayında, Hz. Ali onu hakem olarak seçmiştir. Burada alınan kararlara göre Hz. Ali ve Muâviye hilâfetten çekilecek ve halife şûra tarafından seçilecektir. Ebû Musa el-Eş'arî, alınan karara uygun açıklama yapmasına rağmen, Muâviye'nin tayin ettiği hakem Amr b. Âs, Hz. Ali'yi azledip Muâviye'yi halife tayin ettiklerini açıklamıştır. O, her ne kadar itiraz etmişse de durum değişmemiş, bunun üzerine siyasetten tamamıyla uzaklaşarak uzlete çekilmiştir.[76]

[76] Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah İbn Abdülber, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, haz. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992), IV, 1762; İzzüddîn Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, haz. Ali Muhammed

Mekke'de kendisine Ebü'd-Dübb yolunun girişindeki mezarlığın yakınında küçük bir ev inşa eden Ebû Musa el-Eş'arî'nin mezarlıktakileri işaret ederek, "İhanet etmeyen toplulukla komşuluk yapıyorum." demek suretiyle olaylara karışan sahâbîlere sitem ettiği belirtilmektedir.[77]

2.1.2. Muhammed b. Mesleme (ö. 43/663)

Bu dönemde uzlete çekilen sahâbîlerden birisi de Muhammed b. Mesleme el-Ensârî'dir. Muhammed b. Mesleme, Medine'de Musab b. Umeyr vasıtasıyla müslüman olmuştur. Tebük dışında tüm gazvelere katılan Muhammed b. Mesleme, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerinde idarecileri teftiş ile vazifelendirilmiş, Hz. Osman'ın şehit edilmesinin ardından Hz. Ali'nin halife seçilmesinde rol oynamıştır. Ne var ki fitne hâdiselerinin ardından Medine'ye yaklaşık 5 km mesafede bulunan Rebeze köyüne giderek burada inzivâya çekilmiş, Cemel ve Sıffîn savaşlarına katılmamıştır. Onun bu köyde uzlete çekilmesi bazı arkadaşları tarafından hoş karşılanmamıştır. Örneğin tâbiînden Ebû Bürde el-Eş'arî (ö. 104/722), onu bu köyde ziyaret etmiş, insanların içerisinde yaşayıp onlara doğruyu anlatmanın daha uygun olacağını hatırlatınca o da Hz. Peygamber'in kendisine kılıç verip onunla cihad etmesini söylediğini, müslümanların birbirlerine düştüğünde ise Uhud dağına çekilip kılıcı kırılıncaya kadar dağa taşa vurmasını, ardından da evine kapanmasını tavsiye ettiğini bildirmiştir.[78] Ömrünün sonuna kadar

Mu'avviz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), VI, 299; Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, haz. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Mu'avviz (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), III, 474; Yaşar Kandemir, "Ebû Mûsâ el-Eş'arî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, X, 190-191.

[77] Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed Hattâbî, *el-Uzle*, haz. Yasin Muhammed Sevvas (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1990), s. 91.

[78] Ahmed b. Hanbe, Müsned, XXV, 413, no. 16029; İbn Mâce, Fiten, 10, no. 3962.

Rebeze'de ikamet eden Muhammed b. Mesleme 43/663 yılında vefat etmiş, cenazesi Cennetü'l-bakî'e defnedilmiştir.[79]

2.1.3. Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665)

Siyasi gelişmeler karşısında uzleti tercih eden sahâbîlerden birisi de Ebû Hârice (Ebû Saîd) Zeyd b. Sâbit el-Hazrecî'dir. Hicretten on bir yıl önce Medine'de dünyaya gelen Zeyd b. Sâbit yahudilerle ilişkilerde yardımcı olması için Hz. Peygamber'in teşvikleriyle İbranice'yi öğrenmiş, ardından Farsça, Rumca, Kıptîce ve Habeşçe'de kendisini geliştirerek çeşitli yazışmalardaki tercümeleriyle uluslararası ilişkilerde önemli bir vazife üstlenmiştir. Hz. Ebû Bekir döneminde onun başkanlığında kurulan heyet Kur'ân-ı Kerîm'in toplanmasını gerçekleştirmiştir. Hz. Ömer'e danışmanlık yapan Zeyd b. Sâbit Hz. Osman'ın hem vekilliğini yapmış hem de beytülmâlden sorumlu olmuştur. İlim ve fetva ehli sahâbîler arasında da sayılan Zeyd b. Sâbit hadisler konusundaki otoritesi ile de şöhret bulmuştur.[80] Hz. Osman'ın evi kuşatıldığında isyancıları teskin etmeye çalışmış, onun vefatının ardından siyasi çekişmelerden uzak durarak, Cemel ve Sıffîn hâdiselerine iştirak etmemiştir. Zeyd b. Sâbit, Hz. Ali'yi sevip saygı gösterdiğini ifade ettiği halde, müslümanların arasındaki savaşları tasvip etmediği için yanında yer almamış ve bir köşeye çekilmeyi tercih etmiştir.[81]

79 Taberî, *Târîhu't-Taberî*, IV, 429; Hattâbî, *el-Uzle*, s. 73; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, III, 1377; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, V, 106, VI, 129; Ataullah Şahyar, "Muhammed b. Mesleme", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXX, 555.

80 İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, II, 537; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, II, 346; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 492; Bünyamin Erul, "Zeyd b. Sâbit", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XLIV, 321-322.

81 Taberî, *Târîhu't-Taberî*, IV, 429. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, II, 346; Tunç, "Cemel ve Sıffin Savaşlarında Tarafsız Kalan Sahabîler", s. 101.

2.1.4. Saîd b. Zeyd (ö. 51/671)

Ebü'l-A'ver Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl el-Kureşî, aşere-i mübeşşereden olup Mekke'de dünyaya gelmiş ve genç yaşta müslüman olmuştur. Hz. Ömer'in kız kardeşiyle evli olan Saîd b. Zeyd, Hz. Ömer'in müslüman olmasına vesile olmuş, Uhud, Hendek, Hudeybiye, Mekke'nin fethi, Huneyn ve Tebük gibi önemli hâdiselere katılmıştır. Hz. Ebû Bekir'in halifeliği döneminde çıkan ihtilafların bastırılması konusunda önemli bir rol üstlenen Saîd b. Zeyd, muhtelif savaşlarda komutanlık yapmıştır. Hz. Osman döneminde Kûfe'de arazisi bulunması dolayısıyla Irak'a gidip gelmiş, fitne olaylarının çıkmasının ardından Medine'de inzivâya çekilmiştir. Kaynaklarda ifade edildiğine göre Saîd b. Zeyd, daima hakkı söyleyen, cömert, yardımsever, nefsinin arzularına karşı koyabilen ve kınayanın kınamasından korkmayan bir kişiliğe sahiptir.[82] Onun bu zâhid kişiliği siyasî mücadelelerden uzak kalıp uzlete çekilmesinde etkili olmuştur. Ömrünün son yıllarını Medine'de Akîk vadisindeki evinde geçirmiş ve bu zaman zarfında ziraatle geçimini sağlamıştır.[83]

2.1.5. Ebû Bekre (ö. 51/671)

Ebû Bekre Nüfey' b. Mesrûh es-Sekafî, 8/630 yılındaki Tâif muhasarası esnasında müslümanların arasına katılmıştır. Cemel vakasının başlangıcında Hz. Aişe'nin saflarında yer alırken, hatırladığı bir hadis sebebiyle geri çekilip tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Cemel vakasında, yalnızca kendisi geri durmakla kalmamış, tâbiînden Ahnef b. Kays (ö. 67/686) gibi bazı kimselerin de bu savaşlara katılmala-

82 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, I, 95.

83 İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, II, 615-620; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, II, 476; Mehmet Efendioğlu, "Saîd b. Zeyd", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXV, 580; Tunç, "Cemel ve Sıffin Savaşlarında Tarafsız Kalan Sahabîler", 41.

rını engellemiştir. Sonrasında Sıffîn savaşına da katılmayan Ebû Bekre, 51/671 yılında Basra'da vefat etmiştir.[84]

2.1.6. Cerîr b. Abdullah (ö. 51/671)

Yemenli sahabî, Ebû Amr Cerîr b. Abdullah b. Câbir el-Becelî, Hz. Peygamber'in, Kâbe'ye alternatif olarak inşa edilen Zülhalesa Tapınağı'nı yıkmak üzere gönderdiği seriyyenin komutanlığını yapmıştır. O, Hz. Ebû Bekir döneminde de yine Yemen'deki irtidat hareketlerinin bastırılmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Daha sonraki yıllarda Hz. Ömer'in yanında büyük itibarı olan Cerîr b. Abdullah, Hz. Osman döneminde Hemedan valiliği yapmıştır. Hz. Ali halife olduğunda ona biat eden Cerîr b. Abdullah, Hz. Ali'nin Cemel savaşından sonra, onu Muvâviye'ye biata davet için göndermesi sırasında, Muâviye ve Amr b. Âs ile bazı görüşmeler yapmış, bu görüşmelerin sonunda müslümanlarla savaşmanın doğru olmadığı kanaatine varmıştır. Daha sonra her iki taraftan da uzaklaşan Cerîr b. Abdullah, Cezîre'deki Karkîsiye beldesinde uzlete çekilmiş, ömrünün sonuna kadar da burada kalmıştır.[85]

2.1.7. İmrân b. Husayn (ö. 52/672)

Ebû Nüceyd İmrân b. Husayn b. Ubeyd el-Huzâî el-Ezdî, Hayber'in fethi sırasında müslüman olmuş, pek çok gazveye katılmış ve Mekke'nin fethinde bulunmuştur. Hz. Ömer zamanında irşad faaliyetleri için Basra şehrine gönderilen İmrân b. Husayn, daha sonra Basra kadılığına getirilmiştir. Sonrasında resmi vazifeden ayrılan İmrân b. Husayn Basra'da hadis okutmakla meşgul olmuştur. Fit-

[84] İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, IV, 1531; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, VI, 35; Asri Çubukçu, "Ebû Bekre", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, X, 114; Tunç, "Cemel ve Sıffin Savaşlarında Tarafsız Kalan Sahabîler", s. 109.

[85] İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, 236-239; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, I, 529; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 583; Mustafa Fayda, "Cerîr b. Abdullah", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VII, 410-411.

ne zamanında siyasi hâdiselerden uzak durmuş ve Hz. Ali'ye karşı sürdürülen iç savaşta yer almayarak uzleti tercih etmiştir.[86] İmrân b. Husayn'ın bunu başkalarına da tavsiye ettiği görülmektedir. Nitekim Cemel vakası öncesinde Osman b. Huneyf (ö. 41/661) ile karşılaştığında, Osman'ın kendisinden bir tavsiyede bulunmasını istemesi üzerine İmrân b. Husayn "Bir kenara çekil. Ben de evimde veya develerimin başında oturacağım." diyerek uzleti tercih ettiğini belirterek ona da bunu tavsiye etmiştir.[87]

2.1.8. Üsâme b. Zeyd (ö. 54/674)

Ebû Muhammed Üsâme b. Zeyd b. Hârise el-Kelbî, hicretten sekiz yıl önce dünyaya gelmiş, çocukluğundan itibaren Hz. Peygamber'in çevresinde büyüme imkânı bulmuştur. Mekke'nin fethi ve veda haccı gibi önemli hâdiselerde hep Hz. Peygamber'in yakınında bulunan Üsâme b. Zeyd, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın da teveccühünü kazanmıştır. Hz. Osman dönemindeki siyasi hâdise ve ayaklanmalardan uzak durmuş, vefatından sonra ilk etapta Hz. Ali'ye biat etmemiş, bunun karşısında Hz. Ali onu huzuruna davet ederek biat etmesini istemiştir. O ise daha önce ölüm korkusuyla *lâ ilâhe illallah* diyen birisini öldürdüğünden dolayı hissettiği pişmanlığın da etkisiyle "Ben sana biat ederim, sen bana onlardan daha sevgili ve tercihe şâyânsın. Fakat savaşmaya gelince, ben Rasûlüllah'a (sas) *lâ ilâhe illallah* diyerek şehadet getiren birisiyle savaşmayacağıma ahdettim." diyerek müslümanlar arasında kan dökülmesinden çekindiğini belirtmiştir.[88] Bu hâdisenin ardından gözlerden

86 İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, III, 1208; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, IV, 269, 586; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 585; Ali Yardım, "İmrân b. Husayn", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXII, 232-233.

87 Ebü'l-Fidâ İsmâ'îl b. Ömer ed-Dımaşkî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, haz. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (yy.: Dâru Hicr, 1997-1999), X, 435.

88 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, I, 194. Mehmet Salih Arı, "Üsâme b. Zeyd", *TDV*

uzaklaşarak inzivâya çekilen Üsâme b. Zeyd, böylece siyasi çekişmeler içerisine girmemeye gayret göstermiştir.[89] Onun bir müddet Şam'da Mizze denilen mevkide ikamet ederek uzlet hayatı yaşadığı, daha sonra ise Vâdilkurâ ve Medine'ye döndüğü kaydedilmektedir.[90]

2.1.9. Sa'd b. Ebû Vakkas (ö. 55/675)

Ebû İshak Sa'd b. Ebû Vakkas Mâlik b. Vüheyb el-Kureşî ez-Zührî, Mekke'de dünyaya gelmiş ve genç yaşta müslüman olmuştur. Aşere-i mübeşşereden olmasının yanında iyi bir kumandan olan Sa'd b. Ebû Vakkas, pek çok savaşta Hz. Peygamber'in yanında bulunmuştur. Hz. Ömer döneminde Irak cephesinde başkumandanlık yapmış, halifenin emriyle Kûfe şehrini kurarak buraya vali atanmıştır. Hz. Osman döneminde de bir süre valilik yapan Sa'd b. Ebû Vakkas, görevinden alınmasının ardından Medine yakınlarındaki Akîk vadisinde uzlete çekilerek siyasetten uzak durmuş, burada çiftçilik yapmaya başlamıştır. O, Cemel ve Sıffîn vakalarında tarafsız kalarak her türlü siyasi çekişme karşısında inzivâyı tercih etmiştir.[91] Öyle ki bu dönemde onun "Allah'a yemin olsun ki, insanlarla aramda demirden bir kapı bulunmasını ve Allah (cc) ruhumu alıncaya kadar kimseyle konuşmamayı ve hiç kimsenin de benimle konuşmamasını isterdim." diyerek yalnızlığı tercih ettiği kaynaklarda yer almaktadır.[92]

İslâm Ansiklopedisi (DİA), XLII, 361-362.

89 İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, I, 77; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, I, 194; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 202.

90 Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahbâri'l-hulefâ* (Beyrut: el-Kütübü's-Sekâfiyye, 1417), II, 524; İbn Hacer, *el-İsâbe*, s. 203.

91 Ebû Bekir İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Uzle ve'l-infirâd*, haz. Hasan Âl Süleyman (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1997), s. 80; Hattâbî, *el-Uzle*, s. 73; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, I, 92; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, II, 610; İbrahim Hatiboğlu, "Sa'd b. Ebû Vakkas", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXV, 371-372.

92 İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Uzle ve'l-infirâd*, s. 79.

Sa'd b. Ebû Vakkas fitne döneminde savaş için çağırıldığında arkadaşlarını reddederek "Hayır! Ancak bana iki gözü ile görebilen ve diliyle kimin kâfir olduğunu söyleyebilen bir kılıç verirseniz olabilir. Böylece kâfiri öldürür, mü'minden elimi çekerim. Bizimle sizin durumunuz aydınlık bir yoldaki topluluk gibidir. Derken tozu dumana katan bir rüzgâr eser ve yollarını şaşırırlar. Bazıları 'yol sağ taraftadır' diyerek gider ve yollarını kaybederler. Bazıları 'yol sol taraftadır' diyerek aynı şekilde gider ve yollarını kaybederler. Geriye kalanlar ise 'rüzgâr estiğinde biz doğru yoldaydık' diyerek oldukları yerde kalırlar. Sabah olur, rüzgâr diner ve yol açığa çıkar. İşte doğru yoldaki cemaat budur." der. Onun bu sözleri üzerine ikna olan arkadaşları fitneye karışmayacaklarını bildirirler.[93]

2.1.10. Ebû Hüreyre (ö. 58/678)

Ebû Hüreyre Abdurrahmân b. Sahr ed-Devsî, aslen Yemenli olup 7/628 yılında müslüman olmuştur. Yaklaşık üç yıl Hz. Peygamber'in huzurunda bulunma imkânı bulan Ebû Hüreyre, Hz. Ömer döneminde valilik yapmış, daha sonraki dönemde Hz. Osman'ın karşısındaki isyancılara karşı cephe almıştır. Hz. Osman'ın şehid edilmesinin ardından çıkan karışıklıklarda, silahı bırakmanın tek çözüm yolu olduğunu vurgulamıştır. Hz. Ali ile Muâviye arasındaki mücadelede tarafsız kalan Ebû Hüreyre, Humus'a giderek[94] Cemel ve Sıffîn'e katılmamıştır.[95]

93 Hattâbî, *el-Uzle*, s. 72.

94 Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, haz. Ali Şîrî (Beyrut: Dâru'l-Advâ, 1990), s. 91.

95 İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, IV, 1768; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, VI, 313; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 349; Yaşar Kandemir, "Ebû Hüreyre", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, X, 161.

2.1.11. Saîd b. Âs (ö. 59/679)

Ebû Osmân Saîd b. el-Âs b. Saîd el-Ümevî, küçük yaşta babasını kaybetmiş ve akrabası olan Hz. Osman'ın himayesinde büyümüştür. Hz. Osman saldırıya uğradığında, onun evini koruyanlar arasında bulunan Saîd b. Âs başından yaralanmıştır. Hz. Osman'ın vefatından sonra uzlete çekilerek Cemel ve Sıffîn'de yer almamıştır.[96]

2.1.12. Velîd b. Ukbe (ö. 61/680)

Ebû Vehb el-Velîd b. Ukbe b. Ebû Muayt el-Ümevî el-Kureşî, Mekke'nin fethi esnasında müslüman olmuş, Hz. Peygamber'in vefatına kadar da Mekke'de kalmıştır. Hz. Ebû Bekir'in zekât memuru ve bazı savaşlarda komutan olarak görevlendirdiği Velîd b. Ukbe, Hz. Osman döneminde Irak genel valiliğine atanmış, ne var ki bir müddet sonra işlediği bir suç yüzünden görevden alınmıştır. Bunun üzerine Medine'ye dönerek Hz. Osman'ın şehid edilmesine kadar burada kalan Velîd b. Ukbe, daha sonra Basra'ya geçmiş ve sonrasında Suriye'deki Rakka şehrine yerleşmiştir. Burada bir nevi inzivâ hayatı yaşayarak fitne dönemindeki ihtilaflardan uzak kalmayı tercih eden Velîd b. Ukbe, ömrünün sonuna kadar da Rakka'da bulunmuştur.[97]

2.1.13. Abdullah b. Ömer b. Hattâb (ö. 73/692)

Ebû Abdurrahman Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb el-Kureşî, Hz. Ömer'in oğlu olup peygamberliğin üçüncü yılında dünyaya gelmiş, Hayber ve Mekke'nin fethi gibi önemli hâdiselere iştirak etmiştir. Aynı zamanda Hz.

[96] İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, II, 623; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, II, 481; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 90.

[97] İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, IV, 1552; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, V, 420; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 841; Mehmet Efendioğlu, "Velîd b. Ukbe", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XLIII, 35.

Peygamber'in kayınbiraderi olması, ona Hz. Peygamber'in yakın çevresinde bulunma imkânı sağlamış, böylece en çok hadis rivayet eden sahâbîler arasına girmiştir. Ayrıca fıkıhtaki kabiliyeti ile en çok fetva veren yedi sahâbîden biri olmuştur. Hz. Peygamber'e olan sevgisinden dolayı onun her hareketini taklit eme yoluna gitmiş, öyle ki Hz. Peygamber'in namaz kıldığı her yerde namaz kılmaya, yürüdüğü yollarda yürümeye ve gölgelendiği ağaçların altında gölgelenmeye gayret etmiştir. Hz. Osman'ın şehid edilmesinden sonra kendisine halifelik teklif edilmiş, fakat o muhaliflerin kanının dökülmesine razı olmayacağını söyleyerek teklifleri reddetmiş, daha sonraki süreçte cereyan eden savaş ve fitne hâdiselerinden uzak durmuştur.[98]

2.1.14. Seleme b. Ekva' (ö. 74/693)

Ebû Müslim Seleme b. Amr b. Sinân el-Ekva' el-Eslemî, Medineli olup ilk defa Hudeybiye anlaşmasında Hz. Peygamber'in yanında bulunmuş, Gâbe gazvesinde kahramanlık göstererek Hz. Peygamber'in takdirini kazanmıştır. Genç yaşta müslüman olan Seleme b. Ekva', Hz. Peygamber'in, defalarca bineğinin arkasına oturttuğu, başını okşayıp ailesi için hayır dua ettiği bir sahâbîdir. Hz. Osman'ın vefatından sonra Rebeze'ye yerleşerek evlenmiş, çocuk sahibi olmuş ve ömrünün sonuna kadar burada yaşamıştır. Bir gün Emevî vâlilerinden zalim lakaplı Haccâc b. Yusuf es-Sakafî (ö. 95/714) ile görüşmesi esnasında, Haccâc kendisine yine çöl hayatına mı döndüğünü sormuş, o da Hz. Peygamber'in kendisine bu hususta özel izin verdiğini söylemiştir.[99] Zira İslâm'ın gelmesiyle birlikte sahabe, çölü bırakarak şehre yerleşmiş-

[98] Hattâbî, *el-Uzle*, s. 73; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, III, 336; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 157; Yaşar Kandemir, "Abdullah b. Ömer b. Hattâb ", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I, 126-127.

[99] Buhârî, Fiten, 14, no. 6676; Müslim, İmâre, 19, no. 1862.

tir. Çöle tekrar dönmek ise cahiliye kültürüne tekrar dönüş olarak algılanmıştır. Ne var ki fitne döneminde insanlardan uzaklaşarak küçük köylerde yaşamayı tercih eden sahâbîlerin olduğu görülmektedir. Seleme b. Ekva‘ da Hz. Peygamber'in kendisine izin verdiği rivayet edilen sahâbîlerdendir. Rebeze'de uzlet hayatı yaşayan Seleme b. Ekva‘ ömrünün sonuna kadar burada kalmış ve vefatından birkaç gün önce Medine'ye dönmüştür.[100]

2.1.15. Eymen b. Hureym (ö. 80/699)

Eymen b. Hureym b. Fâtik el-Esedî, şâir sahâbîlerdendir. Aslen Dımaşklı olan Eymen b. Hureym, hayatı boyunca müslümanların arasındaki ihtilaflardan uzak durmaya çalışmış ve namaz kılan kimselerle savaşmamayı kendisine prensip edinmiştir.[101] Bundan dolayıdır ki Cemel ve Sıffîn gibi vâkıalarda yer almamıştır.[102]

2.2. Uzlete Çekilen Diğer Bazı Sahâbîler

Sahabe döneminde Cemel ve Sıffîn gibi müslümanların kendi aralarındaki çekişmeler ve iktidar mücadeleleri neticesinde oluşan kanlı çatışmalara tepki mahiyetinde uzlete çekilen sahâbîler olduğu gibi bunun dışında bazen ömrünün son zamanlarını inzivâya çekilerek geçiren, bazen de daha iyi ibadet etme arzusuyla dünyaya karşı zâhidâne bir tavır sergilemek amacıyla uzlete çekilerek toplumdan uzaklaşan sahâbîlerin bulunduğu görülmektedir.

100 İbn Abdülber, *el-İstî‘âb*, II, 639; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, II, 517; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 127; Hasan Cirit, "Seleme b. Ekva‘", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVI, 406.

101 Ahmed b. Ali Ebû Ya‘lâ el-Mevsılî, *Müsnedü Ebî Ya‘lâ el-Mevsılî*, haz. Hüseyin Selîm Esed (Beyrut: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, 1992), II, 245, no. 947; Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, haz. Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), VIII, 335, no. 16811.

102 İbn Abdülber, *el-İstî‘âb*, I, 129; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, I, 344; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 316; Taceddin Uzun, "Eymen b. Hureym", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XI, 551.

Burada hemen şu hususu ifade etmemiz gerekmektedir ki sahâbîlerin hayatları incelendiğinde, bilebildiğimiz kadarıyla mutlak anlamda ömrünün tamamını uzlet üzere geçiren sahâbîlere pek rastlanmamaktadır. Bunda Hz. Peygamber'in uzleti tasvip etmeyen hadislerinin etkisi büyüktür. Sözgelimi Ebû Ümâme el-Bâhilî'nin (ö. 86/705) rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber ile birlikte çıktıkları bir seferde sahâbîlerden biri yol üzerindeki mağaraya girer ve orada bir miktar su ve biraz azık görür. Vaziyet o ki burada birileri uzlete çekilmiştir. Bu sahâbî, mağaranın sahibine imrenerek kendisi de burada kalıp inzivâya çekilmeyi arzular ve Hz. Peygamber'den izin ister. Hz. Peygamber ise "*Ben ne Yahudilik ne de Hıristiyanlıkla gönderildim. Ben, ancak hanîf ve kolay olan bir dinle gönderildim. Muhammed'in varlığını elinde tutan (Allah)a yemin olsun ki, Allah yolunda sabah ya da akşam vakti çıkılacak bir yolculuk, dünya ve dünyadaki her şeyden daha hayırlıdır. Müslümanlar arasında yer almanız, tek başınıza uzlette kalacağınız altmış senelik namazdan daha hayırlıdır.*" buyurarak uzlete çekilme isteğini onaylamaz.[103]

Bu hâdiseden zaman zaman i'tikâfa çekilen bir peygamberin mutlak anlamda uzlet hayatı yaşamayı uygun görmediği anlaşılmaktadır. Bundan dolayıdır ki sahabenin uzlet hayatı da toplumdan tamamen kopmak değil, belirli dönemlerde inzivâya çekilmek şeklinde gerçekleşmiş olmalıdır. Burada kaynaklarda ifade edildiği kadarıyla, ömürlerinin bir bölümünü uzlet üzere geçirmiş olduğu rivayet edilen sahâbîlerden örnekler verilecek ve bunun yanında uzleti arzuladığı anlaşılan, fakat inzivâya çekildiğine dair net bilgiler bulunmayan bazı sahâbîler üzerinde durulacaktır.

[103] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVI, 623, no. 22291.

2.2.1. Osman b. Maz'ûn (ö. 2/623)

Ebü's-Sâib Osmân b. Maz'ûn b. Habîb el-Cumahî, Hz. Ebû Bekir vasıtasıyla on üçüncü kişi olarak müslüman olmuş, Habeşistan hicretine katılmış ve Medine döneminde Bedir savaşının ardından vefat etmiştir. Onun vefat etmesine çok üzülen Hz. Peygamber "Bu bizim ahirete ilk gidenimizdir" diyerek naşını öpmüş, ardından Bakî' mevkiine defnettirmiştir. İbadete olan düşkünlüğü ile tanınan Osman b. Maz'ûn, günahlardan sakınan ve cahiliye döneminde dahi içki içilmesine karşı çıkan bir kişiliğe sahiptir.[104]

Osman b. Maz'ûn, ashab arasında zühdü ile meşhur olmuş bir kimsedir. Nitekim Hz. Peygamber'in kıyamet hakkında yapmış olduğu bir konuşma sonrası etkilenen sahâbîlerin, ne gibi ameller yaparak Allah'ın rızasını kazanabileceklerini istişare etmek üzere toplandıkları yer onun evi olmuştur. Aralarında Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Amr b. As gibi sahâbîlerin de bulunduğu on zâhid sahâbî, Osman b. Maz'ûn ile birlikte birtakım kararlar almışlardır. İçlerinden Hz. Ali, Abdullah b. Amr b. As ve Osman b. Maz'ûn, Hz. Peygamber'in nafile ibadetleri hakkında bilgi almak üzere Resûlüllah'ın evine gitmişler fakat onu bulamayınca hanımlarına danışmışlardır.[105]

Hz. Peygamber'in gözünden yaşlar boşalıp mübârek ayakları şişinceye kadar, gece boyunca namaz kılıp ibadet etmesi[106] dahi onlara az görünmüş olacak ki "Peygamber'in yanında biz kimiz ki!.. Onun geçmiş ve gelecek bütün günahları bağışlanmıştır." diyerek peygamberden daha fazla ibadet etmeleri gerektiği kanaatine va-

[104] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, I, 102; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, III, 589; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 381; Yaşar Kandemir, "Osman b. Maz'ûn", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIII, 470.

[105] Müslim, Nikah, 5, no. 3403.

[106] Buhârî, Teheccüd, 6, no. 1130; Müslim, Sıfâtü'l-münâfikîn ve ahkâmühüm, 79, no. 7124.

rırlar. İçlerinden birisi: "Ben, yaşadığım müddetçe geceleri hep namaz kılacağım." diğeri, "Ömrüm boyunca hep oruç tutacağım, asla oruçsuz günüm olmayacak." bir başkası ise "Kadınlardan uzak kalacağım ve hiç evlenmeyeceğim." diyerek kendilerini riyâzete vermeye niyet eder. İşte Osman b. Maz'ûn da onlardan biridir.

Osman b. Maz'ûn, bu hâdiseden sonra gündüzleri oruç tutup geceleri namaz kılarak ibadetle geçirmeye başlamıştır. Öyle ki artık eşi Havle bint Hakîm'i ihmal etmeye başlamıştır. Havle bint Hakîm, durumu Hz. Peygamber'e şikayet edince: "*Yoksa benim sünnetimden (hayat tarzımdan) yüz mü çevirdin?..*" diyerek Osman b. Maz'ûn'a çıkışmıştır.[107] Yalnızca onu uyarmakla da kalmamış, bu şekilde kendilerini dünyadan soyutlayan sahâbîlerin yanlarına giderek onlara: "*Şöyle şöyle diyenler sizler misiniz? Allah'a yemin ederim ki, Allah'tan en çok korkanınız ve ona karşı gelmekten en çok sakınanınız benim. Böyle olduğu hâlde ben bazen oruç tutuyor, bazen de tutmuyorum. (Gecenin bir kısmında) namaz kılıyor, (bir kısmında ise) uyuyorum. Kadınlarla da evleniyorum. Benim sünnetimden yüz çeviren, benden değildir.*" buyurmuştur.[108]

Öte yandan Osman b. Maz'ûn'un ibadet etmek gayesiyle kendisine bir ev edindiği, bunun Hz. Peygamber'e bildirilmesi üzerine Hz. Peygamber'in onun yanına gelip iki veya üç defa "*Ey Osman! Allah (cc) beni ruhbanlık ile göndermedi. Allah katında en hayırlı din müsamahalı dindir.*" buyurduğu kaydedilmektedir.[109] Diğer bir rivayete göre ise oğlu vefat edince üzüntüsünden evinin bir köşesini mescid edinerek burada kendisini ibadete vermiştir. On beş gün boyunca Osman b. Maz'ûn'u göreme-

[107] Ebû Dâvûd, Tatavvu', 27, no. 1369; Dârimî, Nikâh, 3, no. 2200.
[108] Buhârî, Nikâh, 1, no. 5063
[109] Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, ts.), s. 196.

yen Hz. Peygamber, onu sormuş, durum kendisine anlatıldığında onu yanına çağırarak "*Ey Osman! Allah (cc) bize ruhbaniyeti emretmedi. Benim ümmetimin ruhbaniyeti Allah yolunda cihaddır. Ey Osman b. Maz'ûn! Cennetin sekiz kapısı, cehennemin ise yedi kapısı bulunmaktadır. Cennetin hangi kapısından girmeyi dilersen orada hemen yanı başında oğlunu Allah'tan (cc) şefaat isteyip sana yer ayırırken bulacaksın.*" buyurmuştur.[110]

Osman b. Maz'ûn'un bu uygulamaları onun zâhid kişiliğinin yanında uzlete meyilli bir ibadet anlayışının olduğunu göstermektedir. Ne var ki Hz. Peygamber'in uyarıları onun daha itidalli bir ibadet hayatı olması gerektiği yönündedir. Hz. Peygamber'in bu yaklaşımı daimi olarak uzlet ve halvet hayatı yaşamaya karşı çıkan fikirlerin temel dayanağı olmuştur.[111] Burada şu hususu belirtmemiz gerekmektedir ki Hz. Peygamber'in karşı çıktığı ruhbanlık anlayışı toplum hayatından tamamen koparak yaşamın tamamını inzivada geçirmek ve evlenmemek suretiyle gerçekleşen bir zühd hayatı olmalıdır. Zira Hz. Peygamber'in de yalnız kalarak ibadet ettiği ve i'tikâflara girdiği düşünüldüğünde onun sınırlı sürelerde gerçekleştirilen halvet uygulamasına değil, insanı tamamiyle toplumdan tecrîd edecek şekilde hayatın bütününü kapsayan süresiz inzivâ tarzına karşı olduğu anlaşılmaktadır.[112]

[110] Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali Beyhakî, *el-Câmiu li-şuabi'l-îmân*, haz. Muhtar Ahmed en-Nedvî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003), XII, 220, no. 9304-9305. Burada rubanlıktan kasıt devamlı surette insanlardan uzaklaşıp evlenmemeyi içeren uygulamalar olmalıdır. Söz konusu rivayetin tenkidi ve genel olarak ruhbanlık kavramı için bkz. Ahmet Cahid Haksever, "'Ruhbanlık' Kavramındaki Anlam Kayması ve Tasavvufla İlişkilendirilmesi Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 12/23 (2013): 15 vd.

[111] Bkz. Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, II, 320; İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s. 196.

[112] Bkz. Haksever, "'Ruhbanlık' Kavramındaki Anlam Kayması ve Tasavvufla İlişkilendirilmesi Üzerine Bazı Değerlendirmeler", s. 17.

2.2.2. Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53)

Ebû Abdurrahman Abdullah b. Mes'ûd el-Hüzelî, ilk müslümanlardan olup Habeşistan'a hicret etmiş ve sonraki süreçte Hz. Peygamber ile birlikte cereyan eden tüm savaşlara katılmıştır. Medine'ye ilk hicret edenlerden birisi olan Abdullah b. Mes'ûd, evinin Mescid-i Nebevî'nin hemen arkasında bulunması dolayısıyla Rasûlüllah'ın yanına sık sık girip çıkan birisi olmuş ve hizmetine koşmuştur. Hz. Peygamber'in giyimini, ahlâkını ve çeşitli tavırlarını kendisine örnek alması sebebiyle ona en çok benzeyen sahâbî olarak kabul edilmektedir. Ridde olaylarında Hz. Ebû Bekir tarafından Medine'nin savunulmasında görevlendirilmiştir.[113] İnziva hayatına özlem duyan Abdullah b. Mes'ûd, kendisine bir kuş hediye edilince "Tuttuğum bu kuşun yerinde olmayı, hiç kimsenin benimle konuşmamış olmasını ve benim de kimseyle kelâm etmemiş olmamı arzulardım."[114] diyerek bu hususa işaret etmiştir. Yine başka bir konuşmasında "İnsanlara karışın, fakat Allah'ın razı olmayacağı işlerde onlardan uzaklaşın, dininize zarar vermeyin." dediği rivayet edilmektedir.[115]

2.2.3. Ebû Zer el-Gıfârî (ö. 32/653)

Ebû Zer Cündeb b. Cünâde b. Süfyân el-Gıfârî, ilk bedevi müslüman olarak tanınmaktadır. Medine'de ashab-ı suffe ile birlikte hareket etmesinden dolayı Hz. Peygamber'in yakınında olma fırsatı bulmuştur. Hz. Peygamber, vefatından önceki son hastalığında Ebû Zer el-

[113] İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, III, 987; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, III, 381; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 199; İsmail Cerrahoğlu, "Abdullah b. Mes'ûd", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I, 114-115.

[114] Abdullah b. Mübarek, *ez-Zühd ve'r-rekaik*, II, 4; Beyhakî, *Kitabü'z-zühdi'l-kebîr*, s. 93, no. 119.

[115] Süleyman b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî Ebû Dâvud, *Kitâbü'-Zühd*, haz. Ebû Nu'aym Yâsir b. İbrâhîm – Ebû Bilâl Ğuneym b. Abbâs (Kahire: Dâru'l-Mişkât, 1993), s. 163, no. 162. Hattâbî, *el-Uzle*, s. 239.

Gıfârî'yi yanına çağırarak kucaklamıştır. O, dünyalığa meyletmeyen ve dünya malını değersiz gören zâhid bir sahâbîdir. Hz. Peygamber dönemindeki sade yaşantısını, daha sonraki yıllarda müslümanların eli bollaşınca da sürdürmek istemiş, aşırı harcamalara ve israfa her zaman karşı çıkmıştır. Hz. Osman döneminde Suriye valisi olan Muâviye'nin bazı gereksiz harcamalarını ve zengin müslümanların tasadduktan kaçınmalarını şiddetle tenkit eden Ebû Zer el-Gıfârî, fikirleriyle özellikle fakir halkı etkilemeye başlamıştır. Durum Hz. Osman'a bildirilince Rebeze'ye gitmesi uygun görülen Gıfârî, Rebeze'de inzivâya çekilerek iki yıl kadar uzlet hayatı yaşayarak burada vefat etmiştir.[116]

2.2.4. Ebü'd-Derdâ (ö. 32/652)

Ebü'd-Derdâ Uveymir b. Kays b. Zeyd el-Hazrecî, Bedir gazvesi sırasında müslüman olmuş, önceleri ticaretle iştigal etmekle birlikte müslüman olduktan sonra ticareti bırakarak ibadete yönelmiştir. Hz. Peygamber hayatta iken Kur'ân-ı Kerîm'i hıfzeden Ebü'd-Derdâ, tamamını Hz. Peygamber'e okumuş, onun vefatının ardından da kendisini Kur'ân öğretmeye adamıştır. Ebü'd-Derdâ, yeni müslüman olduğu sıralarda eşini ihmal edecek kadar ibadete düşmüş ve dünya malına hiç değer vermemiştir.[117] Onun toplumdan tamamıyla uzak bir uzlet hayatı yaşadığına dair bir bilgi bulunmasa da uzlet hakkındaki sözleri yalnızlığı tasvip ve teşvik ettiğini göstermektedir. Zira o, "Müslümanın evi ne güzel bir ibadethâne/halvethânedir. Orada gözünü, kulağını ve kendisini (günahlara ve her türlü kötülüğe karşı) muhafaza eder. Çarşı pazarda otur-

[116] İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, I, 252; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, VI, 96; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 105; Abdullah Aydınlı, "Ebû Zer el-Gıfârî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, X, s. 266; Mustafa Yıldırım, "İlk Dönem Zahidleri ve Zühd Anlayışları (Sahabe Dönemi, Hicri I. ve II. Asır)" (Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2017), s. 89.

[117] Abdullah Aydınlı, "Ebü'd-Derdâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, X, 310.

maktan sakının. Zira bu mekânlar insanı oyalar ve günahlı işlere sevk eder."[118] ve "Allah'tan korkun ve insanlardan uzak durun. Zira onlar bindikleri devenin sırtını yara eder, atı çökertir ve kalpleri harap ederler."[119] gibi sözleriyle insanlardan mümkün olduğunca uzaklaşmayı teşvik etmiştir.

2.2.5. Amr b. Âs (ö. 43/664)

Ebû Abdullah Amr b. Âs el-Kureşî, Mekke'nin fethinden önce müslüman olmuş, askerî ve siyasi kabiliyeti sayesinde Hz. Peygamber'in takdirini kazanarak kumandanlık ile vazifelendirilmiştir. Hz. Ömer döneminde Kudüs'ün fethinde önemli bir rol üstlenmiş, Hz. Osman'ın hilâfete geçmesinin ardından Mısır valiliğinden azledince Filistin'de bir müddet inzivâya çekilmiştir.[120]

2.2.6. Ebû Lübâbe el-Ensârî (ö. 50/670)

Ebû Lübâbe Beşîr b. Abdülmünzir el-Ensârî, ikinci Akabe biatına katılmış ve Hz. Peygamber tarafından kabilesine temsilci tayin edilmiştir. Bedir savaşında Medine'de emir olarak bırakılan Ebû Lübâbe, Uhud gazvesine iştirak etmiştir. Benî Kureyza muhasarasında eski müttefiki ve komşuları olan Yahudilere teslim olmalarını, aksi takdirde kılıçtan geçirileceklerini ifade etmek için eliyle boğazını işaret etmiştir. Fakat daha sonra bu yaptığı ile Allah'a ve Hz. Peygamber'e ihanet ettiğini düşünmüş, sonrasında mescide kapanarak kendisini bir direğe bağlatmıştır. Diğer bir rivayete göre onun kendisini direğe bağlatması, Tebük gazvesine katılmaması sebebiyle duyduğu piş-

[118] Abdullah b. Mübarek, *ez-Zühd ve'r-rekaik*, II, 4.
[119] Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, II, 318.
[120] İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, III, 1187; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, IV, 232; Ahmet Önkal, "Amr b. Âs", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, X, 69.

manlıktan kaynaklanmaktadır.[121] Onun mescidin direğinde kalma süreci, ilgili âyetler nazil oluncaya kadar 6 günden fazla sürmüştür. Bu süreçte yiyip içmeyerek mescidde konaklaması bir nevi inzivâ olarak düşünülebilir. Ebû Lübâbe'nin kendisini bağladığı direk, bu hâdiseden sonra *tevbe direği* olarak anılmaya başlamıştır.[122]

3. TÂBİÎN DÖNEMİNDEN UZLET ÖRNEKLERİ

Tâbiîn, müslüman olduktan sonra sahâbe nesline yetişen, onlarla görüşüp sohbetlerine erişen ve yine müslüman olarak vefat eden kimseler için kullanılan bir tabirdir. Tâbiîn içerisinde özellikle dünyaya değer vermeyen zâhid tabiatlı zâtların kimisinin zaman zaman kimisinin ise uzun bir müddet toplumdan ayrı uzlet hayatı yaşadığı görülmektedir. Bu dönemde tâbiînin hangi gayelerle uzlete çekildiği her zaman tam olarak tesbit edilemese de genel olarak iki ayrı sebepten dolayı uzlete çekildiklerini söylemek mümkündür: Dünyaya karşı zâhid olmak ve siyasi çekişme, kargaşa ve mücadele ortamından uzaklaşmak. Her ne kadar iki ayrı başlık altında bu zâtlar incelenecek olsa da siyasi sebeplerle toplumdan uzaklaşan kimselerin aynı zamanda zâhid kişiliklerinin olabileceği yahut zühd esaslı uzlete çekilenlerin aynı zamanda siyasi çekişmelerden uzak durma gayelerinin olabileceği unutulmamalıdır. Burada hayat hikâyeleri incelendiğinde öne çıkan nitelikleri itibariyle bir gruplandırma yapılacaktır. Yoksa kesin çizgilerle bunları ayırmak mümkün değildir.

[121] Tebük gazvesine katılmayanlar ile ilgili bkz. Hüseyin Çelik, *Kur'an'da Nifak -Münafıkların Özellikleri-* (Ankara: Fecr Yay., 2018), s. 189.

[122] Muhammed b. Ömer Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, haz. Marsden Jones (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1984), II, 507; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, IV, 1740; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 289; Asri Çubukçu, "Ebû Lübâbe el-Ensârî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, X, 179.

3.1. Zühd Gayesiyle Uzlete Çekilenler

Hz. Peygamber'den sonra gerek sahâbî gerekse daha sonraki dönemde yaşamış müslümanların uzlete çekilme sebeplerinin başında dünyalığa karşı gösterdikleri tutum gelmektedir. Hz. Peygamber'in vefatının ardından fetihler yaygınlaşıp zenginleşme arttıkça müslümanlar dünyevi zevke ve eğlencelere düşkünleşmeye başlamışlardır. Buna mukabil bir kısım müttaki mü'minler ise dünyevileşme karşısında kendilerince bir mücadeleye girişmiş, birtakım ibadet ve riyâzet metotlarıyla nefislerinin arzularına karşı koymaya çalışmışlardır.[123] Onların bu mücadeleleri zühd olarak adlandırılmıştır. Sözlükte "bir şeyin az olması, bir şeye rağbet etmemek, yüz çevirmek ve ilgisiz davranmak" anlamlarına gelen[124] zühd, tasavvufta en genel anlamıyla dünyaya ve dünyalığa yüz çevirmeyi ifade etmektedir. Zühd, bir şeye olan rağbeti kendisinden daha hayırlı olan başka bir şeye yöneltmektir.[125] Bu bağlamda tüm cazibelerine rağmen dünyaya değer vermeyip ahirete yönelen kimse zâhid olarak isimlendirilmiştir.

Dünyanın her türlü meşgalesinden uzaklaşıp zühde ulaşmak gayesiyle toplumdan uzaklaşarak yalnız yaşamak İslâm'ın ilk yıllarından itibaren görülen bir uygulamadır. Hz. Peygamber döneminde Osman b. Maz'ûn gibi münferid örneklerin ardından sahâbîler arasında devam eden uzlete çekilme tecrübeleri tabiîn döneminde artarak görülmeye devam etmiştir. Tabiîn döneminde de dünyanın tüm arzulanan yönlerine karşı mesafeli olmayı tercih eden zâhidler her türlü maddi imkânı bırakarak uzlete çekilme yoluna gitmişlerdir. Bu dönemde özellikle zühdle-

[123] Ebü'l-Alâ Afîfî, *Tasavvuf İslâm'da Manevî Hayat*, çev. Ekrem Demirli – Abdullah Kartal, (İstanbul: İz Yay., 2012), s. 68.

[124] Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, II, 197; İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, III, 30.

[125] Serrâc, *el-Lüma'*, s. 44; Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, I, 403; Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, IV, 287.

ri ile öne çıkan sekiz isimden bahsedilmektedir. Bunlar; Veysel Karanî (ö. 37/657), Âmir b. Abdullah (ö. 55/675), Ebû Müslim el-Havlânî (ö. 62/681), Mesrûk b. Ecda‘ (ö. 63/683), Rebî‘ b. Huseym (ö. 65/685), Herîm b. Hayyan (ö. 70/690), Esved b. Yezîd (ö. 75/694) ve Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) olup sekiz zâhid tâbiî olarak anılmaktadır.[126] Bu sekiz zâttan bazılarının ismi aynı zamanda inzivâya çekilmeleri ile de öne çıkmaktadır. Kaynaklarda bu dönemde söz konusu meşhur zâhid tâbiîlerin yanı sıra tabiînden uzlete çekilen bazı kimselerin de bulunduğu görülmektedir. Burada tesbit edebildiğimiz kadarıyla söz konusu dönemde hayatlarının bir bölümünde inzivâya çekilmiş tâbiîn örneklerine yer verilecektir.

3.1.1. Ebû Hırâş el-Hüzelî (ö. 15/636)

Ebû Hırâş Huveylid b. Mürre el-Hüzelî, ileri yaşlarında İslâm'ı kabul etmiş bir Arap şairidir. Müslüman olmasıyla birlikte zâhidâne bir hayatı benimseyen Ebû Hırâş, ömrünün son dönemlerinde inzivâya çekilmiştir.[127]

3.1.2. Veysel Karanî (ö. 37/657)

Ebû Amr Üveys b. Âmir b. Cez' b. Mâlik el-Karanî, Yemen'de çobanlık yaparak geçimini sağlayan bir zâttır. Müslüman olduktan sonra, annesini bırakıp Medine'ye Rasûlüllah'ı görmeye gitme imkânı olmamıştır. Fakat bir vesile ile annesinden kısa bir süre izin alıp, Hz. Peygamber'i görmeye gittiği rivayet edilmektedir. Ne var ki Hz. Peygamber'i yerinde bulamayan Veysel Karanî, onu görmeden geri dönmek durumunda kalmıştır. Daha sonraki yıllarda hilâfeti döneminde Hz. Ömer ile görüşmüştür. Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in ileride Veysel

126 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, II, 87.

127 İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, IV, 1636; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, VI, 83; İbrahim Sarmış, "Ebû Hırâş el-Hüzelî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, X, 158.

Karanî'nin Medine'ye gelecek olursa, ondan dua isteme-si tavsiyesinde bulunduğunu söyleyerek kendisinden dua istemiştir. Kûfe'de duası makbul bir kimse olarak tanın-ması üzerine bölgeyi terk etmiştir.

Kûfe'de uzlet hayatı yaşayan Veysel Karanî, bu yönüy-le tasavvuf tarihinde sûfîlerin öncüsü olarak görülmüştür.[128] Selâmetin yalnızlıkta olduğunu[129] dile getiren Karanî'ye göre halvet, yalnızlıkta tek olmaktır. Halvet, Allah'tan baş-kasının hatır ve hayalde yer tutmamasıdır. Buna muka-bil halvet sadece şekil itibariyle olursa bu gerçek anlamda bir yalnızlık olmayacaktır.[130] Veysel Karanî inzivâyı bir ha-yat tarzı olarak benimsemiştir. Zira o, insanların içerisin-de çok fazla bulunmayan, hatta kendisini arayanların bile güçlükle ona ulaşabildiği bir kimsedir. Kendisiyle sohbet etmek için gelen Herîm b. Hayyan (ö. 70/690) ile görüş-mesinde yalnızlığı sevdiğini, buna mukabil adının duyul-masından ise hoşlanmadığını dile getirmiştir.[131]

3.1.3. Âmir b. Abdullah (ö. 55/675)

Ebû Amr Âmir b. Abdullah b. Abdulkays et-Temîmî el-Basrî, zühd ve takvasıyla meşhur sekiz tâbiînden biridir.[132] Hz. Ömer dönemine yetişmiş, Ebû Musa el-Eş'arî'den kı-raat dersleri almıştır. Onun et ve yağ yemediği, bekâr ya-şadığı ve insanlardan uzaklaşarak inzivâya çekildiği riva-yet edilmektedir.[133] Âmir b. Abdullah, her gün bin rekât

[128] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, II, 79; Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 58; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 359; Ahmet Yaşar Ocak, *Veysel Karanî ve Üveysîlik* (İstanbul: Dergâh Yay., 1982), s. 131; Necdet Tosun, "Veysel Karanî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XLIII, 74-75.

[129] Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb*, s. 150.

[130] Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 63.

[131] İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Uzle ve'l-infirâd*, s. 108, 167; Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 61.

[132] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, II, 87.

[133] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, s. 90; Ahmet Önkal, "Âmir b. Abdullah", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, III, 65.

namaz kılmayı adet edinmiş, sabah güneşin doğuşundan ikindiye kadar vaktini namazla geçirmesinden dolayı ayakları ve bacakları şişmiştir. O kendi kendine, "Ey kötülüğü emreden nefis! Sen ibadet için yaratıldın. Vallahi seni öyle çalıştıracağım ki yatak yüzü görmeyeceksin." dediği nakledilmektedir. Rivayetlere göre Âmir b. Abdullah, Siba' adı verilen bir vadide inzivâya çekilmiştir. Buradaki uzleti esnasında orada bir de Humeme adı verilen Habeşli bir zâhid de bulunmaktadır. İkisi de vadinin bir tarafında birbirleriyle görüşüp konuşmaksızın ibadet etmektedir. Farz namazları beraber kılmakla birlikte sohbet etmeye yanaşmamışlardır. Bu şekilde kırk gün kırk gece ibadet ettikleri rivayet edilmektedir.[134]

3.1.4. Mesrûk b. Ecda' (ö. 63/683)

Ebû Âişe Mesrûk b. el-Ecda' b. Mâlik el-Hemdânî el-Vâdiî el-Kûfî, hicret yılında dünyaya gelmiş olup aslen Yemenlidir. Hz. Ömer dönemine yetişen, bununla birlikte meydana gelen Cemel ve Sıffîn vâkıalarına katılmayan[135] Mesrûk b. Ecda' pek çok sahâbîden hadis rivayetinde bulunmuştur. Aynı zamanda Kûfe tefsir ekolü müfessirlerinden kabul edilen Mesrûk b. Ecda', Abdullah b. Mes'ûd'un önde gelen talebelerindendir.[136] Âbid ve zâhid bir kişiliği bulunan Mesrûk'un ayakları şişinceye kadar namaz kıldığı rivayet edilmekte, onunla birlikte haccedenler, onun ancak secde halindeyken uyuduğunu haber vermektedir. İbadete düşkünlüğü, onu zaman zaman tek başına kalarak ibadet etmeye sevk etmiştir. Rivayete göre Mesrûk b. el-Ecda', evde ailesi ile arasına bir örtü çekip ibadet ile

[134] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, II, 88; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, V, 141.
[135] Yunus Emre Gördük, "Tâbi'ûn Döneminde Önemli Bir Müfessir: Mesrûk b. el-Ecda' (Biyografik Bir İnceleme)", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi,* 18/1 (2018): 197.
[136] Bünyamin Erul, "Mesrûk b. Ecda'", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXIX, 336.

meşgul olmakta ve "Dünyanız sizin olsun!" demektedir.[137] Ayrıca uzleti başkalarına da tavsiye eden Mesrûk, "İnsanın günahlarını hatırlayıp istiğfar etmesi için uzlete çekileceği bazı zamanlar olmalıdır."[138] diyerek bu hususu vurgulamaktadır. Mesrûk b. el-Ecda'ın özellikle yaşlandığında tüm vaktini ibadete ayırdığı nakledilmektedir.[139]

3.1.5. Ebû Osman en-Nehdî (ö. 100/718)

Ebû Osmân Abdurrahmân b. Mil b. Amr en-Nehdî, Hz. Peygamber hayatta iken müslüman olmakla birlikte onunla görüşemediği gibi Hz. Ebû Bekir'e de yetişememiş, ancak Hz. Ömer devrinde Medine'ye göç etmiştir. Onun bu zamana kadar münzevi bir hayat yaşamış olmalıdır.[140] Hz. Ömer döneminde çeşitli savaşlara iştirak eden Ebû Osman en-Nehdî'nin, gece gündüz ibadet eden, devamlı oruç tutan ve halsiz kalıncaya kadar namaz kılan bir zâhid olduğu rivayet edilmektedir.[141]

3.1.6. Hârice b. Zeyd (ö. 100/718)

Ebû Zeyd Hârice b. Zeyd b. Sâbit el-Ensârî, meşhur sahâbî Zeyd b. Sâbit'in oğlu olup Medineli meşhur yedi fakihten biridir.[142] Hadis rivayetinde de güvenilir ravi-

[137] Ali b. el-Hasen İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, haz. Muhibbüddîn Ebû Sa'îd Ömer b. Garâme el-'Amravî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995-2000), LVII, 430.

[138] Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, haz. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî (Riyad: Dâru'l-Muğnî, 2000), I, 347, no. 323; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, II, 204, no. 732.

[139] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 200, 202. Ayrıca Mesrûk b. Ecda'ın ibadet hayatı için bkz. Gördük, "Tâbi'ûn Döneminde Önemli Bir Müfessir: Mesrûk b. el-Ecda' (Biyografik Bir İnceleme)", s. 198.

[140] İsmail L. Çakan, "Ebû Osman en-Nehdî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, X, 210.

[141] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IX, 96; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, III, 492; Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, haz. Şu'ayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982-1988), IV, 175, 177; Çakan, "Ebû Osman en-Nehdî", *DİA*, X, 210.

[142] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, II, 189; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV,437; Mehmet Erdoğan, "Hârice b. Zeyd", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XVI, 168.

lerden kabul edilen Hârice b. Zeyd, hadis ilminde derinleşmesinin ardından insanlardan uzaklaşarak uzlete çekilmiştir. İnsanlardan uzak bir hayat yaşıyor olması onun fazla hadis rivayet etmesine mani olmuştur.[143]

3.1.7. Hasan-ı Basrî (ö. 110/728)

Ebû Saîd el-Hasan b. Yesâr el-Basrî, Medine'de dünyaya gelmiştir. Annesi Hayre, Hz. Peygamber'in eşi Ümmü Seleme'nin âzatlısı ve hizmetkârıdır. Ümmü Seleme'nin, Hasan-ı Basrî'nin yetişmesinde büyük tesiri olmuştur. Yüz yirmi kadar sahâbî ile görüşme imkânı bulan Hasan-ı Basrî, bir müddet kadılık yaptıktan sonra ilim ve vaazlara yönelmiştir. Zâhid bir kişiliğe sahip olan Hasan-ı Basrî, zamanının büyük bir bölümünü mescidde ve evinde dinî sohbet ve derslerle geçirmiştir.[144] Rivayete göre o, zühde yönelmeden önce bir dönem mücevherat ticareti ile uğraşmıştır. Ticaret için Rum diyarına gittiği bir esnada vezir ile birlikte hükümdarın genç yaşta ölen oğlunun kabrini ziyaret etmiş ve çok etkilenmiştir. Zira hükümdarın oğlu, çeşitli ilimleri öğrenmiş, bunun yanında savaşmak konusunda da hüner sahibi olmuş, herkes tarafından takdir edilen bir kimse iken birden hastalanarak vefat etmiştir. Her türlü imkân olmasına rağmen kimse onu iyileştirmeye güç yetirememiştir. Bu durum Hasan-ı Basrî'yi derinden etkilemiş, Basra'ya döndüğünde, hiçbir şeyin garantisi olmadığını düşünerek kendisini ibadet ve riyâzete vererek inzivâya çekilmiştir. Bir müddet uzlet hayatı yaşayan Hasan-ı Basrî, belirli bir olgunluğa ulaştıktan sonra tekrar sohbetlere başlamıştır.[145]

[143] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, II, 189.
[144] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, II, 131; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 564; Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 65; Süleyman Uludağ, "Hasan-ı Basrî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XVI, 291.
[145] Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 65-67.

3.1.8. Mekhûl b. Ebû Müslim (ö. 112/730)

Ebû Abdullah Mekhûl b. Ebû Müslim Şehrâb b. Şâzel eş-Şâmî ed-Dımaşkî el-Hüzelî, tâbiîn fakihlerindendir. Mısır'da başladığı ilim tahsilini Irak, Hicaz ve Şam'da sürdürmüş, buralarda sahabe ve tâbiîn âlimlerinden istifade etmiştir.[146] Mekhûl b. Ebû Müslim'in "Fazilet cemaatte ise selâmet de uzlettedir."[147] ve "İnsanlarla ihtilâtta (birlikte olmakta) hayır varsa, uzlette de selâmet vardır."[148] gibi ifadelerinden onun uzlet hayatını teşvik ettiği anlaşılmaktadır.

3.1.9. Abdullah b. Avn (ö. 151/768)

Ebû Avn Abdullah b. Avn b. Ertabân el-Müzenî el-Basrî, 66/685 yılında Basra'da dünyaya gelmiş ve Enes b. Mâlik'i görmüştür. Hadis rivayetinde güvenilir bir zât olarak tanınan Abdullah b. Avn, ibadet ve zühdü ile de öne çıkmaktadır. Onun az konuşan ve güzel giyinen, bununla birlikte gösterişten son derece sakınan bir kimse olduğu belirtilmektedir.[149] Ayrıca onun belirli zamanlarda evine kapanıp vaktini sükût ederek tefekkürle geçirdiği nakledilmektedir.[150]

3.2. Siyasi Çekişme ve Kargaşa Ortamından Uzaklaşanlar

Sahabe ve kısmen tâbiîn dönemlerinde yaşanan Cemel ve Sıffîn hâdiselerinin ardından, Hz. Ali taraftarları ile Emeviler arasında devam eden siyasi mücadeleler itika-

[146] Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VII, 478; Eyyüp Said Kaya, "Mekhûl b. Ebû Müslim", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVIII, 552.

[147] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, V, 180; Beyhakî, *Kitabü'z-zühdi'l-kebîr*, s. 94, no. 125.

[148] Beyhakî, *Kitabü'z-zühdi'l-kebîr*, s. 94, no. 124.

[149] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, III, 37; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VI, 364; Ahmet Yücel, "İbn Avn, Abdullah", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIX, 340.

[150] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IX, 263; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IX, 461; Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, s. 97.

di meselelere de yansımış ve iktidar sahipleri muhaliflerine zulmeder hale gelmiştir. Söz konusu siyasi hâdiselerin dünyevî gayelere hizmet ettiğini düşünen zâhidler, selâmete ermek gayesiyle dünyadan uzaklaşarak uzlete çekilme yoluna gitmişlerdir.[151] Burada, Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi ve Emevî idarenin haksızlık ve zulümleri karşısında ayaklanma ve isyanlara karışmayıp inzivâya çekilmek suretiyle siyasi hâdiselerden uzak kalmayı tercih eden tâbiînden örnek bazı zâhidlere yer verilecektir.

3.2.1. Rebî' b. Huseym (ö. 65/685)

Ebû Yezîd er-Rebî' b. Huseym b. Âiz es-Sevrî et-Temîmî el-Kûfî, Hz. Peygamber dönemine yetişmekle birlikte onu görme imkânı bulamamıştır. Abdullah b. Mes'ûd'un ilim halkalarına katıldığı rivayet edilen Rebî' b. Huseym'in az konuşan, gecelerini ibadetlerle ihyâ eden, fakirlere tasadduk eden, kötü söz söylemeyen, gıybetten uzak duran mütevazı bir zâhid olduğu belirtilir. Abdullah b. Mes'ûd'un ona, "Ey Ebû Yezîd! Resûlullah seni görseydi çok severdi. Ben seni her gördüğümde Allah'a saygılı ve alçak gönüllü kimseleri (muhbitîn) hatırlıyorum." dediği nakledilmektedir.[152]

Tâbiînden Ebû Amr Âmir eş-Şa'bî'nin (ö. 104/722) anlattığına göre Rebî' b. Huseym meclis ve yol kenarı gibi herkesin uğrayıp gelip geçtiği yerlerde oturmazdı. Bunun nedeni sorulduğunda ise "Zulme uğrayanın yardımına koşamamaktan, iftiraya uğrayana şahitlik yapmak zorunda kalmaktan, selâm verildiğinde selâmı alamamak-

[151] Bkz. Afîfî, *Tasavvuf İslâm'da Manevî Hayat*, s. 68; Hüseyin Kahraman, "Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hadis Râvîlerinin Zühd Hayatına Yönelik İlgileri -Kûfe Örneği-", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 16/1 (2007): 59, 63.

[152] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 303; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, II, 106; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, V, 115-116; Salahattin Polat, "Rebî' b. Huseym", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIV, 495-496.

tan veya herhangi bir sepetten yere bir yük düştüğünde onu yerine koyamamaktan korkarım." demiştir. Vaktinin büyük bölümünü evinde geçiren Rebî' b. Huseym, kendisiyle görüşmek isteyenleri de evinde kabul etmeyi tercih etmiştir.[153] Onun, Hz. Hüseyin'in şehid edildiğini duyunca, "*Ey gökleri ve yeri var eden, gizli-aşikâr her şeyi bilen Allah'ım! Ayrılığa düştükleri konuda kulların arasında hüküm verecek olan sensin.*"[154] âyetini okuyup evine kapandığı da nakledilmektedir.[155] Diğer bir rivayete göre ise kapısının önünde oturmuş hava alırken, atılan bir taş alnına isabet ederek kanatmıştır. Bunun üzerine o, bir taraftan alnını silerken diğer taraftan da "Ey Rebi' şu taş sana ders olsun. Bir daha kapıya çıkma!" diyerek içeri girmiş, vefat edinceye kadar da kapısının önünde oturmamıştır.[156]

3.2.2. Urve b. Zübeyr (ö. 94/713)

Ebû Abdullah Urve b. ez-Zübeyr b. el-Avvâm el-Kureşî, Medineli meşhur yedi fakihten biridir. Urve, aynı zamanda hadis ve siyer konusunda da uzmandır. Yaşının küçük olması sebebiyle Cemel ve Sıffîn vâkıalarına doğrudan katılmayan Urve, daima ilim ve ibadetle meşgul olmuş, daha sonraki yıllarda ortaya çıkan siyasi hâdiselerden uzak durmayı tercih etmiştir. Emeviler döneminde de idarenin haksızlık ve zulümlerine ortak olmama düşüncesiyle Akîk vadisine yerleşmiş, burada bir ev ve bir kuyu açtırarak inzivâya çekilmiştir. Mescid-i Nevbevî'den uzaklaşmakla eleştirildiğinde toplumda baş gösteren fitneleri gerekçe göstererek uzlet hayatı yaşamasının haklılığını savunmuştur.[157] Çok ibadet etmesi ve zühdü ile tanınan Ur-

[153] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 303; İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Uzle ve'l-infirâd*, s. 83; Beyhakî, *Kitabü'z-zühdi'l-kebîr*, s. 104, no. 166.
[154] ez-Zümer 39/46.
[155] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 452.
[156] Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, II, 303.
[157] Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, II, 317.

ve b. Zübeyr, her gün Kur'ân-ı Kerîm'in dörtte birini okuması, defalarca haccetmesi ve gündüzleri oruçlu geçirmesi ile tanınmaktadır.[158]

3.2.3. Tâvûs b. Keysân (ö. 106/725)

Ebû Abdurrahman Tâvûs b. Keysân el-Hemdânî, kıraat uzmanlarının önde gelenlerinden olması dolayısıyla, Tâvûsü'l-kurrâ (kıraatçilerin süsü) olarak tanınmıştır. Elli veya yetmiş sahâbî ile görüştüğü belirtilen Tâvûs b. Keysân, özellikle İbn Abbas'tan hadis rivayet etmiştir. Hadisçiliği ve fetvalarıyla dikkat çeken Tâvûs'un istikrarlı görüşleri ve ilimde vermiş olduğu güven ile Yemen'in önemli âbidleri arasında yerini almıştır. Bunun yanında dünyalık mal-mülk ve makama değer vermeyen zâhid kişiliğiyle dikkat çeken Tâvûs b. Keysân'ın kırk defa hacca gittiği ve her iki hac arasında da evinde inzivâ hayatı yaşadığı rivayet edilmektedir. Neden evden dışarı çıkmadığı sorulduğunda ise "İnsanların bozulması ve idarecilerin zulmü nedeniyle evde oturuyorum." şeklinde cevap vermiştir.[159] İbn Abbas'ın, "Herhalde Tâvûs cennetliktir." sözü onun ilmî kişiliğinin yanında yaşantısının da Allah'ın rızası doğrultusunda şekillendiğinin bir göstergesidir.[160]

3.2.4. Yezîd b. Ebû Habîb (ö. 128/745)

Ebû Recâ Yezîd b. Ebû Habîb Süveyd el-Kureşî el-Mısrî, rivayet ettiği hadisler ve fıkıh sahasındaki birikimiyle tanınan tâbiînden bir âlimdir. Bunun yanında takvâsı ile de öne çıkan Yezîd b. Ebû Habîb, idarecilere karşı isyanı hoş görmemekle birlikte onlara mesafeli durmaya

[158] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 180; İrfan Aycan, "Urve b. Zübeyr", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XLII, 183.

[159] İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Uzle ve'l-infirâd*, 107-108; Hattâbî, *el-Uzle*, s. 79; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, IV, 3-4; Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, II, 317.

[160] Taberî, *Târîhu't-Taberî*, XI, 636; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, IV, 4; Abdullah Kahraman, "Tâvûs b. Keysân", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XL, 185.

önem vermiştir. Yezîd b. Ebû Habîb, halife Ömer b. Abdülaziz tarafından Mısır'da fetva vermekle vazifelendirilen üç kişiden biridir. Özellikle idareciler tarafından çok sayıda fetva istenmesi üzerine, siyasetten uzaklaşmak gayesiyle olmalı ki evine kapanıp uzlete çekilmiştir.[161]

3.2.5. Ubeydullah b. Ömer b. Hafs (ö. 147/764)

Ebû Osmân Ubeydullah b. Ömer b. Hafs b. Âsım b. Ömer b. el-Hattâb el-Kureşî, Hz. Ömer'in torunu olup Medineli önde gelen âlimlerdendir. Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr'a (ö. 158/775) karşı ayaklanmalar baş gösterince, Ubeydullah b. Ömer bu ayaklanmalara destek vermeyerek Medine dışında uzlete çekilmiştir. Ayaklanmaların ardından tekrar Medine'ye dönmüş ve burada vefat etmiştir.[162]

4. TASAVVUFÎ GELENEKTE UZLET TECRÜBESİNİN İLK ÖRNEKLERİ

Hicrî ikinci asrın ortalarına kadar tasavvuf henüz ismen ortaya çıkmış bir ilim değildir. Kuşeyrî'nin anlattığına göre dinî literatürde Hz. Peygamber'i görüp onun sohbetine erişen kimselere sahâbî adı verilmiş, sahabe ile görüşen nesil tâbiîn, tâbiîn ile görüşen nesil ise tebeu't-tâbiîn olarak adlandırılmıştır. Daha sonraki dönemde yaşayan kimseler arasında dinî hükümlere hassasiyetle riayet edenler ise zâhid yahut âbid olarak anılmaya başlamıştır. Böylece, zâhid olarak isimlendirilmek, toplum içerisinde önemli bir statü göstergesi haline gelmiştir. Ne var ki siyasi çekişmelerin de etkisiyle muhtelif mezheplerin

161 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VI, 31; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VII, 305; Tuncay Başoğlu, "Yezîd b. Ebû Habîb", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XLIII, 518.

162 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 531; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IX, 22. Abdullah Kahraman, "Ubeydullah b. Ömer b. Hafs", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XLII, 25.

birbirleriyle olan mücadelelerinde her fırkanın kendisini zâhid olarak tanımlamaya başlaması neticesinde bu kavramın içi boşalmış ve hakîkî mânada zâhidler ile sahteleri karıştırılır olmuştur. Bu durum karşısında kendilerini aşırı gruplardan ayrı görüp ehl-i sünneti temsil ettiklerini dile getiren bazı kimseler kendi gittikleri yolu hicrî ikinci asrın sonlarında tasavvuf olarak adlandırmaya başlamışlardır.[163] İşte tasavvufun yeni yeni isimlendirilmeye başlandığı bu dönemde, zâhid veya sûfî olarak adlandırılan bazı kimselerin çeşitli sebeplerle uzlete çekildikleri görülmektedir. Burada tâbiîn döneminin ardından Gazzâlî'ye (ö. 505/1111) kadar geçen süreçte bir şekilde inzivâya çekildiği kaynaklarda yer alan kimselere dair örneklere yer verilecektir. Bunları, ağırlıklı olarak uzlete çekilme sebepleri göz önünde bulundurulduğunda üç ayrı başlık halinde gruplandırmak mümkündür.

4.1. Zühd Gayesiyle Uzlete Çekilenler

Tâbiîn döneminden sonra tasavvufun ismen ortaya çıkmasıyla birlikte, zâhidler artık sûfî olarak anılır olmuştur. Bununla birlikte zühd, tasavvufun temel esası olmuş ve zâhid olmak sûfîlerin başlıca özelliği haline gelmiştir. Uzlete çekilen kimselerin de her ne sebeple uzlete çekilmiş olurlarsa olsunlar, en baştaki gayelerini dünyaya karşı zühd teşkil etmiştir. Bu bakımdan inzivâ hayatı yaşayan hemen herkesin, aynı zamanda zühd gayesiyle toplumdan uzaklaştığı söylenebilir. Öte yandan bazı sûfîlerin uzleti tercih ederken zühdün yanında farklı gayelerle toplumdan uzaklaşmış olabilecekleri yahut tabiatları itibariyle farklı eğilimlere sahip kimselerin uzleti tercih etmiş olmaları söz konusu olabilir. Ne var ki bu sebepler kaynaklarda açık bir şekilde zikredilmediği için kesin yargıda bu-

[163] Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 21.

lunmak pek mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla bu bölümde her ne kadar tüm münzevilerin aynı zamanda zâhid olduğu söylenebilirse de zâhidlik yönleri diğer vasıflarına nisbetle öne çıkan kimselere yer verilecektir.

4.1.1. Ebû Hanîfe (ö. 150/767)

Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh, Hanefî mezhebinin imamı olup fıkhî kimliğinin yanında kanaatkâr, cömert, güvenilir, âbid ve zâhid kişiliği ile de tanınmaktadır.[164] Hücvîrî'nin belirttiğine göre Ebû Hanife ilk zamanlarda uzlet hayatı yaşamıştır. O, tıpkı sûfîlerin yaptığı gibi yün elbise giymiş, halkın arasından sıyrılarak her türlü riya ve itibar arzusundan arınmak gayesiyle uzlete çekilmiştir. Böylece o, gönlünü Hakk için temizleyip süslenme ve tasfiye etmeyi amaçlamıştır. Rivayete göre Ebû Hanîfe, bu şekilde inzivâ hayatı yaşarken, bir gece rüyasında Hz. Peygamber'i görmüştür. Rüyaya göre Ebû Hanîfe, Hz. Peygamber'in kemiklerini kabrinden toplamakta ve kemiklerden bazısını diğerlerine tercih etmektedir. Bu hâdisenin dehşetinden derhal uyanan Ebû Hanîfe, halini Muhammed b. Sîrîn'in (ö. 110/729) sohbetlerinde bulunanlardan birine anlatarak rüyayı tabir etmesini istemiş, o zât Ebû Hanîfe'ye, "Hz. Peygamber'in (sas) ilmini ve onun sünnetini hıfzetmede o kadar muazzam bir dereceye ulaşacaksın ki orada tasarrufta bulunacak ve sahih olanını sakim olandan, yani doğru olan hadisleri yalan olandan ayırt edeceksin." diyerek uzlet hayatını terk etmesini söylemiştir. Yine başka bir rüya yahut aynı rüyayı nakleden başka bir rivayette ise Hz. Peygamber ona, "Senin halk arasında olman gerek. Çünkü sünnetimin ihyâ edilmesinin sebebi sensin." buyurmuştur. Ebû Hanîfe de gördüğü bu rüyalara tabi olarak inzivâ

[164] Mustafa Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, X, 133.

hayatına son vermiştir.[165] Rivayet doğruysa, buradan, güzel ahlâk ve zühd ehli bir kimse olan Ebû Hanîfe'nin ilk zamanlarında toplum içerisinde şöhret bulmaktan kaçındığı için uzlete çekildiği anlaşılmaktadır.

4.1.2. İbrahim b. Edhem (ö. 161/778)

Ebû İshak İbrâhîm b. Edhem b. Mansûr, Horasan'ın Belh şehrinde zengin ve itibarlı bir ailede dünyaya gelmiştir. Gençlik çağında yaşadığı bazı hâdiseler neticesinde sahip olduğu tüm maddi imkânlardan vazgeçip zühd yolunu tercih eden İbrahim b. Edhem çöllerde tek başına aylarca seyahat etmiştir.[166] Vatanını bırakıp yola çıkan İbrahim b. Edhem, Nişabur'da ibadet ve taatle meşgul olmak adına bir yer aramış, sonunda bulduğu bir mağarada dokuz yıl yaşamış, gece gündüz mücâhede ve riyâzet ile meşgul olmuştur. O, mağarada inzivâya çekildiği zaman zarfında, perşembe günleri mağaranın yukarısından dışarı çıkıp odun toplayıp, ertesi gün bunları yükleyip Nişabur'da satarak geçimini sağlamıştır. Odunların tamamını sattıktan sonra, cuma namazının akabinde kazandığı paranın bir kısmını fakirlere dağıtıp kalan kısmını da kendi ihtiyaçları için kullanmıştır. İbrahim b. Edhem, bir müddet sonra Nişabur'da tanınan bir kimse haline gelmesinin ardından, şöhretten kaçınmak için burayı terk ederek Mekke'ye doğru yola koyulmuştur.[167]

Üveysî olduğu bilinen ilk mutasavvıf olduğu dile getirilen İbrahim b. Edhem, inzivâ, riyâzet ve uzleti kendisine meslek edinmiştir.[168] Onun çevresindekilere de insanlardan mümkün olduğunca uzak durmayı tavsiye ettiği

[165] Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb*, s. 107, 159; Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 236.
[166] Reşat Öngören, "İbrâhim b. Edhem", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXI, 295.
[167] Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 128.
[168] Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, II, 302; Ocak, *Veysel Karanî ve Üveysîlik*, s. 100.

bilinmektedir. "İnsanlarla tanışmayı azaltın. Tanımadığınız kimseleri tanımak için uğraşmayın. Tanıdığınız kimseleri de tanımazlığa verin. Zararlı yırtıcı hayvandan kaçtığınız gibi insanlardan kaçın. Fakat bununla birlikte cumadan ve cemaatten asla geri kalmayın."[169] sözü de İbrahim b. Edhem'in uzlete verdiği değeri göstermesi açısından önemlidir. Cuma namazlarına devam etmeyi tavsiye etmesi ise onun tamamiyle cemaatten kopmadığını göstermektedir.

4.1.3. Dâvûd et-Tâî (ö. 165/781)

Ebû Süleyman Dâvûd b. Nusayr et-Tâî, Ebû Hanîfe'nin yanında uzun yıllar hadis ve fıkıh dersleri okumuş, hitabeti kuvvetli bir sûfîdir. Ebû Hanîfe'nin ders halkalarına devam etmiş, fakat daha sonra birtakım sebeplerden dolayı ilim tahsilini bırakarak uzlete çekilmiştir.[170] Onu uzlete sevk eden sebeplere dair çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan birinde o, Ebû Hanîfe'nin ilim meclislerine devam ederken, bir gün Ebû Hanîfe kendisine, "Ey Ebû Süleyman, şimdi aleti sağlam bir şekilde inşa ettik." demiş, Dâvûd et-Tâî "Öyleyse geriye ne kaldı?" dediğinde Ebû Hanîfe "Geriye onunla amel etmek kaldı." demiş. Bunun üzerine Dâvûd et-Tâî kendi kendine uzlete çekilmeyi ciddi ciddî düşünmüş, öncelikle diğer talebelerle birlikte sessizce oturup hiçbir meselede onlara cevap vermeden yalnızca konuşulanları dinlemeye karar vermiştir. Dâvûd et-Tâî, bir sene boyunca derslere devam ederek zaruret olmadıkça konuşmamayı tercih etmiş, bu zaman zarfında çeşitli meseleler tartışılırken aralarına katılmamak için kendini zor tutmuş, adeta susuz bir insanın suya koşması gibi meseleleri cevaplandırmak için can atmasına rağmen ken-

[169] Beyhakî, *Kitabü'z-zühdi'l-kebîr*, s. 106, no. 173.
[170] Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb*, s. 175; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 34; Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, II, 302.

dine hâkim olmuştur.[171] Bir yıl dolunca, "Bu bir yıl içinde gösterdiğim sabır daha önce gerçekleştirdiğim otuz yıllık amele değdi." demiştir.[172] İnzivâya çekilmeye güç yetirebileceğini anlayınca, evinin bir köşesine çekilerek uzlet hayatına başlamıştır.[173]

Diğer bir rivayete göre, bir gün Dâvûd-i Tâî vefat eden yakını için ağlayarak, "Keşke çürümenin hangi yanakta başladığını bilseydim." diyen bir kadına rastlamış, yanına varıp, "Az önce ne söylediniz?" diye sorunca kadın sözünü tekrar etmiştir. Bu sözü üzerine Dâvûd et-Tâî ona cevaben "Ben sana söyleyeyim, ilk önce sağ yanağı çürüyecek. Çünkü o tarafı toprağa gelmektedir." demiş, fakat bu sözün etkisinde kalarak her şeyden uzaklaşarak inzivâ hayatına başlamıştır. [174]

Dâvûd et-Tâî'nin uzlete çekilmesinde o dönemde karşılaştığı sûfîlerin etkisinden de söz edilebilir. Örneğin o, Ca'fer es-Sâdık'a gelerek içindeki dünya sevgisinden kurtulması için ne yapması gerektiğini sorduğunda, ona ibadetlere ihtimam göstermesini, arzularını terk etmesini halktan uzaklaşıp halvete sıkı sıkı sarılmasını öğütlemiştir.[175]

Dâvûd et-Tâî evinde uzlete çekildiği dönemde mümkün olduğunca kimseyle görüşmemeye gayret göstermiş, kapısı çalınınca, "Bu zaman buluşup görüşecek vakit değildir. Dünyadan geriye sadece kederler ve üzüntüler kalıyor." diyerek bunu ifade etmiştir.[176] Kendisinden öğüt isteyen kimseye, "Dünyaya karşı oruçlu gibi ol, ahirette iftar et ve aslandan kaçar gibi insanlardan kaç!" tavsiyesin-

[171] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, VII, 341.
[172] Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 253.
[173] Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 157.
[174] Beyhakî, *Kitabü'z-zühdi'l-kebîr*, s. 209, no. 524.
[175] Mahmud Cemaleddin Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye ez Lemeât-ı Ulviyye*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Şeriyye, no. 1100, 68b; İbrahim Has, *Tezkiretü'l-Has (Erenler Kitabı)*, haz. Mustafa Tatçı, v.d. (İstanbul: H Yay., 2017), s. 164.
[176] Beyhakî, *Kitabü'z-zühdi'l-kebîr*, s. 100, no. 149.

de bulunmuştur.[177] O, insanlarla niçin oturmadığı sorulduğunda "Rabbim affetsin! Küçüğüne baksan sana hürmet etmez, büyüğüne baksan ayıplarını dökmeye başlar." cevabını vermiştir.

Mümkün oldukça insanlardan uzak kalmaya çalışan Dâvûd et-Tâî, bir seferinde ekâbirden bir zât onu görmek için gelmiş, o ise ona görünmemeye çalışmıştır. Onun cemaate katıldığı zamanlar evinden, adeta bir kimseden korkup saklanır gibi elbisesine sarılıp örtünerek çıktığı, imam selâmı verdiğinde de birinden kaçar gibi kendini tekrar eve attığı rivayet edilmektedir.[178]

4.1.4. Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797)

Ebû Abdurrahman Abdullah b. Mübârek b. Vâzıh el-Hanzalî el-Mervezî, Merv'de başladığı ilim tahsilini yirmi yaşından sonra çıktığı seyahatler ile Basra, Hicaz, Yemen, Mısır, Şam ve Irak gibi dönemin ilim merkezlerinde sürdürmüştür. Zamanının ünlü isimlerinden hadis rivayetlerinde bulunan Abdullah b. Mübârek, Hârûnürreşîd (ö. 193/809) zamanında Adana ve Tarsus bölgelerinde Bizans'a karşı savaşmıştır. Aslen Türk olan Abdullah b. Mübârek ilmî yönünün yanı sıra zühd yönü ile dikkat çekmektedir.[179]

Kaynaklarda ifade edildiğine göre Abdullah b. Mübârek günün belirli vakitlerinde evine kapanıp uzun zaman dışarı çıkmayan bir zâhiddir. Yalnız kaldığı bu zamanlarda zikir ve tefekkür ile meşgul olan Abdullah b. Mübârek, evde çok oturması üzerine, "Yalnızlık hissetmiyor musun?" diye sorulduğunda, hadislerle meşgul olduğunu ima ederek, "Peygamber (sas) ve ashabı ile birlikteyken nasıl yalnızlık

[177] Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, II, 302.

[178] Beyhakî, *Kitabü'z-zühdi'l-kebîr*, s. 103, no. 164.

[179] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, VIII, 162; Raşit Küçük, "Abdullah b. Mübârek", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I, 123; Muhammet Yılmaz, "Tarsus'a Gelen İlk Türk Hadis Alimi Abdullah b. el-Mübarek", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 11/1 (2011): 2.

hissedebilirim ki?" diye cevap vermiştir.[180] Başka bir rivayette kendisine, namazlardan sonra niçin oturup cemaatle sohbet etmediği sorulmuş, o da "Ben sahabe ve tâbiînin yanına gidiyorum." şeklinde cevaplamıştır. Bunun nasıl olduğu sorulduğunda ise "Gidip hadisleri okuyor, onların bıraktığı haber ve amellerine bakıyorum. Sizinle oturup ne yapayım ki? Siz insanların gıybetini yapıyorsunuz. Esasında yaş seksene ulaşınca, insanlardan tıpkı aslandan kaçar gibi uzaklaşıp Allah'a yaklaşmak ve dine sarılmak gerekiyor." demiştir.[181] Yine ona "Kalbin ilacı nedir?" diye sorulunca "İnsanlarla az görüşmek." cevabını vermiştir.[182]

Özellikle ilim ehlinin insanlarla içli dışlı olmasını uygun görmeyen Abdullah b. Mübârek, insanlardan uzak kalmayı tercih eden kimseleri, "İnsanlarla irtibatını kesip Allah'a yönelen kimsenin hali ne güzeldir!"[183] diyerek övmüştür. Bu rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Abdullah b. Mübârek'in uzleti, ilim ve tefekküre daha fazla vakit ayırmak ve insanı meşgul edecek gereksiz ortamlardan uzaklaşmak gayesiyle gerçekleşmektedir. Kaynaklarda ifade edildiği şekliyle Abdullah b. Mübârek'in hacca ve cihada düşkünlüğü ve bunun yanında ticaretle de uğraşması,[184] onun uzun süreli halvetler yerine kısa da olsa belirli aralıklarla insanlardan uzaklaşmayı prensip edindiğini, bunun yanında özellikle yaşlılık döneminde uzlete daha fazla vakit ayırdığını göstermektedir.

4.1.5. Râbia el-Adeviyye (ö. 185/801)

Tasavvuf tarihinde isminden söz edilen kadın sûfîlerin en meşhuru olan Râbia el-Adeviyye'nin zühd anlayışı

[180] Beyhakî, *Kitabü'z-zühdi'l-kebîr*, s. 96, no. 133.
[181] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, VIII, 164.
[182] Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 141.
[183] Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, II, 310.
[184] Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XII, 221.

ilâhî aşk temelinde şekillenmiş, bu doğrultuda ilâhî aşka engel olmaması için evlilikten dahi uzak durmuştur.[185] Küçük yaşta anne ve babasını kaybeden Râbia el-Adeviyye, köle olarak satılmıştır. Râbia bu süreçte efendisinin yanında gündüzleri oruç tutup, geceleri ise sabahlara kadar namaz kılarak geçirirken, efendisi onun bu halini görünce onu azad etmiş, o da kendini tamamıyla ibadete vermiştir. Daha sonra ıssız bir harabeye çekilen Râbia, kendisine bir halvethâne hazırlayarak bir süre burada ibadete çekildikten sonra, hacca gitmeye niyetlenerek çıktığı Mekke yolunda, çöllerde yıllarca inzivâ hayatı yaşamıştır.[186] Onun daha sonraki yıllarda da kendi halvethânesinde ibadetler yaptığı bilinmektedir. Ayrıca hiç evlenmeyip ilâhî aşkı her türlü sevgi ve ilişkinin önünde tutması, insanlarla olan münasebetlerinde mesafeli bir tutum sergileyip insanlardan uzak durmayı tercih ettiğini söylememize imkân vermektedir.[187] Bununla birlikte çeşitli sûfîlerin Râbia el-Adeviyye ile yapmış oldukları görüşmelere dair rivayetler[188] onun insanlardan tamamen uzak bir hayat yaşamadığını göstermektedir.

4.1.6. Fudayl b. İyâz (ö. 187/803)

Ebû Ali el-Fudayl b. İyâz b. Mes'ûd et-Temîmî el-Yerbûî, Arap asıllı olup gençliğinde Merv bölgesinde eşkıyalık yapan bir çetenin mert kişiliğe sahip reisi iken, tevbe edip kendini ibadete vermiş bir sûfîdir. Tevbesinin ardından esas memleketi olan Kûfe'ye yerleşen Fudayl b. İyâz, Ebû Hanife, Süfyân es-Sevrî ve A'meş gibi âlimlerin ilim meclislerine iştirak etmiş, otuz yıl boyunca burada

[185] Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XI, 117; Hülya Küçük – Semih Ceyhan, "Râbia el-Adeviyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIV, 381.

[186] Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 100-101.

[187] Ayrıca bkz. Margaret Smith, *Bir Kadın Sufi Rabia*, çev. Özlem Eraydın, (İstanbul: İnsan Yay., 1991), s. 206.

[188] Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 110.

ilim ve ibadet ile vaktini geçirmiştir.[189] Kaynaklarda zühd ve takvâsı ile öne çıkan sûfîler arasında yer alan Fudayl b. İyâz'ın sözlerinden uzleti teşvik eden bir zâhid olduğu anlaşılmaktadır.[190] Nitekim onun "Evimde Rabbimle baş başa kalmanın dışında bir lezzet, sevinç ve huzur bulamıyorum. Ezanı işittiğimde ise yolda insanlarla karşılaşacağım da beni Rabbimden alıkoyacaklar diye korkarak '*İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn*' diyorum."[191] sözü de evinde halvet halinde kalmaya önem verdiğini göstermektedir.

Fudayl b. İyâz özellikle geceleri, halvet için bir fırsat olarak görmektedir. "Gece olunca tefrikasız bir halvetim olacak diye sevinir dururum. Sabah olunca halkla görüşmekten hoşlanmamam nedeniyle üzülür dururum. Zira gelip zihnimi karıştırmalarından korkarım." ve "Her kim yalnızlıktan sıkılır, halkla bulunmaktan hoşlanırsa selâmetten ırak kalmıştır." sözleriyle yalnızlığın önemine vurgu yapmıştır.[192]

Öte yandan Fudayl b. İyâz'ın uzleti, insanı meşgul edebilecek her türlü etkenden imkân dâhilinde, günün uygun vakitlerinde eve kapanmak suretiyle uzaklaşmak olarak uyguladığı görülmektedir. Nitekim onun, "Gerçek mürüvvet sahibi, anne babasına iyilik yapan, kazancını helâlinden temin eden, malından infakta bulunan, ahlâkını güzelleştiren, kardeşlerine ikramda bulunan ve evinde durmaya gayret eden kimsedir."[193] sözünden evi halvet için uygun bir mekân olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Onun günlük yaşantısında, mümkün olduğunca in-

189 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 25; Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 112; Osman Türer, "Fudayl b. İyâz", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIII, 208.
190 Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, II, 302.
191 Beyhakî, *Kitabü'z-zühdi'l-kebîr*, s. 100, no. 151.
192 Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 118. Ayrıca bkz. Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, II, 309.
193 Beyhakî, *Kitabü'z-zühdi'l-kebîr*, s. 100, no. 150.

sanlardan uzak durmaya dikkat ettiği görülmekte, bunu da kendisiyle oturup sohbet etmek isteyen kimselere açıkça söylemektedir. Örneğin Süfyân es-Sevrî, bir gece Fudayl b. İyâz'ın yanına giderek bazı dinî meselelerde istişare ve sohbette bulunduktan sonra ona, "Bu gece ne bereketli ve feyizli bir geceydi! Elbette böyle bir sohbet halvet ve uzletten daha iyidir." der. Fudayl b. İyâz ise aynı kanaatte değildir. Süfyân'a, "Bu gece kötü bir gece, akşamki sohbet de kötü bir sohbetti" diye karşılık verir. Sebebi sorulduğunda "Çünkü sen bütün gece boyunca benim hoşuma gitmesi için acaba ne söyleyeyim derdindeydin. Ben de senin hoşuna gitmesi için acaba nasıl cevap vereyim kaygısındaydım. İkimiz de birbirimizin sözüyle meşgul olup Aziz ve Celil Allah'tan geri kalmıştık. Halvet ve ve Hakk'a münâcât bundan daha iyidir!" der.[194]

Yine başka bir hâdisede, Fudayl b. İyâz direğin arkasında tek başınayken yanına birisi gelip oturur. Fudayl b. İyâz hemen sorar "Ey kardeşim! Buraya neden oturdun?" Bunun üzerine adam cevap verir "Seni bir başına gördüm, bu fırsatı değerlendireyim dedim." Fudayl ise "Yanıma oturmasaydın ikimiz için de daha hayırlı olurdu. Ya ben kalkayım –ki bu, benim ve senin için daha hayırlıdır– yahut da sen kalk." diyerek yanından ayrılmak ister. Bunun üzerine adam, "Hayır, ben kalkarım ey Ebû Ali! Ama bana Allah katında fayda verecek bir tavsiyede bulun." der. Fudayl ise "Ey Allah'ın kulu! Yerini gizle, dilini koru, emrolunduğun üzere hatalarından dolayı Allah'tan af dile ve mü'minler için istiğfâr et." diyerek ona tevbeyi ve halveti tavsiye eder.[195]

Fudayl b. İyâz'ın kendisinden nasihatlerde bulunmasını isteyen kimselere uzleti tavsiye ettiğine dair birtakım ri-

[194] Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 117.
[195] İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Uzle ve'l-infirâd*, s. 87.

vayetler de bulunmaktadır. Nitekim o, "Aslan gördüğünde seni korkutmasın. Bir insan gördüğünde ise elbiseni kaptığın gibi kaç!"[196] derken insanlardan uzak durmayı önermekte, "İnsanlara karışan, şu iki şeyden birinden kurtulamaz: Ya onlar bâtıla saptıkları zaman onlarla beraber bâtıla dalar ya da yanındakinden bir günah gördüğü veya işittiği zaman sükût eder de günaha girer."[197] sözüyle insanların kişiyi nasıl yoldan çıkartabileceğine, "Kişinin çok tanıdığının olması, akılsızlığına işaret eder."[198] ifadesiyle insanlarla çok haşir neşir olmanın bir marifet olmadığına ve "Muhip olarak Allah, arkadaşlık için Kur'ân, vaiz olarak ise ölüm yeter. Allah ile arkadaş ol, insanları bir tarafa bırak!"[199] sözüyle hakiki anlamda dostun Allah Teâlâ olduğuna işaret etmektedir.

Fudayl b. İyâz'ın bu sözlerinde ve diğer rivayetlerde görüldüğü üzere, onun çöl veya şehir dışına çıkıp devamlı olarak insanlardan uzak yaşadığını söylenemese de yalnızlığı seven, vaktini evinde yalnız geçirmeyi yeğleyen, günün belirli vakitlerinde insanlar arasına karışmaktan sakınan ve bunu görüştüğü kimselere de tavsiye eden bir sûfî olduğu anlaşılmaktadır.

4.1.7. İbnü'l-Kasım (ö. 191/806)

Ebû Abdullah Abdurrahman b. Kasım b. Hâlid el-Utakî el-Mısrî, aslen Filistinli olup İmam Mâlik'in önde gelen talebelerindendir. İbnü'l-Kâsım ilmî kişiliğinin yanında zühd ve takvâsıyla adından bahsedilen bir zâhid olup mânevî yönüyle Süleyman b. Kasım el-Mısrî'den (ö. 163/779) istifade etmiştir.[200] İbnü'l-Kasım, idarecilerden hediye kabul

[196] Beyhakî, *Kitabü'z-zühdi'l-kebîr*, s. 100, no. 152.
[197] Hattâbî, *el-Uzle*, s. 158; Beyhakî, *Kitabü'z-zühdi'l-kebîr*, s. 96, no. 129.
[198] Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, II, 302.
[199] Hattâbî, *el-Uzle*, s. 83; Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, II, 302.
[200] Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, X, 246.

etmemesi, vali ve kadılarla yakınlık kurmaması ve münzevi bir hayat yaşamasıyla tanınmıştır. O, kendisini ilme adamış, bu gayeyle bir nevi uzlet hayatı yaşayarak, mescidden dışarı çıkmamak suretiyle talebelerini yetiştirmekle meşgul olmuştur.[201]

4.1.8. Hâtem el-Esam (ö. 237/851)

Ebû Abdurrahman Hâtem (Hâtim) b. Unvân el-Esam el-Belhî, Horasan'da tahsil görmüştür. Şeyhi Şakîk-ı Belhî'den (ö. 194/810) tasavvufî terbiye aldıktan sonra Mâverâünnehir'e yerleşerek uzlete çekilmiş, bu esnada müridlerinin eğitimi ile meşgul olmuştur. Otuz yıl müddetince uzlet hayatı yaşadığı rivayet edilen Hâtem el-Esam, bu zaman zarfında kendisine yöneltilen soruları cevaplamak dışında insanlarla konuşmamayı tercih etmiş ve temel ihtiyaçlarını karşılamak için dahi kimseden bir şey istememiştir.[202]

"Niçin insanlardan uzaklaştın? Oysa onlar içinde ilim tahsil edenler ve emr-i maruf, nehy-i münker yapanlar var!" dediğinde, "Doğru söylüyorsun. Fakat onlar arasında zalim sultanlar da var. Onlar bizi dinimiz konusunda şüphelere ve belalara sokuyorlar. Bundan dolayı en iyi davranış onlardan ayrı durmaktır." demiştir. Yine "Niçin kendine uzleti seçtin?" diye sorulduğunda ise "Azıcık bir rızkın da bana yeteceğini anlayınca, rızık aramadaki gayretimi ve çabamı azalttım. Bana düşen farzı, ancak benim yerine getirmem gerektiğini gördüm ve farzları eda etmeye yönelmem gerektiğini anladım. Ecelimin bir gün mutlaka geleceğini düşündüm ve onu beklemem gerektiğini

[201] Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX, 120, 122; Şükrü Özen, "İbnü'l-Kasım ", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXI, 103.

[202] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, VIII, 74; Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 281; Mustafa Bilgin, "Hâtim el-Esam", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XVI, 470.

fark ettim. Hiçbir şekilde yaratanın gözünden kaybolamayacağımı görünce her zaman ondan hayâ etmem gerektiğini anladım." cevabını vermiştir.[203]

Ömrünün önemli bir bölümünü uzlet üzere geçiren Hâtem el-Esam, bu zaman zarfında idarecilerden de uzak durmaya gayret etmiştir. Bir seferinde umerâdan bazı kimseler Hâtem el-Esam'ın yanına gelerek bir ihtiyacı olup olmadığını sormuş, o da "Evet, sizin beni görmemiş, benim de sizinle karşılaşmamış olmam, hatta beni hiç tanımamış olmanız." cevabını vermiştir.[204]

4.1.9. Ebû Sâlih Müzeyyin (ö. ?)

Ebû Sâlih, İbn Atâ (ö. 309/922) ve Sehl b Abdullah et-Tüsterî (ö. 283/896) gibi sûfîlerle arkadaşlık etmiş bir zâhiddir. Onun daima yalnız kalmayı tercih ettiği, halkın arasına karışmaktan imtina ettiği ve uzlet hayatı yaşadığı rivayet edilmektedir. Öyle ki Sehl b. Abdullah onunla sohbet etmeyi çok sevmekte, ne var ki Ebû Sâlih yalnız kalmayı tercih ettiği için buna yanaşmak istememektedir. Bir gün yine Sehl onunla görüşüp konuşmayı talep ettiğinde Ebû Sâlih, "Ey Sehl! Eğer Ebu Salih yarın vefat ederse, kiminle sohbet edeceksin?" diye bir sual yöneltmiş, Sehl de karşılık olarak "Bilmem." demiştir. Ebû Sâlih ise "İşte bugünü o gün say." diyerek oradan ayrılmıştır.[205] Onun bu davranışı yalnızlığa verdiği değeri göstermesi açısından önem arz etmektedir.

4.1.10. Zünnûn el-Mısrî (ö. 245/859)

Zünnûn Ebü'l-Feyz Sevbân b. İbrahim el-Mısrî el-İhmîmî, ilk dönem Mısırlı sûfîlerdendir. Tasavvufî kimliğinin yanı sıra iyi bir muhaddis olan Zünnûn, Suriye,

[203] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, VIII, 74.
[204] Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, II, 303.
[205] Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 271.

Mekke ve Yemen bölgelerinde seyahat ederek buralarda görüştüğü şeyhlerden hadis rivayetinde bulunmuştur.[206] Kaynaklarda dağlarda dolaşıp ibadet ve riyâzetlerle meşgul olduğu kaydedilen Zünnûn-ı Mısrî'nin, konuşmalarında uzleti tavsiye ve teşvik eden sûfîlerden olduğu görülmektedir.[207]

Zünnûn-ı Mısrî'ye göre insanı ihlâslı olmaya sevk eden en etkili yöntem halvettir.[208] "Halvetten daha çok ihlâslı olmayı sağlayan hiçbir şey görmedim. Halvete çekilen ulu ve yüce Allah'tan başkasını görmez. (Görmeyince de onu Allah'ın hükmünden başkası harekete geçirmez). Halveti seven ihlâs direğine sarılmış olur, doğruluk sütunlarından bir sütuna yapışmış bulunur."[209] sözleri Zünnûn el-Mısrî'nin yalnızlığı ihlâsın merkezine yerleştirdiğini göstermektedir. Zira Mısrî, "İsminin unutulmasını istemek, yalnız kalma düşüncesi ve Allah'ın dışındakilerle ünsiyet etmemek hakîm kimselerin sıfatlarındandır. Hakîm kimse, tek başınayken Allah ile ünsiyet ettiğinde ihlâsı güçlenir. İşte o zaman, Allah dilerse, hikmet onu hakka ve doğruya yöneltir."[210] derken yalnızlık ile ünsiyeti de irtibatlı olarak ele almıştır. Ayrıca "Kalp halveti sevdiğinde, bu sevgi onu yüce Allah ile ünsiyete ulaştırır. Allah ile ünsiyet eden insan ise Allah'ın dışındakilerle olduğunda yalnızlık hisseder. Allah Teâlâ'nın yüce zâtıyla ünsiyet edip, O'nun heybetinden korkarak yaşlar döken kalplere ne mutlu!"[211]

[206] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, IX, 331; Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, haz. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Mârife, ty.), II, 32; Necdet Tosun, "Zünnûn el-Mısrî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XLIV, 575.

[207] Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 156.

[208] Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 139.

[209] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, IX, 376; Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 30; Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 163; Ebû Hafs Ömer b. Alî el-Ensârî İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-evliyâ*, haz. Nûreddîn Şerîbe (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1994), s. 220.

[210] Beyhakî, *Kitabü'z-zühdi'l-kebîr*, s. 98, no. 140.

[211] Beyhakî, *Kitabü'z-zühdi'l-kebîr*, s. 98, no. 141.

sözleriyle halvetin Allah ile ünsiyet kurmak için önemli bir araç olduğuna dikkat çeker. Buna mukabil insanlarla yakınlık kurmaktan kaçınılması gerektiğini, "İnsanlarla ünsiyet etmek iflâs alâmetlerindendir."[212] diyerek vurgular. Zira ona göre halvetten zevk almak, sohbetten kaçınmak ve yalnız kalınca rahatlamak Allah ile ünsiyetin yanında olması gereken üç önemli haldir.[213]

Zünnûn el-Mısrî'nin uzlet ile ilişkilendirdiği kavramlardan birisi de zühddür. Ona göre kişinin ancak dünyalıkları terk edebilmesi durumunda uzleti gerçekleştirmesi mümkün olacaktır. Zünnûn'a, "İnsanlardan uzak durarak uzlete çekilmek benim için ne zaman doğru olur?" denildiğinde Zünnûn, "Nefsinin uzletine dayanabildiğin zaman." diye cevap vermiştir. "Dünyaya karşı zâhid olma talebim ne zaman gerçekleşir?" sorusuna ise "Kendine karşı zâhid olduğun ve seni Allah'ın zikrinden alıkoyan her şeyden kaçabildiğin zaman. Seni bundan alıkoyan şey ise dünyadır."[214] Buna mukabil ihlâslı bir mü'minin neşe ve zevki dünyalıkta değil, yalnızken Allah ile olan münâcâtındadır.[215]

Zünnûn el-Mısrî'ye göre uzletin en önemli gayesi ahlâkın güzelleşmesidir. Nitekim birisi Zünnûn'a, "Uzletim ne zaman sağlıklı olur?" diye sorduğunda Zünnûn "Kendini kötü huylardan uzaklaştıracak kadar güçlü bulduğun zaman."[216] diyerek uzleti güzel ahlâkı elde etmek için bir vesile olarak sunmuştur. Zünnûn-ı Mısrî, halvetin yalnızca insanlardan uzaklaşmak olmadığını da vurgulamaktadır. Zira ona göre irfâna ulaşmak halvetten geçmektedir. Kendisine ârifin kim olduğu sorulunca, "kâin ve bâin olan"

[212] Beyhakî, *Kitabü'z-zühdi'l-kebîr*, s. 108, no. 183.
[213] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, IX, 341, 342.
[214] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, IX, 352.
[215] Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, II, 310.
[216] Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 141.

diye cevap vermiş; bu sözle, "Ârif bedeniyle insanlar arasında bulunan (kâin) ama gönlü onlardan ayrı (bâin) ve Allah ile birlikte olan kişidir" mânasını kastetmiştir.[217]

Öte yandan kişinin tasavvuf yolunda elde edeceği mânevî ikramları da halvet ve riyâzet ile ilişkilendiren Zünnûn, "Kendini açlığa alıştır, halvette kal ve sahralarda tek başına tefekkürle dolaş. İşte o zaman manevî ikramlar görürsün."[218] sözü ile bu hususa işaret etmektedir. Zünnûn'a göre zühd kavramı ile halvet arasında da doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Nitekim Zünnûn, zühdün pek çok tarifi bulunduğunu, bunlardan bir tanesinin de "mahlûkat sevgisini kalpten çıkarmak ve halveti sevmek" olduğunu belirtmiştir.[219]

4.1.11. Yahyâ b. Muâz (ö. 258/872)

Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Muâz b. Ca'fer er-Râzî, Horasanlı sûfîlerden olup Bağdat, Şîrâz ve Belh gibi ilim merkezlerini dolaşarak iyi bir eğitim almıştır. Onun tasavvufî makamlara yönelik tasnifleri bulunmakta, riyâzet ve mücaâhedeyi nefis terbiyesi için gerekli gördüğü, fakat bunun da insanın biyolojik ve psikolojik yapısı ve dinin temel esaslarıyla çelişmemesi gerektiğini vurguladığı bilinmektedir.[220] Ona göre zühd üç şeyden ibarettir: Azla yetinmek, halvet ve açlık.[221] Onun bu vurgusundan, uzleti tasavvufun en temel prensipleri arasında gördüğü anlaşılmaktadır. Nitekim o, "Halvete sabır, Allah yolunda olmanın alâmetidir."[222] diyerek yalnızlığa sabredebilmeyi Allah yolunda olmakla irtibatlandırmaktadır.

[217] Tosun, "Zünnûn el-Mısrî", *DİA*, XLIV, 575.
[218] Beyhakî, *Kitabü'z-zühdi'l-kebîr*, s. 75, no. 56.
[219] Beyhakî, *Kitabü'z-zühdi'l-kebîr*, s. 76, no. 93.
[220] Salih Çift, "Yahyâ b. Muâz", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XLIII, 257.
[221] Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 102; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 43; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 322; Beyhakî, *Kitabü'z-zühdi'l-kebîr*, s. 75, no. 57.
[222] Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 99. İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 322.

Yahyâ b. Muâz'a göre kalp, halveti arzu eden ve isteyen bir hale geldiğinde bu istek onu Allah ile ünsiyete ulaştıracak; Allah ile ünsiyet kurmak ise insanı mâsivâdan uzaklaştıracaktır.[223] Bundan dolayıdır ki vahdet (tek başına kalma) sâdıkların arzuladıkları bir durumdur. Buna mukabil onlar, insanlarla ünsiyet etmekten mümkün olduğunca kaçınmaktadırlar.[224] Yahyâ b. Muâz er-Râzî, halvet ile ünsiyet ve Hakk ile ünsiyet arasında ince bir fark olduğundan da bahsederek müridlerini uyarmaktadır: "Halvetle ünsiyet ile halvette Hakla ünsiyet arasındaki farka dikkat et! Eğer halvetle üns halindeysen, halvetten çıkınca üns gider. Şayet Hakla ünsiyet halindeysen ister çöl, ister dağ, ister yayla olsun, bütün âlem sana göre bir olur. Yalnızlık, sıddıkların oturup kalktıkları dostlarıdır."[225] Halvet ve uzlete dair Yahyâ b. Muâz'dan gelen bu rivayetler, onun uzleti teşvik ettiği gibi kendisinin de insanlardan uzak durmaya gayret ettiğini söylememize imkân vermektedir.

4.1.12. Ebû Hafs el-Haddâd (ö. 260/874)

Ebû Hafs Amr b. Seleme el-Haddâd en-Nîsâbûrî, demircilik mesleği ile iştigal etmesi dolayısıyla Haddâd olarak anılmakta olup Nîşâburlu sûfîlerdendir. Zümer sûresinde yer alan "*O zalimler dünyanın bütün hazinelerine ve hatta bunun bir misline daha sahip olsalardı, kıyamet günü o korkunç azaptan kurtulmak için hepsini feda eder ve fidye olarak verirlerdi. Çünkü o gün, daha önce hiç hesaba katmadıkları şeyler Allah tarafından gözlerinin önüne serilecektir.*"[226] âyetini okuyup tefekkür eder-

Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, s. 123.

223 İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 323.

224 Beyhakî, *Kitabü'z-zühdi'l-kebîr*, s. 108, no. 184.

225 Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 346. Ayrıca bkz. Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 139.

226 ez-Zümer 39/47.

ken kendinden geçerek, maşa yerine elini ocağa sokarak kızgın demiri ateşten çıkartmıştır. Bu hâdiseden etkilenen Ebû Hafs'ın, demirciliği bırakarak uzun yıllar sürecek uzlet, riyâzet ve mücâhede sürecine başlayıp halkın arasına karışmaz olmuştur.[227]

Ebû Hafs el-Haddâd'ın halvete çekildiği mekânın yakınında hadis dersleri yapılmakta, Ebû Hafs ise toplum içerisine çok fazla çıkmadığı gibi bu derslere de iştirak etmemektedir. Sebebi sorulduğunda ise "Otuz yıl var ki, dinlediğim bir hadisin hakkını vermek ve gereğine göre hareket etmek istiyorum ama bunu başaramıyorum. Diğer hadisleri dinleyip de ne yapacağım?" cevabını vermiştir. O hadisin ne olduğu sorulduğunda ise "Kişinin işine yaramayan şeyleri terk etmesi iyi bir müslüman oluşundandır."[228] hadisi olduğunu söylemiştir.[229] Bu rivayetten Ebû Hafs'ın uzlet anlayışına söz konusu hadisin yön verdiğini söylemek mümkündür.

4.1.13. Ebû Bekir el-Verrâk (ö. 280/893)

Ebû Bekir Muhammed b. Ömer b. Fazl el-Verrâk el-Hakîm et-Tirmizî, Belh'te ikamet etmekte olup aynı zamanda muhaddistir. Ne var ki Verrâk, müridliğe engel oluduğu gerekçesiyle, hadis rivayetini bırakarak kendisini ibadete vermiştir.[230] Rivayete göre Ebû Bekir el-Verrâk, uzun yıllar Hızır'la karşılaşmayı arzulamış, bunun için her gün mezarlığa gidip gelirken bir cüz Kur'ân-ı Kerîm okumuştur. Bir gün yine mezarlığa gideceği esnada bir ihtiyarla karşılaşarak selâmlaşır. İhtiyar şahıs, "Benimle sohbet etmek ister misin?" der. Verrâk istediğini söyleyince

[227] Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 364; Tahsin Yazıcı, "Ebû Hafs el-Haddâd", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, X, 127.
[228] İbn Mâce, Fiten, 12, no. 3976; Tirmizî, Zühd, 11, no. 2317.
[229] Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 364.
[230] Salih Çift, "Verrâk, Ebû Bekir", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XLIII, 58.

beraber mezarlığa doğru yola çıkarlar. Yol boyunca beraberce sohbet ederler. Mezarlığı ziyaret edip eve döndüklerinde ihtiyar, "Ömür boyu görmek istediğin Hızır benim. Bu gün benimle sohbet ettin, fakat bir cüz Kur'ân okumaktan da mahrum kaldın. Hızır ile sohbet etmenin neticesi böyleyken, diğer insanlarla sohbet etmenin sonucu kim bilir ne olur? Bilesin ki, inzivâ, tecrit ve yalnızlık bütün işlerden üstün ve şereflidir." demiştir.[231] Bu rivayet muhtemeldir ki Ebû Bekir el-Verrâk'ın uzlete yönelmesinde önemli bir etkiye sahiptir.

Ebû Bekir el-Verrâk, kendisi halveti sefere tercih etmiş ve müridlerine de uzleti tavsiye etmiştir. Onun "Dünya ve ahiretin hayrını halvet ve uzlette buldum. Bu ikisinin şerrini ise çokluk ve insanların arasına karışmakta gördüm."[232] sözü halvete verdiği önemi gösterir. "Uzlete sonuna kadar devam eden insan arzuladığına ulaşır."[233] diyerek de uzlet ile elde edilecek faydaya dikkat çekmektedir. Kendisinden nasihat isteyen birine, "Bağrına taş bas, iki ayağını kır, bıçağı eline al, dilini kes!" demiş, "Buna kimin gücü yeter?" denilince şöyle bir açıklama yapmıştır: "Sırrının dili konuşan ve himmetinin kulağı (ilahi hitabı) Allah'tan işiten bir kimsenin, zâhir dili dilsiz ve suret kulağı sağır olmalıdır. Bu da ancak dili kesmek ve (halvete çekilerek) ayakları kırmakla ele geçer."[234]

4.1.14. İbrâhîm el-Havvâs (ö. 291/904)

Ebû İshak İbrahim b. Ahmed el-Havvâs, Sâmerrâ'da dünyaya gelmiş, dönemin meşhur sûfîleriyle görüşerek tasavvuf yoluna girmiştir.[235] Havvâs, devamlı surette se-

[231] Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 485.
[232] Beyhakî, *Kitabü'z-zühdi'l-kebîr*, s. 107, no. 179; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 375.
[233] Beyhakî, *Kitabü'z-zühdi'l-kebîr*, s. 120, no. 213.
[234] Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 487.
[235] Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 539; Mustafa Bahadıroğlu, "İbrâhim el-

feri teşvik eden bir sûfîdir. Onun bir beldede kırk günden fazla kalmamayı adet edindiği bilinmektedir. Ona göre bir beldede kırk günden fazla kalmak, kişinin tevekkülüne engel teşkil edebilir. Zira bir yerde uzun süre kalındığında, insanlar onu tanımaya başlayacak, artık ihtiyaç halinde Allah'tan değil de tanıdıklardan istenmeye başlanacaktır. İşte bu durum tevekküle manidir. Bundan dolayı o, ömrünün büyük bir bölümünü seferde geçirmeye dikkat etmiştir. Bir seferinde çölde on bir gün hiçbir şey yemeden kalmış, kuru buğday sapları dahi ona güzel bir yiyecek olarak görünmüştür. Bu esnada yeşil otlara gözü ilişmiş, hemen kendisini bundan alıkoymuş, ne var ki dayanamayıp onlara tekrar yönelmiştir. Havvâs, yeşilliklere olan aşırı isteğinin Allah'ı unutturmasından çekindiği için ilk gördüğünde kendisini onlardan alıkoyduğunu belirtmektedir.[236] Bu durum onun yaptığı seferler vesilesiyle uzlet hayatı yaşadığını ve toplumdan mümkün mertebe uzak bir halde hayatını sürdürdüğünü göstermektedir.

4.2. Riyâzet ve Mücâhede Gayesiyle Uzlete Çekilenler

Zâhidlerin uzlete çekilme gayelerinden birisi de nefislerini terbiye ederek Allah'a daha iyi bir kulluk sergileyebilmektir. Zira, "*Nefsini arındıran kimse kurtuluşa erer. Nefsini kirletip günahlara boğan ise hüsrana uğrar.*"[237] gibi âyetlerde nefsi arındırmaya vurgu yapılması, sûfîleri nefsi terbiye etmeye sevk etmiş, bunun için izlenecek yol daha ilk dönemlerden itibaren belirlenmeye başlamıştır. Nefsi terbiye etmek için gösterilen çaba, daha çok riyâzet ve mücâhede kavramları ile ifadesini bulmuştur.

Riyâzet sözlükte "idman, eğitme, terbiye, ıslah etme,

Havvâs", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXI, 317.

[236] Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 99.

[237] eş-Şems 91/9,10.

boyun eğdirme ve zor ama faydalı işleri yapmaya kendini alıştırma" gibi anlamlara gelmektedir.[238] Tasavvufta, nefsi eğitmek için onu birtakım tabiî ve meşrû arzularından mahrum etmeyi ifade eden riyâzet, sûfîlerin az yeme, az konuşma, az uyuma, zikir, tefekkür ve halvet yöntemleri ile nefsi terbiye etme faaliyetlerinin genel adıdır.[239] Sûfîler riyâzet ile nefsi, dinen mubah olan hazlardan dahi mahrum bırakarak terbiye etmeyi amaçlamaktadır. Riyâzet ile yakın anlamlı olan mücâhede kelimesi ise sözlükte kök itibariyle "takat, güç, kuvvet, meşakkat, zahmet ve güçlük" gibi anlamlara gelmekte olup, cihad etmeyi ifade etmektedir.[240] Cihad ise kişinin düşmana karşı olanca gayretiyle savunma yapmasıdır. Buradaki düşman, gözle görülen açık seçik düşmanların yanında şeytan ve nefis gibi insanı yoldan çıkartan unsurlardır.[241] Tasavvufta mücâhede ile kast olunan, daha çok nefis ve şeytan ile yapılan cihad olup[242] "şeriatça istenen ve bununla birlikte nefse zor gelen şeyleri ona yükleyerek nefis ve şeytanla savaşmak" anlamında kullanılmaktadır.[243]

Riyâzet ve mücâhedenin etkin yollarından birisi de uzlettir. Sûfîler her türlü dünyevî zevklerden uzaklaşmak suretiyle nefis terbiyesine girişmişler, bunun için de yaşadıkları ortamı buna uygun hale getirmeye çalışmışlardır. Uz-

238 Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, II, 162; İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, II, 459; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, s. 207.

239 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 297. Ayrıca bkz. Vahit Göktaş, "Modern İnsanın Bir İhtiyacı Olarak Riyazet ve Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Riyazetle İlgili Görüşleri", *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler -,* 16/50 (2012): 48.

240 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, s. 208; Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, haz. Abdullah Ali Kebir, v.d. (Kahire: Dâru'l-maârif, ty.), IX, 710; Ebü'l-Feyz Muhammed b. Muhammed Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, haz. Komisyon (Kuveyt: et-Türâsü'l-Arabî, 1965-2001), VII, 537.

241 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, s. 208; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, VII, 537.

242 Bkz. Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s. 6, 138, 159; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 133.

243 Cürcânî, *Mu'cemü't-ta'rîfât*, s. 171.

let de nefis terbiyesinde kişiyi, yanlış yollara sevk edecek çeşitli duygu ve düşüncelerin önüne geçmek için önemli bir yöntem olarak kullanılagelmiştir. Henüz tasavvufun ortaya çıktığı dönemlerde, usul ve âdâbı çok net çizgilerle belirlenmemiş olsa da yalnız kalarak kişinin nefsini terbiye edebileceği düşüncesi yaygın olarak görülmektedir. Burada nefis terbiyesi gayesiyle uzlete çekilen bazı zâhidlerden bahsedilecektir.

4.2.1. Mâlik b. Dînâr (ö. 131/748)

Ebû Yahyâ Mâlik b. Dînâr el-Basrî, Basra'da dünyaya gelmiş, ilim tahsili gayesiyle Horasan ve Hindistan'a seyahat etmiş, tevbe ettikten sonra Hasan-ı Basrî'nin öğrencisi olmuştur. Tasavvufta Hasan-ı Basrî'nin çizgisini takip eden Mâlik b. Dînâr, özellikle hüzün, sadakat, zikir, zühd ve marifet gibi konular üzerinde yoğunlaşmış, riyâzet ve mücâhedeye büyük önem vermiştir.[244] Rivayete göre Mâlik b. Dînâr, Şam'a geldiği zamanlar vakit namazlarını Cami-i Kebir'de kılıp halk ile birlikte sohbetler etmektedir. Fakat sonraları havf ve kabz halinin üzerinde ağır basması sebebiyle, caminin hücrelerinden birinde uzlete çekilerek halvetler çıkartmış, geceleri namaz kılarak, gündüzleri oruçlu geçirmek suretiyle bir yıl boyunca inzivâ hayatını sürdürmüştür.[245]

Ferîdüddin Attâr (ö. 618/1221), Mâlik b. Dînâr'ı tevbeye sevk eden hâdiseyi anlatırken onun mala ve güzelliğe düşkün birisi olarak Şam'da yaşarken, Muâviye'nin yaptırdığı Dımaşk camiinde i'tikâfa girdiğini ve bu esnada da camide boş bulunan mütevellîlik vazifesini içinden geçirdiğini belirtmektedir. O, bu şekilde bir yıl boyunca halvet hali-

[244] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, II, 357; Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 80; Mehmet Demirci, "Mâlik b. Dînâr", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVII, 505.

[245] Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IX, 511; Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, 59b.

ni sürdürerek vaktini ibadet ile geçirmiş, fakat olumsuz düşünceleri zihninden atamamış, bu sebeple de kendisini bir münafık olarak görmüştür. Bir yılın sonunda dışarı çıkan Mâlik b. Dînâr, arkadaşları ile birlikte çalgı çalıp eğlenirken, çaldığı rebaptan "Yâ Mâlik! Sana ne hal oldu ki tevbe etmiyorsun?" diye bir ses işitmiş, bunun üzerine doğru camiye dönerek ihlâs ile ibadet etmeye niyet etmiştir. Ertesi gün camiye gelen yetkililer, caminin tamir edilmesi gereken yerleri olduğunu, bunun için de bir mütevellîye ihtiyaç olduğunu söyleyerek bu vazifeyi Mâlik b. Dînâr'a teklif etmişlerdir. Mâlik b. Dînâr ise ellerini kaldırarak "Yâ İlâhî! Bir yıldan beri sana ikiyüzlü ibadet ettim, kimse başını kaldırıp da yüzüme bakmadı. Şimdi ise bu işi üstlenmem için yirmi kişi gönderdin. İzzetine and olsun ki istemem!" der. Mâlik b. Dînâr'ın bu hâdiseden sonra kendisini riyâzet ve mücâhedeye adadığı kaydedilmektedir.[246]

Mâlik b. Dînâr, "Bir kimse halvette oturup Allah Teâlâ'ya münâcât etmekten çok halkla oturup konuşmayı arzuluyorsa, ilmi az, kalbi kör ve ömrü zarardadır."[247] ve "Ebrar şu üç şeyi birbirlerine tavsiye ederler: Dili tutmak, çok tevbe etmek ve uzlet."[248] gibi sözleriyle uzletin önemine işaret ederken, hanımı Ümmü Yahya vefat edince kendisine yeniden evlenmesi teklif edildiğinde, "Gücüm yetse kendi nefsimi bile boşardım." diyerek yalnızlık ve nefis terbiyesinin önemine işaret etmiştir.[249] Öte yandan Mâlîk b. Dînar'ın yanında bir köpekle dolaştığını gören birisi bunun sebebini sormuş, o da "Bu hayvan kötü arkadaştan iyidir." cevabını vermiştir.[250]

[246] Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 80-81.
[247] Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, II, 310; Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 84.
[248] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, II, 377.
[249] Beyhakî, *Kitabü'z-zühdi'l-kebîr*, s. 107, no. 177.
[250] Beyhakî, *Kitabü'z-zühdi'l-kebîr*, s. 101, no. 158.

4.2.2. Ebû Süleyman ed-Dârânî (ö. 215/830)

Ebû Süleyman Abdurrahmân b. Ahmed b. Atıyye ed-Dârânî, Suriye bölgesinde yetişmiş önemli sûfîlerden olup açlık üzerine kurulu bir zühd anlayışıyla şöhret kazandığı için kendisine "açların önderi" anlamına gelen *bündârü'l-câiîn* lakabı verilmiştir. Bunun yanında onun gece ibadetlerine çok düşkün olan bir zâhid olduğu bilinmektedir. Gece ibadetine verdiği önem, "gecelerini ihya edenler" mânasına *ehl-i leyl* tabirini ilk kullanan sûfî olmasından da anlaşılmaktadır.[251] Onun "Selâmetin tamamı insanlardan uzaklaşmakta, mutluluğun tamamı da Allah ile yalnız kalmaktadır."[252] sözü, gece ibadetlerinin dışında sair zamanlarda da uzleti tercih eden bir sûfî olduğunu göstermektedir. Ayrıca Dârânî'nin "Tasavvuf, sûfînin üzerinde Allah Teâlâ'dan başka kimsenin bilmediği bazı fiilleri işlemesi ve Allah'tan başka kimsenin bilmediği şekilde Allah ile olmasıdır."[253] şeklindeki tanımı, tasavvufun özünün, Allah ile kimsenin bilmeyeceği bir şekilde baş başa kalma olduğunu vurgulamaktadır.

Zühd ve tasavvufa dair görüşlerini nakleden talebesi Ahmed b. Ebü'l-Havârî (ö. 246/860), bir gün Ebu Süleyman ed-Dârânî'nin yanına giderek "Dün halvette namaz kıldım, öyle bir lezzet duydum ki…" der. Ebû Süleyman ed-Dârânî "En çok lezzet duyduğun şey ne oldu?" dediğinde Ahmed b. Ebü'l-Havârî, "Allah'la başbaşa kalmam ve bu esnada beni kimsenin görmüyor olması." cevabını verir. Dârânî ise "Ya Ahmed, sen henüz zayıfsın. Kalbinde hâlâ mahlûkatı düşünüyorsun." diyerek onun henüz tam olarak olgunlaşmamış olduğunu belirtir.[254] Dârânî'nin bu

[251] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, IX, 254; Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 264; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 186; Mustafa Kara, "Dârânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VIII, 485.
[252] İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 394.
[253] Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 268.
[254] Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 77; Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 264;

sözünden ona göre esas halvetin, mahlûkatı tamamıyla gönülden ve zihinden çıkartmak olduğu anlaşılmaktadır.

4.2.3. Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896)

Ebû Muhammed Sehl b. Abdullah b. Yunus b. Îsâ b. Abdullah b. Refî‘ et-Tüsterî, İran'ın Tüster şehrinde dünyaya gelmiş, çocuk yaşta dayısı Muhammed b. Sevvâr'ın teşvikiyle tasavvuf yoluna girmiştir.[255] Küçük yaşlarda dayısını gece namazı kılarken seyreden Tüsterî, dayısının öğrettiği zikirlere ve dualara devam etmiştir. Henüz yedi yaşlarındayken sürekli oruç tutmaya başlamış, arpa ekmeği yiyerek riyâzet yapmıştır. Aklına takılan bir meselenin çözümü gayesiyle önce Basra'ya, burada tatminkâr bir cevap bulamaması üzerine Abadan'a gitmiştir. Abadan'da Hamza b. Abdullah adlı şeyhten tatmin edici cevaplar aldıktan sonra Tüster'e dönerek riyâzete devam eden Tüsterî'nin, yiyeceği aşırı derece azalttığı rivayet edilmektedir.[256]

Sehl et-Tüsterî uzlete önem veren sûfîler arasındadır. O, "Yola yeni giren bir kimse için gerekli olan ilk şey tevbedir. Tevbe, pişmanlıktan arzuları kalpten söküp atmaktan ve kötü davranışları iyi davranışlara dönüştürmekten ibarettir. Kul susmayı kendisinden ayrılmaz bir özellik haline getirmedikçe ona tevbe elvermez. Halvete girmedikçe de susma onun ayrılmaz bir özelliği olmaz. Helâl yemedikçe halvet onun yanında doğmaz. Hak Teâlâ'nın hakkını yerine getirmedikçe helâl yemek elvermez. Organları korumadan da Allah Teâlâ'nın hakkını yerine getirmek mümkün olmaz. Allah Teâlâ'dan yardım istemedikçe, burada saydıklarımızdan hiçbiri gerçekleşmez."[257] sözleriyle tasavvuf

Şa‘rânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, s. 120.

[255] Mustafa Öztürk, "Sehl et-Tüsterî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVI, 321.

[256] Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 289-290.

[257] Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 297. Ayrıca bkz. Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 139. Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 295.

yolunda ilerlemenin vasıtalarından biri olarak halveti saymaktadır. Kendisinden öğüt isteyen bir kimseye, "Kurtuluşun şu dört şeydedir: Az yemek, uykusuz kalmak, halvet ve susmak."[258] nasihatinde bulunmuştur. O, "Velînin insanlara karışması zillet; yalnız kalması ise izzettir. Görmüş olduğum bütün velîler, yalnızlığı tercih etmişlerdir."[259] diyerek âdeta velîliğe giden yolun halvetten geçtiğini vurgulamıştır. Ayrıca Hz. Peygamber'in hadisine atfen "Kırk gün Allah için aç kalan kimseye melekût âleminin tecellileri zâhir olur."[260] buyurmuş, böylece kırk günlük açlığı, mânevî keşifler için bir vasıta olarak görmüştür.

4.2.4. İbn Hafîf (ö. 371/982)

Ebû Abdullah Muhammed b. Hafîf b. İsfikşâd ed-Dabbî, Şîraz'da dünyaya gelmiştir. dinî ilimlerde kendisini geliştirerek muhtelif eserler telif etmiş, bunun yanında tasavvuf yolunda da ilerlemiştir. Küçük yaştan itibaren ibadete önem veren İbn Hafîf, çetin bir riyâzet ve mücâhede hayatı yaşamıştır.[261] Onun bir rekât namazda İhlas suresini on bin defa okuduğu ve çoğu kere sabahtan akşama kadar bin rekât namaz kıldığı belirtilmektedir. Yine onun her yıl dört halvet çıkarttığı,[262] vefat ettiği yıl ise birbiri ardınca kırk defa çileye girdiği ve vefatının da bunların sonuncusunda gerçekleştiği rivayet edilmektedir.[263]

4.2.5. Ebû Osman el-Mağribî (ö. 373/983)

Ebû Osman Saîd b. Sellâm el-Mağribî, Kuzey Afrika'da dünyaya gelmiş, Kahire ve Dımaşk'ta dönemin önem-

[258] Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 302.
[259] Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, I, 174.
[260] Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 167.
[261] Tahsin Yazıcı, "İbn Hafîf", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIX, 535; Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 516.
[262] Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb*, s. 111.
[263] Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 516; Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb*, s. 385.

li sûfîleriyle görüştükten sonra inzivâ hayatı başlamıştır.[264] Yirmi yıl süreyle inzivâ ve uzlet hayatı yaşadığı ve insan yüzü görmediği kaydedilen Ebû Osman'ın yaşadığı ağır riyâzet sürecinde bünyesi zayıflayıp bitkin bir hal almıştır. Yirmi seneden sonra, inzivâ hayatına son verip cemiyet hayatına dönmesi için "Halk ile sohbet et!" emrinin geldiği nakledilmektedir.[265] Bunu üzerine öncelikle Mekke'deki evinin yakınlarındaki kendisini tanıyan insanlarla görüşmeye başlamış, onu görenler zayıf ve bitkin halini görünce "Ey Ebû Osman! Yirmi yıl bu sıfatla mı yaşadın? Âdem ve ademoğulları senin şu halin konusunda aciz kalmıştır. Anlat bize: Niçin gittin? Ne gördün? Ne buldun? Neden geri döndün?" derler o da anlatır: "Sekrle gittim. Sekrin afetini gördüm, ümitsizlik buldum, acizlikle döndüm. Aslı kat etmek için gitmiştim ama elim ancak fer'e ulaşabildi. Sonra, 'Ey Ebû Osman! Fer'in çevresinde dolaş, derhal mest ol; zira aslı kat etmek senin işin değil, hakiki sahv ondadır.' diye nida geldi. Şimdi dönüp geri geldim." Onun bu sözleri üzerine orada bulunanlar "Ey Ebû Osman! Sekr ve sahv hakkında söz söyleyenlerin senden sonra buna dair konuşmaları haramdır, çünkü sen fevkalade insaflı bir şekilde konuştun." demişlerdir. Ebû Osman anlatmaya şöyle devam etmiştir: "Mücâhedemin başlangıcında halim şöyleydi: Öyle vakit olurdu ki, beni semadan dünyaya atarlardı. Bense bundan çok yenilmesi zorunlu olan yemeği veya farzı yerine getirmek için alınması gereken abdesti arzu ederdim. Zira (bu sırada) zikredemezdim ve bu durum bana her meşakkatten daha güç ve daha zor gelirdi. Zikir halinde de bende bir şeyler baş gösterirdi ki, başkaları bu türlü şeyleri keramet sayarlardı. Ancak bu benim için büyük günah-

[264] Mustafa Bilgin, "Ebû Osman el-Mağribî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, X, 208.
[265] Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb*, s. 250.

tan daha zordu. Yine de zikirden geri kalırım diye gözüme hiç uyku girmesin isterdim."[266]

Ebû Osman-ı Mağribî'nin bu uzlet tecrübesi, onu gerçek mânada halvetin mâsivânın gönülden çıkartılması ile gerçekleşeceği, aksi takdirde yalnız kalmanın kişiye fayda vermeyeceği kanaatine ulaştırmıştır. Nitekim o, 'İnsanlar arasına karışmak yerine halveti tercih eden insanın, bütün düşüncelerden uzaklaşıp, sadece Rabbinin zikriyle meşgul olması, tüm isteklerden kendisini sıyırıp Rabbinin muradına yönelmesi ve nefsinin istekte bulunabileceği bütün şeylerden uzak durması icap eder. Eğer bu halde olmazsa, halvette kalması onu fitneye veya bir belâya düşürür."[267] sözleri bu hususu vurgulamış, "İ'tikâf, insanın uzuvlarını Allah'ın emirleri altında saklamasıdır. Yani mücerred halvete girip oturmak i'tikâf değildir. Ne zaman zâhir ve bâtında (açık ve gizli olarak) günahlardan korunursan, işte o zaman halk arasında olsan bile i'tikâfta olursun."[268] Diyerek, gerçek mânadaki halvetin, toplum içerisindeyken dahi halvette kalabilmek ile gerçekleşeceğine işaret etmiştir.

4.2.6. Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr (ö. 440/1049)

Ebû Saîd Fazlullah b. Ebü'l-Hayr Ahmed b. Muhammed el-Meyhenî, Horasanlı sûfîlerden olup Merv'de dinî ilimler tahsili görmüş, daha sonra Serahs'a giderek tahsiline devam etmiştir. Merv'deki tahsil döneminde gündüzleri ilimle meşgul olurken, gece de bir kuyuya tepetaklak kendisini asarak, gözleri kanlanıncaya kadar Kur'ân okuyup zikir yaptığı nakledilir. Serahs'ta dönemin meşhur sûfîlerinden Lokmân-ı Serahsî'nin sohbetlerine işti-

[266] Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 695, 696.

[267] Beyhakî, *Kitabü'z-zühdi'l-kebîr*, s. 108, no. 186; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 139; Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 698.

[268] Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 211.

rak ettikten sonra, onun yönlendirmesiyle Ebû Nasr es-Serrâc'ın müridlerinden Şeyh Ebü'l-Fazl Muhammed b. Hasan es-Serahsî ile tanışan Ebû Saîd, şeyhinin tavsiyesi üzerine memleketi Meyhene'ye dönerek otuz yıl boyunca uzlet ve riyâzet hayatı yaşamıştır. Bu zaman zarfında sadece bir gömleğe sahip olmuş, yırtıldığında ise onu yamayarak idare etmiştir. Yine bu dönemde aralıksız oruç tutmuş, akşam ekmekle iftar etmiştir. Gece gündüz uyumamaya gayret eden Ebû Saîd, her namaz için gusletmiş ve sahraya çıkarak orada bulduğu otları yemiştir. Daha sonra tekrar Serahs'a dönen Ebû Saîd, şeyhi Ebü'l-Fazl'ın huzuruna gelmiş, burada çetin çilelere tabi tutulduktan sonra, şeyhinin yönlendirmesiyle Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin yanında tasavvufî terbiye görmüştür. Daha sonra Ebü'l-Fazl'ın vazifelendirmesiyle Meyhene'ye irşad için yola çıkmıştır. Bu arada yedi yıl süreyle çöllerde inzivâ hayatı yaşadığı da rivayet edilmektedir.[269]

4.2.7. Gazzâlî (ö. 505/1111)

Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî et-Tûsî, Eş'arî kelamcısı ve Şâfiî fakîhi olmasının yanında tasavvufî yönü ile de tanınmaktadır. Horasan bölgesinde dünyaya gelmiştir. Tasavvufî bir çevrede yetişmekle birlikte başta fıkıh olmak üzere diğer dinî ilimlerde de derinleşmiştir. 484/1091 yılında Bağdat Nizâmiye Medresesi müderrisliğine tayin edilmiş, dört yıl boyunca burada müderrislik vazifesi ile birlikte kitap telifi ile de meşgul olmuştur. Ne var ki Gazzâlî'nin kelâm, felsefe ve bâtınîlik hakkında yapmış olduğu araştırma, sorgulama ve şüpheler onu bir bunalıma sürüklemiştir. O, yıllarca üze-

[269] Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 714; Muhammed b. Münevver, *Esrârü't-tevhîd fî makâmâti'ş-Şeyh Ebû Saîd (Tevhidin Sırları)*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Semerkand Yay., 2015), s. 78-89; Tahsin Yazıcı, "Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, X, 220.

rinde çalışmış olduğu ilimlerin, sırf makam ve şöhret elde etmek gibi dünyevî arzu ve isteklere hizmet ettiğini, fakat bunların Allah'ın rızası ve ahiret yolu için bir faydası bulunmadığını fark etmiş, bundan dolayı Bağdat'ı terk etmeye karar vererek uzun yıllar inzivâ hayatı yaşamıştır.[270]

Medresedeki müderrislik vazifesinin ardından 488/1095 yılında hac yolculuğu bahanesiyle yola çıkan Gazzâlî, daha sonra Şam'a uğrayıp iki yıl burada kendi ifadesiye, "uzlet, halvet, riyâzet, mücâhede, nefis tezkiyesi, ahlâkın güzelleştirilmesi ve Yüce Allah'ı zikirle kalbin tasfiyesi"nden başka bir işle uğraşmamıştır. Şam'daki Emeviyye Camii'nde bir süre i'tikâfa çekilmiş, gün boyunca caminin minaresine çıkarak kapıyı üzerine kilitlemek suretiyle zikir ve ibadetle meşgul olmuştur. O daha sonra Şam'dan ayrılmış ve Kudüs'e giderek burada da Kubbetü's-Sahrâ'da halvete girmiştir. Kudüs'teki inzivâ sürecinin ardından Hicaz'a giden Gazzâlî hac sonrası ailesinin isteği ve diğer bazı sebeplerden ötürü Şam'a tekrar dönmüştür. Burada da halvet ve zikir ile kalbini tasfiye etme düşüncesiyle uzleti tercih etmiştir. Ne var ki aile ve geçim ile ilgili problemler, onun daimi bir uzlet hayatı yaşamasına izin vermemiştir. Bundan dolayı ancak günün belirli vakitlerinde yalnız kalıp aradığı huzuru bulabilmiştir.[271]

Gazzâlî'nin, inzivâ döneminde ibadet ve günlük işlerin yanı sıra telif faaliyetlerine de devam ettiği görülmektedir. Onun *İhyâu ulûmi'd-dîn* başta olmak üzere *el-Maksadü'l-esnâ fî şerhi esmâ'illâhi'l-hüsnâ, Bidâyetü'l-hidâye, el-Vecîz, Cevâhirü'l-Kur'ân, el-Erba'în fî usuli'd-dîn, el-Madnûn bih 'alâ gayri ehlih, el-Madnûnü's-sagir, Faysalü't-tefrika, el-Kanûnü'l-küllî fi't-te'vîl, Kimyâ-yı*

[270] Gazzâlî, *el-Münkız mine'd-dalâl*, s. 45; Mustafa Çağrıcı, "Gazzâlî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIII, s. 492.

[271] Gazzâlî, *el-Münkız mine'd-dalâl*, s. 45-46; Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 494.

sa'âdet ve *Eyyühe'l-veled* gibi eserleri bu dönemde kaleme aldığı rivayet edilmektedir.[272]

Gazzâlî'nin Zilkade 488 (Aralık 1095) tarihinde başlayan uzlet hayatı Nişabur'daki Nizâmiyye Medresesi'nde müderrisliğe başlamak üzere yola çıktığı Zilkade 499 (Temmuz 1106) tarihine kadar on bir yıllık uzun bir müddet devam etmiştir. Halvet ve uzlet neticesinde tasavvufî anlamda olgunluğa erişen Gazzâlî, daha önce terk ettiği müderrisliği, ona farklı bir misyon yükleyerek kabul etmiştir. Bunun sebebini şöyle açıklamaktadır: "O zamanlar ben ilmi, makam ve mertebe kazanmak için öğretiyor, sözümle ve yaptıklarımla buna davet ediyordum. Amacım ve niyetim buydu. Şimdi ise makam ve mertebeyi terk etmeye sebep olan ve bunların değersiz olduğunu bildiren bir ilme çağırıyorum."[273]

Gazzâlî'nin tasavvuf anlayışında halvet ve uzletin önemli bir yeri vardır. Nitekim ona göre tasavvuf yolunda ilerlemek için bir şeyhin rehberliğine ihtiyaç duyulur. Zira şeyh, müridini az konuşmak, az yemek, az uyumak ve halvet ile bu yoldaki tehlikelerden koruyacaktır. Açlık kalbin kanını azalttığı gibi yağını eritir, kalbini nurlandırır ve uykusunu açar. Az uyumak kalbi cilalandırır, saflaştırır ve nurlandırır. Buna mukabil uyku kalbi karartır. Yemek ve uyku zaruret miktarı olduğunda gaybın sırları keşfolunmaya başlar. Az konuşmak da özellikle elde edilen halin muhafazasında önemli bir işlev görür. Nitekim konuşmak kalbi meşgul etmektedir. Konuşmak yerine Allah'ı zikretmek tavsiye edilir. Zikir ise nefse ağır gelir. Ne var ki konuşmak nefsin hoşuna gider. Buna mukabil sükût ise aklı takviye eder, şüpheli şeylerden kaçınmayı ve takvâ sa-

[272] Çağrıcı, "Gazzâlî", *DİA*, XIII, 493.
[273] Gazzâlî, *el-Münkız mine'd-dalâl*, s. 63-64.

hibi olmayı sağlar. Bu üç ilkeyi yerine getirmenin en güzel yolu halvettir.[274]

Gazzâlî'ye göre halvet, Allah'tan gayrısıyla meşgul olmayı azaltır, insanın gözünü ve kulağını korur. Göz ve kulak kalbe giden iki yoldur. Kalp bir havuz gibidir. Beş duyu organından buraya pis sular dökülür. İşte halvet ile gerçekleştirilen riyâzetten maksat, kalbi her türlü pislikten arındırmaktır. Fakat esas olan kalbi hiç kirletmemektir. Bunun için de kalbe giden yolları kapamak önemlidir. Bu aşamada halvetin önemi ortaya çıkmaktadır. Kişi ya bir eve kapanarak yahut da bir örtü örtünmek suretiyle dışarısı ile irtibatını kesmelidir. Ne var ki bu şekilde mâsivâ ile alakayı kesmek kolay bir iş olmayıp sağlam bir irade istemektedir. Bu aşamada müridin şeyhi devreye girecektir. Şeyh, müridini tek kişilik bir hücreye alır ve ihtiyaçlarını gidermek için de bir kişiyi vazifelendirir. Ona belirli bir zikir verir. Mürid dili alışıp kendi kendine zikredecek dereceye gelinceye kadar buna devam eder. Daha sonra zikrin lafızları gider, geriye yalnızca mânası ve hakikati kalır. Sonrasında ise mâsivâ bütünüyle kaybolur. Böylece halvet ile gerçekleştirilmek istenen maksada ulaşılır.[275]

Gazzâlî'nin naklettiğine göre bazı hikmet sahibi zatlar, gerçek anlamda halvetin ancak Allah'ın kitabına sarılmakla mümkün olabileceği kanaatindedir. Yolun başında olup layıkıyla Allah'ın kitabına sarılamayan kimseler ise insanlardan uzaklaşarak daima Allah'ı zikrederler. Böylece dünyanın meşgalelerinden uzaklaşmış olurlar. Bu kimseler Allah ile beraberlerdir. Allah'ı zikrederek yaşarlar, Allah'ı zikrederek ölürler ve yine Allah'ı zikrederek ona kavuşacaklardır. Halkın içerisine karışmaları ve insanlarla olan münasebetleri, Allah'ı zikretmekten alıkoyan kimse-

[274] Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, III, 100.
[275] Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, III, 101.

ler için en uygun olanı uzlettir. Buna mukabil Kur'ân'a göre hayatlarını düzenleyip, toplum içerisinde de olsalar daima Allah'ı zikretmeyi ve O'nunla halvet içerisinde olmayı başarabilecek mânevî olgunluğa ulaşanlar ise halka karşımayı tercih edebilecektir. Bu durum Hz. Peygamber'in hayatında açıkça görülmektedir. Zira Hz. Peygamber, nübüvvet öncesi dönemde sık sık insanlardan uzaklaşır ve Hira mağarasına çekilip orada Rabbi ile baş başa kalırdı. Bu şekilde peygamberlik nuru kendisinde kuvvetlendiğinde, artık halkın arasına karışması onu Allah'ı anmaktan uzaklaştırmayacak bir hale gelmiştir. O, bedeni ile insanlar arasındayken, kalbi ile de Allah'a yönelecek bir mânevî olgunluğa ulaşmıştır. Bu durum tıpkı bir aşığın maşukuna duyduğu hayranlıkla etrafındakileri duymaması gibidir. Allah'a âşık olan kimse için dünyanın cazibeleri yok mesabesinde olacaktır.[276]

Gazzâlî'ye göre uzletin insana sağlayacağı birtakım faydalar bulunmaktadır. Bunların başında, insanlardan uzak ve sakin bir yaşantının huzur içinde ibâdet ve tefekkür etme fırsatı tanıması gelmektedir. Zira insanlardan ayrılıp Allah ile baş başa kalmak, kişiye yer, gök, dünya ve ahiret bağlamında esrâr-ı ilâhîyi düşünme fırsatı tanıyacaktır. Halvet esnasında devamlı surette tefekkür edilebilme imkânının bulunması, daha önce tahsil edilmiş olan ilmin gönle yerleşmesi için uygun bir ortam sağlamaktadır. Bunun nihayetinde marifetin zevkine varılması söz konusu olmaktadır. Nitekim marifetullaha ulaşmada en önemli faktör, kişinin her türlü etkiden uzak yalnız bir ortamda kalmasıdır. Gazzâlî hikmet ehlinden birisine atfettiği şu söz ile halvetin bu fonksiyonuna işaret etmektedir: "İnsan, fazilet ve olgunluktan mahrum olduğu zaman yalnızlıktan korkar. İnsanlarla fazla düşüp kalkmak suretiyle bu

[276] Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, II, 308.

duygudan kurtulmağa çalışır. Fakat faziletli insanlar, faydalı bilgi ve hikmetler meydana çıkarmak için düşünmeğe yardımcı olan yalnızlığı ararlar." Gazzalî'ye göre şayet kişi, devamlı zikir sayesinde Allah ile ünsiyet kurabiliyor veya devamlı tefekkür sayesinde marifete ulaşabiliyorsa, insanlardan uzaklaşmak onun için daha makbuldür. Zira ibadetin gayesi, insanın Allah'ı bilerek ve O'nu severek yaşamını sürdürüp nihayete erdirmesidir. Muhabbet ancak zikrin getirdiği ünsiyet ile marifet ise tefekkürün neticesinde hâsıl olur. Bunların yerine getirilmesi için kalbin mâsivâdan arınması şarttır. Mâsivâdan arınmak ise toplumdan uzaklaşmaya bağlıdır.[277]

Gazzâlî'ye göre uzletin önemli bir yönü de kişiyi toplumda çok yaygın bir şeklide işlenen gıybet, nemime ve riya gibi günahlardan korumasıdır.[278] Zira bu günahlar daha çok insanların birbirleriyle iletişimleri esnasında ortaya çıkmaktadır. Onlardan uzak kalmak ise insanı pek çok günahlı ortamdan uzaklaştıracaktır. Ona göre uzletin üçüncü faydası, toplumda ortaya çıkan fitnelerden ve onlarla mücâdeleden kurtuluştur. Toplumdan uzaklaşan bireyler bu fitnelere dalmaktan korunacaktır. Nitekim taassup, münâkaşa ve mücâdeleden kurtulmuş bir toplum bulup orada yaşamak pek mümkün gözükmemektedir.[279]

Hz. Peygamber, Abdullah b. Amr b. Abbas'a "İnsanların verdikleri sözleri tutmadıkları, emanetlere riayet etmedikleri ve onları şöyle –Hz. Peygamber bu esnada parmaklarını birbirine karıştırarak karmakarışık bir halde olduklarını işaret eder– gördüğün zaman ne yaparsın?" diye sorar. O da "Buyur yâ Rasûlallah, böyle bir zaman gelince ne yapayım?" der. Hz. Peygamber de "*Evinde otur, dilini tut, işine geleni al işine gelmeyeni at, şahsi işlerin-*

[277] Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, II, 308-310.
[278] Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, II, 310.
[279] Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, II, 315.

le uğraş ve umûmi işlere karışma!" buyurur.[280] Gazzâlî'ye göre uzlete çekilen kimseler toplumda bulunan kötü insanların şerrinden de korunmuş olurlar.[281]

Uzletin diğer bir faydası da kişinin insanlardan, insanların da bu kimseden ümitlerini kesmeleridir. Zira hayatta herkesi memnun etmek zordur. Onları tatmin etmektense, kişinin kendi kusurlarını düzeltmekle uğraşması daha faydalı olacaktır. Ayrıca insana hayat boyu yük olan kimselerden kurtulmak da uzletin diğer bir faydasıdır.[282]

Gazzâlî uzlete çekilmenin faydalarının yanında, bir de olumsuz yönleri olduğundan bahsetmektedir. Ona göre uzletin en önemli zararı, kişiyi ilimden mahrum etmesidir. Kişi şayet kendisi için zaruret arz eden ilimleri öğrenmiş, fakat daha fazlasını öğrenip bu alanda ilerlemeye istidadı yoksa uzlete girmesinde bir sıkınca yoktur. Ama dinî ve aklî ilimleri öğrenip anlayabilecek seviyede ise bunları öğrenmeden uzlete çekilmesi, kendisi için yapabileceği en kötü iş olacaktır. Bunun için İbrâhîm en-Nehaî (ö. 96/714) gibi tâbiînden bazı âlimler "Önce oku, sonra uzlet et." demişlerdir. İlimsiz uzlete çekilen kimsenin, uzlet halini değerlendiremeyip boş geçirmesi işten bile değildir. Öte yandan ilim sahibi kimselerin uzlete girmesi, toplumun onun ilminden istifadesini de engelleyecektir.[283]

Uzlete çekilmenin kişiyi mahrum edeceği hususlardan birisi de toplum içerisinde öğrenilebilecek terbiye ve âdâb kuralları konusunda cahil kalmasıdır. Ayrıca insanların arasında yaşayan, onların zahmet ve eziyetlerine katlanan kimseler, böylece nefis mücâhedesi yapmış ve nefsini terbiye etmiş olur. Fakat uzletteki kimsenin şeytanın

280 Ebû Davûd, Melâhim, 17, no. 4343.
281 Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, II, 317.
282 Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, II, 318.
283 Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, II, 320.

ve nefsinin oyunlarıyla mücadelesi daha zayıf kalacaktır.[284] Öte yandan uzletteki kimse insanlarla ünsiyet kuramayacağı için, zamanının büyük Allah dostlarıyla görüşme ve onlardan istifade etme imkânı da bulamayacaktır.[285] Bunun yanında toplumdan uzak olan kimse, cenaze namazı, hasta ve bayram ziyaretleri gibi sevap kazanma fırsatlarını da kaçıracaktır. Ayrıca tevazu sahibi olmak da ancak toplum içerisinde mümkün olabilmektedir. Uzletteki kimsenin muhatap olacağı insanların sayısı az olduğu için, bu gibi güzel hasletleri sergileme durumu olmayacaktır.[286]

Gazzâlî uzletin olumlu ve olumsuz yönlerinden bahsettikten sonra, uzletin mutlak anlamda faydalı veya zararlı olacağı yönünde bir yargıya gidilmesinin uygun olmayacağını belirtir. Ona göre, uzletin, kişinin durumuna göre değerlendirilip, mânevî gelişim için faydalı yahut zararlı olabileceğine karar verilmesi gerekmektedir. [287]

Gazzâlî'ye göre uzleti tercih eden kimsenin amacı, öncelikle kendisi tarafından kimseye bir kötülük uğramaması, kötülerin şerrinden korunmak, umumi olarak tüm müslümanların haklarını korumaktaki kusurdan kurtulmak ve tüm gayretle Allah'a ibadet için yoğunlaşmaktır. Bu gayeyi gerçekleştirmek üzere halvete niyet edilir.[288] Uzletteki kimse fazla ziyaretçi kabul etmemeli, insanların durumları hakkında fazla soru sorup onların uğraştıkları konuları araştırmamalıdır. Zira tüm bunlar gönülde iz bırakarak namazlarda ve tefekkür esnasında insanı meşgul eder. Uzlete çekilen kimse, Allah'ın zikrinden alıkoyacak vesveseleri önlemeye çalışmalıdır.[289]

Öte yandan uzlet esnasında sâlik az bir azık ile yetin-

[284] Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, II, 323.
[285] Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, II, 324.
[286] Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, II, 325.
[287] Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, II, 328.
[288] Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, II, 329.
[289] Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, II, 330.

meli, daha fazlasına göz dikip de insanların arasına karışmak durumunda kalmamalıdır. Yine uzletin şöhrete dönüşmesine izin vermemeli ve insanların övmelerine veya yermelerine kulak asmamalıdır. İnsanların sözleri ile kısa bir müddet dahi meşgul olmak, kişinin gönlünde iz bırakır ve uzletten gerekli verimi alamamasına sebebiyet verir. Zira bu yolda ilerlemek ancak sürekli zikir, Allah'ın yüceliğini, sıfatlarını ve fiillerini tefekkür, yer ve göklerdeki gizlilikleri, amellerin inceliklerini ve kalp hastalıklarını düşünmek ve bunlardan korunmakla mümkün olur. Bütün bunlar sakin bir zihin, huzur ve sükûn ister. Bununla birlikte uzlet esnasında ibadetin ağırlığını gidermek ve gönül huzurunu temin etmek için belirli bir müddet sohbet edebileceği sâliha bir eşi veya sâlih bir arkadaşın bulunması da tavsiye edilmektedir. Uzlete çekilen kimse ömrünün çok uzun olduğunu düşünmemelidir. Nitekim uzun ömür süreceğini düşünen kimsenin uzlete katlanması kolay olmayacaktır. Bunun için yakın zamanda ömrünün sona ereceğini düşünmek de uzletin âdâbı arasında sayılmaktadır.[290]

4.3. Zamanın Bozulduğunu Dile Getirerek Uzleti Tercih Edenler

Zâhidleri uzlete çekilmeye sevk eden nedenlerden birisi de zamanın bozulduğu ve artık toplum içerisinde yaşamaktansa ıssız bir yere çekilmenin dinin daha iyi yaşanması için zaruri olduğu düşüncesidir.[291] Bu düşüncenin temellerinin Hz. Peygamber'in geleceğe yönelik yaşanacak hâdiselere dair yaptığı bazı açıklamalarına dayandığı görülmektedir. Nitekim Hz. Peygamber, "*İman garip olarak başlamıştır ve yine başladığı hale dönecektir. İnsanların bozulduğu o zamanda, gariplere ne mutlu! Ebu'l-*

[290] Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, II, 330.
[291] Örn. Bkz. Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, s. 67; Süleyman Uludağ, "Halvet", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XV, 386.

Kâsım'ın canını elinde tutan Allah'a yemin ederim ki tıpkı bir yılanın yuvasında sıkıştığı gibi İslâm da şu iki mescid (Mekke ve Medine) arasında sıkışıp kalacaktır.",[292] "*İnsanlar için öyle bir zaman gelecek ki kişi malını helâlden mi yoksa haramdan mı elde ettiğine aldırmayacak!*"[293] ve "*İlim kaybolmadıkça, depremler çoğalmadıkça, zaman kısalmadıkça, herc yani cinayetler artmadıkça ve elinizde mal çoğalıp taşmadıkça kıyamet kopmaz.*"[294] gibi pek çok rivayette ahlâkî değerlerin yozlaşacağına dair haber vermektedir. Ayrıca çeşitli rivayetlerde Hz. Peygamber'in gelecek bir zamanda ilmin azalıp cehaletin yaygınlaşacağı, zinanın çoğalacağı, ehil olmayan kimselerin idareci olacağı, adam kayırmanın çoğalacağı ve müslümanların Kur'ân'ı okuyup onunla amel etmeyecek bir hale geleceklerini haber verdiği görülmektedir.[295]

Hz. Peygamber'in vefatının ardından ortaya çıkan siyasi anlaşmazlıkların yanı sıra, halka yönelik zulüm ve haksızlıkların artması ve fetihler neticesinde elde edilen maddi refah ile birlikte, toplumda Hz. Peygamber'in işaret ettiği bazı ahlâkî bozulmalar görülmeye başlamış bunun karşısında bazı zâhid ve sûfîler çareyi uzlete çekilmekte bulmuştur. Bu bölümde zamanın bozulduğunu ve bunun karşısında yapılması gerekenin uzlete çekilmek olduğunu dile getiren bazı zâhid ve sûfîler üzerinde durulacaktır.

4.3.1. Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765)

Ebû Abdullah Ca'fer b. Muhammed el-Bâkır b. Ali Zeynelâbidîn, hem sünnî hem de şiî kaynaklarda kendisinden hürmetle bahsedilen bir zâhiddir. Emevî ve Abbâsî

[292] İbn Hanbel, III, 156, no. 1604; Müslim, Îmân, 232, no. 373.
[293] Buhârî, Büyû', 7, no. 2059
[294] Buhârî, İstiskâ, 27, no. 1036.
[295] Bkz. Buhârî, Eşribe, 1, no. 5577; Fiten, 2, no. 7052; Fiten, 6, no. 7068; Nesâî, Âdâbü'l-kudât, 4, no. 5385; Tirmizi, Fiten, 25, no. 2189; İbn Mâce, Fiten, 26, no. 4048.

devirlerinde yaşayan Ca'fer es-Sâdık, siyasetten uzaklaşarak Medine'de ilme yönelmiş, böylece siyasi baskılardan korunmayı amaçlamıştır.[296] Ca'fer es-Sâdık bu dönemde uzlete çekilerek ibadete büyük önem vermiş, kalabalıktan uzak durmak suretiyle, huşû içerisinde ömür sürmeyi hedeflemiştir.[297] Ca'fer es-Sâdık'ın uzlette olduğu dönemde, Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778) evine gelerek "Halk nefeslerdeki (feyz ve) faydalardan mahrum kaldı, niçin inzivâya çekildin?" diye sormuş, Ca'fer es-Sâdık ise "'Zaman bozuldu ve dostlar değişti.' sözünün anlamı şimdi ortaya çıktı." diyerek şu iki beyti okumuştur:

Geçen gün gibi vefa geçip gitti,
Halkın kimi hayal, kimi ümit peşinde.
Görünüşte dostluğu ve vefayı aralarında yayıyorlar
Ama kalpleri akreplerle dolu![298]

Ca'fer es-Sâdık, yaşadığı zaman diliminde toplumun halinin çok değişmiş olduğundan ve artık içleri başka, dışları başka, sözleri fiillerine uymaz hale geldiklerinden yakınmaktadır. Ona göre insanlar vefasız olmuşlar, hileyi ve dolandırıcılığı çoğaltmışlardır. Öyle ki zâhiren muhabbet gösterip, içten içe akrep misali zehirlemek istemektedirler. Toplumdaki bu kötü halden çıkış yolu ise onlardan uzak durmaktan geçmektedir.[299]

Ca'fer es-Sâdık'ın uzlet ve ibadete düşkünlüğü hikâyelere de konu olmuştur. Nitekim nakledildiğine göre Abbâsî halifesi Mansûr (ö. 158/775) bir gece vezirine, "Git, Sâdık'ı yakala ve getir, katledelim." der. Vezir ise "O inzivâya çekilmeyi tercih etmiş, kendini ibadete vermiş, mülkten de elini eteğini çekmiştir. Ondan mü'minlerin emîrine hiçbir zarar gelmez. Onu rahatsız etmenin ne fay-

[296] Mustafa Öz, "Ca'fer es-Sâdık ", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VII, 1.
[297] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, III, 192.
[298] Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 53.
[299] Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, 42b.

dası var?" diyerek halifenin ne yapmak istediğine anlam veremez. Ne dediyse halifeyi ikna edemeyen vezir, Ca'fer es-Sâdık'ı getirmeye gider. Halife'nin niyeti Ca'fer es-Sâdık'ın canını oracıkta almaktır. Bunun için hizmetindeki görevlilere talimat da verir. Ca'fer es-Sâdık, halifenin huzuruna çıkınca, beklenmedik bir şekilde derhal yerinden kalkarak yanına varır, başköşeye oturtur ve kendisi de diz çökerek önüne oturur ve "Ne ihtiyacın var? Dile benden ne dilersen." der. Ca'fer es-Sâdık, "Beni bir daha yanına çağırma, ulu ve yüce Allah'a ibadet ve taatte bulunma haline iade et!" der. Halife Ca'fer es-Sâdık'ı izzet ve ikram içerisinde uğurlar. Fakat bu esnada halifeyi bir titreme alır, başı önüne eğilir ve kendinden geçer. Bu hali üç gün devam eder. Vezir "Efendim bu ne hal?" deyince halife anlatır: "Sadık içeri girdiğinde, bir ejderha gördüm. Çenesinin birini salonun tabanına, ötekini tavanına koymuş, bana, 'Eğer ona bir zararın dokunursa seni şu salonla beraber yutarım.' diyordu. Bu ejderhanın korkusuyla ne söyleyeceğimi bilemedim, ondan özür diledim ama aklım da başımdan gitti!"[300] Kaynaklarda nakledilegelen bu hikâyenin gerçekliği konusu tartışılabilirse de Ca'fer es-Sâdık'ın uzlet hayatının bilinen bir yönü olduğunu göstermesi açısından mühimdir.

4.3.2. Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778)

Ebû Abdullah Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî el-Kûfî, küçük yaşta hadis tahsiline başlamış ve öğrenim hayatı boyunca muhtelif hocaların kıraat, tefsir ve fıkıh birikiminden istifade etmiştir. Döneminin hemen tüm önemli ilim merkezlerini dolaşma imkânı bularak, otuz yaşlarında ders okutmaya başlayan Süfyân es-Sevrî, yirmi yıl boyunca İslâm coğrafyasının her tarafından gelen çok sayı-

[300] Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 52-53.

da talebe yetiştirmiştir. Abbâsî halifesi Mansûr'un kadılık teklifini reddeden Süfyân es-Sevrî, bu sebeple Kûfe'den ayrılmış, ömrünün sonuna kadar da sürekli gizlenip yer değiştirerek yaşamıştır.[301]

Süfyân es-Sevrî uzlete çekilen ve bunu müridlerine teşvik eden bir zâhiddir.[302] "Bir insanın kendisi için bir yere girip kapanmasından daha hayırlı bir şey görmedik."[303] derken halvetin kişi için önemine işaret eden Süfyân es-Sevrî, "En iyi ibadet halvettir. Sonra ilim öğrenmek, sonra öğrenilen ilimle amel etmek, sonra da onu yaymak gelir."[304] sözüyle halveti bir ibadet olarak görmektedir. Süfyân es-Sevrî, uzlete çekilmenin en önemli sebebini zamanın bozulmasına bağlamaktadır. Onun, "Dininin selâmette, gönlünün ve bedeninin rahatta, gamının da az olmasını isteyen, halktan ayrılıp inzivâya çekilsin. Çünkü şu zaman inzivâ zamanıdır."[305] ve "Vakit susmak ve eve kapanmak vaktidir."[306] sözlerinden selâmeti uzlette gördüğü anlaşılmaktadır. Zira ona göre zaman artık bozulmuş, insanlar ahlâken kötü bir duruma gelmiştir. Bu zamanda artık kurtuluş yalnızlıktadır; eve kapanıp dışarı çıkmamak zamanı gelmiştir.

Süfyân es-Sevrî uzleti çevresindekilere tavsiye ettiği gibi çeşitli vesilelerle yazdığı mektuplarında da bu konuya değinmektedir. Örneğin Abbâd b. Abbâd isimli zâta yazdığı mektupta zamanın bozulduğunu ve bunun karşısında neler yapılabileceğini anlatmaktadır:

"Sen, Peygamber'in (sas) ashabının, bizde olmayan bir ilim ve kıdeme sahip oldukları halde, içinde bulun-

[301] Recep Özdirek – Ali Hakan Çavuşoğlu, "Süfyân es-Sevrî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVIII, 23.
[302] Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, II, 302.
[303] Beyhakî, *Kitabü'z-zühdi'l-kebîr*, s. 98, no.309
[304] Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 223.
[305] Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 316.
[306] Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, II, 302.

maktan Allah'a sığındıkları bir zaman dilimindesin. Bu zamanda, ilim ve sabır azaldı, hayırlı işlerde yardımcı olacak, insanlardan gelecek fesatlıkları önleyecek ve dünyanın sıkıntılarına karşı yanında olacak kişiler azaldı. Artık zaman humûl (adı sanı yok olmak) zamanıdır. Tanınmamaya gayret et. Bunun için de uzlete çekilmeye ve insanlarla mümkün olduğunca az görüşmeye çalış. İnsanlar bir araya geldiklerinde birbirlerinden istifade ediyorlardı. Ama günümüzde bu kayboldu. Gördüğüm kadarıyla artık kurtuluş insanlara karşımayı terk etmektedir. İdarecilere sakın yaklaşma, herhangi bir şeyde onların içine karışma. Senin için 'yardımcı oluyor ve mazlumu savunuyor' veya 'mazlumun hakkını geri alıyor' denilmesine aldanma! Zira bu İblis'in bir oyunudur. Ancak herkesle iyi olmaya çalış ve âbidlerle sulh içinde ol. 'Cahil âbidin ve fâsık âlimin fitnesinden korun! Çünkü onların fitne içinde bulunması herkesi yoldan çıkarır.' denilmiştir. Bir mesele ve fetvayla karşılaştığında, onu değerlendir ve kimseyle rekabet etme! Sakın sözünle amel edilmesini, sözünün yayılmasını ya da sözünün dinlenmesini seven biri gibi olma! Bunlar terkedildiği zaman, o kişinin kim olduğu yüzünden anlaşılır. Riyâset sevdası içerisinde olma! Çünkü reis olmak, insana altından ve gümüşten daha çok sevimlidir. O ise, gizli bir kapıdır. Onu, akıllı âlimlerden, basiretli olandan başkası göremez. Nefsini kontrol et ve niyetle amel et. Bilmiş ol, insanlara öyle bir hayat yaklaştı ki, insan ölmeyi arzu edecek. Selâmetle!"[307]

Süfyân-ı Sevrî'nin bu sözlerinden yaşadığı zaman diliminde öncelikle ilmin ortadan kalkıp toplumda ahlâkî bozulmanın baş gösterdiği, içlerinde bulundukları durum karşısında yapılacak en uygun şeyin ise ona göre uzlete çekilmek olduğu anlaşılmaktadır.

[307] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, VI, 376; Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, s. 73.

Süfyân es-Sevrî uzletin faydasını ise Hz. Peygamber'in ilgili hadisine atfen şöyle açıklamaktadır: "Bir kul Allah'a kırk sabah ihlâsla amel ederse, Allah Teâlâ, onun kalbinde hikmeti yeşertir; onu dünyaya karşı zühd ve ahirete karşı rağbet sahibi yapar. Kendisine dünyanın hastalığını ve bunun devasını gösterir. Öyleyse kul senede bir defa bunu yapmayı taahhüt etmelidir."[308]

4.3.3. Bişr el-Hâfî (ö. 227/841)

Ebû Nasr Bişr b. Hâris b. Abdurrahman b. Atâ b. Hilâl el-Hâfî el-Mervezî, hadis birikimiyle yaşadığı dönemin sayılı muhaddisleri arasına girmesinin ardından tasavvufa yönelmiştir. Onun tasavvuf yoluna girmesinde, o dönemde büyük bir itibar kaynağı olan hadis ilminin getirdiği şan ve şöhret arzusundan kurtulma düşüncesinin önemli bir yeri vardır. Zira riyadan ve şöhretten kaçınma ilkeleri, onun tasavvuf anlayışının merkezinde bulunmaktadır. Ona göre methedilmekten hoşlanmak, ruhi olgunluğun karşısında büyük bir engeldir.[309] Bunun için Bişr el-Hâfî'nin "Mü'minin, yaşadığı yeri insanlardan gizlemesi ve insanların kendisini tanımaması onun için bir ganimettir." dediği rivayet edilir.[310] Şöhretten kaçınmanın en güzel yolu, insanlardan mümkün olduğunca uzak durmaktır. Bunun için olmalı ki Bişr el-Hâfî, halvete çekilip uzleti tercih eden bir tasavvufî anlayışa sahip olmuştur.[311] Kendisi gibi uzlete çekilen kimselere "Halveti tercih eden kişi halvet sırasında Allah'tan korksun ve evine bağlansın. Onun yoldaşı da, kelamı da Allah olsun."[312] diyerek hal-

[308] Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 163.
[309] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, VIII, 336; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 469; Mustafa Kara, "Bişr el-Hâfî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VI, 221.
[310] İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 112.
[311] Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, II, 302; Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 147.
[312] Serrâc, *el-Lüma'*, s. 189.

vet esnasında yalnızca Allah ile beraber olmaları gerektiğini hatırlatmıştır.

Bişr el-Hâfî, aynı zamanda amcasının oğlu olan muhaddis Ebü'l-Hasan Ali b. Haşrem'e (ö. 257/870) yazdığı mektubun bir bölümünde ona uzleti tavsiye etmiştir: "Uzlette vefat etmek, insanlar arasında yaşamaktan daha hayırlıdır. Şayet bir kimse (toplum içerisinde yaşayıp) insanların şerrinden sakınabileceğini ve onlardan gelecek her türlü sıkıntıdan emin olacağını zannederse yanılır. Bu şekilde (insanlardan gelecek zararlar karşısında) emniyette olmak mümkün değildir. İnsanlarla görüşürsen seni günaha sokarlar, onlardan kaçarsan (bir şekilde) seni de yaptıklarına ortak ederler. Kendin için uzleti tercih et, onlarla görüşmekten sakın! Öyle zannediyorum ki bugün faziletli olan uzlettir. Zira selâmet uzlettedir. Fazilet olarak selâmet sana yeterli olacaktır."[313] Bu sözlerden, Bişr el-Hâfî'nin toplumun bozulması karşısında, çare olarak uzleti tavsiye ettiği anlaşılmaktadır.

4.3.4. Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848)

Ebû Yezîd Tayfûr b. İsa b. Sürûşân, Horasan'da bulunan Bistâm kasabasına nisbetle Bistâmî olarak anılmaktadır.[314] İlköğrenimine Bistâm'da başlayan Bâyezîd, tahsiline devam ettiği dönemde Lokman sûresindeki "*İnsana da, anne babasına iyi davranmasını emrettik.*"[315] âyetini duyunca, hocasından bunu izah etmesini istemiştir. Hocasının açıklamaları üzerine etkilenen Bâyezîd-i Bistâmî, hemen annesinin yanına gidip hem Allah'a hem de ona hizmet etmesini emreden bir âyetin kendisini çok etkilediğini, fakat her ikisine birden aynı anda hizmet için kendisini veremeyeceğini ve birini tercih etmesi gerektiğini söy-

313 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, VIII, 341.
314 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, X, 33; Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 175.
315 Lokmân 31/14.

ler. Bunun üzerine annesi hakkını helâl ederek onu, kendisini Allah yoluna adaması konusunda teşvik eder. Bunun üzerine Bistâm'dan ayrılan Bâyezîd, yıllarca Suriye çöllerinde dolaşarak uzlet hayatı yaşar. Bu süreçte gündüzlerini devamlı oruçlu, gecelerini ise uykusuz geçirir.[316] Kırk yıl riyâzet ve çile hayatı devam eder.[317] Bu süreçte tamamen insanlardan uzak kalmaz. Nitekim çeşitli zamanlarda yüz on üç sûfî ile görüşüp onlardan istifade etme imkânı bulur.[318]

Bâyezîd-i Bistâmî'nin, ibadet veya tefekkür niyetiyle halvete çekilince, evine kapanıp bütün menfezleri iyice kapattığı ve "Herhangi bir sesin zihnimi karıştırmasından korkarım." dediği rivayet edilmektedir.[319] O, zamanın bozulduğu ve mü'minin artık bu dönemde bir yere çekilip toplumdan uzak kalması gerektiği kanaatindedir. Bunu "Şu devir, inzivâ köşesine çekilip susma zamanıdır."[320] sözleriyle ifade eden Bistâmî'ye inzivâya çekilmenin insana nasıl bir kazanç sağlayacağını soran bir kimseye, "Allah'tan kork! Kazanca muhtaç olan zâhidi hiç görmedim! İnsanoğlu için bir deliğe kaçıp orada kendini gizlemesinden daha iyi bir şey olduğunu bilmiyorum. Zira selef, ister eski ister yeni olsun, şöhrete vesile olan bir elbise giymekten hiç hoşlanmazdı. Belki öyle olmalı ki, bunun lafını etmemeli. Zira iki şöhret de menedilmiştir. (Yeni giyerek meşhur olmak ile eski giyerek dikkat çekmek arasında fark yoktur.)" diye cevap vermiştir. Ona göre, içinde yaşadığı zamanda insanların selâmette olmaları için yatıp uyumaktan daha iyi bir çare bulunmamaktadır. En

[316] Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 172.
[317] Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 190.
[318] Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 172.
[319] Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 175.
[320] Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 223.

iyi ibadet halvettir. Sonra ilim öğrenmek, sonra öğrenilen ilimle amel etmek, sonra da onu yaymak gelmektedir.[321]

4.3.5. Hâris b. Esed el-Muhâsibî (ö. 243/857)

Ebû Abdullah Hâris b. Esed el-Anezî, nefis muhasebesindeki titizliği dolayısıyla Muhâsibî olarak tanınmıştır. Aynı zamanda muhaddis ve fakih olan Muhâsibî'nin Halife Me'mûn döneminde uygulanan baskı sürecinde ve sonrasında Hanbelîler'in baskıları karşısında inzivâya çekilmiş olduğu rivayet edilmektedir.[322] Siyasi hâdiselerin itikadi meselelere yansıması, onun toplumdan ve siyasi-itikadi tartışmalardan uzaklaşarak uzlet hayatı yaşamasıyla sonuçlanmıştır.

Öte yandan Muhâsibî mutlak anlamda bir uzlet uygulamasını tasvip etmemiş, özellikle Allah rızası dışında çeşitli gayelerle uzlete çekilen kimseleri eleştirmiştir. O, bazı insanların kendilerini halvet ve uzlet ile aldattıkları kanaatindedir. Zira ona göre bazı kimselerin insanlardan uzaklaşmaları, samimi olmayıp şöhret arzusu onlar üzerinde galip gelmektedir. Böyle kimseler, insanlara karşı kibirli davranmakta fakat kendi günahlarını görmemektedirler. Onlar, içlerinde bulundukları söz konusu durumdan, ancak Allah'ın emir ve yasaklarının çokluğunu düşünerek kurtulabileceklerdir. Zira bunları düşünen kimse, ömrü boyunca Allah'ın hakkını yerine getiremeyeceğinin farkına varacak, böylece içinde bulunduğu hazin durum düzelecektir.[323]

[321] Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 223.

[322] İzzüddîn Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, haz. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî – Muhammed Yûsuf ed-Dekkâk (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987-2003), VI, 128; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XVIII, 209; Zafer Erginli, "Muhâsibî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXI, 13-14.

[323] Ebû Abdullah Hâris b. Esed Muhâsibî, *er-Riâye li-hukûkillah* (Kahire: Şeriketü'l-Kuds, 2008), s. 363.

4.3.6. Serî es-Sakatî (ö. 251/865)

Ebü'l-Hasan Serî b. el-Mugallis es-Sakatî, Bağdat'da dünyaya gelmiş ve babasının hurdacılık (sakatî) mesleğini devam ettirerek ticaret ile meşgul olmuştur. Hadis tahsil etmek için çeşitli seyahatler yapan Serî es-Sakatî, daha sonra Ma'rûf-i Kerhî ve Habîb er-Râî gibi sûfîlerin teşvikiyle tasavvuf yoluna girerek uzlet ve riyâzete yönelmiştir. [324] O, hayatının sonuna kadar yaptığı seyahatler vesilesiyle uzleti tecrübe etmiş, bunun yanında muhtelif mekânlarda inzivâya da çekilmiştir. Örneğin Suriye'de bulunan Lükâm dağında uzlet hayatı yaşadığı, onunla görüşmek isteyen bazı kimselerin de onu burada ziyaret ettiği kaynaklarda yer almaktadır.[325]

Serî es-Sakatî'nin tasavvuf anlayışında uzletin ayrı bir önemi vardır. Nitekim o, "Dininin selâmette, kalbinin ve bedeninin rahatta, derdinin az olmasını isteyen, insanlardan uzak dursun. Çünkü bu zaman uzlet ve tek başına kalma (vahdet) zamanıdır."[326] diyerek uzletin mürid için gerekli ve faydalı bir uygulama olduğunu belirtmekte, diğer bir konuşmasında ise "Bu zaman insanlardan uzaklaşma zamanıdır. Akıllı olan kimse halveti tercih eder."[327] sözleriyle zamanın bozulmasını gerekçe göstererek uzleti teşvik etmektedir.

Serî es-Sakatî yalnız kalmayı o derece arzulamaktadır ki zaruri ihtiyaçları için dahi dışarı çıkmak istememektedir. Öyle ki o, "Cuma ve cemaatle namaz olmasaydı, kapıyı üzerime sıvardım." diyerek, halvethânesi ile dün-

324 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, X, 116; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIX, 150; Süleyman Uludağ, "Serî es-Sakatî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVI, 564; Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 311.

325 Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 310.

326 Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, s. 54; Beyhakî, *Kitabü'z-zühdi'l-kebîr*, s. 106, no. 176; Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, s. 112; Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 316.

327 Beyhakî, *Kitabü'z-zühdi'l-kebîr*, s. 106, no. 176.

yanın irtibatını tamamen kesme arzusunu dile getirmektedir. Zira o Allah ile baş başa olma zevkini tatmış bir sûfîdir. Bundan dolayı insanlarla mümkün olduğu müddetçe görüşmemeyi tercih etmektedir. Cemaatle namaz için halvethânesinden dışarı çıktığında, cemaatin başına toplanarak onu meşgul etmesinden hoşlanmayan Serî es-Sakatî, bu durumu "Cemaatle beraber kılmak için dışarı çıktığımda cemaatin bana teveccüh edeceğini hatırlayıp şöyle dua ediyorum: Allahım! Onlara ibadet sevgisini nasip et, onun lezzetini alsınlar da benimle meşgul olmasınlar."[328] sözleriyle ifade etmiştir.

Serî es-Sakatî, halvete çekilmiş olmakla birlikte müridleriyle de ilgilenmekte, zaman zaman onların sorularına cevaplar vermektedir. Kaynaklarda ifade edildiğine göre müridlerinden birisi ona gelip, "Ey üstad! Söylediğin sözler beni derinden etkiledi ve beni dünyadan soğuttu, istiyorum ki, halktan ayrılıp inzivâya çekileyim ve dünyadan el etek çekeyim. Bana sâliklerin yolunu anlat." der. Bunun üzerine Serî es-Sakatî, "Tarikat yolunu mu istiyorsun, şeriat yolunu mu? Avamın yolunu mu dilersin, havâsınkini mi?" diye sorar. Müridi ise ikisini de açıklamasını ister. Serî es-Sakatî her iki yolu da şöylece açıklar: "Halkın yolu şudur: Sürekli olarak beş vakit namazı imamın ardında kılma esasına uyarsın ve malın varsa zekâtını verirsin. Husûsun yolu da şudur: Bütün dünyayı ayağının altına alıp çiğnersin, dünyanın süsü ve debdebesiyle meşgul olmazsın, dünyayı sana verecek olsalar, kabul etmezsin." Bu olay Serî es-Sakatî'nin müridlerini dünyalıklardan uzaklaştırıp uzlete sevk edecek etkili konuşmalar yaptığını göstermektedir. Zira rivayetlerde söz konusu müridin konuşmanın ardından ailesini geride bırakıp dağlar-

[328] Beyhakî, *Kitabü'z-zühdi'l-kebîr*, s. 106, no. 174.

da inzivâya çekildiği belirtilmektedir.[329] Bu durum Serî es-Sakatî'nin insanlar üzerindeki etkisini göstermesi açısından önemlidir.

Serî es-Sakatî son zamanlarına kadar Allah ile baş başa kalmayı müridlerine tavsiye etmiş, bunun için de uzletin güzel bir yöntem olduğunu belirtmiştir. Nitekim Cüneyd el-Bağdâdî, ölüm döşeğinde olduğu son zamanlarında Serî es-Sakatî'nin yanına girdiğinde başucuna oturmuş, yanağını yanağına dayamış, öyle ki gözlerinden akan yaşlar Serî es-Sakatî'nin yanağına damlamıştır. Tam bu esnada gözlerini açan Serî, onun kim olduğunu sormuş, "Hizmetçin Cüneyd" diye kendisini tanıtınca, "Merhaba!" demiştir. Daha sonra Cüneyd, "Bana senden sonra da istifade edebileceğim bir nasihatte bulun." deyince Serî es-Sakatî "Şerli kimselerle arkadaşlık kurmaktan sakın! Seni Allah'tan alıkoyacaksa, hayırlı insanlarla arkadaşlık etmekten dahi uzak dur!" nasihatinde bulunmuştur.[330] Onun bu nasihatinden, uzletin, kişinin Allah ile arasındaki her türlü engeli aradan çıkartmak için uygulanan bir yöntem olduğu anlaşılmaktadır. Bunun gerçekleşmesi için kötü insanlarla beraberliğin terk edildiği gibi gerektiğinde iyi kimselerden dahi uzaklaşılacaktır.

4.3.7. İbnü'l-Mevvâz (ö. 269/883)

Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim b. Ziyâd el-İskenderânî, Mısır'da Mâlikî fıkhının önde gelen temsilcilerinden olup, aynı zamanda Mâlikî fıkhının temel kayanaklarından *el-Mevvâziyye*'nin müellifidir. Zâhid bir kişiliğe sahip olan İbnü'l-Mevvâz, mihne olayları sırasında Şam'a giderek, buradaki kalelerden birinde uzlete çekil-

[329] Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 314-315.
[330] İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 164; Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 171.

miştir. Onun hayatının son dönemlerini bu kalede geçirdiği ve yine orada vefat ettiği rivayet edilmektedir.[331]

4.3.8. Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909)

Ebü'l-Kasım Cüneyd b. Muhammed el-Hazzâz el-Kavârîrî, Bağdat'ta dünyaya gelmiş ilk devir sûfîlerindendir. Dayısı Serî es-Sakatî'nin yönlendirmesiyle öncelikle şer'î ilimlerde derinleşen Cüneyd, daha sonra tasavvuf yolunda ilerlemiştir.[332] Cüneyd-i Bağdâdî tasavvufî eğitim ile meşgul olurken, bir taraftan da ticaret yapmaya devam etmiştir. Onun dükkânının bir köşesinde perde ile çevrilmiş bir halvethâne olduğu rivayet edilmektedir.[333] O, her gün dükkâna gelip günün belirli vakitlerinde kepenkleri çekip dört yüz rekât namaz kılmıştır. Bir süre ticaret ile ibadeti beraber yürüttükten sonra ticareti tamamen bırakmış, Serî es-Sakatî'nin evinin avlusundaki bir hücrede inzivâya çekilip kalp murâkabesiyle meşgul olmuştur. Rivayetlere göre kırk yıl bu şekilde inzivâ hayatı süren Cüneyd, bunun otuz yılında yatsı namazını kıldıktan sonra sabahlara kadar ayakta dikilip "Allah! Allah!" diyerek zikretmiş ve yatsı abdestiyle sabah namazını kılmıştır. Cüneyd-i Bağdâdî bu hâdiseyi şöyle anlatmaktadır: "Kırk yıl böyle geçtikten sonra bende, işim tamam, amaca erdim diye bir kanaat oluştu. Derhal hatiften bir sesin, 'Ya Cüneyd! Belindeki zünnarın ucunu gözünün önüne sereceğimiz zaman gelmiştir.' dediğini işittim. O zaman, 'Ya Rab! Cüneyd ne günah işledi ki, böyledir?' dedim. Şöyle bir nida işittim: 'Sen varsın ya, günah

[331] İbrâhîm b. Ali Ebû İshâk eş-Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, haz. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru'r-Râidi'l-Arabî, 1970), 154; Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik li-ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik* (Mağrib: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1983), IV, 168; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXI, 250; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIII, 6; Ahmet Özel, "İbnü'l-Mevvâz", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXI, 125.

[332] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, X, 255; Süleyman Ateş, "Cüneyd-i Bağdâdî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VIII, 119.

[333] Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, 83b.

olarak bu (senlik-benlik) yeter; vücudunu istemenden daha büyük günah olmaz ki!'" Bu nidayı işiten Cüneyd bir ah çekip başını secdeye koymuş ve "Bir kimse vuslata ehil olmazsa, tüm sevapları günah, iyilikleri vebal olur!" demiştir.[334]

Çetin riyâzet ve uzlet hali içerisinde geçen yıllarının ardından kendisine, "Bu tasavvuf ilmini nereden tahsil ettin?" denildiğinde, evindeki merdiveni göstererek, "Şu merdivenin altında otuz sene Allah'ın huzurunda oturarak." diye cevap vermiştir.[335] Başka bir rivayete göre ise "Biz bu tasavvuf ilmini dedikoduyla elde etmedik, savaşarak ve mücadele ederek kazanmadık, ancak aç ve uykusuz kalarak, dünyadan el etek çekerek, sevilen ve göze hoş görünen şeylerden koparak bulduk." demiştir.[336] Elde ettiği mânevî derecelere uzlet vasıtasıyla ulaştığı anlaşılan Cüneyd-i Bağdâdî, müridlerine de uzleti tavsiye etmektedir. "Dindarlığını selâmete erdirmeyi, kalbini ve bedenini rahatlatmayı isteyen kimse, hemen insanlardan uzaklaşsın. Artık zaman vahşet zamanı oldu. Uzlete çekilen akıllılık etmiş olur."[337]

Cüneyd-i Bağdâdî, Allah'a ulaşmada dört engel bulunduğunu belirterek bu engelleri aşmanın yollarını şöylece özetlemektedir: "Hak Teâlâ ile kul arasında dört derya vardır. Bir kul bu deryaları katetmeden Hakk'a eremez: Biri dünyadır. Bunun gemisi zühddür. Dünya deryasından zühd ile geçilir. Biri insanlardır. Bunun gemisi onlardan ayrılıp inzivâ köşesine çekilmektir. Biri İblis'tir. Onun gemisi kendisinden nefret etmektir. Sonuncusu nefistir. Onun gemisi de heveslerine muhalefet etmektir."[338] Cüneyd-i Bağdâdî kendisine inzivânın ne zaman sahih

[334] Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 387.
[335] Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 51.
[336] Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 388.
[337] Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 140; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 162; Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, s. 128.
[338] Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 403.

olacağı sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: "Nefsinden ayrılıp inzivâya çekildiğin ve dün senin için yazılmış olan (kaderin) bugün senin dersin olduğu zaman!"[339]

Uzletin sıkıntısına katlanmanın, insanları idare etmekten daha kolay olduğunu söyleyen Cüneyd-i Bağdâdî,[340] bir müddet vaaz ve sohbetlerde bulunduktan sonra ortadan kaybolarak inzivâya çekilmiştir. Ne kadar ısrar edilse de tekrar vaazlara dönmeyen Cüneyd, "Kendimi mahvetmemek daha çok hoşuma gidiyor." demiştir. Aradan çok zaman geçmeden vaaz etmeye başlayan Cüneyd, bunun hikmeti sorulduğunda "Bir hadis okudum. Hz. Peygamber (sas), 'Ahir zamanda bir zümrenin başı, zümrenin en beteri olacak ve onlara öğüt verecek.' buyuruyor, ben de kendimi halkın en beteri olarak biliyorum. Bunun için Hz. Peygamber'in (sas) hadisine muhalefet etmemek gayesiyle vaaz ediyorum." açıklamasını yapmıştır.[341]

4.3.9. Ebû Bekir eş-Şiblî (ö. 334/949)

Ebû Bekir Dülef b. Cahder eş-Şiblî, Sâmerrâ'da dünyaya gelmiş Türk asıllı bir sûfîdir. Devlet kademelerinde çeşitli görevler yapan Şiblî, valilik yaptığı dönemde Hayr en-Nessâc'ın (ö. 322/934) sohbetlerine devam etmiş, bu sohbetlerin etkisiyle valiliği bırakıp tasavvuf yoluna girmiştir.[342] Şiblî, bu yola girdikten sonra sıkı riyâzetler yapmış, geceleri uyumamak için gözlerine tuz sürdüğü bile olmuştur.[343]

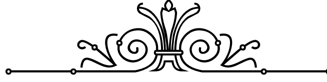
Rivayete göre Şiblî, mecliste vaaz ederken Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî (ö. 295/908) gelip bir kenarda durarak selâm verdikten sonra, "Allah, ilmiyle amel etmeyen bir âlimden razı olmaz. Şayet bildiklerini uyguluyorsan devam

[339] Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 413.
[340] Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 140; Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, s. 128.
[341] Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 390-391.
[342] Dilâver Gürer, "Şiblî, Ebû Bekir", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIX.
[343] Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 555.

et. Aksi takdirde aşağıya in!" der. Bunun üzerine Şiblî kendi haline bakar ve kürsüden inip evinde inzivâya çekilir. Dört ay boyunca uzlete devam eder. Daha sonra halk toplanıp sohbetlere geri dönmesi konusunda ısrarcı olur. Sonunda ikna ederek tekrar kürsüye çıkmasını sağlarlar. Durumdan haberdar olan Nûrî gelir ve şöyle der: "Ey Şiblî! Sen halktan gizlendiğin için onların seni arayıp kürsüye çıkarmaları şart oldu. Onlara nasihat ettiğim için beni taşla kovaladılar." Bunun üzerine Şiblî, "Ey gönüller sultanı! Senin nasihatın neydi? Benim gizlenmem neydi?" der. Nûrî ise "Benim nasihatım (içten ve dürüst davranışım) halk Hak ile baş başa kalsın diye onları salıvermemdir. Senin gizlenmiş olman, Hak ile halk arasında perde olmandır. Sen kim oluyorsun ki, Allah ile kulları arasında vasıta olabiliyorsun? Bundan dolayı ben seni, ancak gereksiz şeyler yapan gereksiz birisi olarak görüyorum!" karşılığını verir.[344]

Uzlete büyük önem veren Şiblî, "İnsanlarla beraber olmak iflasın alâmetidir." [345] diyerek toplumdan uzak bir hayat sürmeyi tasavvufî gelişim için zaruri görmüştür. Ebü'l-Abbas Dâmegânî'ye "Yalnız ol! İsmini insanlar arasından sil! Ölünceye kadar yüzün bir duvara dönük dur." tavsiyesinde bulunmuştur.[346] Yine halvethânesinde yalnız başına bulunurken birisi gelip kapıyı çalmış. Şiblî, "Ey adam, içeri gir. Ama bütün varlığınla Ebû Bekir es-Sıddîk gibi olup da içeri girmesen, bunu daha fazla arzu ederim." diyerek yalnız kalmak istediğini belirtmiştir.[347] Halvetin zevkine vardığı anlaşılan Şiblî, "Bir ömür istiyorum ki, Rabbimle halvet olayım ve bu halvette Şibli de arada bulunmasın!" [348] sözüyle Rabbi ile baş başa kalma arzusunu ifade etmiştir.

[344] Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 430.
[345] Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 140.
[346] Beyhakî, *Kitabü'z-zühdi'l-kebîr*, s. 107, no. 180.
[347] Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 555.
[348] Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 556.

II. BÖLÜM
TARİKATLARDA HALVET UYGULAMALARI

Tasavvuf tarihinde halvet uygulamasının belirli bir usul ve âdâb çerçevesinde etkili bir metot haline geldiği dönem, kurumsallaşmış tarikatların bariz bir şekilde ortaya çıktığı asırlara tekabül etmektedir. Kelime anlamı "gidilecek yol, izlenecek usul, metot, hal ve gidiş" olan *tarikat* (الطريقة), terim olarak "Hakk'a ulaşmak için gidilen yol ve metot" mânasına gelmektedir.[1] Bu yollar sûfîlerin ifadelerinde yaratılmışların nefesleri sayısınca olsa da[2] bunlardan bazıları tarikat adı altında kurumsallaşarak kendilerine has usuller ile evrâd, ezkâr, âdâb ve erkânlarının yanında tekkelerini tesis etmişlerdir. Böylece VI/XII. ve VII/XIII. Asırlardan itibaren tarikatların teşekkülünün gerçekleştiği görülmektedir. Bu dönemden sonra tasavvuf anlayışları ve uyguladıkları yorum farklılıkları dolayısıyla çeşitli kol ve şubelere ayrılan tarikatlar, dünyanın dört bir yanına yayılarak aktif bir irşad faaliyeti yürütmüşlerdir. Bazı tarikatlar istisna tutulursa tarikatların teşekkül ettiği bu dönemde, halvetin tasavvufî eğitim metodu olarak etkin bir şekilde uygulandığı görülmektedir.

Halvet, Gazzâlî'ye kadar olan dönemde, her ne kadar

[1] Cürcânî, *Mu'cemü't-ta'rîfât*, s. 119; Reşat Öngören, "Tarikat", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XL, 95; Mehmet Mansur Gökcan, *Temel Ahlâkî Prensipleriyle Tasavvuf* (Ankara: Harf Yay., 2017), s. 93.

[2] Ebü'l-Cennâb Ahmed b. Ömer el-Hivekî Necmeddîn-i Kübrâ, "Usûlü'l-aşere", *Tasavvufta On Esas Usûlü'l-aşere Şerhleri*, ed. Süleyman Gökbulut, (İstanbul: İnsan Yay., 2010), s. 45.

şartları ve âdâbına dair bazı kurallardan söz edilmiş olsa da, sistematik bir uygulama haline gelmiş değildir. Ne var ki tarikatların teşekkülü ile birlikte halvetin esasları da belirlenmiş ve günümüze kadar zamanın ve çevrenin şartlarına bağlı olarak çeşitli değişikliklere uğramıştır. Burada tarih itibariyle en erken dönemde teşekkül eden tarikatlardan itibaren, özellikle Anadolu'da etkin faaliyet yürütmüş ve Türkler üzerinde tesirleri bulunan tarikatlar üzerinde durulacaktır.

1. KADİRİYYE

Kadiriyye tarikatı Abdülkadir-i Geylânî'ye (ö. 561/1165) nisbetle bu adla anılmaktadır. VI./XII. asırda teşekkül etmeye başlayan Kadiriyye, müntesipleri dünyanın dört bir yanına yayılmış ilk tarikatlardandır.[3] Irak başta olmak üzere, Afrika, Endülüs, Hindistan, Pakistan, Afganistan, Endonezya, Çin, Hicaz, Anadolu, Kuzey Kafkasya, Balkanlar, Orta Asya, Doğu Türkistan'da faaliyet yürütmüş, yayıldığı bölgelerin İslâmlaşması ve buralarda kültürel dönüşümün sağlanmasında önemli bir faktör olmuştur.[4] Tasavvufî eğitimde nefsin mertebelerini aşmayı esas alan Kadiriyye tarikatında halvetin de önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu tarikatta halvet uygulamasının temelleri, Abdülkadir-i Geylânî'nin tasavvufa meyledip uzun bir müddet uzlet hayatı yaşaması ile atılmıştır.

1.1. Abdülkadir-i Geylânî'nin Uzlet Tecrübesi

Bugün İran'ın kuzeybatısında yer alan Geylân böylesinde dünyaya gelen Abdülkadir-i Geylânî, 488/1095 yılında on sekiz yaşlarındayken ilim tahsili için bir kafileye katılıp Bağdat'a gitmiştir.[5] Bağdat'ta Nizamiye Medrese-

3 Nihat Azamat, "Kādiriyye", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXIV, 131.
4 Öngören, "Tarikat", *DİA*, XL, 99.
5 Nureddîn Ali b. Yûsuf Şatannûfî, *Behcetü'l-esrâr ve ma'dinü'l-envâr fî*

sinde öğrenimine başlayan Geylânî, başta fıkıh olmak üzere edebiyat, akaid ve hadis gibi ilimleri muhtelif hocalardan tahsil etmiştir. Bu süreçte bir taraftan ilim tahsil ederken, diğer yandan da tasavvufî çevrelerle irtibatlı olmuş ve nihayetinde 513/1119 yılında tanışıp sohbetlerine katıldığı ilk şeyhi Ebü'l-Hayr Hammâd b. Müslim ed-Debbâs (ö. 525/1131) vasıtasıyla tasavvuf yoluna girmiştir.[6]

Abdülkadir-i Geylânî henüz tasavvufa intisab etmeden önce şer'î ilimlerle iştigal etmiş, ne var ki bu ilimler onun ruhunu tam anlamıyla tatmin etmemiştir. Bunun üzerine bir de siyasi çekişmeler, dinî fırkaların aralarında cereyan eden kavgalar ve halkın yoksulluğunun yanında ahlâkî çöküşü gibi olumsuzluklar eklenmiştir. Bu durum karşısında Geylânî, o kadar bunalmıştır ki artık Bağdat'ta duramayacak bir hale gelmiştir. Nihayetinde çözümü şehirden ayrılıp vaktini insanlardan uzaklarda riyâzet ve mücâhede ile geçirmekte bulmuştur.[7]

Geylânî'nin halvet ve uzlete yönelmesinde Gazzâlî'nin de etkili olduğu söylenebilir. Nitekim Geylânî'nin, ilim tahsili için Bağdat Nizamiye Medresesine geldiği günlerde Gazzâlî (ö. 505/1111) de bu medresedeki vazifesini bırakıp inzivâya çekilmiştir.[8] Bu dönemde kelâm, felsefe ve bâtınîlik hakkında yapmış olduğu araştırma, sorgulama ve şüpheler Gazzâlî'yi bir bunalıma sürüklemiştir. Gazzâlî,

menâkıbi's-sâdeti'l-ahyâr mine'l-meşâyihı'l-ebrâr (Mısır: y.y., 1330), s. 88; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XX, 443; Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 681; Süleyman Uludağ, "Abdülkādir-i Geylânî", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I, 234; Adalet Çakır, "Kadiriyye", *Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, (2015), s. 159.

6 Şatannûfî, *Behcetü'l-esrâr*, s. 20; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XX, 441; Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 680; Ebû Rıdvân M. Sadık Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyyeden Kadiriyye* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1338-1340), s. 8; Mehmed Rif'at Efendi, "Nefhatü'r-riyâzi'l-âliye", s. 556; Dilâver Gürer, *Abdülkâdir Geylânî - Hayatı, Eserleri, Görüşleri* (İstanbul: İnsan Yay., 2014), s. 64.

7 Gürer, *Abdülkâdir Geylânî*, s. 64.

8 Gazzâlî, *el-Münkız mine'd-dalâl*, s. 44.

yıllarca üzerinde çalışmış olduğu ilimlerin sırf makam ve şöhret elde etmek gibi dünyevî arzu ve isteklere hizmet ettiğini, fakat bunların Allah'ın rızası ve ahiret yolu için bir faydası bulunmadığını fark etmiş, bundan dolayı Bağdat'ı terk etmeye karar vererek, uzun yıllar inzivâ hayatı yaşamıştır.[9]

Gazzâlî örneğinde görüldüğü gibi Geylânî de zâhirî ilim tahsilinde önemli bir mesafe kat etmiş olmakla birlikte, ruhî bunalımlar içerisine girmekten kendisini alamamıştır. Öyle ki Geylânî bu dönemdeki halini şöyle tasvir etmektedir:

"Muhtelif hocalardan fıkıh ilmi öğreniyordum. Sonra sahrâya çıktım. Bağdat'a dönmüyor gece gündüz harabe binalarda kalıyordum. Yünden bir cübbe giyip başıma bir bez sarardım. Diken gibi bitkiler üzerinde yalınayak yürüyordum. Yiyeceğim, nehir kenarlarında bulunan keçiboynuzu, marul yaprakları ve bakliyattı. Bu hal bende günlerce devam etti… Bağırıp durdum. Bir mecnun gibi dolaşmaya başladım. Derken beni bir hastaneye kaldırdılar. Sonra öldüğümü zannettiler. Beni iyice yıkadıktan sonra kefene sardılar. Tam defnedecekleri sırada ayıldım."[10]

Başka bir rivayete göre ise Geylânî o günlerden şöyle bahsetmektedir:

"Bana çok ağırlık basıyordu. Öyle ki o ağırlıkları bir dağın üzerine koysam tahammül edemeyip paramparça olurdu. Bu yük karşısında her ne zaman yorgunluk ve bitkinlik hissettimse, hemen sırtımı yere koyup şöyle derdim:

9 Gazzâlî, *el-Münkız mine'd-dalâl*, s. 45; Mehmed Ali Aynî, *İslâmın Büyük Velisi Abdülkadir Geylânî*, çev. Tahir Yücel, (İstanbul: Büyüyen Ay Yay., 2016), s. 51; Çağrıcı, "Gazzâlî", *DİA*, XIII, s. 492.

10 Muhammed b. Yahyâ Tadifî, *Kalâidü'l-cevâhir fî menâkıbi'ş-şeyh Abdilkadir* (İstanbul: yy., 1303), s. 12. Ayrıca bkz. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XX, 444; Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, s. 189; Adalet Çakır, "Mehmet Rif'at Efendi'nin *Nefhatü'r-Riyâzi'l-Âliye* Adlı Eserinin Işığında Anadolu'da Kādirîlik" (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), s. 58.

'Şüphesiz güçlükle beraber bir kolaylık vardır.'[11] Bunu der demez hemen üzerimdeki ağırlıklar dağılıp giderdi."[12]

Kaynaklarda ifade edildiğine göre Abdülkadir-i Geylânî, muhtemelen zaman zaman toplumdan tamamen uzaklaşarak, yirmi beş senelik uzun ve sıkı bir riyâzet ile ruhunu tasfiye ve nefsini terbiye etme süreci geçirmiştir. Bu zaman zarfında, dünyevî arzu ve lezzetlerden uzaklaşıp, mâsivâdan alakayı tamamıyla koparmayı hedefleyen Geylânî, metruk bir kalede geçirdiği günlerini şöyle anlatmaktadır:

"Yirmi beş yıl kendimi tecrîd ederek Irak'ın muhtelif bölgelerine ve harabe mekânlarına seyahat ettim. Ve kırk yıl yatsı namazı abdestiyle sabah namazı kıldım. Ve bunun on beş yılında yatsıyı kıldıktan sonra Kur'ân okudum. Bu esnada uyku gelmesin diye tek ayak üzerine dikilmek suretiyle duvardaki kazıktan tutunur ve sabah olup hatmedinceye kadar da okumaya devam ederdim. Bir gece basamak üzerine çıkmış (Kur'ân okuyordum.) Nefsim, 'bir müddet uyusan…' diye bana telkin etmeye başladı. Hemen (ona muhalefet ederek) ayağa kalkıp Kur'ân'ı tek ayak üzerinde okumaya başladım. Kur'ân'ı hatmedinceye kadar da bırakmadım. Bu hal üzere üç ila kırk gün arası geçirirdim. Bu günlerde yiyecek bir şey bulamazdım. Uyku bana bir surete bürünüp gelir, ben de ona bağırırdım. O da giderdi. Dünya ve dünyevî arzular da bana bir güzel, bir de çirkin bir sûrette gelirdi. Onların da üzerine haykırırdım, aynı şekilde onlar da kaybolurdu. Bu on bir yıl süreyle konakladığım burca, daha sonra konaklamam dolayısıyla *Burc-ı Acem* ismi verildi."[13]

[11] Hamzaoğlu, "Kâşifu'l-Muşkilât", 5.

[12] Tadifî, *Kalâidü'l-cevâhir*, s. 12; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XX, 444; Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, s. 189.

[13] Şatannûfî, *Behcetü'l-esrâr*, s. 59, 60; Tadifî, *Kalâidü'l-cevâhir*, s. 23; Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, s. 191.

Geylânî yirmi beş yıl süren sıkıntılı inzivâ döneminin sonunda, kırk günlük bir halvete girmiştir. Bu halvetin ardından Hızır ile karşılaşması neticesinde ise halvetten celvete geçiş yaptığı rivayet edilmektedir. Geylânî bu hâdiseyi ise şöyle anlatmaktadır:

"Allah Azze ve Celle'ye ahd eyledim ki bana yedirmedikçe yemeyeyim, içirmedikçe içmeyeyim. Kırk gün boyunca hiç yemek yemedim. Kırk günden sonra yanında bir miktar ekmek ve yemek olan bir kimse geldi ve yiyeceklerini önüme koydu. Çok aç olduğum için neredeyse yiyecektim. 'Allah'a yemin olsun ki Aziz ve Celil olan Rabbime verdiğim ahdimden dönmem' dedim. İçimden 'Açım!' diye bir ses geldiğini işittim. Fakat ona iltifat etmedim. O esnada Şeyh Ebû Sa'd el-Muharrimî yanıma uğradı. Sesi o da işitti. Yanıma yaklaşıp, 'Bu nedir ey Abdülkadir?' dedi. Ben de 'Bu, nefsin telaşıdır. Yoksa ruh Aziz ve Celîl olan Mevlâsı ile sükûn bulmuştur.' dedim. Bunun üzerine bana 'Bâbü'l-ezc'e gel.' dedi ve beni olduğum hal üzere bırakıp gitti. Kendi kendime 'Emir gelene kadar bu yerden çıkmayacağım.' dedim. Bunun üzerine Ebu'l-Abbâs Hızır (as) geldi ve 'Kalk ve Ebû Sa'd'a git.' dedi. Onun yanına gittiğimde evinin kapısında beni beklediğini gördüm. Bana 'Ey Abdülkadir! Sana benim sözüm kâfî değil miydi? Hızır'ın emrinin gelmesi mi gerekiyordu?' dedi. Sonra beni evine aldı ve hazırladığı yemeği ben doyuncaya kadar lokma lokma ağzıma verdi. Yemekten sonra bana hilâfet verip kendi eliyle hırka giydirdi. Ondan sonra onun yanında bulunmaya devam ettim."[14]

Ebû Sa'd el-Muharrimî'nin (ö. 513/1119) kendisine tarikat hırkası giydirmesi ile birlikte uzlet hayatı sona eren Geylânî için halvetin yerini celvet alarak tarikat faaliyetle-

[14] Şatannûfî, *Behcetü'l-esrâr*, s. 60; Tadifî, *Kalâidü'l-cevâhir*, s. 23; Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 682; Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, s. 191; Sadık Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyyeden Kadiriyye*, s. 8.

rine başlamıştır. 521/1127 yılında ise şeyhi Ebû Sa'd el-Muharrimî'nin Bâbü'l-Ezc'deki medresesinde vaaz vermeye başlamıştır.[15]

1.2. Geylânî ve Halvet

Abdülkadir-i Geylânî halveti, zâhirî ve bâtınî yönlerini vurgulayarak iki şekilde tanımlamaktadır. Halvetin zâhirî anlamı, insanın, kötü ahlâkıyla insanlara zarar vermemek, nefsinin yerine getirilmesine alıştığı arzularının önüne geçmek ve maddî hislerini kısıtlayarak mânevî niteliklerini geliştirmek gayesiyle kendisini bir yere kapatması veya insanlardan uzaklaşmasıdır. Bunu yaparken de niyetinin halis olması ve halvete girmekle bir nevi ölüp mezara girdiğini düşünmesi gerekir.[16]

Geylânî'ye göre halvette gaye Allah'ın rızası olmalıdır. Bunun için halvete girerken her türlü riya ve gösteriş duygusundan arınmak önemli bir ilkedir. Bunun gerçekleşmesi için müridin halvette olduğu sürece, dışarıdakilerin, kendisinin şerrinden emin olacağını düşünmesi önemlidir. Hz. Peygamber'in (sas) "*Müslüman, diğer müslümanların, dilinden ve elinden salim olduğu (zarar görmediği) kimsedir.*"[17] hadisi halvetin bu gayesinin temelini oluşturmuştur. Başka insanlara eliyle, diliyle zarar vermekten kaçınmayı öğrenmek için sâlik, bir süre de olsa onlardan uzaklaşmalıdır.[18] Öte yandan Geylânî'ye göre halvet, kişinin dilini malâyâniden, gözünü harama bakmaktan, ayaklarını kötü yola girmekten ve kulağını kötü şey-

15 Gürer, *Abdülkâdir Geylânî*, s. 67; Uludağ, "Abdülkādir-i Geylânî", *DİA*, I, 234, 235.
16 Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdülkadir-i Geylânî, *Sırru'l-esrâr ve mazharu'l-envâr fîmâ yehtâcu ileyhi'l-ebrâr*, haz. Ahmed Ferid el-Mezîdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007), s. 48.
17 Tirmizî, İmân, 12, no. 2627.
18 Bkz. Abdülkadir-i Geylânî, *Sırru'l-esrâr*, s. 48.

leri duymaktan sakınması ve genel olarak kötü duygu ve düşüncelerden korunması için bir kaledir.[19]

Tıpkı Geylânî gibi onun yolunu devam ettiren Eşrefoğlu Rûmî (ö. 874/1469) de uzletin çeşitlerinden bahsederken, uzletin rahmânî ve şeytanî olarak iki kısma ayırılabileceğini belirtmektedir. Rahmânî olanı, kişinin, uzlete çekilmesi sebebiyle insanların kendisinden emin olduklarını düşünmesidir. Böylece mürid kendi nefsini hor görerek riya duygusunun önüne geçmiş olacaktır. Şeytanî uzlet ise rahat etmek ve halkın şerrinden emin olmak amacıyla insanlardan kaçma mahiyetinde olup, halvete giren kimsenin nefsini diğer insanlardan ayrıcalıklı görmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla halvet ve uzletin ancak rahmânî bir niyetle yapılması gerekmektedir.[20]

Halvetin bâtınî mânası ise kişinin kalbine, yeme içme, giyim kuşam, hatta evlat sevgisi ve düşkünlüğü gibi nefsani veya şeytani tarzda herhangi bir düşünceyi sokmamasıdır. Bunun yanında riya ve süm'a kabilinden tüm davranışlardan, kibir, ucub, cimrilik gibi her türlü kötü karakterden uzak durulması da bâtınî halvet kapsamındadır. Nitekim bu kötü huy ve düşüncelerden herhangi birisi kalbe girerse halvet hali bozulmuş olur. Kalpte bulunan iyilik ve salih ameller de safiyetini yitirmiş olur. Böylece kalbin hiçbir iyiliği kalmaz. Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi "*Çünkü Allah fesatçıların işini düzeltmez.*"[21]

Tasavvufun gayesi kalbi tasfiye etmek ve nefsin hevasını[22] kökünden sökmektir. Bu da ancak halvet, riyâzet,

[19] Abdülkadir-i Geylânî, *Sırru'l-esrâr*, s. 49.

[20] Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 222. Krş. Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 252.

[21] Yûnus 10/81. Abdülkadir-i Geylânî, *Sırru'l-esrâr*, s. 49.

[22] Hevâ, kelime olarak arzu ve istek anlamına gelmektedir. Tasavvufta ise nefsin, tabiatına uygun olarak iyi veya kötü, helâl yahut haram olmasına aldırmaksızın arzu ve istekleri doğrultusunda hareket etmesini ifade etmektedir. Bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 165; Şimşek, *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, s. 158; Mustafa Cora, "Hevayla Mücadele İçin İhtiyaç Duyulan

samt, zikir, muhabbet, ihlâs, tevbe, sünnete uygun ve sağlam bir itikada sahip olmakla mümkün olur. Tevhid ehli bir mü'min bu koşulları sağlayarak halvete girdiğinde, Allah Teâlâ onun kalbini nurlandırır, cildini yumuşatır, dilini temizler, zâhir ve bâtın duygularını saflaştırır ve duasını işitir. Tıpkı (سمع الله لمن حمده) "Allah hamd edeni işitti." cümlesinde olduğu gibi Allah onun duasını ve yakarmasını kabul eder. "*O'na ancak güzel sözler yükselir (ulaşır).*"[23] Bu âyetteki güzel söz, dili boş sözlerden korumaktır. Nitekim dil Allah'ı zikretme aletidir. Diğer bir ayette şöyle buyurulmaktadır: "*Mü'minler, gerçekten kurtuluşa ermişlerdir. Onlar ki, namazlarında huşû içindedirler; onlar ki, faydasız işlerden ve boş sözlerden yüz çevirirler*."[24] Allah Teâlâ faydasız işlerle ve boş söz ile meşgul olamayan ve ilmi ile âmil olan kimseleri kurbiyetine ve rahmetine ulaştıracaktır. Kişi bu mertebeye ulaştığında, gönlü âdeta bir deniz gibi olur ve insanlardan gelen eza ve cefa ona zarar veremez.[25]

Abdülkadir-i Geylânî'ye göre halvete çekilip insanlardan uzaklaşmak, kişinin mânevî gelişimi için çok önemli bir uygulama olmakla birlikte, her zaman için aynı tesiri gösterecek bir yöntem değildir. Zira gerçek mânasıyla halvet, dünyayı, ahireti ve Allah'ın dışındaki her şeyi gönülden çıkartmaktır. Bu anlamıyla halvet, peygamberler, rasüller, salih kimseler ve velîlerin halidir. Mahlûkatı gönülden çıkartmadıktan sonra, kişinin yalnız başına kalmasının bir faydası olmayacaktır. Öyle ki Geylânî'ye göre emr-i maruf ve nehy-i münkerde bulunmak, bin âbidin halvethâneye kapanıp ibadet etmesinden daha makbuldür.[26]

Potansiyelin İnsanın Benliğinde / Fıtratında Saklı Olması", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 1/1 (2012): 113.

23 Fâtır 35/10

24 el-Mü'minûn 23/1-3.

25 Abdülkadir-i Geylânî, *Sırru'l-esrâr*, s. 50.

26 Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdülkadir-i Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî ve'l-*

Diğer taraftan Geylânî'nin vaazlarında halveti tavsiye ettiği de görülmektedir. Ona göre yalnızlık her zaman için kötü arkadaştan daha hayırlıdır. Salih kimseler halvette rableriyle baş başa kalmanın hazzını yaşadıkları için halktan uzak durmayı en azından gönüllerini mahlûkat ile meşgul etmemeyi tercih ederler. Halk onları görünce deli zanneder. Ne var ki onlar Hakk'ın katında akıl, hikmet ve ilim sahibi kimselerdir. Buna mukabil halvet yalnız kalmaktan ibaret olursa, bir fayda vermeyecektir. Kişi nefsinin hevâ ve heveslerinin peşinde koştuğu müddetçe ne kadar gündüzü oruçla, geceleri ibadetlerle geçirse de fayda vermeyecektir.[27]

Geylânî ilme büyük önem vermektedir. Bundan dolayı insanlardan uzaklaşıp halvete girecek kimsenin de öncelikle dinî ilimlerde belirli bir seviyeye gelmesini öğütlemekte ve halvethânelerde bilgisizce oturup ibadet edenlere serzenişte bulunarak şunları söylemektedir: "Halvethânelerinizde yaradanınıza ibadet mi ediyorsunuz? Bu iş halvethânede cahilce oturmakla olmaz. İlim öğrenme yolunda ve âlimlerin peşinde yürümeye takatiniz kalmayıncaya kadar koşun! Şayet aciz kalırsanız o zaman oturunuz. Öncelikle zâhiriniz için çalışın sonra kalbiniz ve mâneviyâtınız için. İşte böyle zâhirinizi ve bâtınınız ile yürümeye muvaffak olduğunuz zaman, Allah ile kurbiyeti elde ederek ona vasıl olursunuz."[28]

Abdülkadir-i Geylânî yirmi beş yıllık inzivâ hayatının ardından tasavvufî irşad faaliyetine başladıktan sonra da zaman zaman halvete girmiştir. Esasında o, erbaîn gibi uzun müddetli halvetler yaptığı gibi günlük olarak geceleri halvetlerle ihyâ etmeyi mutad bir uygulama haline getir-

feyzü'r-Rahmânî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2012), s. 181.

27 Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdülkadir-i Geylânî, *Cilâu'l-hâtır* (Dımaşk: Dâru İbni'l-Kayyim, 1994), s. 44.

28 Abdülkadir-i Geylânî, *Cilâu'l-hâtır*, s. 54.

miştir. Nitekim Geylânî'nin halifelerinden, ona kırk yıl hizmet etmiş Ebü'l-Feth el-Herevî (ö. 611/1215), Geylânî'nin yatsı namazını kıldıktan sonra halvethânesine girdiğini, bu esnada yalnız olduğunu ve yanına kimsenin girmediğini bildirmektedir. Geylânî, sabah namazı vakti girinceye kadar bu halvet halini devam ettirmekte, istisnai durumlar dışında yanına kimseyi almamaktadır. Öyle ki halife kendisiyle görüşmek istediğinde dahi halvetinin sona ermesini beklediği rivayet edilmektedir. Bununla birlikte bazı müridlerinin onun halvetine iştirak ettiğine de rastlanmaktadır. Örneğin Herevî bir gece yanında kaldığını belirterek, onun geceyi nasıl ihyâ ettiği hakkında bize bilgi vermektedir. Buna göre Abdülkadir-i Geylânî, gecenin ilk bölümünü namaz kılarak geçirmekte ve sonrasında zikir ile meşgul olmaktadır. Böylece gecenin üçte birlik bu bölümü tamamlanmaktadır. İkinci üçte birlik kısmında ise Geylânî, öncelikle namaza durmakta, uzun uzun secdeler yaptıktan sonra kıbleye dönük bir vaziyette oturarak murâkabeye başlamaktadır. Sonrasında ise tan yerinin ağarmasına yakın bir vakitte dua etmektedir.[29]

Öte yandan müridlerinden Ömer el-Bezzâz (ö. 608/1212), Geylânî ile birlikte girdiği halvette yaşadığı bir hâdiseyi şöyle anlatmaktadır: "Bir gün halvette şeyhin önünde oturuyordum. Bana, 'Bir kedi düşmesine karşı arkamı koru!' dedi. İçimden 'Tavanda herhangi bir boşluk yok ki, kedi buraya nereden gelecek?' diye geçiriyordum ki o esnada sırtıma bir kedi düştü. (Şeyhim) eli ile göğsüme vurdu. Sanki kalbimden güneş ışığı gibi bir nur parladı. Hakkı buldum. O günden beri bu nur ziyadeleşti."[30]

Abdülkadir-i Geylânî'nin bazen birkaç halveti peş pe-

29 Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, s. 191; Tadifî, *Kalâidü'l-cevâhir*, s. 96; Mehmed Rif'at Efendi, "Nefhatü'r-riyâzi'l-âliye", s. 639.

30 Tadifî, *Kalâidü'l-cevâhir*, s. 88; Mehmed Rif'at Efendi, "Nefhatü'r-riyâzi'l-âliye", s. 641.

şe çıkarttığı da rivayet edilmektedir. Nitekim hizmetiyle ilgilenen müridlerinden Ebü'r-Rıdâ, Geylânî'nin üç halvet çıkarttığını belirtmekte, üçüncü halvetin sonunda Geylânî'ye halvette ne gördüğünü sorduğunu, onun da bir şiirle cevap verdiğini söylemektedir. Şiirin tercümesi şu şekildedir: "Örtünün karanlıklarından Mahbûb bana tecelli etti. Öyle şeyler müşahede ettim ki anlatılmaz. Onun vechinin nurundan kâinât aydınlandı. Heybetinden dolayı ölmekten korktum. Onun şanını yüceltmek için içimden nida ettim. İtabına uğramaktan korktuğum için onu görmeyi talep etmedim. Ancak ölü kalplerin dirilmesi için yalvardım. Bana merhamet etti, bütün murat ve isteklerin yerine getirileceğini bildirdi." Bunu duyunca kendinden geçen Ebü'r-Rıdâ, bir müddet sonra tekrar kendine geldiğinde Geylânî ona şunları söylemiştir: "Eğer izin verilseydi daha nice acayip şeylerden bahsederdim. Lakin dil konuşmaktan, kalp ise işaretten alıkonmuştur."[31]

Geylânî yalnızca kendisi halvete girmemiş, müridlerini de halvete alarak onları özel bir eğitime tabi tutmuştur. Öyle ki Geylânî kendisine tasavvuf yoluna girmek üzere gelen gençleri de sıkı bir halvet, riyâzet ve mücâhede sürecinden geçirmiştir. Bu durum kaynaklarda yer alan meşhur bir menkıbede açıkça görülmektedir. Menkıbeye göre bir kadın Abdülkadir-i Geylânî'ye muhabbeti olan evladını getirip tasavvufî terbiye alması için ona teslim eder. Geylânî, genci müridliğine kabul etmesinin ardından, hemen tasavvufî terbiyeye başlatır. Bir müddet sonra oğlunu görmeye gelen kadın, onu halvethânesinde uykusuz, açlıktan zayıflamış ve beti benzi solmuş bir vaziyette bulur. Önündeki yiyeceğin de sadece arpa olduğunu görür. Bu manzara karşısında şaşkın bir vaziyette şeyhin yanına girdiğinde ise önünde üzerinde tavuk kemikleri bulunan

31 Tadifî, *Kalâidü'l-cevâhir*, s. 72.

bir tabak görünce şaşkınlığı daha da artar ve şeyh efendiye: "Efendim, sen tavukla besleniyorsun, bizim çocuk ise arpa ekmeğine talim ediyor!?" diyerek şaşkınlığını ifade eder. Bunun üzerine Geylânî, "Çürümüş kemikleri dirilten Allah'ın adıyla, kalk!" der. Kemikler bir anda canlanarak tavuk haline gelir ve "Senin oğlun da bu seviyeye geldiğinde yiyecektir." der.[32]

Menkıbenin yaşanmışlığını tesbit etmek pek mümkün gözükmese de Geylânî'nin bir kerameti anlatılırken konunun halvet ve riyâzet çerçevesinde dönüyor olması, Geylânî'nin eğitim sisteminde halvetin önemli bir yeri olduğunu göstermektedir.

Geylânî'nin kendisine tasavvuf yolunda bir şeyler öğrenmek için gelen kimseleri halvet vasıtasıyla eğittiğine dair diğer bir örnek de, Şeyh Ebû Medyen el-Mağribî'nin (594/1198) müridlerinden Ebû Muhammed Salih b. Vircân'ın başından geçen hâdisedir. Rivayete göre Ebû Medyen, Ebû Muhammed Salih'e Bağdat'a giderek Geylânî'nin hizmetine girmesini ve orada fakr eğitimi almasını tavsiye eder. Bunun üzerine Bağdat'ta Geylânî'ye intisab eden Ebû Muhammed Salih, Geylânî'nin kendisini yüz yirmi[33] günlük bir halvet sürecine tabi tuttuğunu belirtir. Geylânî, halvetin bitiminde onun hücresine girer, kıble yönünü işaret ederek "Ey Salih, şu tarafa bak! Ne görüyorsun?" der. Ebû Muhammed Salih, Kâbe'yi gördüğünü söyleyince bu sefer batı yönünü işaret ederek "Ne görüyorsun?" diye sorar, o da "Şeyhim Ebû Medyen'i görüyorum." cevabını verir. Geylânî, "Kâbe yönüne mi, yoksa şeyhinin bulunduğu yöne mi gitmek istiyorsun?" diye sorunca, şeyhinin bulunduğu yönü ister. Bunun üzerine Geylânî "Bir adımla mı, yoksa geldiğin gibi mi gitmeyi is-

[32] Şatannûfî, *Behcetü'l-esrâr*, s. 65.
[33] Tadifî yirmi günlük bir süre olarak almıştır. Bkz. Tadifî, *Kalâidü'l-cevâhir*, s. 88.

tersin?" diye sorunca geldiği gibi gitmeyi istediğini belirtir. Bunun üzerine, "Ey Salih, fakra ulaşmak istersen, fakra ancak onun basamaklarını çıkarak ulaşabilirsin. Onun basamağı tevhiddir. Tevhidin özü ise sır gözü ile Allah'tan gayrı arzu edilen her şeyden geçmektir." Geylânî'nin bu açıklamalarından sonra Ebû Muhammed Salih, "Efendim, bundan bana da vermez misiniz?" deyince Geylânî onun gözünün içerisine bakmış. Öyle ki Ebû Muhammed Salih, "Bana öyle bir bakışla baktı ki sanki irademin kalbimden gündüzün ışıklarıyla gecenin karanlığının ayrılıp gittiği gibi yok olduğunu gördüm. O günden beri bu bakışın tesiri altındayım." sözleriyle yaşadıklarını anlatır.[34]

Günümüze kadar dilden dile anlatılan bu gibi hatıraların yanında, Geylânî'nin müridlerini halvetlerle eğittiğine dair bazı rivayetler de bulunmaktadır. Örneğin Geylânî'nin halifeleri arasında sayılan Ebû Amr Osman es-Sarîfinî, şeyhinin kendisini uzun yıllar halvete aldığından bahsetmektedir.[35]

Öte yandan Geylânî'den aldıkları izin ve onun yönlendirmeleri doğrultusunda, kendi hücrelerinde halvete giren bazı müridlerin, halvet esnasında yaşadıkları tecrübeleri şeyhlerine arz ettikleri de görülmektedir. Nitekim kaynakların belirttiğine göre Geylânî'nin halifelerinden Ebû Hafs Ömer el-Kîmâtî, halvetteki bir müşahedesini Geylânî'ye aktardığını şöylece anlatmaktadır: "Bir gece halvetimde idim. Ansızın duvar yarıldı. Çirkin sûretli bir şahıs zuhur etti. 'Sen kimsin?' dediğimde 'İblisim, sana bir iyilik etmeğe geldim' dedi. 'Nedir edeceğin iyilik?' dedim. 'Celse-i murâkabeyi sana ta'lîm edeyim. Uylukların üzerine oturup uyluklarını karnına yapıştır' dedi. Sabah oldu. Şeyhimin huzuruna vardım. Daha ağzımı açmadan Hazret-i

34 Şatannûfî, *Behcetü'l-esrâr*, s. 52; Tadifî, *Kalâidü'l-cevâhir*, s. 88.
35 Mehmed Rif'at Efendi, "Nefhatü'r-riyâzi'l-âliye", s. 654. Çakır, "Mehmet Rif'at Efendi", s. 215.

Şeyh şöyle buyurdu: 'Ey Ebâ Ömer, gerçek söyledi, ancak o yalancıdır. Bundan sonra ondan hiçbir sözü kabul etmeyesin.'"[36]

1.3. Halvet Usulü ve Âdâbı

Abdülkadir-i Geylânî'nin büyük önem atfettiği halvet uygulaması Kadiriyye tasavvuf geleneğinde asırlarca devam etmiş, zaman geçtikçe muhtelif şeyhlerin tasarruflarıyla daha sistemli bir hal almıştır. Bununla birlikte Kadiriyye'nin zaman içerisinde çeşitli kol ve şubelerle dünyanın dört bir yanına yayılması dolayısıyla çeşitli kültür ve tarikatlarla etkileşim olmuş, şeyhlerin zaman ve mekânın ihtiyaçlarına uygun olarak gerçekleştirdikleri tasarruflarla halvet uygulamalarında çeşitlilik ortaya çıkmıştır. Ne var ki Kadiriyye'nin elimize ulaşan kaynakları, bu farklı uygulamaları yansıtmada yetersiz kalmaktadır. Bunda halvetin teoriye değil uygulamaya dayalı olması dolayısıyla, herkes için geçerli olan genel kurallarının yanında müridin istidadına göre mürşidin tasarrufuyla kişiye özel bazı uygulamaların yapılmış olmasının etkisi büyüktür.

Kadiriyye literatürü tarandığında, halvetle ilgili en erken kaynağın yine Abdülkadir-i Geylânî'nin günümüze ulaşan eserleri olduğu görülmektedir. Bunlardan özellikle *Sırru'l-esrâr*'da halvete giren yahut uzlet halinde yaşamayı tercih eden kimselerin günlük olarak yapması gereken ibadetler ve evrada dair bir bölüme rastlanmaktadır. Fakat bu eserin Geylânî'ye aidiyeti konusunda önemli şüpheler bulunmaktadır.[37] Üstelik söz konusu kaynaktaki halvet kurallarının sonraki dönemde yazılan Kadiriyye kaynakları ile çelişkili olduğu hemen fark edilmektedir. Bunun dışında Geylânî'nin diğer eserlerinde halvet ve uzle-

36 Çakır, "Mehmet Rif'at Efendi", s. 218.
37 Bkz. Tosun, "İbn Arabî Öncesi Tasavvufta Halvet ve Uzlet", 119, 120.

te dair satır aralarında geçen bilgileri tesbit etmek mümkündür.

Geylânî'nin eserleri haricinde, halvet usulüne dair kapsamlı malumat veren en önemli eserin İsmâîl b. es-Seyyid Muhammed Sâîd Kadirî'ye ait olan *el-Füyûzâtu'r-Rabbâniyye fi'l-meâsiri'l-Kadiriyye* olduğu anlaşılmaktadır. Bu eserde halvete giriş şartları, halvette niyet, uyku, halvette ne kadar gıda alınabileceği, halvetten dışarı çıkmak, oturuş şekli ve ibadetlere dair malumat bulmak mümkündür. Bunun dışında Kadiriyye'nin özellikle Anadolu'da yayılmasına vesile olan Eşrefoğlu Rûmî'nin *Müzekki'n-nüfûs* adlı eseri, halvet usulüne dair en kapsamlı bilginin yer aldığı kaynaktır. Burada halvete giriş esnasında yapılacaklar, halvetin şartları, çilehânenin özellikleri, halvette abdest ve namaz konuları, yiyecekler, halvette zikir ve râbıta gibi konular üzerinde durulmaktadır.

Mehmed Rif'at Efendi'nin (ö. 1264/1848) Kadirîliğin tarihine dair telif etmiş olduğu *Nefhatü'rriyâzi'l-âliye fî beyân-i tarîkati'l-Kadiriyye* adlı eseri de halvet usulüne dair önemli bir kaynaktır. Burada da halvet hücresinin özellikleri, halvette ibadet ve halvetteki müşahedelere dair bilgiler yer almaktadır.

Yukarıdaki kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla, Kadiriyye'de halvetin uygulanması belirli ilke ve şartları olan sistemli bir uygulamadır. Buna göre Kadiriyye'de halvet şeyhin izni ve rehberliği ile başlamaktadır.[38] Halvete girişte her şeyden önce şeyhin müsaadesi önem arz eden bir konudur. Zira sûfîlere göre, şeyhin izni olmaksızın halvete girilmesi durumunda şeytan müride musallat olmakta ve onu birtakım hayal, vesvese ve bozuk düşün-

[38] Mehmed Rif'at Efendi, "Nefhatü'r-riyâzi'l-âliye", s. 538.

celerle etkisi altında bırakarak doğru yoldan saptırmaktadır. Bundan dolayı şeyhsiz halvet yasaklanmıştır.[39]

Kadirî kaynaklarında halvete girilecek çilehânenin özellikleri de ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Öncelikle halvete girilecek mekân, ancak bir kişinin ibadet edebileceği kadar dar olmalıdır. Halvet hücresinin yüksekliği, ayakta durulduğunda tavana bir karıştan az bir mesafe kalacak kadar alçak olmalıdır. Hücre, ışık girmeyecek şekilde karanlık, yel esmeyecek şekilde korunaklı olmalıdır. Öyle ki burada kuşgözü kadar dahi delik bulunmamalıdır.[40] Hücrenin girişi en azından perde ile kapalı olmalıdır. Huşûnun bozulmaması için mümkün olduğunca tenha bir yerde olmalıdır.[41] Bu mümkün olmuyorsa, dışarıdan gelecek sesi engellemek için kulaklar tıkanmalıdır.[42]

Halvete girişte niyet büyük önem arz etmektedir. Sâlik halvete girerken, her türlü dünyevî arzu ve isteği bir kenara bırakıp, yalnızca Allah'ın razısını kazanmayı düşünmelidir. Halvete mümkün mertebe tek kişilik hücrelerde girilmelidir. Böylece sâlik, yalnız kalınacağı için daha ihlâslı bir ibadet yapma imkânı bulacaktır. Halvete girerken, "Allah'ım mâsivâyı geride bırakıp sana yönelerek, yalnızca senin yüce rızanı umarak, fazlın, feyiz ve cömertliğinle halvete niyet ettim. Yâ ekrame'l-ekramîn…" diyerek niyet edilir.[43] Böylece sâlik dünyevî her türlü düşünceyi terk etme şuuruyla halvete girer.[44] Sâlik, halvet hücresine girerken, kendisini dünyadan hiçbir beklentisi kalmamış bir ölü gibi düşünür. Halvethâne de onun için artık bir kabir

[39] Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 338; Abdullah Eşrefoğlu Rûmî, *Tarikatnâme*, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, OE_Yz_0389, vr. 15a.

[40] Mehmed Rif'at Efendi, "Nefhatü'r-riyâzi'l-âliye", s. 537.

[41] Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 338.

[42] Kadirî, *el-Füyûzâtu'r-Rabbâniyye*, s. 86.

[43] Kadirî, *el-Füyûzâtu'r-Rabbâniyye*, s. 85.

[44] Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdülkadir-i Geylânî, *Fütûhu'l-gayb* (Kahire: Matbaatu Mustafa el-Babi el-Halebi ve Evladuhu, 1973), s.170.

mesabesindedir. Buradan çıkış ise ancak Allah'ın izni ile mümkün olacaktır.[45]

Halvet hücresine girmeden önce müridin yapacağı işlerden birisi de üzerinde kul hakkı kalmaması için başta en yakınlarından başlamak üzere helâllik almaktır. Sâlik özellikle kavgalı olduğu veya gönlünü kırdığını düşündüğü kimselerden helâllik istemelidir.[46] Sonrasında her ibadette olduğu gibi tevbe ederek halvete girilmelidir.[47]

Sâlik halvete girerken abdest tazeler. İmkânı varsa gusletmek daha makbuldür. Zira halvette geçirilen her vakit abdestli durmak esastır. Abdest alma imkânı bulunmayan zamanlarda teyemmüm etmek tavsiye edilmektedir. Abdestli bir şekilde hücresine giren mürid, iki rekât şükür namazı kılar. Sonrasında başta Hz. Peygamber (sas) olmak üzere cümle enbiyâ ve evliyanın ve özellikle tarikat pirinin ruhlarından istimdâd edip, kendisini ve tüm müslümanları emniyette kılması için Allah Teâlâ'ya dua ve niyazda bulunur. Eûzü-besmele çekildikten sonra kıbleye karşı oturup, (وَقُل رَّبِّ أَنزِلْنِى مُنزَلًا مُّبَارَكًا وَأَنتَ خَيْرُ الْمُنزِلِينَ) "*Ve de ki: 'Ey Rabbim! Beni bereketli bir yere yerleştir. Sen, konuk edenlerin en hayırlısısın.'*"[48] âyetini okur. Sonra kalkıp tekrar iki rekât namaz kılar, kıbleye karşı oturur, başta Rasûlüllah (sas) olmak üzere tüm meşâyih-i kirâmdan istimdâd eder.[49] Daha sonra gözlerini yumar, şeyhini hayaline getirir ve ihlâs ile *lâ ilâhe illallah* zikrine başlar. *Lâ ilâhe* dediğinde belinden yukarısı ile sağ tarafına, *illallah* dediğinde ise sol tarafına yönelerek darb eder. Aynı zamanda *lâ ilâhe* dediğinde gönlü ile de *lâ ma'bude*, *lâ maksûde* yahut da *lâ murâde* der. Sağ yanına yönelirken

[45] Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 339.
[46] Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 338.
[47] Eşrefoğlu Rûmî'ye göre tüm ibadetlerin başında tevbe gereklidir. Bkz. Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 278.
[48] el-Mü'minûn 23/29.
[49] Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 338.

tüm havâtırı zihninden atar, sol yanına yönelirken ise Hak Teâlâ'yı isbât eder.[50]

Sâlik halvet esnasında dilini ve gönlünü susturmalıdır. Dili ile hiçbir dünyalık konuşmamalı, gönlüyle de hiçbir yaratılmışı düşünmemelidir.[51] Halvetteki kişinin, hizmeti ile ilgilenen kimselerle konuşması gerektiğinde dahi işaretle anlatması yahut yazmak suretiyle meramını anlatması usuldendir. Bu şekilde iletişim kurmak mümkün olmuyorsa, ancak ihtiyaç nisbetinde konuşulmalı, hatta fazla kelime kullanmamaya bile gayret gösterilmelidir. Nitekim kullanılan her fazla kelime gönlün kararmasına sebep olacaktır.[52]

Halvette gündüzler oruçlu geçirilir.[53] İftar ve sahurlarda ise yiyecekler gün be gün azaltılır. Eşrefoğlu Rûmî'ye göre halvette kaç günde bir ve ne miktarda yemek yenileceği halvete girecek kişinin mizacına göre ayarlanmaktadır. Bu bakımdan mürşidin halvete girecek müridlerinin tabiatlarını bilmesi önemlidir. Zira mürşid-i kâmiller, müridlerini uygun gördükleri süre ve şartlar altında halvete almaktadırlar. Müridin üzerine düşen ise şeyhe tam anlamıyla teslim olup onun kendisi ile ilgili takdirine rıza göstermektir.[54]

Kişinin durumuna göre değişmekle birlikte bazı kaynaklarda yiyeceklerin hangi ölçülerde ve ne miktarda alınabileceği ve nasıl günden güne azaltılacağına dair bazı bilgilere rastlanmaktadır. Örneğin Kadirî'ye göre, iftarlarda yiyecekler tedrici olarak azaltılır. Erbaînin birinci gününde yenilen gıdalar, mutat olanın dörtte birine düşürülür. Geriye kalan kısım ise sahura bırakılır. İlk on gün böyle devam eder. İkinci on günün ilk yedi gününde, dört-

50 Mehmed Rif'at Efendi, "Nefhatü'r-riyâzi'l-âliye", s. 538.
51 Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 339.
52 Kadirî, *el-Füyûzâtu'r-Rabbâniyye*, s. 86.
53 Abdülkadir-i Geylânî, *Sırru'l-esrâr*, s. 51.
54 Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 341.

te birlik yemeği her gün eksiltmek suretiyle tüketir. İkinci onun son üç gününde sadece su ile iftar eder. Kırk günü böyle geçirip halvetten çıktıktan sonra, hemen normal öğününe dönmez, tedrici olarak yemeğini arttırır.[55] Mehmet Rif'at Efendi'ye göre ise halvette esas olan yiyecek yirmi dört saatte bir çorba ve arpa ekmeğidir. Otuz günden sonra buna bir de badem yağıyla pirinçli bulamaç eklenmektedir. [56] Yine halvette mümkün olduğunca az miktarda su içilmesi tavsiye edilmektedir. Nitekim fazla su içmek de uyku getirecektir.[57]

Halvette oturuş, kıbleye yönelerek bağdaş kurmak suretiyle yapılır. Oturma esnasında uykunun gelmesini önlemek için hiçbir şeye dayanılmaz.[58] Geceleri uyanık kalmak esas olup gece uyumaya izin verilmez, yalnızca anlamı düşünülerek zikirle meşgul olunur. Bu esnada hatırına zikirden başka bir şey gelirse, derhal çektiği zikrin mânasını düşünür. Zira zikrin mânası başka şeylerin düşünülmesini önler. Şayet uyku basar da uyuyakalırsa, uyanır uyanmaz hemen abdest alır, iki rekât namaz kılar ve tekrar zikretmeye başlar. Uykuyu dağıtmak için ayakta durma, yürüme, abdesti tazeleme gibi önlemler alır. Ancak sabah namazı ile işrak namazını kıldıktan sonra uykuya izin vardır. Uyanınca da yine abdest alınır ve kılınan iki rekât namazın ardından zikre devam edilir.[59]

Halvet hücresinden dışarı ancak abdest almak ve cemaate katılmak gibi zaruri ihtiyaçlar için çıkılır. Abdest almak için dışarı çıkıldığında, dışarı ile irtibatın kesilmesi için başın örtülmesi adaptandır.[60]

55 Kadirî, *el-Füyûzâtu'r-Rabbâniyye*, s. 85.
56 Mehmed Rif'at Efendi, "Nefhatü'r-riyâzi'l-âliye", s. 538.
57 Kadirî, *el-Füyûzâtu'r-Rabbâniyye*, s. 86.
58 Kadirî, *el-Füyûzâtu'r-Rabbâniyye*, s. 86.
59 Kadirî, *el-Füyûzâtu'r-Rabbâniyye*, s. 85; Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 337.
60 Kadirî, *el-Füyûzâtu'r-Rabbâniyye*, s. 86.

Eşrefoğlu Rûmî'ye göre, halvetten ancak cuma ve bayram namazları için çıkılabilir. Bu namazlar eda edilirken de namaz öncesi ve sonrasında oyalanmadan hızlı bir şekilde gidip gelinmeli, sünnet namazlar harici nafile namazlar için beklenmemeli, tesbih ve dua için camide de olsa fazla oturulmamalıdır.[61] Aynı şekilde Mehmed Rif 'at Efendi de cuma namazı haricinde çok zaruri bir mesele olmadıkça çarşıya çıkılmaması gerektiğini vurgulamaktadır.[62] Ne var ki Abdülkadir-i Geylânî, halvetteki kimsenin namazları vaktinde ve mescitte sünnetine, usulüne ve erkânına riayet ederek kılması gerektiğini vurgulamıştır. Geylânî'nin vurgusu kırk günlük halvetten ziyade, genel anlamda uzlet hayatı yaşayanlar için söz konusu olmalıdır. Aynı durum halvette nafile namazların kılınıp kılınmayacağı meselesinde de gündeme gelmektedir.

Eşrefoğlu Rûmî'ye göre, halvette yalnızca farz ve sünnet namazlar kılınır. Bunun haricinde nafile namaz ile meşgul olunmaz. Zira zikrullah ile meşgul olmak nafile namazdan daha faziletlidir. Çünkü namaz insanı zâhirî kötülüklerden alıkoyar. Zikrullah ise kişiyi bâtınî düşmanlara karşı da korur. Halvette de zâhir kötülüklerden ziyade, bâtınî anlamda kişiyi tehdit eden unsurların musallat olması söz konusudur. Dolayısıyla halvette kişinin gönlünü muhafaza etmesi ancak zikrullah ile mümkün olabilir. Eşrefoğlu'na göre Kur'ân'da yer alan (إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ) *"Namaz, çirkin işlerden ve kötülüklerden alıkoyar."* ifadesinin ardından (وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ) *"Allah'ı zikretmek en büyük ibadettir."*[63] buyurulması da buna işaret etmektedir.[64]

Eşrefoğlu Rûmî'nin naklettiğine göre Şeyh Sâfî'ye (ö.

[61] Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 337.
[62] Mehmed Rif'at Efendi, "Nefhatü'r-riyâzi'l-âliye", s. 537.
[63] Ankebût, 29/45.
[64] Bkz. Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 340.

735/1334) "Sen zikrullah etmek namazdan efdaldir dersin. Halvette oturan dervişlerini nafile namazdan men edersin. Namaz, ekber-i erkân-ı İslâm iken, zikrullahı çok ettirirsin ve namazı az kıldırırsın." diye itiraz edildiğinde şöyle cevap vermiştir:

"Zikrullah etmek şunun için ekber ve efdaldir ki; namazdan fahşâ-i zâhireden ve münker-i zâhireden men eder. Kişiye şol delil ile kim bir kimse namaza dursa ol kimseden fahşâ-i zâhire ve münker-i zâhire gelmez ve zâhir hôd nazargâhı halktır. Lakin namaz fahşâ-i bâtıneden ve münker-i bâtıneden nehy etmez. Şundan ötürü kim vakt ola bir kişi namazda ola ama gönlü fahşâ-i bâtınîye meşgul ola bâtınî hôd nazargâhı Hak'tır. Allah'ı zikretmek bâtını sâfî kılar, fahşâ-i münker-i bâtından ve nazargâhı Hakk'ı fahşâ-i münkerden pâk eder. Bizim hôd maksudumuz gönül âyinesin bildirmektir kim iki cihanın hakîkatı onda görüne. Pes namazdan zikir onun için efdaldir. 'Allah'ı zikretmek en büyük ibadettir.' âyeti buna işarettir."[65]

Aynı şekilde Mehmed Rif'at Efendi de halvette iken beş vakit namaz haricinde namaz kılmanın gerekli olmadığını vurgulamaktadır.[66] Ne var ki Abdülkadir-i Geylânî halvetteki müridlerinin kılacakları namazları ayrıntısı ile anlatmaktadır. Buna göre "*Gecenin bir kısmında uyanarak, sana mahsus bir nafile olmak üzere namaz kıl.*"[67] âyetine uygun olarak on iki rekât teheccüd kılınmalıdır.[68] Güneş doğduktan sonra, sırasıyla iki rekât işrak namazı, Muavvizeteyn'i okumak suretiyle iki rekât istiâze namazı ve iki rekât istihâre namazı kılınır. İstihâre namazının her rekâtında Fâtiha'nın ardından Âyetelkürsî, ikinci rekâtta

[65] Ankebût, 29/45.
[66] Mehmed Rif'at Efendi, "Nefhatü'r-riyâzi'l-âliye", s. 537.
[67] İsrâ 17/79.
[68] Abdülkadir-i Geylânî, *Sırru'l-esrâr*, s. 51.

buna ilaveten yedi defa İhlâs suresi okunur. Sonrasında altı rekât duha namazı kılınır. Bunun yanında üzerine necaset sıçramış olması ihtimaline karşı kefaret olması ve kabir azabından kurtarması için iki rekât daha namaz kılınmalıdır. Zira Peygamber Efendimiz "*İdrardan sakının. Çünkü kabir azabının çoğu üzerine idrar sıçramasından kaynaklanır.*"[69] buyurarak idrara karşı mü'minleri uyarmaktadır. Bu namazın her rekâtında, Fâtiha'dan sonra yedi adet Kevser sûresi okunmalıdır.[70] Yine kılınacak namazların arasında, dört rekât tesbih namazı da yer almaktadır. Bu namaz imkân nisbetinde her gün gece ve gündüz kılınır. Bu mümkün olmazsa her cuma, bu da mümkün olmazsa ayda bir kere, bu da olmazsa en azında ömürde bir defa kılınmalıdır.[71]

Benzer bir durum da Kur'ân okumak hususunda karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Abdülkadir-i Geylânî, halvetteki kimsenin günlük iki yüz âyet kadar Kur'ân okumasını tavsiye etmektedir.[72] Eşrefoğlu Rûmî'ye göre ise Kur'ân yalnızca namazda iken okunur. Bunun haricinde Kur'ân okunmaz. Namaz esnasında da okunan Kur'ân'ın mânası ile meşgul olunmaz.[73] Bu ihtilafta da yine Geylânî'in halvetten kastının genel anlamda inzivâ hayatı yaşayan kimselerin halveti olması muhtemeldir. Tabii burada zamanla halvet usulünün değişmiş olduğu da düşünülebilir.

Halvet esnasında vaktin büyük bir bölümü zikirle geçmektedir. Kaynaklarda ifade edildiğine göre mürid halvette olduğu sürece dilini ve gönlünü sürekli Allah'ın zikri ile meşgul etmeli ve Allah'ın daima yanında olduğunu düşünmelidir.[74] Zira Allah Teâlâ bir hadis-i kudsîde şöy-

69 İbn Mâce, Taharet, 26, no. 348; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 327, no. 8313.
70 Abdülkadir-i Geylânî, *Sırru'l-esrâr*, s. 51.
71 Abdülkadir-i Geylânî, *Sırru'l-esrâr*, s. 52.
72 Abdülkadir-i Geylânî, *Sırru'l-esrâr*, s. 52.
73 Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 340.
74 Abdülkadir-i Geylânî, *Sırru'l-esrâr*, s. 52; Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 339.

le buyurmaktadır: (أَنَا جَلِيسُ مَنْ ذَكَرَنِى) *"Ben, beni zikredenle birlikte otururum."*[75] Böylece mürid Allah Teâlâ'nın her zaman onun yanında olduğu şuuruyla, edeb üzere hareket ederek ayaklarını uzatmaz, saygısız bir şekilde yatıp uzanmaktan sakınır. Mürid halvette yalnızca zikirle meşgul olur. Zira zikir nafile namazdan daha faziletlidir.[76] Eşrefoğlu Rûmî'ye göre halvet esnasında el ile tesbih çekilmez, *lâ ilâhe illallah* zikri yapılırken dil kımıldatılmaz.[77] Abdülkadir-i Geylânî, halvet esnasında yüz defa İhlâs okunması, yüz salevât getirilmesi ve istiğfâr edilmesi gerektiğini özellikle vurgulamaktadır.[78]

Zikir esnasında herhangi bir nesneye takılıp kişiyi oyalamaması için gözler yumulur.[79] Buna mukabil basiret gözüyle şeyhin suretine teveccüh edilir. Şeyhin sureti hayal edilerek daima hatırda tutulur. Böylece şeyhin gönlünden müridin gönlüne bir feyiz akışı olacak, şeyhin hali müride sirayet edecektir.[80]

Eşrefoğlu'na göre müridin kendisine feyz-i ilâhîden vâridât, mükâşefât, envâr, levâmi', levâyih, tecelliyât ve nefsin sıfatlarından her ne zâhir olursa şeyhine bildirmesi, ona göre hareket etmesi icab etmektedir. Bunların şeyhten başkasına anlatılması ise uygun görülmemektedir.

75 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, I, 108, no. 1224, VII, s.1273, no. 34287. Bu hadis Ka'bü'l-Ahbâr'dan maktu bir şeklide rivâyet edilmektedir. (قَالَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ: أَىْ رَبِّ، أَقَرِيبٌ أَنْتَ فَأُنَاجِيكَ، أَمْ بَعِيدٌ فَأُنَادِيكَ؟ قَالَ: يَا مُوسَى، أَنَا جَلِيسُ مَنْ ذَكَرَنِى) Rivâyet göre Hz. Musa'nın *"Ey Rabbim! Yakın mısın, kısık sesle mi konuşayım? Uzakta mısın, yüksek sesle mi sesleneyim?"* suali üzerine Allahu Teâlâ *"Ey Musa! Ben beni zikredenle birlikte otururum."* buyurmuştur. Ayrıca bkz. Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, II, 171, no. 670; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, V, 42.

76 Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 339.

77 Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 340.

78 Abdülkadir-i Geylânî, *Sırru'l-esrâr*, s. 52.

79 Kadirî, *el-Füyûzâtu'r-Rabbâniyye*, s. 86.

80 Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 339.

Öte yandan halvet esnasında şeyhin suretini teveccüh etmek de gerekir. Zira şeytan tıpkı Hz. Peygamber'de olduğu gibi şeyhin suretine de bürünemez.[81]

Halvette amaç yalnızca Allah'ın rızasını kazanmak olmalıdır. Ayrıca Allah'ın, eşi ve benzerinin bulunmadığını daima hatırında tutmalıdır. Halvette kendisine bir suret tecelli edip "Ben Allah'ım." diyecek olursa ona cevaben "Sübhanallah! Allahı tenzih ederim, sen Allah ile varsın!" demelidir. Eğer bu imtihan içinse derhal yok olup gidecektir. Ortadan kaybolmayıp aynen kalıyorsa bunun ilâhî tecellî olduğu anlaşılır.[82]

Karanlık ortamdaki halvet esnasında bazen karanlığın içerisinde beyaz nur, bazen bir yıldıza benzer bir ışık gözükür. Bazen karanlık içerisinde levâmi' ve levâyih misali görünür. Bazen galebe gelir ve kendinden geçer. Ardından cümle karanlık dağılır ve sarıya döner. Sonra tekrar karanlık ve nihayetinde ay aydınlığı gibi olur. Sonrasında ise nûr-i Hak gönle tecelli eder ve marifet hâsıl olur.[83] Halvette şahit olunan bu gibi sırların açığa vurulmaktan sakınılması önemle vurgulanan bir husustur.[84]

2. YESEVİYYE

Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî'ye (ö. 562/1166) nisbetle Yeseviyye olarak anılan bu ekol, Orta Asya'da yayılmış bir Türk tarikatıdır.[85] Ahmed Yesevî'nin, Yûsuf el-Hemedânî'ye (ö. 535/1140) intisab etmesi ve ondan hilâfet alması dolayısıyla, Hemedânî'nin diğer bir halifesi olan Abdülhâlik Gucdüvânî'nin (ö. 575/1179) öncülü-

81 Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 339, 349.
82 Kadirî, *el-Füyûzâtu'r-Rabbâniyye*, s. 86.
83 Mehmed Rif'at Efendi, "Nefhatü'r-riyâzi'l-âliye", s. 538.
84 Kadirî, *el-Füyûzâtu'r-Rabbâniyye*, s. 86.
85 Necdet Tosun, "Yeseviyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XLIII, 487; Mustafa Aşkar, "Ahmed Yesevî ve Tasavvuf Anlayışı", *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet Dini - İlmi - Edebi Dergi]*, XXIX/4 (1993): 49.

ğünü ettiği Hâcegân silsilesi ile doğrudan irtibatı bulunmaktadır. Ne var ki Gucdüvânî, cehrî zikir ve halvet gibi uygulamalara karşı mesafeli durulurken Ahmed Yesevî, bunları tarikatın ayırt edici vasfı haline getirmiştir. Özellikle Türklere İslâm'ı sevdirmek gayesiyle hareket eden Ahmed Yesevî, Seyhun nehrinin ötesinde Taşkent ve Siriderya gibi bölgelerde yaşayan göçebe Türkler arasında elde ettiği nüfuz ile Yesevîliğin Türkler arasında yayılmasını sağlamıştır. Bunun yanında Rus Tatarlar ve Sibiryalıların müslüman olması da yine Yesevî dervişlerin faaliyetleri sonucunda gerçekleşmiştir.[86]

Tasavvufî eğitimde sesli zikir, riyâzet ve mücâhedeye önem veren Yeseviyye'de, halvetin de ayrı bir yeri vardır. Tarikatın pîri Ahmed Yesevî'nin muhtelif zamanlarda girdiği halvetlerin yanı sıra hayatının son yıllarını çilehânesinde geçirdiği bilinmektedir. Onun halvete gösterdiği ihtimam, halveti tarikatın temel usullerinden biri haline getirmiştir.

2.1. Ahmed Yesevî ve Halvet

Ahmed Yesevî, hayatı boyunca çeşitli zamanlarda riyâzet uygulamaları yapmıştır. *Divan-ı Hikmet*'te riyâzetinden bahseden Ahmed Yesevî bu âlemde rahatını ve uykusunu terk ettiğini, gerçek âşık olabilmek için müridlerinin de riyâzetle bellerini bükmeleri, geceleri yatmayıp gözlerinden kan gelinceye kadar ağlamalarını öğütlemekte ve ilk şeyhi Arslan Baba gibi hak dostlarından istifade etmelerini tavsiye etmektedir.[87]

Hoş gâipten yetişti, güzel sözüm teberrük;
Âşık olsan ey tâlip, riyâzette belini bük.

[86] Öngören, "Tarikat", *DİA*, XL, 101.
[87] Ayrıca bkz. Kadir Özköse, "Ahmed Yesevî'nin Fakr Anlayışı = Fakr Concept of Ahmed Yesevî", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 10/10 (2016): 17.

Geceleri uyumayıp yaş yerine kanını dök;
Arslan Babam sözlerini işitiniz teberrük[88]

Ahmed Yesevî'nin tasavvufî eğitim sisteminde halvetin önemli bir yeri vardır. Rivayete göre o kırk sûfî ile birlikte kırk günlük halvetlere girmekte ve "O şeyh ki kırk yıl halvet ile müridi terbiye etmese, o kimseye şeyhlik yaramaz." dediği nakledilmektedir.[89] Onun halvet usulünü benimsemesi esas itibariyle babasından gördüğü tasavvufî terbiye ile de yakından ilgilidir. Nitekim babası kerametleri ve menkıbeleri ile tanınan ve Hz. Ali'nin soyundan geldiği rivayet edilen Şeyh İbrahim Ata'dır.[90] Şeyh İbrahim Ata, müridlerinin tasavvufî eğitiminde halveti etkin bir şekilde kullanmaktadır. Söz gelimi müridlerinden Ebû Musa Hoca'yı on beş yıl boyunca uyguladığı halvetler neticesinde terbiye etmiştir.[91] Dolayısıyla Ahmed Yesevî halvetlere girilen bir çevrede büyüme imkânı bulmuştur.

Ne var ki Ahmed Yesevî'nin babasıyla olan birlikteliği yedi yıl kadar kısa bir müddet sürmüştür. Bu bakımdan onun ilk şeyhinin, babasından ziyade daha sonra intisab edeceği Arslan Bâb (Baba) olduğu ifade edilmektedir. Öte yandan Ahmed Yesevî'nin, babası İbrahim Ata'nın Yesi'deki halifesi Musa Hoca'nın Âişe Hoştâc adındaki kızı ile evlendiği rivayet edilmektedir.[92] Bu durum, babasının tarikatı ile irtibatının kesilmediğini göstermektedir. Bu bakımdan Ahmed Yesevî'nin yaşamış olduğu muhitteki tasavvufî yaşantının onu doğrudan veya dolaylı olarak etkilemiş olması ihtimal dâhilindedir.

88 Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Mustafa Tatcı, çev. Hayati Bice, (Ankara: Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yay., 2017), s. 86.
89 Safiyyüddin, *Neseb-nâme Tercümesi*, s. 61.
90 Kemal Eraslan, "Ahmed Yesevî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, II, 159.
91 Safiyyüddin, *Neseb-nâme Tercümesi*, s. 49.
92 Tosun, "Yeseviyye", *DİA*, XLIII, 487.

Halveti tasavvufî eğitimde merkezi bir konumda tutan Ahmed Yesevî, müridlerini toplu olarak müteaddid defalar halvete almakta ve onlara bu halvetler neticesinde icâzet vermektedir. Onun önde gelen halifelerinden Sûfî Muhammed Dânişmend, şeyhi ile birlikte kırk defa halvet çıkarttıktan sonra Otrar'a yerleşerek kırk yıl irşad faaliyetinde bulunmuştur.[93] Yine Ahmed Yesevî'nin diğer bir halifesi İmâm Mervezî de onun yanında halvetlere girerek yetişen müridleri arasındadır. Onun mürid olması menâkıb kaynaklarında detaylarıyla anlatılmaktadır.

İmâm Mervezî başlangıçta Ahmed Yesevî'ye karşı ön yargı besleyen bir ilim adamıdır. Öyle ki duyduğu dedikodular neticesinde, şeriata aykırı görüş ve davranışları olduğunu düşündüğü Ahmed Yesevî'yi imtihan etmek üzere yola çıkmıştır. Ahmed Yesevî'nin dergâhına geldiğinde işin hiç de zannettiği gibi olmadığını anlamış, ondan etkilenmiş ve müridi olmaya karar vermiştir. Beş yıl boyunca Ahmed Yesevî'nin yanında girdiği halvetler neticesinde seyrüsülûkunu tamamladıktan sonra, Yesevî'nin diğer dört halifesi ile birlikte Hârizm ve Horasan bölgelerine irşad vazifesiyle gönderilmiştir.[94]

Ahmed Yesevî'nin halifelerinden Baba Maçîn'in (Muhammed Hotenî) intisabı da kaynaklarda detaylarıyla anlatılmaktadır. Baba Maçîn Horasan erenlerinden bir velîdir. Hakkında kötü şeyler duymuş olacak ki Ahmed Yesevî'yi engellemek üzere dergâhına gelerek ona öğüt vermek istemiştir. Fakat Hakîm Ata ve Sufî Muhammed Dânişmend onu yakalayıp tekkenin direğine bağlayarak, beş yüz kamçı vurmuşlardır. Ne var ki o, bundan hiç etkilenmemektedir. Bağırıp çağırmak bir yana ses dahi çı-

93 Safiyyüddin, *Neseb-nâme Tercümesi*, s. 61; Necdet Tosun, "Yesevîliğin İlk Dönemine Âid Bir Risâle: Mir'âtü'l-Kulûb", *İLAM Araştırma Dergisi,* 2/2 (1997): 46.

94 Hazînî, *Cevâhirü'l-ebrâr*, s. 47, 48.

kartmadan hiçbir şey olmamış gibi durmaktadır. Beş yüz kamçının ardından son bir kez daha vurulduğunda, Baba Maçîn kamçı darbesini hissederek ağlamaya başlamıştır. Ağladığını gören dervişler hemen onu çözüp bulunduğu yerden indirmişlerdir. Baba Maçîn yaşadıkları karşısında pişman olup hemen tevbe ederek, Ahmed Yesevî'ye biat etmiştir. Müridlerin meraklı bakışları karşısında Ahmed Yesevî olayın hakikatini müridlerine açıklamıştır:

Baba Maçîn'in arkasında bir cin vardır. Baba Maçîn, sırtındaki cinden dolayı kamçı darbesini hissetmemektedir. Ancak cin, beş yüz kamçı darbesi alınca dayanamayıp onun sırtını terk etmiştir. Cinin ondan ayrılması ile birlikte son kamçı darbesi Baba Maçîn'e isabet etmiştir. Bu hâdiseden etkilenen Baba Maçîn, Ahmed Yesevî'ye intisab ederek Yesi'deki dergâhta erbaînler çıkartmıştır.[95] Bir rivayete göre Ahmed Yesevî ile birlikte üç halvet çıkartmıştır.[96] Bu hâdise *Divan-ı Hikmet*'te de şöyle geçmektedir:

Hikâyede bilin şöyle getirdiler
Baba Maçîn, o sultanı gönderdiler;
Horasan'da dört yüz yaşı yaşadılar;
Hem yirmi dört ağaç her gün uçtu dostlar

İşittiler baba Maçîn ol zamanda
Ahmed adlı bir şeyh çıkmış Türkistân'da
Sohbet kılmış kız ve erkek bir orada
Men' etmeye Türkistan'a geldi dostlar

[95] Hazînî, *Cevâhirü'l-ebrâr*, s. 46; Hayati Bice, *Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî* (Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yay., 2016), s. 196.

[96] Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1991), s. 35.

Geldi ise gördüler o meşayıhı
Sen şeyh misin, azdırıcı insanları
Hem o azan şaşkınım ben, bil sen bunu
Diye Hazret ona cevap verdi dostlar

Emrettiler Hakîm Hâce Süleyman'a
Hem o Sûfî Muhammed-i Dânişmend'e
Bağlanıp vurun beş yüz kamçı o nâdâna
Bir sütuna sıkı bağlayıp koydu dostlar.

Yüz kişi hem gelse, tutabilmez idi.
İki kişi tutup onu hem bağladı.
Hem o zaman beş yüz kamçı sayıp vurdu
Ne âh dedi, ne vâh dedi bilin dostlar.

Soyup onu bağlayarak koydu
Beş yüzden bir kamçıyı fazla vurdu
Bir kamçıdan çok ağlayıp feryâd kıldı
Ata Ahmed çözdürerek koydu dostlar

Hem o zaman müridleri kıldı sual
Beş yüz kamçı vurulanda yok kîl ü kâl
Bir kamçıyı vurdu ise oldu bî-hâl
Sır nedir? diye ashab o an sordu dostlar.

Ata dedi: Arkasında dev ve peri
Yerleşmişti, beş yüz kamçı ona değdi
Dev ve peri arkasından derhal göçtü
Bir kamçısı ona değdi, bilin dostlar.

Baba Maçîn o zaman dedi: Ey Ahmedâ
Gelmeseydim rüsva olup halklar ara
Ölür idim işbu halet ile ben de
Ağlayarak halini arz etti dostlar.

Ata'nın hem erliğini o zaman bildi
Riyâzeti çektirerek yol gösterdi
Ata ile üç defa halvete girdi
Murat, maksat pirden imiş bilin dostlar.

Mürşid olmadan aslâ murat bulmadılar
Hizmet kılmadan Hakk'a vâsıl olmadılar
Çok ağlayarak gece uyanık olmadılar
Çok ağlamadan Hak didarını görmez dostlar.

Yâd edelim kul Hâce Ahmed evliyayı
Müridleri Baba Maçîn, o sultanı
Kollayacak mı asi Yusuf Beyzâvî'yi
Nazm eyledim bu hikâyeyi, bilin dostlar.[97]

Ahmed Yesevî, Hz. Peygamber'in vefat ettiği altmış üç yaşına ulaştığında, tekkesinin avlusunda hazırlattığı çilehâneye yerleşir. Zira o yeryüzünde Hz. Peygamber'den fazla ikamet etmeyi hoş karşılamaz. Vefatına kadar da burada vakitlerini ibadetle geçirir.[98] *Divan-ı Hikmet*'te bu hususa dair pek çok hikmet bulunmaktadır.

Altmış üçte çağrı geldi; "Kul yere gir!,
Hem cânınım, cânânınım, cânını ver,
Hû kılıcını ele alıp nefsini kır…"
Bir ve Var'ım, Cemâlini görür müyüm?

Kul Hoca Ahmed, nefsi teptim, nefsi teptim,
Ondan sonra cânânımı arayıp buldum;

[97] Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, haz. Kemal Eraslan (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1983), s. 187-191.

[98] Hazînî, *Cevâhirü'l-ebrâr*, s. 54; Muhammed Dânişmend, "Mir'âtü'l-kulûb (Necdet Tosun'un "Yesevîliğin İlk Dönemine Âid Bir Risâle: Mir'âtü'l-Kulûb" adlı makalesi içerisinde)", *İLAM Araştırma Dergisi,* 2/2 (1997).

Ölmeden önce cân vermenin derdini çektim,
Bir ve Var'ım, cemâlini görür müyüm?

Sabâh erken, pazartesi günü yere girdim,
Mustafâ'ya mâtem tutup girdim ben işte.
Altmış üçte sünnet dedi işitip bildim,
Mustafâ'ya mâtem tutup girdim ben işte.[99]

Ahmed Yesevî'nin, çilehânesinde geçirdiği yıllarda eğitim faaliyetleri sekteye uğramamıştır. Ahmed Yesevî bu zaman zarfında toplu veya ferdî olarak yaptırdığı halvetler, zikir meclisleri ve hikmet okumaları ile müridlerle olan teşrik-i mesaisine ve onların mânevî terbiyesine devam etmiştir.[100] Ayrıca *Divan-ı Hikmet*'te yer alan pek çok hikmet de bu dönemde çilehânesinde dilinden dökülmüş ve yanında bulunan dervişler bunları kayda geçirmiştir.

Ahmed Yesevî'nin hangi tarihte çilehâneye girdiği hususu net olmamakla birlikte, on yıl kadar burada kaldığı ve yetmiş üç yaşında vefat etmiş olabileceği vurgulanmaktadır.[101] Ahmed Yesevî'nin *Fakr-nâme*'de "Yetmiş üç yıl yaşadım, kırk yıl seferde bulundum, yedi yıl hacca gittim, bin defa Kur'ân'ı hatmettim, yetmiş defa Resul-i Ekrem Hazretlerini, Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun, düşümde gördüm."[102] demesi onun en az yetmiş üç yıl yaşamış olduğunu göstermektedir. Bunun yanında Ahmed Yesevî'nin yüz yirmi yahut yüz otuz üç yaşına kadar yaşadığı, dolayısıyla altmış yılın üzerinde uzun bir müd-

99 Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 63.
100 *Divan-ı Hikmet*'in İstanbul'da bulanan bir nüshasında Ahmed Yesevî'nin bu dönemde müridlerine seyrü sülük yaptırmaya devam ettiği ifade edilmektedir. Bkz. Nadirhan Hasan, ""Divan-ı Hikmet"in İstanbuldaki Bir Nüshası Hakkında", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 2/2 (2009): 80.
101 Bice, *Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî*, s. 114.
102 Hoca Ahmed Yesevî, "Fakr-nâme", *Yesevî'nin Fakr-nâmesi*, ed. Kemal Eraslan, (Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2016), s. 42, 54.

det burada kaldığına dair rivayetler de mevcuttur. Ahmed Yesevî, çilehânesinde zikrederken, dar mekânda hareket etmesinden dolayı dizleri göğüslerine sürtündüğünden göğüslerinde izler belirmiştir. Bundan dolayı onun hakkında *ser-halka-ı sîne-rîşân* (sine yaralayanların başı) denilmiştir.[103]

Vefatından sonra da Ahmed Yesevî'nin kabri ve çilehânesi daima ziyaret edilen, toplu zikirler yapılıp ve halvetler çıkarılan bir cazibe merkezi olmuştur. Özellikle senede bir defa Zilhicce ayının onuncu gecesi toplu olarak halvete girilmektedir. 1914'lü yıllara kadar beş – altı bin kişinin bu dönemde düzenlenen merasimlere katılmak üzere Ahmed Yesevî'nin türbesini ziyaret ettiği kaynaklarda yer almaktadır.[104]

Öte yandan Yesevîlik'te "halvet" pek çok mânaları içinde barındıran bir kelimedir. Halvet kelimesinin başındaki (خ) harfi *hâlî*'den, (ل) harfi *leyl*den (و) harfi *vuslat*tan (ة) harfi *hidayet*ten alınmıştır. Halvet esnasında müridin nefsine ait şeytanî hazlardan arınarak, Hak cezbelerinden nâr ve nur zuhur etmektedir. Bunun neticesinde insan olmaktan kaynaklanan karanlıklar ve çeşitli kederler yok olmakta, bâtın tabakaları nurlanıp temizlenmektedir. Halvet neticesinde ise feyizler ortaya çıkmaktadır.[105]

2.2. Halvet Usulü ve Âdâbı

Halifesi Mevlânâ Sûfî Muhammed Danişmend'in rivayet ettiğine göre Ahmed Yesevî, tarikatın ve tarikata girmenin esaslarını şöylece sıralamaktadır:

"(İnsanda) kalb-i selim olmadıkça tarikata girmesi caiz

103 Hazînî, *Cevâhirü'l-ebrâr*, s. 54; Osmânzâde Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, çev. Mehmet Akkuş – Ali Yılmaz, (İstanbul: Kitabevi Yay., 2015), I, 373.

104 Şûrâ Mecmuasının Mart 1914 sayısında yayınlanan halvet konulu bir makaleden naklen Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 85.

105 Hazînî, *Cevâhirü'l-ebrâr*, s. 20.

olmaz. Her kim dört deryadan geçse, kalb-i selim sahibi olur. Birincisi, dünya deryası; ikincisi, halk deryası; üçüncüsü, şeytan deryası; dördüncüsü ise nefs deryasıdır. Bu deryalar için gemi gerekir, gemisiz geçilmez. Dünya deryasının gemisi zühd, yiyeceği kanaat, ilmi horlanıp küçümsenmek ve geminin demiri sabırdır. Halk deryasının gemisi ümidi kesmek ve uzlet, geminin demiri ayrılık, oturuşu halvettir (yalnızlık). Şeytan deryasının gemisi zikir, yiyeceği tesbih, demiri korku ve ümit, oturuşu mubabbettir. Nefs deryasının gemisi açlık ve susuzluk, yiyeceği aşk, demiri zevk, oturuşu şevktir. İşte bu deryalardan geçen kimse tarikat yoluna layık olup kalb-i selim elde eder. Bu deryalardan geçmeden ve yürünecek bu yolları kat etmeden (bir kişi) tarikat yoluna adım atsa, o ahmaktır. Böyle kişiye tabi olanlar da ahmaktır."[106]

Ahmed Yesevî'nin bu sözleri, halvet ve uzletin tarikatın esasları arasındaki yerini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Öte yandan Yesevîlik'te halvet, şeriat ve tarikat halveti olarak ikiye ayrılmaktadır. Şeriat halveti, tüm ayıp fiillerden, kötü söz, davranış ve günahlardan tamamıyla tevbe etmek ile gerçekleştirilir. Halvetin en önemli esası olan oruç da ancak bütün organların ve duyguların yasak, günah ve şüpheli fiillerden arınması suretiyle tutulur. Kişi ancak şeriat halvetini tam anlamıyla yerine getirdiğinde tarikat halvetine geçebilir. Şeriat halveti gerçekleşmeden tarikat halveti yerine getirilemez. Getirilmeye kalkılsa da faydalı olmayacaktır.[107]

Şeriat halvetinin ardından uygulanacak tarikat halvetinin de birtakım şartları ve usulü bulunmaktadır. Yesevîlik'te halvet, adeta coşku ve heyecanla icra edilen bir merasimdir. Halvet esnasında günlük yapılacak tören,

[106] Dânişmend, "Mir'âtü'l-kulûb", s. 72.
[107] Hazînî, *Cevâhirü'l-ebrâr*, s. 21, 22.

ibadet ve zikirler detaylarıyla belirlenmiştir. Her şeyden önce halvet toplu olarak icra edilebilmektedir. Bunun için tek kişilik hücreler yerine bazen kırk, bazen daha fazla kişinin topluca ibadet edip konaklayabileceği şekilde büyük mekânlar kullanılmaktadır.

Kaynaklarda belirtildiğine göre halvete girecek derviş, öncelikle mürşidden izin alır. Mürşidin de onayı ile halvete niyetlenen mürid, bir gün önceden oruç tutarak maddeten ve mânen halvete hazır hale gelmeye çalışır. Halvete gireceği günün arifesinde sabah namazından sonra tesbihat, tehlîlât ve kendisine verilmiş olan sair zikirler vazifelerini arttırır. Herkes yapmış olduğu zikrin ardından kıbleye döner ve saf oluşturulur. Sonrasında sekiz defa tekbir getirilerek Hak Teâlâ'dan nefis ve hevâ karşısında muzaffer olmak için yardım istenir. Aynı günün ikindi namazından sonra halvete girilecek mekânın kapı, baca ve tüm delikleri kapatılır. Böylece müride zararı dokunabilecek her türlü hava cereyanı engellenmiş olur. Ardından akşam namazına kadar tevbe, istiğfâr ve zikir ile Allah'a tazarru ve niyaz edilerek gözyaşı dökülür.[108]

Akşam ezanı ile birlikte halvete girilir. Akşam namazdan sonra yemek öncesi eller yıkanır. Hizmet ile görevlendirilmiş kişi iftar için sıcak su getirir. Yemeğe sıcak su ile başlanır. Bunun haricinde müride su verilmez. Daha sonra Ahmed Yesevî'nin kerametiyle bitmiş olduğu düşünülen kara darıdan hazırlanan halvet çorbası getirilir. Eğer kara darı bulunamazsa çorba kızıl darıdan da yapılabilir. Halvete giren herkese birer kap çorba verilir. Herkes kendi payına düşen lokmayı yemiş ve kimsenin hakkına geçilmemiş olur. Zira başkasının hakkını yemek halvetin feyiz ve bereketini ortadan kaldıracağı düşünülür. Çorbanın

[108] Hazînî, *Cevâhirü'l-ebrâr*, s. 33.

ardından harareti dindirmek için küçük bir karpuz dilimi yahut ayran ikram edilebilir.

İftarın ardından Kur'ân-ı Kerim'den Vâkıa sûresi veya birkaç âyet-i kerime okunur. Sonrasında ayağa kalkılıp saf oluşturulmasının akabinde üç defa sesli tekbir getirilir. Daha sonra gece yarısına kadar zikirle meşgul olunur. Bu esnada dervişleri teşvik etmek ve zevk almalarını sağlamak için Yesevî şeyhlerinin hikmet adı verilen manzum sözlerinden oluşan ilahiler söylenir. Ardından başlar tıraş edilir ve üç tekbir getirilir. Tıraştan sonra halvethâne içerisinde saf durulur. Önce kıbleden başlanarak dört köşesine doğru üçer tekbir getirilir. Sonra halvethâne ortasında halka oluşturulup zikre başlanır.[109]

Halvette zikir dil ile sesli veya kalp ile sesiz olarak lafzatullahın tekrar edilmesi suretiyle gerçekleştirilebilir. Yesevîlik'te cehrî zikirde, testere sesine benzeyen bir ses çıkartılır. Bundan dolayı Yesevî zikrine Farsça *zikr-i erre* (testere zikri, *zikr-i minşârî*) adı verilir. Zikir toplu ve sesli olarak icra edildiği için zikrin ilerleyen aşamalarında kelimeler kaybolup yalnızca boğazdan testere sesini andıran bir hırıltı çıkmaya başlamaktadır. Dolayısıyla zikir, zikr-i erre olarak anılmaya başlanmıştır. Zikr-i erre, *Hû, Âh* ve *Hay* gibi farklı kelimeler ile icra edilebilmektedir. Bir usule göre sâlik ellerini uyluklarının üzerine koymakta, nefesini göbeğine doğru vererek hâ dedikten sonra nefesi göbek altından kalbe çekerek baş, bel ve sırtı düz vaziyette iken şiddetle *Hay* demektedir.[110]

Sâlim b. Ahmed Şeyhân Bâ-Alevî Yemenî'nin (ö. 1046/1637) *es-Sifru'l-mestûr* adlı eserinde zikr-i errenin beş usulünden bahsedilmektedir.

[109] Hazînî, *Cevâhirü'l-ebrâr*, s. 33-34.

[110] Necdet Tosun, "Orta Asya'da Bazı Dînî Tasavvufî Gelenekler", *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* -, 12/35 (2008): 4; Necdet Tosun, "Yesevîlik'te Zikr-i Erre", *Keşkül Dergisi,* 6.

1. Zikreden kimse iki dizinin üzerine oturur, ellerini uyluklarının üzerine koyar, nefesini göbeğinden damağına doğru çekmeye başlar, *Hâ* der, sonra nefesini göbeğine doğru uzatarak başı, beli, sırtı aynı hizada olacak şekilde şiddetle aşağıya çevirirken *Hay* der. Bu şekilde zikre devam ederken oluşan ses bıçkı sesine benzemektedir.

2. Sâlik nefesini çekerken *Hû*, aşağıya verirken *Hay* der. Yahut her ikisinde de *Allah* diyebilir.

3. Nefesini çekerken *Allah*, aşağıya verirken *Hû* der.

4. Her iki durumda da *Hay* der.

5. Her iki durumda da *Dâim, Kâim, Hâzır, Nâzır* ve *Şâhid* der.[111]

Müellifi bilinmeyen *Risâle-i Zikr-i Hazret-i Sultânü'l-Ârifîn* adlı Çağatay Türkçesi ile yazılmış bir kaynakta Yeseviyye zikrinin altı türünden bahsedilmektedir:

1. İsm-i zât zikri: *Allah*. Bu zikir, *Allah Hû, Allah Hû, Yâ Hû, Allah Hû* şeklinde de icra edilir.

2. İsm-i sıfat zikri: *Hay Âh, Hay Âh*. Bu zikir öğle namazından sonra ayakta (kıyâmî) icra edilir, *Hay* ve *âh* derken beş parmak yumulur.

3. Dûsere zikri: *Hay, Âh, Allah, Hay, Hû; Hay, Hayyen, Hû Allah Hay, Hayyen, Hû Allah.*

4. Zikr-i hû: *Hû Hû Hû Allah, Hû Hû Hû Allah.*

5. Zikr-i çaykun: Zikir sırasında ritim, âhenk ve mûsikinin bir arada uyum içinde devam etmesi için zâkirin, elinde çıngırak gibi bir aleti hareket ettirmesi, *çak çak* diye ses çıkartmasıdır. *Hû (çaka), Hû (çaka)* diyerek zikredilir.

6. Çehâr darb: *Hay, Âh Âh Âh, Hay, Hû; Hay, Âh Âh,*

[111] Kemâleddin Harîrîzâde'nin *Tibyânü'l-vesâili'l-hakâik*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, nr. 432, III, 266a'dan naklen Tosun, "Yesevîlik'te Zikr-i Erre", 2.

Âh, Hay, Hû. Bu altı zikir usulünün yanında bir de *zikr-i kebûter* (güvercin zikri) vardır ki *Hû Hû* diye icra edilir.[112]

1873'te Orta Asya'da bir Yesevî zikrine şahit olan Eugene Schuyler'in izlenimleri Yesevî zikrinin XIX. Yüzyıldaki uygulanış şekline dair önemli ipuçları vermektedir. Onun izlenimlerine göre bir perşembe akşamı Taşkent'te Îşân Sâhib Hoca Mescidi'nde genç yaşlı otuz kadar erkek kıbleye doğru diz üstü oturmuş, yüksek sesle ve vücutlarını hızlıca hareket ettirerek, *Hasbî Rabbî cellallah, mâ fî kalbî gayrullah, nur Muhammed sallallah, lâ ilâhe illallah* cümlelerini okumaktadır. Bu esnada zâkirler başı sol omuza ve kalbe, ardından sağ omuza ve oradan tekrar kalbe doğru hareket ettirmekte, sesleri kısılıncaya kadar farklı zikirleri yapmaktadırlar. Daha sonra ise *Hay, Hay, Allah Hay* zikrine başlamaktadırlar. Ritim hızlanınca ayağa kalkılıp aynı merkez etrafında birkaç halka oluşturulmakta, *hay, Allah hay* zikri *hû Allah* şekline dönüşmekte, fizik güçleri tükenince halkanın içine oturup şeyh (Îşân) dua okurken murâkabe ve tefekküre dalmaktadırlar. Hâfız'ın *Divan*'ından bazı beyitler okunduktan sonra sesli ve hareketli zikir tekrar başlamakta, bu şekilde sabaha kadar devam etmektedir.[113]

XIX. Yüzyıldaki bu zikir şekli ne oranda Ahmed Yesevî'nin zikrini yansıtıyor ve ne oranda değişikliğe uğramıştır tesbit edilemese de aralarında büyük benzerliklerin olması muhtemeldir.

Halvet esnasında halkalar kurulup zikirler icra edildikten sonra, güzel kıraati olan bir hafız savt-ı hazîn ile Yasin

[112] Bakhtiyar Babadjanov, "Une Nouvelle Source sur les Rituels de la Tariqa Yasawiyya: Le Risala-yi
Dhikr-i Sultan al-'Arifin", *Journal of the History of Sufism*, 3 (2001), s. 224-227'den naklen Tosun, "Orta Asya'da Bazı Dînî Tasavvufî Gelenekler", s. 4; Tosun, "Yeseviyye", *DİA*, XLIII, 489.

[113] Tosun, "Orta Asya'da Bazı Dînî Tasavvufî Gelenekler", s. 5; Tosun, "Yeseviyye", *DİA*, XLIII, 490.

sûresini okur. Yatsı namazından sonra tekrar zikre oturulur ve halvethâneyi aydınlatan mum sönünceye kadar zikir devam eder. Daha sonra dervişler birkaç saat istirahat ederler. İstirahatleri esnasında envâr-ı ilâhiyyenin kendilerine açılması neticesinde bazı sırların münkeşif olması ihtimal dâhilindedir. Uykuları esnasında bu gibi bir durumun gerçekleşmesi halinde müşahede edilen vâkıât ve vâridât kabilinden hâdiseler hemen şeyhe arz edilir. Görülen rüya hayırlıysa dua ve niyaz edilir. Fakat görülenler kötü bir şey ise tevbe ve istiğfâr edilerek def olması dilenir ve Allah'ın fazlıyla hayra çevrilmesi umulur.[114]

Dervişler halvette kuşluk vaktinde keffâret niyetiyle iki rekât namaz kılar. Bu namazda her rekâtta Fâtiha'tan sonra Kevser sûresi okunur. Yine her gün dört rekât tesbih namazı kılınarak Allah'a dua edilir. Bunun yanında günlük Kur'ân-ı Kerîm'den yüz âyet okunması da halvetin gerekleri arasındadır. Geriye kalan vakit zayi edilmez ve tamamı zikirle geçirilir. Halvette kişi, ruh haline göre cehrî veya hafî zikri yerine getirebilir.[115]

Halvet, bu minval üzere günlük vazifeler yerine getirilerek, kırk gün boyunca gece ve gündüz devam eder. Kırk günlük halvetin sonunda, mutfakta görevli dervişler herkesten önce halvetten çıkarak kurban keserler. Bu kurbanların kanlarının ve kemiklerinin adet olduğu üzere köpeklere verilmemesine dikkat edilerek, doğrudan gömülmesi sağlanır. Kurbanların etleri kebap yapılıp soğuk su veya ayran eşliğinde halvetten çıkan dervişlere ikram edilir. O gece artık halvethânede kalınmaz ve herkes evine gidip istirahate çekilir. Ertesi gün sabah namazını mütea-

[114] Hazînî, *Cevâhirü'l-ebrâr*, 33-35.

[115] Şeyh Hudâydâd b. Taþ Muhammed Buhârî'nin (ö. 1216/1801) *Bustânü'l-muhibbîn* (nşr. B. M. Babacanov – M. T. Kadýrova, Türkistan 2006, s. 222-224) adlı eserinden naklen bkz. Tosun, "Yeseviyye", *DİA*, XLIII, 490; Tosun, "Orta Asya'da Bazı Dînî Tasavvufî Gelenekler", s. 10.

kip tekrar toplanıp zikredilir. Zikrin ardından üç tekbir getirilir. Sonrasında dua ve niyazlar ile halvetin tam anlamıyla tamamlanmış olduğu ilan edilir.[116]

3. RİFÂİYYE

Seyyid Ahmed er-Rifâî'ye (ö. 578/1182) nisbetle Rifâiyye olarak tanınmaktadır. Tasavvuf tarihinde kurumsallaşmış ilk tarikatlardandır. Irak'ta ortaya çıkmış olmakla birlikte Türkiye başta olmak üzere Hindistan, Sri Lanka, Maldivler, Endonezya, Kuveyt, Suudî Arabistan, Ürdün, Filistin, Makedonya, Bulgaristan ve Arnavutluk gibi dünyanın muhtelif bölgelerine yayılmıştır.[117] XVIII. Yüzyılda İstanbul'da yayılma göstermiş, XIX. yüzyılın sonlarında Anadolu başta olmak üzere Balkanlar, Hindistan, Endonezya ve Afrika'da yaygın hale gelmiştir. Günümüzde Türkiye, Irak, Suriye, Mısır, Yemen, Balkan ülkeleri, Avrupa, Kanada, Amerika Birleşik Devletleri ve Avustralya gibi dünyanın hemen her yerinde Rifâî dervişlerine rastlamak mümkündür.[118] Sesli zikir, riyâzet ve mücâhedenin tasavvufî eğitimde bir usul olarak benimsendiği Rifâiyye'de halvet de önemli bir eğitim metodudur.

3.1. Ahmed er-Rifâî ve Halvet

Ahmed er-Rifâî, Bağdat'ta anne ve baba tarafından pek çok şeyhin yetiştiği tasavvuf ehli bir ailede dünyaya gelmiş, yedi yaşında babasını kaybetmesi üzerine aynı zamanda sûfî olan dayısı Şeyh Mansûr el-Batâihî (ö. 540/1145) ile birlikte Vâsıt'a yerleşmiştir.[119] İlk tahsilini ve

[116] Hazînî, *Cevâhirü'l-ebrâr*, 33-35.

[117] Mustafa Tahralı, "Rifâiyye", *Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, (2015), s. 293.

[118] Öngören, "Tarikat", *DİA*, XL, 99.

[119] İzzüddin Ahmed el-Vâsıtî el-Fârûsî, *İrşâdü'l-müslimîn li-tarîkati şeyhi'l-muttakîn (Seyyid Ahmed er-Rifâ'î RA ve Nurlu Yolu)*, çev. Hayri Kaplan, (Ankara: Ehli Beyt Eğitim Kültür ve Yardımlaşma Vakfı Yay., 1999), s. 58.

tasavvufî eğitimi de burada alan Ahmed er-Rifâî'nin ilk hocası ve hilâfet aldığı şeyhi Ali Ebü'l-Fazl el-Vâsıtî'dir (ö. 539/1144). Onun vefatının ardından, dayısı Şeyh Mansûr el-Batâihî'den de hilâfet alan Ahmed er-Rifâî, zâhir ve bâtın ilimlerine olan vukûfiyeti dolayısıyla *Ebü'l-alemeyn* (iki bayrak sahibi) olarak anılmaya başlamıştır.[120] Dayısı Şeyh Mansûr, ona hilâfet verirken, aynı zamanda kendisine bağlı bulunan tekkelerin şeyhliği görevini de vermiştir. Bu durum Rifâiyye tarikatının teşkilatlanmasını büyük oranda hızlandırmıştır.[121] Ahmed er-Rifâî irşad vazifesine başlamasının ardından, müridleriyle birlikte kalabalık gruplar halinde halvetler çıkartmıştır. Öyle ki vazifeye başlamasının ardından henüz yedi sene geçmiştir ki 547/1152 yılında yetmiş bini aşkın kişinin halvete girdiği kaydedilmektedir.[122]

Rifâiyye'de halvetin tasavvufî eğitimde önemli bir yeri bulunmaktadır. Ahmed er-Rifâî'ye göre ârif Allah Teâlâ'ya ancak ilim, amel ve halvet neticesinde ulaşabilir.[123] Yine Ahmed er-Rifâî'nin başka bir tanımında ârif, halk ile irtibatını kesip inzivâya çekilebilen kimsedir.[124] Ne var ki Ahmed er-Rifâî'ye göre inzivâ her zaman için tamamen insanlardan uzaklaşma anlamına gelmemektedir. Ona göre uzlet ve halvet, insanlardan hiçbir şey ummamak, kişinin onlara tamah etmekten kendini koruması ve kalben onlar ile bir arada bulunmaktan çekinmesi ile mümkün olur. Kişi, her ne kadar zâhiren insanlarla birlikte olsa da, kalben Allah'ı zikretmek suretiyle onlardan uzaklaştığında halveti

120 el-Fârûsî, *İrşâdü'l-müslimîn*, s. 60; Tahralı, "Rifâiyye", s. 285.
121 Tahralı, "Rifâiyye", s. 286.
122 el-Fârûsî, *İrşâdü'l-müslimîn*, s. 61.
123 Seyyid Ahmed b. Alî el-Mekkî b. Yahyâ Ahmed er-Rifâî, *Sohbet Meclisleri (el-Mecalisü's-Seniyye)*, çev. Ali Can Tatlı, (İstanbul: Erkam Yay., 2003), s. 91.
124 Seyyid Ahmed b. Alî el-Mekkî b. Yahyâ Ahmed er-Rifâî, *el-Burhânu'l-Müeyyed*, haz. H. Naim Erdoğan (İstanbul: Pamuk Yay., 1975), s. 41.

gerçekleşmiş olur.[125] Ahmed er-Rifâî'nin bu anlayışı, Nakşibendiyye tarikatındaki *halvet der encümen* prensibiyle aynı gayeye hizmet etmektedir.

Rifâîlere göre halvet, insanın kulağını ve gözünü zapt etmek suretiyle, dünyevî meşguliyetlerden kurtulmasını sağlayan bir araçtır. Zira kalp, içerisine duygu nehirleri vasıtasıyla pis sular akan bir havuz gibidir. Bu havuzu temizlemek ise ancak halvet ve riyâzet ile mümkün olabilir. Peygamber (sas) "*Allah rızası için kırk gün ihlâs ile ibadet eden kimsenin kalbinden diline hikmet pınarları fışkırır.*"[126] buyurarak bu hususa işaret etmiştir.[127] Ayrıca halvetin geçerli olması da kişinin her türlü riya ve süm'a duygusundan arınmasına bağlıdır.[128]

3.2. Halvet Usulü ve Âdâbı

Rifâiyye'de riyâzet ve halvetin çeşitli şekil ve kuralları bulunmaktadır. Tasavvuf yolunda ilerlemeye başlayan sâlikin mertebesine göre uygulanacak riyâzet ve halvet usulleri değişiklik arz etmektedir. Sözgelimi Rifâiyye'de dokuz çeşit riyâzet yapılmakta, bunlardan dördü çavuşluk seviyesinde bulunanlara uygulanmakta, beşi ise naiblik mevkiine yükselmiş olanlar için söz konusu olmaktadır. Tarikata giren mürid, bazı vazifeleri yerine getirdikten sonra çavuşluk seviyesine yükselmektedir. Çavuşluğun gerektirdiği riyâzet usulü tamamlandıktan sonra ise naiblik derecesi gelmektedir. Naibliğe özgü riyâzet uygulamalarının ardından hilâfet alma konumuna yükselme imkânı doğmaktadır. Tasavvufî eğitimdeki bu her aşama,

[125] Ahmed er-Rifâî, *el-Burhânu'l-Müeyyed*, s. 87.
[126] Abdullah b. Mübarek, *ez-Zühd ve'r-rekaik*, s. 359, no. 1014.
[127] Ken'ân Rifâî, *Seyyid Ahmed er-Rifâî*, s. 215.
[128] Muhammed Ebü'l-Hüdâ Sayyâdî, *Kılâdetü'l-cevâhir fî zikri'l-gavsi'r-rifâî ve etbâihi'l-ekâbir* (Beyrut: el-Matbaatü'l-edebiyye, 1301), s. 289.

şeyhin vâkıf olacağı mânevî işaretler neticesinde gerçekleşmektedir.[129]

Rifâiyye'de hem sıradan müridler için hem de halife olma seviyesine yükselmiş sâlikler için ayrı halvet uygulamaları bulunmaktadır. Genel anlamda Rifâiyye'de halvet iki çeşittir. Bunlardan ilki hilâfet alacak kişiye yaptırılan *halvetü't-tezhîb,* temizleme veya düzeltme halvetidir. İkincisi ise *halvet-i muharremiyye*, Muharrem ayı halveti olup her sene Muharrem ayında yedi gün olarak uygulanır. Bu yedi günlük halvetin hem halife olacak kişilere hem de sıradan dervişlere uygulanan şekilleri bulunmaktadır. Bunların dışında kişinin haftalık olarak kendisi için uygun zaman ve mekânda, kısa süreli halvet uygulamalarından da söz edilmektedir.

Söz konusu halvetlerden en özeli *tehzîb* halvetidir. Bu halvet kırk bir gün sürmektedir. Halvet esnasında genel olarak tüm tarikatlarda uygulandığı gibi oruç tutmak temel esastır. Günlük iftar ve sahurlar, mürşidin uygun gördüğü miktarlarda yiyecek ve su ile yapılmaktadır. Günlük uykuya yatsı namazından sonra, kişinin durumuna göre iki veya dört saate kadar müsaade edilmektedir. Uykunun ardından, gece teheccüd namazı için kalkılır. Halvette sâlik zikir esnasında huşû ve sükûn içerisinde kıbleye doğru yönelir ve daima Allah'a karşı hayâ duygusu içerisinde olur. [130]

Sabah namazı öncesi ve sonrasında *Yâ Hamîd* zikrine devam edilir. Bu zikir ilk gecede bin adet ve halvet boyunca her gün bin adet arttırılarak ve son gün kırk bir bin olacak şekilde icra edilir. Bu zikrin ardından mürşid her namazın ardından 557 adet "tâliplerin münâcâtı" adı verilen şu âyeti okur:

[129] Sayyâdî, *Kılâdetü'l-cevâhir*, s. 285; Ken'ân Rifâî, *Seyyid Ahmed er-Rifâî*, s. 209; Tahralı, "Rifâiyye", s. 303; Râvî, *es-Seyr*, s. 151.

[130] Sayyâdî, *Kılâdetü'l-cevâhir*, s. 289.

رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا

"Ey Rabbimiz bizlere katından bir rahmet ver. İçinde bulunduğumuz şu durumda bize kurtuluş ve doğruya ulaşmayı kolaylaştır."[131]

Mürşid, aksini söylemedikçe bu zikre devam edilir. Mürşid zikrin miktarını belirlemek veya zikre son vermek için mânevî bir işaret beklemektedir. İşaret gelince, mürşid hilâfet vererek bu mertebede okuması gereken virdi sâlike takdim eder. Bu vird; her gün yüz defa İhlâs sûresi, yedi kere A'lâ sûresi, yüz salevât, yüz kelime-i tevhid ve mürşidin okumasına izin verdiği diğer hizib ve virtlerden oluşmaktadır. Ayrıca her cuma gecesi yüz istiğfâr, yüz *sübhânallâhi ve'l-hamdü lillâhi ve lâ ilâhe illallâhu vallâhu ekber ve lâ kuvvete illâ billâhi'l-azîm*, yüz *Allâhümme salli alâ seyyidinâ Muhammedin'in-nebiyyi'l-ümmiyyi't-tâhiri'z-zekiyyi salâten tühallü bihe'l-ukadü ve tüfekkü bihe'l-kürabü ve alâ âlihî ve sahbihî ve sellim* ve yedi Fâtiha okunacaktır.[132]

Halvetin ikinci ve müridlerin hepsine hitap eden çeşidi ise Muharrem ayı halvetidir. Her sene Muharrem ayında yedi gün olarak icra edilmektedir. Bu çeşit halvet de hedef kitlesi bakımından iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan ilki halife olacak seviyeye ulaşan kimselere mahsus olup, Muharrem ayının on birinci günü başlamaktadır. Bu halvet esnasında halvete girenlerin et gibi hayvani gıda yememeleri esastır. Yedi günde çeşitli zikir ve virdler gerçekleştirilir.

Birinci günün zikri *lâ ilâhe illallah* olup toplamda 13.000 adet çekilmektedir. Her yüzde bir defa şu dua okunacaktır:

[131] el-Kehf 18/10.

[132] Sayyâdî, *Kılâdetü'l-cevâhir*, s. 287; Ken'ân Rifâî, *Seyyid Ahmed er-Rifâî*, s. 212; Tahralı, "Rifâiyye", s. 304, 305; Râvî, *es-Seyr*, s. 156.

اللهم أغرس فى قلبى شجرة لا إله إلا الله وأظهر على لسانى ينابيع حكمة لا إله إلا الله واشر على وجهى برقع نور لا إله إلا الله واغرق روحى فى بحر معرفة لا إله إلا الله واحفظنى يا رب من كل شك وكفر ورياء ومن مكر الماكرين وحسد الحاسدين وعداوة المعادين ومن شر نفسى وشيطانى ودنياى وهوائى بعناية ووقاية لا إله إلا الله.

"Ey Allah'ım, kalbime *lâ ilâhe illallah* ağacını dik. Dilimde *lâ ilâhe illallah* hikmetinin pınarlarını zâhir eyle. Yüzüme *lâ ilâhe illallah* nurunun peçesini yay. Ruhumu *lâ ilâhe illallah* marifeti denizinde gark geyle. Yâ Rabbi! Beni her türlü şüpheden, küfürden, riyadan, meleklerin mekrinden, hasetçilerin hasedinden, düşmanlık edenlerin düşmanlığından ve nefsimin, şeytanın, dünyanın hevâ ve hevesimin şerrinden *lâ ilâhe illallah* siperinin yardımıyla muhafaza eyle!"

İkinci günün zikri *Allah* olup 27.000 adet çekilmektedir. Her yüzde bir defa şu dua okunacaktır:

اللهم اسقنى من خمر المشاهدة وأغرقنى فى بحر المراقبة وفهمنى دقائق المعرفة ، وحقائق الحقيقة لأكون منك خائفاً وبك عارفاً يا الله!

"Allah'ım, bana müşahede şarabından sun, murâkabe denizine gark eyle, marifetin inceliklerini ve hakikatin gerçeklerini anlamamı nasip et ki senden korkan ve seni bilen olayım, yâ Allah!"

Üçüncü günün zikri *Vehhâb* olup 32.000 adet çekilmektedir. Her yüzde bir defa şu dua okunacaktır:

اللهم ارزقنى من مواهبك الربانية أطلع ببركتها على مخفيات الرموز ومغيبات الكنوز فتجلى عين بصيرتى بكحل موهبتك يا وهاب!

"Ey Allah'ım, beni Rabbânî bağışlarından bir bağışla rızıklandır ki, onun bereketiyle remizlerin sırlarına, hazinelerin gizliliklerine vâkıf olayım; bağışının sürmesiyle basiret gözüm cilalansın. Ey Vehhâb!"

Dördüncü günün zikri *Hay* olup 35.000 adet çekilmektedir. Her yüzde bir defa şu dua okunacaktır:

اللهم أحينى حياةً طيبةً أذوق منها حلاوة حياة الحب وطعم شراب القرب فأكون بك حياً ولك ولياً فأموت بك تقياً ، وأحيا بك مرضياً ، يا حى!

"Ey Allah'ım, beni güzel bir hayatla canlandır ki, onda muhabbet hayatının tatlılığını ve yakınlık içeceğinin tadını tadayım. Böylece seninle diri ve senin dostun olayım. Senden korkup çekinen biri olarak öleyim. Senin razı olduğun bir kimse olarak seninle yaşayayım, ey Hay!"

Beşinci günün zikri *Mecîd* olup 38.000 adet çekilmektedir. Her yüzde bir defa şu dua okunacaktır:

اللهم مجد قدرى بحبك ، وشرف مرتبتى بقربك حتى أكون بحبك ممجداً وبقربك مؤيداً ، وأطلع على دقائق المجد ورقائق المدد والجد وألبسنى من تيجان المجد والسعد بفضل براهين مجدك يا مجيد!

"Ey Allah'ım, kadrimi sevginle yücelt, sana yakınlık mertebemi şereflendir. Öyle ki, sevginle yücelmiş ve yakınlığınla desteklenmiş olayım. Yüceliğinin inceliklerine, yardım, şeref ve saadetin inceliklerine vâkıf olayım. Ve bana mecdinin, yüceliğinin delillerinin lütfuyla saadet ve yücelik taçlarından giydir, ey Mecîd!"

Altıncı günün zikri *Mu'tî* olup 40.300 adet çekilmektedir. Her yüzde bir defa şu dua okunacaktır:

اللهم أعطنى من فضلك عطاءً وفياً أتقربُ بسببه لأبواب محبتك وأكون من أهل حضرتك وأشاهد أسرارك القدسية بعطية جودك الوفية يا معطى!

"Ey Allah'ım, bana lütfundan bol bir bağış ver ki, onunla senin muhabbetin kapılarına yaklaşayım, huzurunun ehlinden olayım. Bol bol veren cömertliğinin bağışıyla kudsî sırlarını müşahede edeyim, ey Mu'tî!"

Yedinci günün zikri *Kuddûs* olup 45.000 adet çekilmektedir. Her yüzde bir defa şu dua okunacaktır:

اللهم قدس سرى وروحى بسر سرك وبروح روحك ، وأدخلنى لمنازل الأُنس
واسقنى من مشارب القدس، فيكون سرى بك مقدساً مطهراً من كل عيبٍ
ودنسٍ عرضيٍ أو وهمى ثبوتى أو خاطرى ببركةِ قُدسك يا قدوس!

"Ey Allah'ım, sırımı ve ruhumu sırrının sırrıyla, ruhunun ruhuyla kutlu ve mukaddes kıl, üns menzillerine dâhil eyle. Bana kudsiyet kaynaklarından su içirt. Böylece kudsiyetinin bereketiyle sırrım, geçici veya vehmî, kalıcı veya hayâlî her türlü pislik ve ayıptan seninle tertemiz ve mukaddes olsun, ey Kuddûs!"

Muharrem ayı halvetinin ikinci kısmı ise her dervişin iştirak edebileceği halvettir. Bu da yine Muharrem ayının yedi gününde icra edilir. Bu halvette yedi gün boyunca devamlı abdestli olmak, oruç tutmak, kişinin eşiyle aynı yatağa yatmaması, hayvan eti yememek, dünya kelamı konuşmamak ve mürşidin himmetini arzulayarak gönlü Cenâb-ı Hakka'a bağlamak esastır.

Bu halvette her namazın ardından yüz defa *Yâ Vehhâb* zikri çekilir. Ardından yüz defa *Allâhümme salli alâ seyyidinâ Muhammedini'n-nebiyyi'l-ümmiyi't-tâhiri'z-zekiyyi ve alâ âlihî ve sahbihî ve sellim* denilerek Peygamber'e (sas) salât ü selâm getirilir. Zikrin başında ve sonunda Fâtiha okunarak Hz. Peygamber başta olmak üzere ashabının, ev halkının, tarikatın pîri Ahmed er-Rifâî'nin, tarikat büyüklerinin ve tüm müslümanların ruhlarına hediye edilir.[133]

Rifâiyye tarikatında halvetin Muharrem ayında yapılması, Ramazan ayından sonra en faziletli orucun bu ayda olduğuna dair Hz. Peygamber'in hadisi ile doğrudan alakalıdır. Peygamber (sas) şöyle buyurmaktadır: "*Ramazan ayından sonra en faziletli oruç, Allah'ın ayı olan*

[133] Sayyâdî, *Kılâdetü'l-cevâhir*, s. 88-89; Ken'ân Rifâî, *Seyyid Ahmed er-Rifâî*, s. 213-215; Tahralı, "Rifâiyye", s. 305; Râvî, *es-Seyr*, 159-160.

Muharrem'de (tutulan oruçtur). Farz namazlardan sonra en faziletli namaz ise gece namazıdır."[134] Muharrem'in bir bölümünü oruçlu geçirmek için halvete girmek Rifâiyye'nin önemli bir uygulaması olmuştur. [135] Halvet esnasında et yenilmemesi ise nefsin aşırı isteklerini kırmaya yönelik bir tedbirdir.[136] Hz. Ömer'in "(Devamlı) et yemekten sakınınız! Zira ette, tıpkı şarapta olduğu gibi zarar vardır."[137] sözü ve Hz. Ali'nin "Bir kimse kırk gün et yemezse ahlâkı kötüleşir, buna mukabil Kırk gün boyunca sürekli et yerse kalbi kasvetlenir."[138] sözü bu kanaati desteklemek üzere Rifâî kaynaklarında yer almaktadır.

Bu halvetlerin dışında bir de *halvet-i usbûiyye* (haftalık halvet) olarak adlandırılan bir uygulama vardır. En genel anlamıyla müridin haftalık olarak uygun zamanda bir yere kapanıp, ibadetle meşgul olmasıdır. Bunda da yine oruç tutmak, namaz kılmak, az yemek ve zikir ile meşgul olmak esastır.[139] Çok sıkı kuralları olmayan bu halvet uygulaması, müsait olunan zaman, mekân ve sürede yapılabilmektedir. Esas itibariyle bu uygulama camide icra edildiğinde, Ramazan ayının dışında uygulanan i'tikâf ibadetine tekabül etmektedir.

[134] Müslim, Sıyâm, 202, no. 2755.
[135] Ken'ân Rifâî, *Seyyid Ahmed er-Rifâî*, s. 216; Râvî, *es-Seyr*, s. 166.
[136] Ken'ân Rifâî, *Seyyid Ahmed er-Rifâî*, s. 216; Râvî, *es-Seyr*, s. 169.
[137] إِيَّاكُمْ وَاللَّحْمَ فَإِنَّ لَهُ ضَرَاوَةً كَضَرَاوَةِ الْخَمْرِ Ebû Abdullah el-Asbahî el-Yemenî Mâlik b. Enes, *Muvatta' el-İmâm Mâlik*, haz. Muhammed Mustafâ el-A'zamî (Abudabi: Müessesetü Zâyed b. Sultân, 2004), V, 1369, no. 3450.
[138] من ترك اللحم أربعين يوما ساء خلقه، ومن داوم عليه أربعين يوما قسا قلبه Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekir Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr fî ehâdîsi'l-beşîri'n-nezîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), II, 292, no. 4757.
[139] Ken'ân Rifâî, *Seyyid Ahmed er-Rifâî*, s. 219; Tahralı, "Rifâiyye", s. 306.

4. KÜBREVİYYE

Necmeddîn-i Kübrâ'ya (ö. 618/1221) nisbetle Kübreviyye olarak anılan bu tarikat Hârizm merkezli olarak teşekkül etmiş, ardından Hindistan ve Irak'a kadar yayılmıştır.[140] Yeseviyye ve Nakşibendiyye ile birlikte Orta Asya kökenli üç büyük tarikattan biri olan Kübreviyye, özellikle Orta Asya'nın İslâmlaşması ve İslâm'ın Moğollar içerisine girmesinde etkili olmuştur.[141] Kübreviyye'de tasavvufî eğitimin esasını zikir ve halvet oluşturmaktadır.[142] Necmeddîn-i Kübrâ'nın gerek yetişmesinde gerekse müridlerine uyguladığı mânevî eğitimde halvetin önemli bir yeri bulunduğu görülmektedir.

4.1. Necmeddîn-i Kübra ve Halvet

Necmeddîn-i Kübrâ, tasavvufa yönelmeden önce uzun yıllar ilim tahsili ile meşgul olmuştur. İlmi ve münazara kabiliyeti o kadar gelişmiştir ki girdiği tartışmalarda herkese galip gelmesi hasebiyle, Kur'ân'da geçen *et-tâmmetü'l-kübrâ*[143] (büyük darbe) ifadesi onun için lakap olarak kullanılır olmuş,[144] zamanla sadece *Kübrâ* sıfatı kalmıştır.

Necmeddîn-i Kübrâ, ilim tahsilinde belirli bir seviyeye geldikten sonra tasavvufa yönelmiş ve intisab edebileceği bir şeyh arayışına başlamıştır. Rivayetlere göre Necmeddîn-i Kübrâ, mürşid aradığı dönemde Kahire'de Rûzbihân-ı Kebir'e (ö. 584/1188) bağlanmış, onun tasavvufî terbiyesi altında erbaînler çıkartmıştır. Şeyh efendi onu çok sevmiş ve kızıyla evlendirmiştir.[145] Bu ev-

[140] Hamid Algar, "Necmeddîn-i Kübrâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXII, 500.
[141] Öngören, "Tarikat", *DİA*, XL, 102; Erkaya, "Seyfeddin el-Bâharzî'nin Şeyhi Necmeddîn-i Kübrâ'ya Arz Ettiği Vâkıalar: Vekâyiu'l-Halvet", s. 29.
[142] Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ*, s. 222.
[143] en-Nâziât 79/34.
[144] Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 563.
[145] Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ*, s. 84.

lilik neticesinde iki oğlu olmuştur. Fakat içindeki ilim aşkı dinmemiş olmalı ki ailesini bırakıp, Ferrâ el-Begavî'nin (ö. 516/1122) *Mesâbîhu's-sünne* adlı eserini, müellifin talebelerinden Umdetüddin Ebû Mansûr et-Tûsî'den okumak üzere Tebriz'e gitmiştir.[146]

Necmeddîn-i Kübrâ Tebriz'de *Mesâbîhu's-sünne* okumalarına başlar, bir müddet okurlar. Kitabın sonlarına vardıkları bir günde, ders meclisine bir meczup girer. Hali ve görünüşü Necmeddîn-i Kübrâ'yı çok etkiler. Bu meczup Baba Ferec et-Tebrîzî (ö. 568/1173) adlı bir sûfîdir. Meczubun tesirinde kalan Necmeddîn-i Kübrâ, onun kim olduğunu merak eder. Onu tanıyanlar hemen sevilen bir şeyh olduğunu söylerler. Necmeddîn-i Kübrâ o kadar etkilenmiştir ki gece gözlerine uyku girmez. Ertesi gün onu ziyaret edip tanışmak ister. Hocası ve diğer talebelerle birlikte şeyhin huzuruna giderler. Baba Ferec, Necmeddîn-i Kübrâ'ya "Sana defter okutacak vakit değildir. Cihan defterinin başı olma vaktidir." der. Necmeddîn-i Kübra her şeyi bırakıp ona mürid olmak ister. Hocası, iki üç günlük bir okumayla *Mesâbîhu's-sünne*'yi bitirip ondan sonra gitmesini ister. Tam okumaya başlamışlardır ki Baba Ferec içeri girer ve "Dün ilm-i yakînden bir menzil geçtin, bugün yeniden ilim tahsiline mi başladın?" der. Bunun üzerine hemen dersi bırakan Necmeddîn-i Kübrâ Baba Ferec'e intisab eder ve Hânkâh-ı Zâhide adlı dergâhında halvet ve riyâzetle meşgul olmaya başlar.[147]

Onun halvetleri esnasında bazı gaybî vâridler zuhur etmeye başlar. Halvette şeytan kendisine: "Sen âlim bir adamsın. Rasûlüllah'ın sünnetine uyan bir kimsesin. Hadis âlimlerinden ve hafızlarından hadis ilmini ve Peygamberin sünnetini öğrensen, senin şu anki işinden daha ha-

[146] Algar, "Necmeddîn-i Kübrâ", *DİA*, XXXII, 498.
[147] Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 564-565; Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ*, s. 85.

yırlı olur. Bu mücâhede hayatına devam edersen, büyük hadis hocalarından ve onların âlî isnadlarından faydalanma fırsatını kaybedeceksin." diye vesvese verir. Bu esnada hatiften bir ses işitir: "Arada vasıta olmadan haberleri işiten kimse için vasıta ile haberleri alması ve dinlemesi haramdır." Bunun üzerine hemen Şeyh Muhammed b. Hüseyin Sülemî'nin ömrünün sonunda sarf ettiği "Dünyanın süs ve zinetlerinden biri olan âlî isnaddan Allah'a tevbe ederim." sözlerini hatırlar. Bunlarla zihnindeki düşünceleri birlikte tefekkür ettiğinde, onların şeytanın vesvesesi olduğunu fark eder ve zihninden çıkartmaya çalışır. Fakat şeytan boş durmaz ve adeta daha cazip bir teklifle Necmeddîn-i Kübrâ'ya "Hile ve vesveselerimi çok güzel anlıyor ve tesbit ediyorsun. Bunları toplasan da bir kitap haline getirsen ve adını *Hiyelü'l-merîd ale'l-mürîd* koysan, bu senin için dünya ve ahirette hazine olur. O okundukça sen sevap kazanırsın. Hak Teâlâ talipleri orada gösterdiğin hususlara yapışır ve şeytanın hile ve tuzaklarından kurtulurlar. İyi olmaz mı?" diye telkin verir. Bu, Necmeddîn-i Kübrâ'nın da hoşuna gider ve böyle bir kitap yazmaya karar verir. Fakat şeyhi onu ikaz ederek "Bu, şeytanın tuzaklarından biridir. Seni kitap yazmakla uğraştırarak vakt, üns, zikir ve kalbindeki birliği dağıtmak ve bunlarla ilişkini kesmek istiyor." der. Bunun üzerine Necmeddîn-i Kübrâ kitap yazma işinden vazgeçer ve bu gibi şeylerle vaktini harcamaktan uzak durmaya çalışır.[148]

Baba Ferec'in yanındaki tasavvufî eğitiminin tamamlamasının ardından Bitlis'e gider ve burada Ebü'n-Necîb es-Sühreverdî'nin (ö. 563/1168) halifesi Şeyh Ammâr Yâsir el-Bitlisî'ye (ö. 590/1194) intisab eder. Şeyh Ammâr'ın yanında halvete giren Necmeddîn-i Kübrâ'nın zihninden,

[148] Ebü'l-Cennâb Ahmed b. Ömer el-Hivekî Necmeddîn-i Kübrâ, "Risâle ile'l-hâim", *Tasavvufî Hayat*, ed. Mustafa Kara, (İstanbul: Dergâh Yay., 2015), s. 90; Necmeddîn-i Kübrâ, "Fevâihü'l-cemâl", s. 110.

“Zâhirî ilimleri tahsil ettim. Fütuhât-ı gaybiyyeyi de elde ederek bunları kürsülerden Hakk’ın taliplerine aktarırım.” düşüncesi geçer. Halvete de bu gayeyle girer. Fakat halveti tamamlayamaz ve çıkar. Bunun üzerine şeyhi, “Niyetini düzelt, ondan sonra halvete gir.” der. Necmeddîn-i Kübrâ bu dönemde yaşadıklarını şöyle anlatmaktadır:

“Halvete ilk olarak girdiğim zaman içimde bir nevi riya ve şöhret duygusu, bu tarikatı minberlerden insanlara anlatma ve aktarma arzusu vardı. Sonra anlayabildiğim kadarıyla bu yol doğrudur diye bende bir keşif meydana geldi. Fakat halvetin temeli bozuktu. Çünkü gayem sahih ve niyetim sadık değildi. Halvetin dışında bir miktar kitaplarım vardı, onları düşünür dururdum. Bu kitaplar on bir kere beni halvetten çıkardılar. Ruhumu ele aldım ve kendi kendime: ‘İşte o budur al onu!’ dedim. Kitaplarımı vakfettim elbiselerimi hediye ettim. Paraları tasadduk edip dağıttım. Dünyayı arkama ittim kıyameti önüme getirdim. Ar ve namus elbiselerini çıkardım, insanlar hakkımda şöyle düşünsünler diye: ‘Perişan ve zelil oldu, boyun eğdi veya aklını yitirdi, olacağı bu idi zaten.’ Kendimi şeyhin önünde teneşir tahtasındaki ölü gibi hissettim. Şöyle dedim: ‘Şimdi kabre gireceğim ve kıyamet kopmadan oradan çıkamayacağım.’ Nihayet, geriye kalan üzerimdeki bu elbise benim kefenimdir. Şayet halvetten çıkmak için aklıma bir şeyler gelir ve bunlar da kuvvetlenirse –insanların yanına çıplak çıkmaktan hayâ edip çıkmamak için– şu üzerimdeki elbiseyi yırtar parça parça ederim. O zaman sadece halvethânenin duvarları benim için elbise vazifesini görür. Bütün bunlar kurtuluş ve necata karşı olan aşırı şevkimin neticesidir. İşte bu düşüncelerle girdiğim halvetten şeyhimin izin ve müsaadesi olmadan çıkmadım, ayrılmadım. Şeyhim Ammar Yasir, bana şöyle demişti: ‘Halvete girdiğin zaman sakın nefsinle konuşma. Kırk günlük halveti tamamlayıncaya kadar buna uy. Nef-

siyle konuşan kimse daha ilk gün halvetten çıkarılır. Eğer konuşacaksa nefsine şöyle desin: ‘Burası kıyamet gününe kadar senin kabrindir. Bunu iyi bil! Bu çok ince bir noktadır ve bununla ancak (Hakk’a) ulaşanlar ikaz olunur.” [149]

Şeyhinin öğütlerini yerine getiren Necmeddîn-i Kübrâ ancak kitaplarını vakfedip, elbiselerini fakirlere dağıttıktan ve “Bu halvethâne benim kabrim, cübbem kefenimdir. Bir daha dışarı çıkmam mümkün değildir.” demeye başladıktan sonra halvete hazır hale gelir. Şeyhinin “Halvete gir, artık niyetini düzelttin.” demesiyle birlikte halvete girerek tasavvufî terbiyeden istifade eder.[150]

Necmeddîn-i Kübrâ, seyrüsülûk sürecinde pek çok defa halvete girmiş ve bu halvetlerde farklı hâdise ve duygular yaşamıştır. Onun halvette yaşadığı tecrübeler telif etmiş olduğu eserlere yansımıştır. Söz gelimi Necmeddîn-i Kübrâ, bir gün halvette zikrederken şiddetli bir baş ağrısı ve bununla beraber davul ve boru sesi gibi birtakım sesler işitir. Yaşadıklarını şeyhine anlattığında “Ölmeden veya aklını oynatmadan önce hemen halvetten çık, zikri bırak.” der. Bunun üzerine Necmeddîn-i Kübrâ “Bu yolda iken ölmem, herhangi bir yerde ölmemden daha iyidir.” der. Şeyhi ise “Ben şu andaki iç durumundan haber veriyorum. Yok, eğer bu yolda canını feda etmeye samimi olarak azmetmiş isen, bu gibi şeylere neden aldanıyorsun?” der. Bu sıkıntılı süreç bir hafta boyunca devam ettikten sonra kaybolur ve artık yerine güzel duygu ve lezzetleri tatmaya başlar. Necmeddîn-i Kübrâ, bu güzel halleri yaşamasını o dönemde ihlâs ve samimiyetle yapmış olduğu zikre bağlamaktadır.[151]

Başka bir halvetinde ise Necmeddîn-i Kübrâ zikirle meşgul olduğu bir esnada meleklerin tesbihini işitir. San-

[149] Necmeddîn-i Kübrâ, “Fevâihü’l-cemâl”, s. 145-146.
[150] Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 562.
[151] Necmeddîn-i Kübrâ, “Fevâihü’l-cemâl”, s. 115.

ki Allah Teâlâ dünya semasına inmiş, melekler de O'na, babasının kendilerine kızıp döveceğini anlayan çocukların "bir daha yapmayacağım" diyerek korku içerisinde inledikleri gibi korkuyla "*Yâ Kadir, Yâ Kadir, Yâ Kadir, Yâ Muktedir!*" diye yalvarmaktadır.[152]

Şeyh Ammâr'ın yanındaki tasavvufî eğitimini tamamlayan Necmeddîn-i Kübrâ, daha sonra şeyhinin tavsiyesi üzerine Şeyh İsmail Kasrî'nin (ö. 589/1193) dergâhına gider. Onun yanındaki tasavvufî terbiyesinin ardından, Mısır'dan ailesini de alıp Hârizm'e döner ve yaklaşık olarak kırk yaşında burada tarikat faaliyetlerine başlar.[153]

Çıkardığı erbaîn ve halvetlerle seyrüsülûkunu tamamlayan Necmeddîn-i Kübrâ, kendi müridleri için de halvetlerle terbiye metodunu kullanmıştır. Söz gelimi onun halifelerinden Aynüzzamân Cemâleddîn Gîlî (ö. 651/1253), Necmeddîn-i Kübrâ'nın telkinleri doğrultusunda kitaplarını bırakıp tasavvufî terbiye için yanına gelir. Necmeddîn-i Kübrâ intisabının ardından onu halvete sokar. Henüz üç gün geçmiştir ki Gîlî'nin aklına taze balık ile pilav gelir. Kendisine bir şekilde malum olması neticesinde yemeği hazırlattıran Necmeddîn-i Kübrâ, halvethâneye girer ve pilav ile balığı önüne koyarak "Ey oğul, bu halvet işi riyâzettir. Burası temennî ve arzu yeri değildir. Sen gönlünü yiyecekle meşgul ediyorsun, biz de bundan dolayı Gîlân'a gidip senin isteklerini getirme zahmetine giriyoruz." der. Bunun üzerine şeyhinin ayaklarına kapanan Gîlî, tevbe eder. Erbaînin ardından şeyhi ona Aynüzzamân ünvanını verir.[154]

Necmeddîn-i Kübrâ'nın diğer bir halifesi de Seyfeddin el-Bâharzî'dir (ö. 659/1261). Zâhirî ilimlerdeki tahsilinin ardından tasavvufa yönelmiş, öncelikle Herat'ta Tâceddin

[152] Necmeddîn-i Kübrâ, "Fevâihü'l-cemâl", s. 106.
[153] Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ*, s. 87.
[154] Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ*, s. 147; Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 576.

Mahmûd el-Üşnühî'den (ö. ?) hırka giymiş, daha sonra Necmeddîn-i Kübrâ'ya intisab etmiştir. Necmeddîn-i Kübrâ, intisabının ardından Bâharzî'yi halvete almış ikinci erbaîninde kapısına gelerek elinden tutmak suretiyle onu halvetten çıkartmıştır. Necmeddîn-i Kübrâ, seyrüsülûkunu tamamlamasının ardından Bâharzî'yi irşad için Buhara'ya göndermiştir.[155]

Seyfeddin el-Bâharzî, halvetleri esnasında yaşadığı hâdiseleri ve vâkıalarını şeyhine arz etmek üzere not etmiş, daha sonra bunlar *Vekâyiu'l-halvet* yahut *Vâkıât* adıyla günümüze ulaşmıştır. Yedi varaktan oluşan bu eserde Bâharzî'nin yedi ayrı vâkıası yer almaktadır. Vâkıaların akabinde Necmeddîn-i Kübrâ'ya ait olduğu anlaşılan cevâbî bir risâlede vâkıalardaki bazı sembol ve ifadelere dair açıklamalar yer almaktadır.[156]

Kaynaklarda Necmeddîn-i Kübrâ'nın kendi müridlerinin yanında Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) ile görüşüp onu halvete almasından da bahsedilmektedir. Fahreddin er-Râzî, Necmeddin-i Kübrâ'yı ziyaret etmek için geldiğinde muhtelif yerlerde konuşmalar yapmış, Allah'ın varlığına dair deliller ve bu bağlamda hiç duyulmayan birtakım bilgilerden söz etmiştir. Necmeddîn-i Kübrâ'nın müridleri onun konuşmalarından bahsedince, Kübrâ, "Keşke biz de o meclisten istifade etseydik." diye söylenmiştir. Bunun üzerine Necmeddîn-i Kübrâ'yı ziyarete giden Fahreddin er-Râzî, ona yüz delilden birini seçerek izah eder. Fakat Necmeddîn-i Kübrâ, bu delilin öncüllerinden birinin yanlış olduğunu ona izah eder. Kübrâ'nın haklılığını gören Râzî, işin içinden çıkamaz. Bunun üzerine Kübrâ "Yüce Allah'ın vahdaniyeti senin katında bu delille sabitse, bu delil bâtıl olduğunda onun medlûlü de mi bâtıl olur?

[155] Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 575.

[156] Bkz. Erkaya, "Seyfeddin el-Bâharzî'nin Şeyhi Necmeddîn-i Kübrâ'ya Arz Ettiği Vâkıalar: Vekâyiu'l-Halvet".

Hakk'ı öyle bir delille bil ki, zevali mümkün olmasın." der. Râzi ona, "Allah'ı ne ile bildin?" diye sorunca Kübrâ, "Kudsî vâridler ve ünsî müşahedelerle." diye cevaplar. Aralarındaki konuşmanın ardından Râzî, Kübrâ'ya intisab eder ve ardından halvete alır. Fakat Râzî, gönlünü ağyardan temizleyemeyince halvette yapamaz ve Herat'a geri döner.[157]

Diğer bir rivayete göre Fahreddin er-Râzî bazı talebeleriyle birlikte Necmeddîn-i Kübrâ'ya intisab etmek üzere gelir. Neden geldiğini soran Necmeddîn-i Kübrâ'ya "Mârifetullaha ulaştıracak yolu talep etmeye geldim." der. Necmeddîn-i Kübrâ ise "Sen buna güç yetiremezsin." karşılığını verir. Râzî, "İnşallah yapabilirim." diye ısrarcı olur. Bunun üzerine Necmeddîn-i Kübrâ onu halvete alır. Sonra Allah'tan Râzî'nin sahip olduğu bütün ilimleri alıvermesini diler. Onun bu duasını işiten Râzî, bu durum karşısında "Dayanamam! Dayanamam! Dayanamam!" diye bağırır. Sonra Necmeddîn-i Kübrâ onu halvetten çıkarır ve "Doğruluğun beni şaşırttı. Ey Fahreddîn, arkadaşlarına baş olma ve onlara üstünlük taslama arzun varken Allah'a kul olmayı nasıl istersin? Sana düşen O'ndan başkasına güvenmemek ve herhangi bir varlık iddiasında bulunmamak değil mi?" der. Bunları işiten Râzî ağlayarak, "Muhakkak ki biz kaybettik, başkaları kazandı." der. "Artık tanıdıklarımızdan oldun, ashabımızdan olmanı isterdik ama takdîr böyleymiş. Hadi, memleketine selâmetle git." der.[158]

4.2. Halvet Usulü ve Âdâbı

Necmeddîn-i Kübrâ, tasavvufî eğitimde büyük önem verdiği halvet konusuna, telif etmiş olduğu eserlerde ken-

[157] Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ*, s. 72-73.
[158] Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ*, s. 74.

di tecrübelerini de naklederek detaylı bir şekilde yer vermektedir. O, halvet konusunu *Risâle fi'l-halve* adlı müstakil risalede ele almış olduğu gibi diğer eserlerinde de halvetin bir yönüne değinmeden geçmemiştir. Halveti tecrübe eden bir kimsenin deneyimlerini kendi eserlerinden okumak, elbette ki başka yerlerde bulunamayacak pek çok bilgiye birinci elden ulaşma imkânı vermektedir.

Necmeddîn-i Kübrâ'nın eserleri incelendiğinde, onun tasavvufî eğitime ve seyrüsülûkta mesafe kat etme üzerinde detaylıca durduğu görülmektedir. Ona göre tasavvuf yolunda sülûk etmek isteyen kimse şu sekiz şarta riayet etmelidir:

1. Mümkün olduğu müddetçe abdestli olmak
2. Oruç tutmak
3. Sükût etmek (az konuşmak)
4. Yalnız kalmak
5. *Lâ ilâhe illallah* zikrine devam etmek
6. Allah Teâlâ'ya teslimiyet gösterip itirazı terk etmek
7. Bu yoldan alıkoyacak havâtırı terk etmek
8. Müşkülleri halletme ve vâkıaları yorumlamada kalbi şeyhe bağlamak (râbıta)[159]

Necmeddîn-i Kübrâ'ya göre halvet, güneş şuasının ve gün ışığının girmediği karanlık bir yerde, çeşitli meşgalelerden uzak kalarak ibadet yapmaktır. Böyle bir ortamda halvete giren kimsenin duyu organları işlevsiz kalır. Organlar çalışmayınca, artık kalp açılmaya başlar. Necmeddîn-i Kübrâ bunu uykuya benzetir. Nasıl ki uyku esnasında organlar işlevsiz kalır, bununla birlikte uyanıkken görülemeyecek pek çok şey görülebilir hale gelirse, halvette de duyu organlarının kapılarını kapatmak, kalbî

[159] Ebü'l-Cennâb Ahmed b. Ömer el-Hivekî Necmeddîn-i Kübrâ, "Risâle fi'l-halve", *Seyr ü Sülûk Risâleleri*, ed. Süleyman Gökbulut, (İstanbul: İlk Harf Yay., 2016), s. 74. Necmeddîn-i Kübrâ bu sekiz şartı Cüneyd-i Bağdâdî'ye nisbet etmektedir bkz. Necmeddîn-i Kübrâ, "Fevâihü'l-cemâl", s. 100.

duyguların kapısını ardına kadar açacaktır.[160] Bu yolda zikir ateş, törpü ve çekiç; halvet demirci ocağı; oruç iç-dış temizlik ve cilalama aleti; susmak ve havâtırı terk, sâlike gelen karanlık vâridleri yok etmek; râbıta öğrenci; istekleri tevhid etmek ise öğretmendir.[161] Necmeddîn-i Kübrâ'ya göre uzlet, tıpkı bir ölü gibi, halkla beraber yaşamaktan inzivâ ve inkıtâ ile uzaklaşmayı ifade etmekle birlikte, anlamı yalnızca bununla sınırlı değildir. Ona göre müridin mürşidine karşı yapmış olduğu vazifeler de uzlet kapsamında mütalaa edilir.[162]

Necmeddîn-i Kübrâ halvetin birtakım faydaları olduğundan bahsetmekte ve bunları on üç madde halinde şöylece sıralamaktadır:

1. Gözü harama bakmaktan alıkoyar.
2. Ayağı harama gitmekten korur.
3. Eli haram bir şeyi almaktan ve tutmaktan muhafaza eder.
4. Kulağı haram sözler dinlemekten korur.
5. Nefis köpeğini bağlayıp hapseder.
6. Zâhirî duyu organları kapatılınca gayb kapıları olan bâtınî duyu organları açılır.
7. Halkın eziyetinden uzak tutar.
8. "Selâmet uzlettedir." sözü gereğince selâmete yöneltir.
9. Kişinin ruhanilere benzemesini sağlar ki halk onları görmez.
10. Gönlün cem'iyyetini sağlar.
11. Gönülden tefrikanın kökünü söküp atar.
12. "*Yedi kişi vardır ki, Allah onları hiçbir gölgenin olmadığı o günde arşının gölgesinde gölgelendirir.*"[163] hadi-

[160] Necmeddîn-i Kübrâ, "Risâle ile'l-hâim", s. 80.
[161] Necmeddîn-i Kübrâ, "Fevâihü'l-cemâl", s. 150.
[162] Necmeddîn-i Kübrâ, "Usûlü'l-aşere", s. 55.
[163] Buhârî, Zekât, 16, no. 1423; Ezan, 35, no. 660.

si gereğince Rahmân'ın arşının gölgesinde bulunma derecesini kazandırır. Zira bu yedi kişiden birisi tenha yerlerde Allah'ı zikreden ve gözyaşı döken kimsedir.

13. Dünyanın izlerini ve dünya erbabının muamele ve alıverişlerini gönlün aynasından uzaklaştırır. Gönül yüzü dünya izlerinden saf hale gelince, onda ahiret izleri parlamaya başlar. Daha da saflaşıp tamamen arındığında, onda vahdaniyet pırıltısı ortaya çıkar. Öyle ki, bu hal onun canını, aklını ve bilincini götürür, kişi marifet elde eder ve Allah'ın tecellilerine mazhar olur.[164]

Necmeddîn-i Kübrâ, eserlerinde halvetin şartları ve âdâbından da bahsetmektedir. Ona göre halvete girecek kimsenin bazı ön hazırlıklar yapması gerekir. Sâlik halvete gireceği zaman Allah Teâlâ'dan kalbini ve hâlini ıslah etmesini talep eder, günah ve her türlü kirden tevbe eder, varsa halka olan borçlarını helâllik dileyerek öder, dünyadan ve dünyanın içindeki her şeyden maddeten ve mânen uzaklaşır, tamamıyla ahirete yönelir ve şeriata sarılır.[165]

Ona göre halvet esnasında istifadenin azami düzeye çıkartılması için gözler yumulmalı, halvethânenin pencereleri kapatılmalı ve karanlık bir ortam sağlanmalıdır. Böylece şehadet âlemiyle bağlantı kesilmiş olacaktır.[166] Halvethâne, insanlardan uzak, camiye yakın bir yerde olmalı, böyle bir mekân bulunamıyorsa cumanın kişiye farz olmayacağı bir mekân seçilmelidir. Halvete giren sâlik, halvet hücresini kabir, kendisini de hiçbir iradesi ve tercih hakkı bulunmayan bir ölü olarak tasavvur etmelidir.[167]

Halvet esnasında oturuş, mümkünse bağdaş kurma şeklinde yapılmalı, aksi takdirde teşehhütteki gibi diz çö-

164 Necmeddîn-i Kübrâ, "Risâletü's-sâri'l-hâiri'l-vâcid", s. 63-64.
165 Necmeddîn-i Kübrâ, "Minhâcü's-sâlikîn", s. 99.
166 Necmeddîn-i Kübrâ, "Risâle fi'l-halve", s. 74.
167 Necmeddîn-i Kübrâ, "Minhâcü's-sâlikîn", s. 100.

kerek oturulmalı veyahut o da mümkün değilse ayaklar toplanarak elbisenin içerisine alınacak şekilde oturulmalıdır. Eğer bu esnada derin bir uykuya kapılma söz konusu olursa abdest alınmalıdır. Böyle olmaz da bir yere dayanarak uyunursa abdest alınmasına gerek yoktur. Yine halvette uyku bastırdığında zaruri bir durum olmadıkça ayaklar uzatılmaz. Bir müddet uyunduktan sonra kalkıp abdest alınır, böylece uyuklayarak değil, dinç bir vaziyette zikrullah ile meşgul olunur. İftarlar ne çok az, ne de çok fazla yiyecekle yapılır. Ancak kişiyi teskin edecek miktarda yiyecek yenir. Yemekten sonra su içilecek olursa tekrar yemeğe başlanmaz.[168]

Necmeddîn-i Kübrâ'ya göre halvet esnasında himmet ve firâset sahibi bir şeyhe ihtiyaç duyulur.[169] Nitekim şeyh, kişiye hal, vecd, zevk ve müşahede hususlarında rehberlik eder. Halvette sâlik çeşitli havâtırın yanında keşf, zevk ve kıyasla karışık bazı bilgilere ulaşır. Daha sonra kalp gözü açılır, sâlik bir kısmı şehâdet âleminde rastlanan bir kısmının ise benzerinin bulunmadığı bazı şekiller görür. Bunları sâlikin kendisinin tabir etmesi mümkün olmaz. Dolayısıyla bunları şeyhine tabir ettirmesi icap eder.[170] Ayrıca mürşid, müridin yiyeceklerini, mizacını, halini, aklını, sabrını kontrol altında tutarak, herhangi bir olumsuz durumda müdahale eder. Bu yönüyle adeta hastayı müşahede altında tutan tabip gibidir. Müride düşen ise Allah'a tevekkül ile birlikte kendisine verilen reçeteyi yerine getirmek olacaktır. [171]

Halvette daima zikir ile meşgul olmak esastır. Böylece kişinin kalbi dilinden, dil de kalbinden etkilenmeye başlayacaktır. Mürid halvette Allah'a yalvarıp yakarır, O'nun

[168] Necmeddîn-i Kübrâ, "Risâle fi'l-halve", s. 74.
[169] Necmeddîn-i Kübrâ, "Risâle fi'l-halve", s. 75.
[170] Necmeddîn-i Kübrâ, "Risâle fi'l-halve", s. 78.
[171] Necmeddîn-i Kübrâ, "Minhâcü's-sâlikîn", s. 100.

huzurunda yüzünü toprağa secde eder, kendinden geçtiği durumlar hariç zikir esnasında sesini yükseltmez. Sadece farz ve sünnet namazları kılar, hatırına hiçbir keramet getirmez ve yerine getirmekte olduğu bu halvet için hiçbir kıymet atfetmez. Halvette güzel koku kullanır, iç yağ yemez ve sünnetin hilafına bir davranışta bulunmaz. Müridin sahih bir itikada sahip olması esastır. Bu olmazsa münafık olarak halvete girer, bidatçı ve zındık olarak da çıkar.[172]

4.3. Necmeddîn-i Dâye'ye Göre Halvetin Sekiz Şartı

Kübreviyye şeyhlerinden Necmeddîn-i Dâye er-Râzî (ö. 654/1256), Hârizm'de Necmeddîn-i Kübrâ'ya intisab etmiş, daha sonra onun halifelerinden Mecdüddîn-i Bağdâdî'nin rehberliğinde seyrüsülûkunu tamamlamıştır. Dâye (sütanne) lakabı, çok mürid yetiştirmesi dolayısıyla kendisine verilmiştir.[173] Onun *Mirsâdü'l-'i bâd mine'l-mebde' ile'l-me'âd* adlı Farsça eseri tasavvuf âdâbına ve özellikle halvet usulüne dair önemli bilgiler içermektedir.

Necmeddîn-i Dâye tasavvufî eğitimde halvet ve uzletin önemli bir yerinin olduğunu belirtmektedir. Ona göre din yolunda ilerlemek ve yakîn makamlarına ulaşmak halvet ve uzlet üzerine bina olunur. Bütün evliya ve enbiya hallerinin başlangıcında halvet uygulaması ile maksatlarına ulaşmışlardır. Hz. Peygamber'in Hira'da uzlete çekilmesi ve Hz. Musa'nın Tur'da kırk gece kalması bunun en güzel örnekleridir. Bunun yanında insanın dünyaya geleceği zaman, annesinin karnında kırk günlük sürelerle çeşitli aşamalarda gelişiminin sağlanması, Hz. Âdem'in hamurunun kırk gün yoğurulması ve kalpten hikmet pınarlarının akmasının kırk gün ihlâsla sabahlamaya mahsus kılınmış olması, kırk sayısının önemini göstermektedir.

[172] Necmeddîn-i Kübrâ, "Minhâcü's-sâlikîn", s. 100-101.
[173] Mehmet Okuyan, "Necmeddîn-i Dâye", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXII, 496.

Necmeddîn-i Dâye, halvetin âdâb ve şartlarının çok fazla olduğunu, fakat bunlardan bazılarının halvetin temelini oluşturduğunu, bunlardan birinin bile eksik olmasının halvetten elde edilecek faydaya ulaşmayı engelleyeceğini belirtir. Dâye'nin halvette zaruri gördüğü sekiz şart şöyledir:

Halvetin ilk şartı yalnızlıktır. Halvethânede yalnız oturmak esastır. Oturuş şekli, eller iki baldır üzerine konulacak şekilde bağdaş kurmak suretiyle gerçekleştirilir. Halvete girecek kimse öncelikle tıpkı ölünün yıkandığı gibi gusül abdesti almalı, halvethâneyi kabri gibi görmelidir. Abdest ve namaz gibi ihtiyaçlar haricinde halvethâneden dışarı çıkılmaz. Halvethâne küçük ve karanlık olmalı, ses ve ışık girmemesi için kapı kapalı olmalı, böylece halvethâne, halvetteki kimsenin dikkatini dağıtabilecek her türlü etkenden arındırılmalıdır. Zira ruh çevreyle meşgul olmadığında gayb âlemi ile ilgilenecektir.[174]

İkinci şart, sürekli olarak abdestli durmaktır. Böylece sâlik silahını kuşanmış olacaktır. Üçüncü şart, halvette *lâ ilâhe illallah* zikrine devam etmektir. "*Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar.*"[175] âyeti zikrin devamlılığına işaret etmektedir.

Dördüncü şart, zihne gelen her türlü havâtırı reddetmektir. Halvetteki kimse, aklına iyi veya kötü her ne gelirse *lâ ilâhe illallah* diyerek reddetmeli, böylece Allah'tan gayrı ne varsa istemediğini ifade etmelidir. Bu durum, "*İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi, onunla sorguya çeker.*"[176] âyeti ile ilişkilidir. Zira kalbe gelen her düşünce orada iyi yahut kötü bir iz bırakır. Bu izler de gönlün gayba dair bilgileri almasına engel olur. Gö-

[174] Necmeddîn-i Dâye, *Mirsâdu'l-ibâd (Sûfîlerin Seyri)*, çev. Hakkı Uygur, (İstanbul: İlk Harf Yay., 2013), s. 247.
[175] Âl-i İmrân 3/191.
[176] el-Bakara 2/284.

nül aynası tüm nakışlardan temizlenmedikçe ledünnî ilimleri kabul etmez. Bundan dolayı halvet esnasından hiçbir düşünceye yer verilmemesi önemli bir şarttır.

Beşinci şart, oruca devam etmektir. Halvet esnasında gündüzleri oruçlu olarak geçirilmektedir. Zira beşerî alakaların kesilmesi ve hayvânî sıfatların yok edilmesinde orucun önemli bir etkisi bulunmaktadır. Altıncı şart, sessizliktir. Halvette şeyhten başka kimse ile konuşmamak esastır. Mürid, halvette gördüğü vâkıaları şeyhine aktarmalı, bunun haricinde lüzumsuz yere konuşmamalıdır.

Yedinci şart râbıtadır. Mürid sürekli olarak gönlünü şeyhinin gönlüne bağlamalı, ondan meded istemelidir. Nitekim gaybî fetihler ve Rabbânî lütuf önce şeyhin kalbine gelecek, ardından müride ulaşacaktır. Başlangıçta müridin kalbi perdelerle çevrilidir. Şeyhinin kalbine teveccühü oranında, kendisine gaybî yardımlar ulaşır. Öncelikle mürşidi vasıtasıyla feyz alan mürid, zamanla vasıtasız olarak da feyz almaya başlar. Bunun için daima şeyhin himmetini, yolunun aydınlatıcısı bilmeli, afet veya korku anlarında ona sığınmalı ve kalbinden yardım dilemelidir.

Sekizinci şart, Allah'a ve şeyhe hiçbir surette itiraz etmemektir. Allah'a itiraz etmemek, kişinin başına gelen daralma, genişleme, sıkıntı, rahatlık, sıhhat ve hastalık gibi hallere razı olmak ile olur. Şeyhe itaat da tasavvufî ilerleme için önemli bir kuraldır.

Halvette yiyecekler, kişiyi çok halsiz bırakmayacak şekilde azaltılır. Burada ölçü müridin mizacıdır. Müride göre yiyeceğin miktarı değişebilmektedir. Yemekte lokmalar küçük tutulmalı, hızlı yemekten kaçınılmalı, yemek esnasında bir taraftan da zikre devam edilmelidir. Fazla et yemekten kaçınılmalıdır. Öte yandan uyku da azaltılmalıdır. Ancak ağır bastığında uyunmalı, sonrasında abdest alınmalı ve zikir ile meşgul olunmalıdır. Uyku mümkünse oturarak, dizlerin üzerine başın konulması suretiyle yapılmalıdır.

Namaz için dışarı çıkıldığında baş öne eğilmeli, etrafa bakmaktan kaçınılmalı ve daima zikirle meşgul olunmalıdır.[177]

5. SÜHREVERDİYYE

Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer b. Muhammed es-Sühreverdî'ye (ö. 632/1234) nisbetle Sühreverdiyye olarak anılan bu tarikat, Bağdat merkezli olarak faaliyetlerini sürdürmüş, kısa süre içerisinde Dımaşk ve Halep başta olmak üzere İran, Hindistan, Pakistan, Çin ve Türkistan'a yayılmıştır.[178] Sühreverdiyye'nin tasavvufî eğitim uygulamaları arasında halvetin önemli bir yeri bulunmaktadır.

5.1. Sühreverdiyye'de Halvet Uygulamaları

Henüz altı aylıkken babasını kaybeden Şehâbeddin es-Sühreverdî, aynı zamanda sûfî, muhaddis ve fakih olan amcası Ebü'n-Necîb es-Sühreverdî'nin (ö. 563/1168) yanına yerleşir. Böylece hem dinî ilimler alanında kendisini yetiştirme imkânı bulur, hem de tasavvufî anlamda eğitimi için uygun imkân ve koşullara sahip olur. İslâmî ilimlerde belirli bir seviyeye geldikten sonra, bunlardan Kelam alanına meyletse de amcasının arkadaşı Abdülkadir-i Geylânî'nin (ö. 561/1165) tavsiyesiyle bundan vazgeçer. Önce Geylânî ve ardından da Ebû Necîb'in vefatının ardından, kendisine mürşid bulmak gayesiyle Basra'ya giden Sühreverdî, burada Ebû Muhammed Abdullah el-Basrî ve diğer bazı abdalların sohbetinde bulunduktan sonra, Ebü's-Suûd el-Bağdâdî'ye intisab eder ve uzun bir müddet halvette kalır. Daha sonra Bağdat'a dönerek, amcasının tekkesinde irşad faaliyetlerine başlar.[179]

[177] Dâye, *Mirsâdu'l-ibâd (Sûfîlerin Seyri)*, s. 248-251.
[178] Reşat Öngören, "Sühreverdiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVIII, 42.
[179] Ethem Cebecioğlu, "Klâsiklerimiz/XI: "Avarifü'l-Ma'arif" Ebu Hafs Şihabüddin Ömer es-Sühreverdî (539/1144-632/1234)", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi,* 5/12 (2004): 240-241; Hasan Kamil Yılmaz, "Sühreverdî, Şehâbeddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVIII, 40.

Sühreverdî'nin tasavvufî eğitim sisteminde halvetin ayrı bir yeri vardır. Özellikle onun *Avârifü'l-maârif*'te halvet konusunda vermiş olduğu bilgiler, onun halveti sistematik bir şekilde uyguladığını göstermektedir. Sühreverdî'nin halvet eğitiminden geçen sûfîler arasında Kübreviyye tarikatı şeyhlerinden Necmüddîn-i Dâye er-Râzî (ö. 654/1256) de bulunmaktadır. Öyle ki Necmüddîn-i Dâye sülûk, halvet ve erbaînât tarikini ilk intisab ettiği şeyhi olan Şehâbeddin es-Sühreverdî'den aldığını belirtmektedir.[180]

Halvette yalnızca zikir ile meşgul olmak esastır. Şiir söylemek hoş karşılanmamaktadır. Fakat istisnai olarak gelen vecdin neticesinde müridin kendinden geçmesi ile dilinden bazı şiirlerin döküldüğü görülebilmektedir. Nitekim Sühreverdiyye'nin Hindistan ve Pakistan'a yayılmasında etkili olan Bahâeddin Zekeriyyâ'nın (ö. 661/1262) halifesi Fahreddîn-i Irâkî'ye (ö. 688/1289) yaptırdığı halvette bu durum açık bir şekilde görülmektedir. Fahreddîn-i Irâkî, halvetin onuncu gününde kendisine gelen vecdin etkisiyle şu gazeli söylemiştir:

Sular kim sundular bade ile bir cam
Anı sâki gözünden udiler vâm

Irâkî halvetteyken bu beyti yüksek sesle söyleyip, bir taraftan da ağlamaktadır. Bunu gören diğer müridler ise şeyhlerinin usulüne göre halvette zikir ve murâkabe dışında başka bir şey ile meşgul olunmayacağını bildiklerinden, durumu şeyhlerine şikayet ederler. Şeyhleri Bahâeddin Zekeriyyâ ise "Bunlar size yasaktır, ona değil." diyerek Irâkî'nin içinde bulunduğu vecd haline işaret

[180] Bkz. Halil Baltacı, "Necmüddîn Râzî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri" (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2009), s. 16, 30.

eder. Aradan birkaç gün geçmiştir ki, şeyhin yakınlarından biri, o gazeli sazlı sözlü meclislerde söylendiğini duyduğunu şeyhe bildirir. Şeyh efendi işittiği gazeli söylemesini ister. O da duyduğu gazeli okumaya başlar.

Kılan çûn kendilerdür sırların fâş
Ne içün îdeler uşşakı bednam

beytine geldiğinde şeyh efendi "Onun işi tamam oldu." der ve kalkıp Irâkî'nin halvethânesinin kapısına gelir. "Ey Irâkî! Münâcâtını harabatta mı eylersin? Çık dışarı!" der. Irâkî dışarı çıkıp başını şeyhin ayağına uzatır. Şeyh onu engeller. Bundan sonra onu bir daha halvete sokma ihtiyacı hissetmez. Kendi hırkasını çıkarıp ona giydirir. Böylece tarikatta sülûkunu tamamlamış olur.[181]

Sühreverdiyye tarikatında uyguladığı halvetlerle meşhur olan şeyhlerden birisi de Sühreverdiyye tarikatının Zeyniyye kolunun kendisine nisbet edildiği Zeynüddîn el-Hâfî'dir (ö. 838/1435). Hafî, Sühreverdiyye şeyhlerinden Nûreddin Abdurrahman eş-Şibrîsî (eş-Şirsî) el-Mısrî'ye intisab etmiştir. Şeyhinin yanında girdiği halvetlerle tasavvufî terbiyesini tamamlamasının ardından aldığı icâzetnamede şöyle yazılıdır:

"Şeyh Zeynüddîn halvete girmeye, gaybî vâridât ve fütuhatı kabul etmeye ehliyet kazandığı zaman, istihârede bulundum ve onu kendi yedi günlük halvetime koydum. O halvette Allah Teâlâ yedi günde fazlıyla lütufta bulundu. Mevhibeler kapılarını açtı. Kendi fazlından olarak, dördüncü gece, hakikat makamından tevhid makamına kadar bütün makamların derecelerine yükselterek, açılan mevhibe kapılarını daha da artırdı. Halvette yedinci gün

[181] Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 778, 779; Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, çev. Muharrem Tan, (İstanbul: İz Yay., 2007), s. 84.

tamamlanmadan önce, cem halini müşahede ederek tefrika kaydından kurtuldu. Yedinci günün bitmesinden sonra ona Zat'taki hakiki tevhid nurları zuhur etti ki, bu hale ehl-i hakikat dilinde *cem'ü'l-cem* derler. Şeyh Zeynüddin kabiliyetinin kuvvetli oluşundan hâlâ terakkî etmektedir. Ben Cenâb-ı Hak'tan onu o makamın tamamına eriştirmesini, bekâ-i daimle baki kılmasını ve müttakilere imam yapmasını ümit ederim."[182]

İcâzetnâmeye göre Zeynüddîn el-Hâfî, tasavvufta belirli bir olgunluğa ulaştıktan sonra ve gaybî vâridât ve fütuhatı kabul etmeye ehil bir hale geldikten sonra halvete alınmıştır. Bu durum, müridin halvete girmesinin ancak belirli bir seviyeye ulaştıktan sonra mümkün olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Nakşibendiyye tarikatında halveti uygulayan şeyhlerden Muhammed Kâdî Semerkandî halvet konusunda Zeynüddîn el-Hâfî'yi örnek göstererek şöyle demektedir: "Bu devirde Şeyh Zeynüddîn el-Hâfî'nin metoduyla mürîdleri terbiye etmek gerekir. O, yüz yirmi kişiyi büyük bir odada i'tikâf halkasına oturtur, öğretmenler gibi eline uzun bir sopa alıp (kendisi de) onların arasına otururdu. Yerinden bir karış uzaklaşan olursa, onun başına sopayla vururdu."[183]

Rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Zeyniyye'de halvete alma yetkisi şeyhlerine icâzetnâme ile verilmektedir. Zeynüddîn el-Hâfî'nin, halifesi Abdurrahîm Merzifônî er-Rûmî'ye takdim ettiği icâzetnâmede şöyle yazmaktadır:

"…Yine ona şu konularda da izin verdim: Ehil gördüklerini halvete oturmak, sabah namazlarının virdlerini bitirdikten, ikindiden ve yatsıdan sonraki üç vakte riayet et-

[182] Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 639.
[183] Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşbend Hayatı Görüşleri Tarîkatı* (İstanbul: İnsan Yay., 2012), s. 331.

mesini genel olarak emretmek, bu zamanları *Lâ ilâhe illallah* zikrine sarf etmek."[184]

Zeynüddîn el-Hâfî'nin halvet ve riyâzet ile yetiştirdiği müridlerinden birisi de Abdüllatif el-Makdisî'dir (ö. 856/1452). Hâfî, Makdisî ile Kudüs'te tanışmıştır. Daha sonra hac yolculuğuna çıkan Hâfî, hac dönüşünde Makdisî'yi de alıp Horasan'a gitmiş ve burada beraberce halvete girmişlerdir.[185] Daha sonra Makdisî, şeyhinin emriyle Câm şehrine gitmiştir. Rivayete göre burada Şeyhülislâm Ahmed Namıkî Câmî'nin kabrinin yanıbaşında erbaîn çıkartmış, bir taraftan da hallerini mektupla şeyhine bildirmiştir. Zeynüddîn el-Hâfî, Makdisî'nin bu mektupları doğrultusunda icâzetnâmesini yazıp kendisine göndermiş, böylece mânevî gelişimini takip ederek ona rehberlik etmiştir.[186] Bu rivayet Zeyniyye'de kabir başında erbaîn çıkartma âdetinin var olduğunu göstermektedir. Ayrıca Zeynüddîn el-Hâfî'nin kendisine gönderilen mektuplar doğrultusunda müridine icâzet vermesi, halvette görülen vâkıaların kişinin seyrüsülûkta kat ettiği mesafeye dair önemli bir alâmet olduğunu göstermektedir. Makdisî'nin halifelerinden Taceddin İbrahim Karamanî de şeyhi gibi halvet geleneğini devam ettirmiş, çok sayıda kişiye erbaîn çıkarttırmıştır. Öyle ki şeyh efendinin hizmetindeki Çanakçı Dede, "Bir gece halvette olan dervişlere yüz on çanak yemek götürdüm." diyerek halvete giren dervişlerin ne kadar kalabalık olduğuna işaret etmiştir.[187]

5.2. Halvet Usulü ve Âdâbı

Şehâbeddin es-Sühreverdî'nin *Avârifü'l-maârif*'i hal-

[184] Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 645.
[185] Bekir Köle, "Zeynüddin-i Hâfî ve Eserlerinde Tasavvuf Görüşleri" (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2009), s. 73.73
[186] Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 642.
[187] Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 648; Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s. 115.

vet usulü ve âdâbına dair sistematik bilgiler içeren kaynaklardandır. Sühreverdiyye'deki halvet usulü, büyük oranda buradaki bilgilere dayanmaktadır. Burada kaydedildiğine göre; halvete niyetlenen sâlik, dünyevî her türlü meşgaleden sıyrılarak önce gusül abdesti alır. Daha sonra elbisesini ve halvet mahallini temizleyerek maddi temizliği sağlar. Ardından iki rekât namaz kılarak huşû ve gözyaşları içerisinde tevbe eder. İnsanlara karşı içinde beslediği kin, haset, aldatma, hıyanet gibi her türlü kötü duygu ve düşünceden uzaklaşmaya çalışır. Tevazu ve teslimiyet içerisinde halvet hücresine yerleşen sâlik, buradan ancak cemaatle namaz kılmak ve cuma namazları için çıkar.[188]

Sühreverdî'ye göre halvette cemaatle namazı terk etmek hatalı ve yanlış bir davranıştır. Fakat halvete birden fazla kişi girmişse, dışarı çıkmaksızın halvet hücresinde beraber cemaat yapmaları mümkün olacaktır. Halvette tek başına namaz kılmak ise tasvip edilmemektedir. Hatta cemaati terk etmesi sebebiyle kişinin başına birtakım afetlerin gelmesinden korkulmaktadır. Sühreverdî halvet esnasında aklî dengesini yitiren kimselerin cemaate katılmamaları sebebiyle bu belaya maruz kalmış olabileceklerini belirtmektedir. Cemaate katılmak üzere halvet hücresinden çıkan kimse devamlı zikir halinde olmalı, sağa sola bakınmamalı ve her sese kulak vermemelidir. Aksi takdirde halvetteki emekleri boşa gidebilecektir. Camiye giderken çevre ile ilgilenmeyi asgari düzeye indirebilmek için kendisini cemaate, imam iftitah tekbiri alırken yetişebilecek şekilde ayarlamalı; imam selâm verip namaz bittiği zaman ise doğrudan halvethânesine dönmelidir. Sâlik cami cemaatinin veya diğer insanların onun halvette olduğunu anlamalarından sakınmalıdır. Zira insanların indinde bir mevki ve makam sahibi olmayı dileyen kimse-

[188] Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 163.

nin, Allah katında bir derece elde etmesi mümkün olmayacaktır. [189]

Sâlik halvette vaktini Kur'ân-ı Kerîm tilaveti, zikir, namaz veya murâkabe gibi ibadetlerle geçirir, fakat yapmış olduğu ibadetler konusunda bir usanma durumu hâsıl olursa bir müddet yatıp uyur. Halvethânede devamlı abdestli olunması esastır. Uykuya da ancak çok bastırdığı zaman gidilir. Gece ve gündüz bu şekilde ibadetle geçirilir. Zikir olarak *lâ ilâhe illallah* zikri dil ile çekmek suretiyle icra edilir. Dil yorulduğunda, kalp ile söylenmeye devam edilir. Yine bu zikir esnasında Sehl b. Abdullah'ın tarif ettiği şekilde *lâ ilâhe* kısmı söylenirken uzatılır, Cenâb-ı Hakk'ın bâkî oluşu düşünülür ve Allah'ın varlığı kalbe yerleştirilirken ondan gayrısı kalpten atılır. Sâlik halvette öncelikle ekmek ve tuza kanaat etmelidir. Günlük bir Bağdat rıtlı (yaklaşık 375 gr.) miktarınca ekmek almalı, bunu yatsı sonrası yemelidir. Aynı miktardaki ekmek ikiye bölünüp yarısı gecenin başında yarısı da sonunda yahut sahurda yenilebilir. Kişi eğer yalnızca ekmek ile idare edemiyorsa yanına katık da alabilir. Şu durumda katık miktarınca ekmek azaltılır. Şayet halvette yiyeceklerini daha azaltmak isterse, kırk günün son on günü yarıya inecek şekilde her gece miktarını azaltır. Eğer vücudu dayanabiliyorsa kırk güne yarım rıtıl ile de başlayabilir. Şu durumda yiyeceği son on günde çeyrek rıtla iner. [190]

Sühreverdî'ye göre sûfîler açlığın süresini yirmi dört saat veya yetmiş iki saat olarak düşünmüşlerdir. Yirmi dört saatlik açlık neticesinde bir rıtıl yiyecek, bir seferde ya da iki seferde yenir. Yetmiş iki saatlik açlıkta ise üç günün her birinde aynı miktarda ekmek yenmektedir. Şu durumda her bir güne rıtlın üçte biri miktarınca yiyecek

[189] Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 163.
[190] Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 164.

düşmektedir. Bu ikisinin arasında bir de iki gün aç durup, ikinci günün sonunda iftar etme uygulaması vardır. Bunda da her güne yarım rıtıl düşmektedir.

Açlık uygulamaları ancak kişinin takat getirebilmesi durumunda geçerlidir. Aksi takdirde her gece iftar edilmelidir. Bazı sûfîler yiyeceği her gece azaltarak, mümkün olduğunca az yiyecek ile nefsi terbiye etmeye çalışmıştır. Bazıları ise yiyeceğini hurma çekirdeği ile denkleştirip, her gece bir çekirdek miktarınca azaltma yoluna gitmiştir. Kimisi yiyeceğini yaş ağaç parçasıyla tartmış, her gece ağacın kurumasıyla birlikte hafiflediği miktarca yiyeceğini azalmıştır. Kimisi ise ekmeğini yirmi sekiz parçaya bölüp, bir ay boyunca onu tüketmiştir. Bazıları vücudunu açlığa belirli aralıklarla alıştırarak yedi, on, on beş gün ve nihayetinde kırk gün aç durmuşlardır.[191]

Bazı sûfîlere göre, halvette Rabbi ile baş başa kalan kul, almış olduğu zevk, lezzet ve sürurun etkisiyle açlık hissetmemektedir. Sühreverdî, bu durumu aç bir kimsenin aniden sevinçli bir haber almasıyla yahut kendisine korkulu bir hâdisenin haber verilmesiyle birlikte açlığını unutmasına benzetmektedir. Kendisini yavaş yavaş açlığa alıştıran kimse eğer bunu ihlâsla Allah rızası için yapıyorsa, açlık onun aklî melekelerine zarar vermeyecektir.[192]

Sühreverdî'ye göre Allah, sırf rızası için aç kalan kimseye açlığı unutturur ve artık mânevî bir sevinç hali onu kuşatır. Esas itibariyle o, yemeyi ve içmeyi unutmaz; fakat kalbin ilâhî nurla dolu olması ruhanî ruhun çekiş gücünü kuvvetlendirir. Böylece ruh onu kendi merkezine doğru çeker ve sâlik artık nefsânî şehvet ve hislerden nefret edecek bir hale gelir. Tüm bunların mümkün olması kişinin ancak yemesi, içmesi, konuşması ve diğer tüm tasar-

191 Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 164.
192 Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 165.

ruflarında zaruret miktarı ile kifayet etmesine bağlıdır. Kişi eğer zaruri olmadan bir kelime dahi fazladan konuşacak olsa, açlık ateşi içini kavuracaktır. Zira nefis her vesileyle uyanmaya hazırdır.[193]

Sühreverdî'ye göre bu gibi uygulamalarla uzun süre aç kalmak, esas itibariyle bir fazilet değildir. Eğer öyle olsaydı hiçbir peygamber bundan geri durmaz ve en ileri şeklini uygulardı. Her ne kadar nefsi bu şekilde terbiye etmenin pek çok faydaları olsa da, Allah'ın mânevî ihsânlarının yalnızca bu yol ile elde edilebileceğini düşünmek uygun değildir. Zira bazen her gün yemek yiyen bir kimse, kırk gün aç kalandan daha faziletli olabilir.[194]

Öte yandan Sühreverdîlikte halvet kırk gündür. Halvetin kırk günlük bir zaman zarfında uygulanması, Hz. Peygamber'in "*Allah rızası için kırk gün ihlâs ile ibadet eden kimsenin kalbinden diline hikmet pınarları fışkırır.*"[195] hadisi, Hz. Musa'nın Sina dağında kırk günlük ibadet süreci ve Âdem'in yaratılırken çamurunun mayalanması için kırk gün tayin edilmiş olması ile ilişkilendirilmektedir.[196] Halvetin uygulanması için en uygun zamanın Zilkade ayı ile Zilhiccenin on günü olduğu belirtilmektedir. Zira bu dönem Hz. Musa'nın Tur'da kaldığı kırk günlük halvetin gerçekleştiği günleri içine almaktadır.[197]

Sühreverdî'ye göre sûfîler halvete girerek, normal yaşantılarında aradıklarından çok farklı bir şey peşinde değillerdir. Fakat içinde bulundukları vaktin gereklerini yeterince yerine getiremeyip gafil düştükleri durumlarda, kırk günlük özel bir riyâzete girerek buradaki kazanımlarını tüm hayatlarına yansıtmayı hedeflemektedirler.[198]

[193] Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 166.
[194] Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 167.
[195] Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekaik*, s. 359, no. 1014.
[196] Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 154-155.
[197] Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 167.
[198] Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 154.

Halvetin makbul olduğunun alâmeti, sâlikin kırk günün sonunda kalbini tamamıyla dünyadan çekip ahirete yönelmiş olmasıdır. Zira hikmetin ortaya çıkması, zühdün gerçekleşmiş olmasına bağlıdır. Dünyadan gönlünü çekmeyen ise hikmet sahibi olamayacaktır. Kırk günlük bu eğitim sürecinde kişinin gönlünü dünyadan çekememesi, halvetin şartlarına riayet etmediğinin veya halvette ihlâs sahibi olmadığının bir göstergesidir. İhlâs sahibi olmayanın ise ibadeti makbul değildir.[199] Sühreverdî'ye göre her ne kadar halvet kırk gün ile sınırlı bir uygulama gibi gözükse de bir sûfî için bu uygulama kırk günden sonra halkın içerisine karışıldığında da kalben devam etmelidir. Halvete giren kimse, çilehânesini, dışarıdaki her türlü meşguliyetten uzaklaşmak için bir fırsat bilmeli, keşif, ilham veya herhangi bir acayip hal elde etme arzusunda bulunmamalıdır. Halvet ancak dinin selâmeti, nefsin ahvalini öğrenmek ve sırf Allah rızasını kazanmak gayesiyle yerine getirilmelidir. Nitekim Ebû Temîm el-Mağribî, halveti sohbete tercih eden kimsenin kalbini zikrullah dışındaki tüm düşüncelerden arındırması, ancak Rabbini murad etmesi ve nefsinin arzularından elini çekmesi gerektiğini vurgulayarak, aksi takdirde halvetin bu kimseyi bir fitneye götüreceğini söylemiştir.[200]

Sühreverdî, halvete Allah rızası dışında kötü bir niyetle giren kimselere şeytanın musallat olacağı konusunda da uyarmaktadır. Böyle bir halvette kişinin kibir ve gururu artacak ve kendisinin iyi bir hal üzere olduğunu düşünecektir. Aynı şekilde halvetin usul ve âdâbına riayet etmeyenler de fitneye düşecektir. Her ne kadar halvetin, bâtının sâfîleşmesinde tesiri bulunsa da halvetteki niyet hâlis olmaz ve âdâba riayet edilmez, Rasûlüllah'ın

[199] Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 156.
[200] Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 158.

sünnetine ittibâ edilmezse, yapılan riyâzet filozofların ve dehrîlerin uygulamalarından farklı olmayacaktır. Bunun ise ahirete faydası olmayacak, hatta bu hal üzere devam edilmesi durumunda Allah'tan uzaklaşılacaktır. Böylece Hristiyan rahipler ile Hint fakirlerinin yolundan gidilmiş olacaktır.[201]

Halvette, sâlike, keramet ve firâset kabilinden bazı ikramların verilmesi yahut geleceğe dair bazı bilgilerin malum olması söz konusudur. Sühreverdî'ye göre bu gibi hâdiseler bir teşviktir. Dinî yaşantısı olmayan bazı kimselerde bu gibi olağanüstü hallerin cereyan etmesi ise o kişilerin Allah'tan daha çok uzaklaşmalarına sebep olmaktadır. Bunlar, esas itibariyle gizli bir tuzak ve istidrâc olarak değerlendirilir. Nitekim içlerinde bulundukları halleri güzel görmeleri, onları ilâhî rahmetten daha çok uzaklaştırmaktadır. Böylece içinde bulundukları körlük, sapıklık, alçaklık ve vebal artmaya devam edecektir.

Halvette karşılaştığı olağanüstü haller, bazen sâliki doğru yoldan uzaklaştırabilmektedir. Nitekim bazı kimseler ibadetten kastın yalnızca zikir olduğunu düşünerek, Rasûlüllah'a uymayı terk etmişlerdir. Bazıları ise mânevî hal zannedeceği bazı hayaller görmüş, bunları keşif ve keramet kabilinden haller zannetmiştir. Sühreverdî'ye göre bunları ayırt etmek için sâlikin kendi haline bakması gerekmektedir. Zira kul, bu makama ancak tüm vaktini salih amellerle ihyâ edip haramlardan sakınmak, namaz, Kur'ân okuma ve zikir gibi günlük virdleri günün belirli vakitlerine dağıtmak suretiyle ulaşabilir. Dolayısıyla sâlikin bu makama ulaşabilmesi için şeriata muhalif amellerde bulunmaması önem arz etmektedir.

Öte yandan bazen kulun fazla bir gayreti olmasa da Allah ondaki sadakat sebebiyle bu hali kendisine ihsân ede-

[201] Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 159.

bilmektedir. Bazen de bu hale farz ve sünnet ibadetlerin dışında yalnızca belirli bir zikre devam etmek suretiyle ulaşılmaktadır. Böyle kimseler abdest alırken ve yemek yerken dahi Allah'ın zikrinden gafil olmamalıdır. Böylece söz konusu hallerin kendisine ihsân edilmesi imkân dâhilindedir.

Halvette zikir, umumiyetle kelime-i tevhid, yani *lâ ilâhe illallah* zikridir. Nitekim halvette kelime-i tevhid zikri devamlı çekildiğinde bu kelime kalpte kök salmakta ve buradaki nefsânî düşünceleri söküp atmaktadır. Böylece artık kalpte nefsin havâtırı yerine kelime-i tevhidin mânası yer edinmektedir. Kelime-i tevhid, kalbi tamamen kapladığında artık dil sussa bile kalp onu söylemeye devam eder.[202] Bazen bu durum Kur'ân-ı Kerîm tilaveti ile de gerçekleşebilir. Buna göre halvete giren kimse çokça Kur'ân okuyup, kalbiyle dilini aynı nokta ve mânada toplamaya çalıştığında ilâhî kelâm kalbinden diline akar, kelamın mânası nefsin hayal ve düşüncelerinin yerine geçer ve artık vesveseye yer kalmaz. Bu halin gerçekleşmesiyle birlikte artık Kur'ân okuyuşunda ve namazında bir kolaylık gelir ve bu esnada bâtını nurlanır. Bu dereceye ulaşmamış müridler, zikrin halavetiyle gaybet haline girebilir. Bu durum uyuyan kimsenin rüya görmesi gibidir. Gaybet halindeki kimse, bazı gerçeklere rüya görür gibi hayal mahiyetinde vâkıf olabilir. Fakat sâlikin bunları anlayabilmesi için öncelikle tabir edilmesi gerekir. Örneğin sâlikin yılan görmesi, düşmana karşı zafer kazanacağı mânasına gelmektedir. Öte yandan bazen de sâlikin misaller ve semboller olmaksızın doğrudan hakikate vâsıl olması da söz konusudur.[203]

Halvetten murad, vakitleri ibadet ve taatla geçirmek ve organları sevimsiz şeylerden alıkoyup Allah'a yaklaşmaktır. Halvet esnasında kimi müridlerden belirli vakitler-

[202] Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 160.
[203] Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 161.

deki virdlere devam etmeleri istenirken, kimilerine tek bir zikir verilir. Kimilerinden ise devamlı murâkabe içerisinde bulunmaları istenir. Bunların ayarlaması şeyhin eliyle yapılmaktadır. Zira kâmil mürşid, insanların farklı yapı ve karakterlerini tanıyan, onlarla sevgi ve şefkatle muamele eden, müridi yalnızca Allah rızası için tasavvufî eğitime tabi kılan, nefsine tabi olmayan ve kendisine tabi olunmasından nefsi adına hoşlanmayan kimsedir. Kendisine tabi olunmasından hoşlanan kimse ise Allah için değil nefsi için hareket edecektir.[204]

6. EKBERİYYE

Ekberiyye, Şeyh-i Ekber Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye (ö. 638/1240) nisbet edilen tasavvufî harekettir. İbnü'l-Arabî, klasik anlamda bir şeyhe bağlanıp seyrüsülûkunu tamamlayarak hilâfet almış bir şeyh değildir. Her ne kadar pek çok sûfî ile görüşüp onlardan tasavvufî anlamda istifade etmiş olsa da belirli bir tasavvuf ekolünün devamı mahiyetinde bir şeyhlik söz konusu değildir. Bununla birlikte İbnü'l-Arabî ilim ve marifet ağırlıklı olarak yorumladığı tasavvufa yeni bir bakış açısı getirmiştir. Kendisinden sonra da onun tasavvufa dair belirlemiş olduğu usul, talebeleri tarafından benimsenmiştir.[205] Bu bakımdan İbnü'l-Arabî ve onu takip edenler Ekberiyye olarak müstakil bir ekol teşkil etmişlerdir. Bu hareket içerisindeki sûfîlerin hayatları ve eserleri dikkate alındığında, halvetin Ekberiyye'de önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır.

6.1. İbnü'l-Arabî ve Halvet

560/1165 yılında Endülüs'teki Mürsiye'de dünyaya gelen İbnü'l-Arabî, bir müddet sonra ailesi ile birlikte

[204] Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 162, 163.
[205] Mahmud Erol Kılıç, "Ekberiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, X, 544.

İşbîliye'ye (Sevilla) göç etmiştir. Burada döneminin pek çok ilim ve fikir erbabı ile tanışma imkânı bulan, fakat bununla birlikte henüz buluğ çağlarında bir mânevî işaret ile inzivâya çekilen İbnü'l-Arabî'nin, bu süreçte bazen on dört ay kadar halvette kaldığı olmuştur. İbnü'l-Arabî'nin, Muharrem ayının başında İşbîliye'de geçirdiği dokuz aylık halvetin ardından kendisine ilk kez mânevî fetih vâki olmuş ve marifetin kapıları açılmıştır. İbnü'l-Arabî, bu uzun müddetli halvetinden Ramazan bayramı günü çıkmıştır.[206]

Henüz on beşli yaşlarda girdiği halvetler neticesinde marifete dair bazı bilgiler kalbine doğan İbnü'l-Arabî'nin hâli, babasının arkadaşlarından Ebü'l-Velîd İbn Rüşd'ün (ö. 595/1198) dikkatini çekmiş ve onunla tanışmak istemiştir. İbnü'l-Arabî ile görüşen İbn Rüşd, onun halvete cahil girip, tahsil görmeden marifete ulaşmış bir kimse olarak çıkmasına hayret etmiştir.[207]

Genç yaşlarından itibaren halveti mânevî gelişim için bir araç olarak gören İbnü'l-Arabî, eserlerinde çeşitli yönleri ile halveti incelemiş, halvette takip edilecek usule dair önemli açıklamalarda bulunmuştur. Telif ettiği eserlerden, İbnü'l-Arabî'nin halvetin anlamı ve metoduna dair yaptığı çeşitli açıklamalara ulaşmak mümkündür.

İbnü'l-Arabî'ye göre halvet, araya hiçbir varlık girmeksizin sırrın Hak ile sohbetidir.[208] Halvet en üstün makam ve insanın zâtıyla doldurduğu bir menzildir. Zira burada Hak'tan başkasına yer yoktur. Tıpkı kalpte başka bir yaratılmış bulunduğunda buraya Hakk'ın tecelli etmeyece-

[206] Müeyyidüddîn b. Mahmûd b. Sâid Cendî, *Şerhu Müeyyidüddîn el-Cendî alâ Füsûsi'l-hikem* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007), s. 103.

[207] İbnü'l-Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, I, 446; Mahmud Erol Kılıç, "İbnü'l-Arabî, Muhyiddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XX, 493; Mahmud Erol Kılıç, *Şeyh-i Ekber İbn Arabî Düşüncesine Giriş*, haz. Nedim Tan (İstanbul: Sufi Kitap, 2013), s. 28.

[208] İbnü'l-Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, VII, 64.

ği gibi halvette de yalnızca Hak bulunmalıdır. [209] Halvette herhangi bir varlıkla meşgul olan, onunla konuşan kimse, hakiki manada halvet içerisinde değildir. Bir sûfînin "Halvetinde Rabbinin nezdinde beni de zikret." diyen kimseye "Seni zikredersem onunla halvet olmam ki!" dediği gibi halvet hücresine Allah'tan gayrı hiçbir kimsenin, düşünce bazında olsa dahi yer almaması gerekir. "*Ben, beni zikredenle beraberim.*"[210] kudsî hadisi de buna işaret etmektedir. Nitekim zâkir bir şeyi ancak düşüncesinde hazır tutarak zikreder. Zikredilen şeyin sureti eğer zâkirin zihninde mevcut ise doğrudan onu tahayyül ederek zikreder. Fakat zikredilen şey suretler âleminden değil ise yani dış dünyada bilenen görülen bir varlık değilse, bu sefer hatırlama gücü onu zihne getirir. Hatırlama gücü, anlamları kuşatan bir güçtür. Tahayyül ise duyuların verdiği örnekleri zapt eder. Halvette lafzî değil nefsî zikir esastır. Halvetin başlangıcı hayali zikir olup lafzı düşünmek şeklinde gerçekleşir. Bu aşamada henüz mânevî/kalbî zikir söz konusu değildir. Sonraki aşama olan kalbî zikre geçildiğinde ise hedeflenen şey ortaya çıkar ve kendisine bazı bilgiler açılır. Duyu, onları uyku, uyanıklık, gaybet ve fenâ gibi hallerde hayalinde inşa eder. Böylece rüya tabiri ortaya çıkar.[211]

İbnü'l-Arabî, Rabbini talep eden herkesin, sırrında yalnızca Rabbi ile yalnız kalması gerektiğini vurgular. Nitekim Allah, insan için zâhiri ve batını, ancak bâtınında Allah ile baş başa kalsın diye yaratmıştır. Kişi, bâtınında kendisine bakıp, sebeplerde O'nu temyiz ettikten sonra, zâhirinde de O'nu müşahede edebilmelidir. O halde bâtınında Allah ile halvete yönelen insan, sadece bu

[209] İbnü'l-Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, VII, 124.
[210] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, I, 108, no. 1224; VII, s. 1273, no. 34287.
[211] İbnü'l-Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, VII, 127.

nedenle halvete girer. İnsan, bilgisini Allah'tan alıyorsa, bâtını bir halvethânedir.[212]

İbnü'l-Arabî'ye göre asıl uzlet, Allah'a yönelip ona ibadet ve kulluk etmektir. Sûfîlerin genel olarak uyguladığı insanlardan bir köşeye çekilip uzaklaşmak veya kapıyı kapatıp eve hapsolmak, hakiki anlamda uzlet değildir. Bu, ancak halvet için bir ön hazırlık olabilir. Böylece kişi yaratılmışlarla ünsiyet etmek ve alışkanlıklardan uzaklaşmaya ısınmış olur. Zira bunlar Allah ile ünsiyet için insanın önündeki engellerdir. Uzletin şartlarını yerine getiren kimse, uzletten ayrıldığında artık halvet kendisine kolay gelir. İşte uzletin gayesi de insanı halvete alıştırmaktır.[213]

Öte yandan İbnü'l-Arabî, sahillerde ve dağlarda gerçekleştirilen uzleti, Allah'ın eserlerine bakıp Allah'a ulaşmaya bir vesile olarak görmektedir. Dağların zirvesine bakmak, kişiye ulvî ve kudsî işleri talep etmeyi; dağların derinliği, Allah'a itaati; dağların parçalanması, Hakk'ın sırrındaki tecellisini; dağların sağlamlığı, Allah'ın dini hakkındaki kuvveti ve gayretini; denizler ise genişliği öğretir.[214]

İbnü'l-Arabî, uzleti, müridin halinde, kalbinde ve duyularındaki şekliyle üçe ayırır. Müridin halindeki uzlet, her türlü kötü vasfı ve huyları terk etmesidir. Müridin kalbindeki uzlet ise aile, evlat, arkadaş, mal ve her türlü düşünceyi kalbinden çıkartarak Allah Teâlâ'yı zikretmesidir. Kalbî uzletin gerçekleşmesi için Allah ile arasına girebilecek her türlü varlığın aradan çıkartılması gerekir. Şu durumda artık müridin tek gayesi Allah'a bağlanmak olmalıdır. Müridin duyusundaki uzlet ise başlangıçta insanlardan ve alışkanlıklarından ya evine kapanmak yahut da seyahat etmek ile uzaklaşmasıdır. Mürid, ikamet adresini

[212] İbnü'l-Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, XII, 284.
[213] İbnü'l-Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, VII, 132.
[214] İbnü'l-Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, XVII, 265.

değiştirmek yahut insanlardan uzak mekânlara gitmek suretiyle bunu gerçekleştirebilir.[215]

İbnü'l-Arabî, "*Yüce Allah şöyle buyurur: 'Ben, kulumun benim hakkımdaki zannı ne ise öyleyim. Beni andığında onunla beraberim. O beni kendi başına anarsa, ben de onu kendi başıma anarım. O beni bir topluluk içinde anarsa, ben de onu o topluluktan daha hayırlı bir topluluk içinde anarım. O bana bir karış yaklaşırsa, ben ona bir arşın yaklaşırım. O bana bir arşın yaklaşırsa, ben ona bir kulaç yaklaşırım. O bana yürüyerek gelirse, ben ona koşarak gelirim!*'"[216] hadis-i kudsîsinin halvet ve celvete işaret ettiğini belirtir.[217] Halvette tek başına Allah'ı zikredeni Allah da kendi başına anacak, celvet halinde açıktan zikredeni ise hayırlı bir topluluk içerisinde anacaktır. Bu bakımdan hadiste halvette ve celvette zikretmeye işaret bulunmaktadır. Halvet neticesinde celvet vardır. Celvet, halvette olgunlaşıp Hakk'ın niteliklerini kazanarak halvetten çıkmaktır.[218] Halvetten çıkılması ile zikir hali sona ermeyecek, bilakis toplum içerisinde de olunsa kalben zikrullah ile meşgul olunacaktır.

İbnü'l-Arabî esas itibariyle, varlıkta halvet ve yalnızlığın mümkün olamayacağını belirtmektedir. Zira ona göre varlıkta her şey ya görendir yahut da görülendir. Sırdaki halvette Allah ile celvet hali vardır; bedenin halvetinde ise ruhlar, insana eşlik etmektedir. Dolayısıyla halvet izafeten var olan bir şeydir. Halvet, hakikati itibariyle Hak ile gerçekleşen celvetin adıdır. Halvet Hak ile tek kalmak demektir. Zira şah damarından daha yakında bulanan Hakk'tan uzaklaşmak mümkün değildir.[219] İbnü'l-

[215] İbnü'l-Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, II, 344.
[216] Buhârî, Tevhîd, 15, no. 7405; Müslim, Zikir, Dua, Tevbe ve İstiğfar, 21, no. 6832.
[217] İbnü'l-Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, VII, 123.
[218] İbnü'l-Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, VII, 64.
[219] İbnü'l-Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, XVII, 264.

Arabî'ye göre keşf ise halveti imkânsızlaştırmaktadır. Zira insan halvette iken perdelidir. Keşf hâsıl olduğunda ise kişi halvette olmadığını görecektir.[220]

Allah Teâlâ, kendisine ulaşmayı isteyen *mürid* yahut Allah'ın seçip kendisine ulaşmayı irade ettiği *murâd* kullarını kendisine yönelttiğinde, onların kalplerine mutluluklarını aramaya dönük bir arzu yerleştirir. Allah'ı aramaya başladıklarında ise onu bulmak gayesiyle her türlü kötü huy ve davranıştan uzaklaşmaya gayret ederler. Ahlâklarını tam olarak güzelleştirdiklerinde Allah'a yakınlaşırlar. Artık halvet kendilerine hoş gelmeye başlar. Bundan dolayı kimisi seyahate çıkmayı, kimisi dağlara ve yalnız bölgelere yerleşmeyi, kimisi kimsenin kendisini tanımadığı bir şehre göç etmeyi, kimisi ise kendi evinde uzlete çekilmeyi tercih eder. Böylece gaybî bir bilgiye ulaşmak veya olağanüstü bir tecrübe yaşamak gibi dünyevî amaçları taşımaksızın, Rableri ile yalnız kalıp ünsiyet etmeyi hedeflerler. Bu şekilde halvete devam eden kimseler, bir zaman sonra birtakım olağanüstü halleri müşahede ederler.[221]

Öte yandan İbnü'l-Arabî'ye göre insanlar halvete çeşitli gayelerle girmektedirler. Fakat bunların tamamı tasavvufun arzu ettiği halvete tekabül etmemektedir. Söz gelimi bazı kimseler, öğrenmek istedikleri bilgilerde sahih bir kanaate varmak için düşüncenin durulması maksadıyla halvete girer. Bu, bilgiyi tefekkür ile alanlar için geçerlidir. Zira onlar talep ettikleri şeyi tashih için halvete girmektedir. Böyle bir halvet ancak mantık ölçütleri kendilerine gözüktüğünde maksadına ulaşır. Bu ölçütler ise son derece hassas olup, en yalın hava bile onu hareketlendirmeye yetecek ve neticede doğruluktan çıkartacaktır. Bu neden-

220 İbnü'l-Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, VII, 129.
221 İbnü'l-Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, X, 53.

le söz konusu halvette havanın hücreye gireceği tüm delikler kapatılır. Böylece dışarıdan kendisini etkileyebilecek havanın dahi içeri girmesi engellenmiş olur. Ne var ki bu şekildeki bir halvet tasavvufta uygulanan halvetten farklıdır. Nitekim tasavvufta halvet, mantık ile değil zikir ile gerçekleştirilir. Tasavvuf ehli halvete girdiğinde, kendisini fikir gücü etkisi altına alırsa, hemen halvetten çıkmalıdır. Zira bu şekilde sahih ilâhî bilgi elde edilemez.

Bazı kimseler halvete çekilmeyi, sırf insanlardan uzaklaşarak nefsini tatmin etmek gayesiyle tercih ederler. Zira bu kimseler evlerindeki yakınları dâhil insanları gördüklerinde, içlerinde bir daralma hissi uyanır, sıkıntı duyar ve neticede dinginlik ararlar. Böyle bir ruh hali içerisindeyken halvet onlara daha sevimli gelmektedir. Bazıları ise sırf halvetten duydukları hazzı elde etmek için halvete girerler.[222] Bazı sûfîler gereksiz konuşma ve dedikodulardan kaçınmak için halvet ve uzleti tercih etmişlerdir.[223]

İbnü'l Arabî, sûfîlerin halvete girmesini, varlıkta görülen çokluğun kendilerini Hakkı görmekten perdelemiş olmasına bağlamaktadır.[224] İbnü'l-Arabî'nin halvete girmekteki esas gayesinin, Allah ile aradaki perdeleri kaldırmak olduğu anlaşılmaktadır.

6.2. Halvet Usulü ve Âdâbı

İbnü'l-Arabî'ye göre halvete girecek kimse, halvet öncesinde yapacağı mücâhede ve riyâzetlerle kendisini halvete hazırlamalıdır.[225] Daha sonra gizli ya da açık, küçük yahut büyük işlenmiş olduğu her türlü günahı için tevbe etmelidir. Bunun yanında halvetteki kişinin iç âlemindeki

[222] İbnü'l-Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, VII, 128.
[223] İbnü'l-Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, II, 331-332.
[224] İbnü'l-Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, IX, 208.
[225] Muhyiddin İbnü'l-Arabî, "Kitâbü'l-Halvet (Alaadin Bekkri'nin 'Kitabü'l-Halvet li-ibn 'Arabî: Dirasetun ve Tahkikatun' makalesi içerisinde)", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi,* 1/37 (2016): s. 40.

şer'an ve tabiat itibariyle kötü olan her türlü düşünceden sıyrılması gerekir.[226]

İbnü'l-Arabî'ye göre kişi, yalnız kalabileceği herhangi bir yerde halvete girilebileceği gibi halvet için özel bir mekân da tahsis edebilir. Eğer özel bir mekân tahsis edilecekse halvethâne bazı özelliklere sahip olmalıdır. Söz gelimi yüksekliği kişinin ayakta durabileceği kadar, uzunluğu secde mahalli kadar ve eni oturulabilecek kadar olmalıdır. Halvethânede delik yahut baca bulunmamalı, hücreye ışık girmemeli, insanların gürültüsünden ve sesinden uzak bir yerde bulunmalı, giriş kapısı kısa ve kapalı olmalıdır. Mümkünse yakınında kişinin ihtiyacı durumunda yardım edebilecek biri bulunmalıdır.[227]

İbnü'l-Arabî esas itibariyle halvet için belirli müddet olamayacağını, kişinin kabiliyetine göre bu sürenin değişebileceğini belirtmektedir. Nitekim ona göre kimisinin keşfi iki günde, kimisinin iki ayda, kimisinin iki yılda açılabilecekken, kimisinin ise hiç açılmayabilir. Bununla birlikte belirli sürelerle sınırlı halvetler de bulunmaktadır.[228]

Süresi belirlenmiş halvetlerden biri *halvet-i samedâniyye* olup, otuz günlük halveti ifade etmektedir. Bu çeşit halvette geceleri uyunmaz, gündüzleri oruçlu geçirilir. Ramazan'da icra edilmesi daha uygun olan bu halvete eğer şartlar müsait değilse Muharrem ayında da girilebilmektedir. Söz konusu halvette zikir olarak İhlâs suresi okunmaktadır. Diğer bir halvet çeşiti olan *halvet-i karîn* ise kırk günlük halveti ifade etmektedir. Bu halvet uygulamasında her gün yeni bir elbise giyilmekte, yiyecek olarak da bir gün yağlı ekmek, diğer bir gün ekmek ile kuru üzüm yenilmektedir. İbnü'l-Arabî'nin bahsettiği ilginç bir halvet çeşiti de *halvet-i hüdhüd*dür. Yiyecek olarak hüd-

226 İbnü'l-Arabî, "Kitâbü'l-Halvet", s. 37.
227 İbnü'l-Arabî, "Kitâbü'l-Halvet", s. 41.
228 İbnü'l-Arabî, "Kitâbü'l-Halvet", s. 33.

hüd kuşunun kalbinin yenildiği bu çeşit halvette zikir olarak Neml sûresinden mülhem *lâ ilâhe illallahu Rabbü'l-arşi'l-azîm*[229] zikri çekilmektedir. İbnü'l-Arabî bu halvetin süresinden bahsetmemektedir.[230]

İbnü'l-Arabî'ye göre halvetin esaslarından birisi de yemeği azaltmaktır. Yemenin ölçüsü halvete giren sâlikin mizacına göre değişmektedir.[231] Mürid ancak farz namazları eda edebilecek kuvveti elde edebileceği miktarda yemek yemelidir. Az yemek sebebiyle vücudun halsiz kalması durumunda, nafile namazlar oturarak kılınmalıdır. Tokluk insanı faydasız işlere yönlendirecektir. Mide doyduğunda organlar azıtır ve gücünü gereksiz düşünce ve konuşmalara sevk eder. Bütün bunlar ise sâliki yolundan alıkoyar. Öte yandan tokluk uykuya da neden olur. Zira vücuttaki nem (rutubet/yaşlık) uykuyu getirmektedir. Bundan dolayı halvetteki kimsenin özellikle su içmekten mümkün olduğunca sakınması gerekir.[232]

İbnü'l-Arabî, halvette yemek esnasında lokmaların nasıl yenilmesi gerektiğinden de bahsetmektedir. Ona göre lokma alınır, huşû ve hudû içerisinde besmele çekilir ve bundan sonra ağıza götürülür. Ağıza alındığında çokça çiğnenerek yutulur. Yutulmasıyla birlikte kolay bir şekilde yutmayı sağladığı için Allah'a hamd edilir. Her bir lokma bu şekilde zikir ve tefekkürle yenilir. Aynı şekilde su da azar azar içilir. Zira suda bir nevi şehvet bulunmaktadır. Bundan dolayı mümkün olduğunca içilecek suyu azaltmak esastır.[233]

Gerek halvet gerekse uzun süreli uzletler esnasında hiçbir canlıya zarar verilmez, ot kopartılmaz, hatta boş ye-

[229] en-Neml 27/62.
[230] İbnü'l-Arabî, "Kitâbü'l-Halvet", s. 42.
[231] İbnü'l-Arabî, "Kitâbü'l-Halvet", s. 33.
[232] İbnü'l-Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, II, 345.
[233] İbnü'l-Arabî, "Kitâbü'l-Halvet", s. 40.

re hiçbir cismin yeri değiştirilmez.[234] Halvette elbiseler temiz, fakat riyaya mahal bırakmayacak mütevazılıkta olmalıdır. Çok ağırlık bastırmadıkça uyumamak, abdestsiz durmamak ve daima Allah'a yönelmek esastır. [235]

Halvette farz namazlar itina ile eda edilir. Bunun yanında sünnet namazlar ve her abdestin ardından kılınan iki rekât namaz haricinde nafile namaz kılınmaz. Daima abdestli ve kıbleye dönük bir şekilde durulur. Bir ihtiyaç için dışarı çıkıldığında kulaklar kapatılır ve gözler etrafa bakmaktan alıkonur. [236]

7. MEVLEVİYYE

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye (ö. 672/1273) nisbet edilen Mevleviyye tarikatı VII/XIII. Asırda Konya merkezli olarak ortaya çıkmıştır. Daha sonraları İstanbul başta olmak üzere Şam, Halep, Kahire, Bursa, Balkanlar ve Kırım gibi çeşitli bölgelere yayılan Mevleviyye özellikle Osmanlı sultanlarının ilgi duyduğu bir tarikat olmuştur.[237] Daha çok semâ uygulamaları ile tanınan bu tarikatta klasik anlamdaki halvetin yerine çile uygulamasının önemli bir yeri bulunmaktadır.

7.1. Mevlânâ ve Halvet

Mevlânâ, günümüzde Afganistan sınırları içerisindeki Belh şehrinde, Bahâeddin Veled (ö. 628/1231) adlı Kübrevî şeyhinin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Küçük yaşta Konya'ya göç eden Mevlânâ, tasavvuf ehli bir ailede yetişme imkânı bulmuş, daha sonra babasının halifesi Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî'den (ö. 639/1241)

[234] İbnü'l-Arabî, "Kitâbü'l-Halvet", s. 37.
[235] İbnü'l-Arabî, "Kitâbü'l-Halvet", s. 37-38.
[236] İbnü'l-Arabî, "Kitâbü'l-Halvet", s. 41.
[237] Hasan Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar* (İstanbul: Ensar Yay., 2012), s. 252.

dinî ve tasavvufî eğitim almıştır.[238] Babasının vefatının ardından bağlandığı Tirmizî'nin yanında dokuz yıla yakın seyrüsülûkuna devam etmiştir. Bu süreçte Mevlânâ, sıkı bir riyâzet ve mücâhede ile meşgul olmuştur.[239]

Seyyid Burhâneddin Tirmizî, Mevlânâ'ya: "Allah'a hamd ve minnet olsun ki bütün zâhir ilimlerde babandan yüz misli ilerdesin. Fakat ledün ilminin incilerini de açıklaman için bâtın ilimlerine de dalmanı istiyorum. Benim arzum, senin benim önümde bir halvet çıkarmandır." diyerek ilk etapta yedi günlük bir halvete girmesini teklif eder. Mevlânâ ise yedi günü az bularak ondan bunu kırk güne çıkartmasını ister. Bunun üzerine bir halvet hücresi hazırlanır; içerisine bir ibrik su ve birkaç arpa ekmeği konulur ve kapısı sıkıca kapatılır. Kırk günün sonunda içeriye giren Seyyid Burhâneddin, Mevlânâ'yı bir köşede huzur içerisinde tefekkür ederken bulur. Seyyid Burhâneddin hücreden çıkar, tekrar kapısını kapatır ve onu ikinci halvete alır. İkinci çile süresi dolunca kapıyı açan Seyyid Burhâneddin bu sefer onu namaza oturmuş bir vaziyette gözleri yaşlı ibadet ederken görür. Daha sonra üçüncü çile için dışarı çıkar. Üçüncü çilenin ardından Seyyid Burhâneddin, kapıyı açınca Mevlânâ onu tebessüm ederek karşılar. Seyyid Burhâneddin gördükleri karşısında hemen secdeye kapanarak, gözyaşları içerisinde Rabbine şükreder. Daha sonra Mevlânâ'yı kucaklayıp öper ve onun artık kemâle erdiğini bildirir.[240]

Mevlânâ, şeyhi Tirmîzî'nin yönlendirmesiyle, Şam ve Halep'te muhtelif hocalardan dersler alarak dinî ilimler alanında kendisini yetiştirmiş, daha sonra şeyhinin vefat

[238] Ferîdun Sipehsâlâr, *Risâle (Mevlânâ ve Etrafındakiler)*, çev. Tahsin Yazıcı, (İstanbul: Tercüman Yay., 1977), s. 34.
[239] Sipehsâlâr, *Risâle*, s. 42.
[240] Ahmed Eflâkî, *Menâkıbü'l-ârifîn (Âriflerin Menkıbeleri)*, çev. Tahsin Yazıcı, (İstanbul: Hürriyet Yay., 1973), I, 161-162.

ettiği günlerde Konya'ya dönerek bir taraftan müderrisliğe başlamış, diğer taraftan da Kübreviyye tarikatı usulünce tasavvufî faaliyetlerine devam etmiştir. Bu zaman zarfında muhtelif zamanlarda halvete girmiş, müridlerini de halvet ile tasavvufî terbiyeye tabi tutmuştur. Söz gelimi Deyr-i Eflâtun Manastırının (Eflâtun Mescidi) yaşlı rahibi Mevlânâ'ya intisabının, onun Konya'da girdiği kırk günlük halvetin akabinde gerçekleştiğini belirtmektedir.[241]

Öte yandan kaynaklarda, Mevlânâ'nın halvetleri ve halvette yaşadığı bazı hâdiselere dair menkıbeler yer almaktadır. Bunlardan birinde Mevlânâ, müridlerinden Hüsameddin Çelebi'nin (ö. 683/1284) evine gitmiş ve burada müridi ile birlikte halvete girmiştir. Halvette on gün boyunca hiçbir şey yemeyen Mevlânâ, on günün sonunda ondan kâğıt kalem isteyerek gönlüne doğanları dile getirmeye başlar. Mevlânâ'nın sözlerini tek tek yazıya geçiren Hüsameddin Çelebi, ardından yazdıklarını yüksek sesle okur. Ne var ki yazım işlemi bitince Mevlânâ ondan tüm bu yazılan metinleri yakmasını ister. Kâğıtlar yanmaya başladığında Mevlânâ "Bu sözler gayblar âleminden geldiler ve yine ayıpsız olan o gayb âlemine gidiyorlar." der. Hüsameddin Çelebi her ne kadar onlardan bir kısmını teberrüken kenara ayırmak istese de Mevlânâ buna izin vermez.[242]

642 yılında Şems-i Tebrîzî (ö. 645/1247) ile tanışan Mevlânâ, medreseyi, vaazlarını ve talebelerini terk ederek yeni bir yaşantıya başlar. Bu zaman zarfında Mevlânâ, Şems-i Tebrîzî ile birlikte halvete girerek beraberce dışarı çıkmaksızın, üç ay visal orucu tutmak suretiyle toplumdan uzak kalırlar.[243] Bu durum karşısında rahatsız olan

[241] Eflâkî, *Menâkıbü'l-ârifîn*, I, 488.
[242] Eflâkî, *Menâkıbü'l-ârifîn*, I, 492.
[243] Eflâkî, *Menâkıbü'l-ârifîn*, II, 80; Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, 612; B. Fürûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, çev. Feridun Nafiz Uzluk, (Konya: Konya Valiliği Yay.,

Mevlânâ'nın talebeleri Şems-i Tebrîzî üzerinde baskı kurarak, onun Konya'yı terk edip Şam'a gitmesine neden olurlar. On altı aylık bir aradan sonra 644/1247 yılında tekrar Konya'ya dönen Şems-i Tebrîzî, Mevlânâ ile uzun sohbetler ve sema meclisleri tertip eder. Bu durum yine halkı rahatsız edince, Şems-i Tebrîzî, 645/1247 yılında Konya'yı terk eder. Bir müddet Şems-i Tebrîzî'yi arayıp bulamayan Mevlânâ, tekrar irşad ve tasavvufî eğitim faaliyetlerine döner ve *Mesnevî*'yi de bu dönemde telif eder.[244]

Mevlânâ yoğun bir şekilde gerçekleştirdiği halvet uygulamalarını, muhtemelen Şems-i Tebrîzî'den ayrıldıktan sonra terk eder.[245] Artık o, insanlara faydalı olmayı ve onların sıkıntılarını gidererek topluma yararlı hizmetler yapmayı, insanın bir köşeye çekilerek çile ve halvet çıkarmasından daha üstün gören bir anlayışa sahip olur. Nitekim divan memurlarından birisi ziyaretine gelerek vazifesinden istifa edip farklı işlerle uğraşacağını bildirmesi üzerine ona bir hikâye anlatarak bu kararından vazgeçirir.

Hikâyeye göre Hârûnürreşîd (ö. 193/809) zamanında bir şahne (vali) bulunmaktadır. Hızır, her gün onu ziyaret etmektedir. Bir gün şahne görevinden ayrılır. Ayrılması ile birlikte Hızır'ın ziyaretleri de kesilir. Bu durum karşısında telaşa düşüp üzüntüye gark olur ve bir gece rüyasında, "Senin derecenin yüksekliği o işte idi." nidasını işitir. Ertesi sabah hemen halifenin huzuruna çıkar, olan biteni ona anlatır ve vazifesine geri dönmek ister. Halifenin bu isteğini olumlu karşılamasının akabinde vazfesine yeniden başladıktan sonra, tekrar ziyaretine gelen Hızır'a işin sırrını sorar. O da "Senin derecenin yükselmesi, divanda oturup miskinleri, zayıfları korumanda ve mazlum-

2005), s. 104.

244 Sezai Küçük, "Mevleviyye", *Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, (İstanbul: İSAM Yay., 2015), s. 490-493.

245 Sâfi Arpaguş, *Mevlevîlikte Mânevî Eğitim* (İstanbul: İFAV Yay., 2015), s. 77.

ları zalimlerin pençesinden kurtarmandadır. Bunu binlerce halvete çekilmekten ve çile çekmekten daha yüksek bil. '*Bir işte (kendisine) bereket verilen kimse o işe devam etsin.*' hadisi gereğince, daima önemli ve tehlikeli işte ol!'" der.[246] Mevlânâ'nın bu hikâyeyi anlatması, onun da insanlara hizmet etmeyi, halvet uygulamasından daha faydalı gördüğüne işaret etmektedir.

Mevlânâ her ne kadar halvet uygulamasına mesafeli olsa da, müridlerinin ısrarı üzerine bazılarını halvete aldığı görülmektedir. Söz gelimi Mevlânâ'nın arkadaşlarından Muînüddin Süleyman Pervâne'nin (ö. 676/1277) damadı Mecdüddîn-i Atabek, kendisini halvete alıp çileye sokması konusunda ısrarcı olmuş, Mevlânâ da onu başka bir arkadaşı ile birlikte medresenin birbirine bitişik iki hücresinde halvete almıştır.

Halvetteki birkaç günün ardından açlığa dayanamayan Mecdüddin, bir gece arkadaşı ile birlikte hücreden dışarı çıkarak bir dostlarının evine gider. Dostları onlar için kaz ve pirinç pilavı hazırlar. Karınlarını bir güzel doyurduktan sonra tekrar hücrelerine dönerler. Sabah olunca adet olduğu üzere Mevlânâ, hücrenin kapısına gelir ve kapıyı aralar aralamaz yemek kokusu hemen kendini belli eder. Bunun üzerine onlara seslenerek, "Arkadaşlarımız! Bu hücreden riyâzet kokusu değil, kaz ve pirinç kokusu geliyor." der. Ardından hemen pişman olarak "Böyle bir bast deryası ve rahmet okyanusu varken, insanın vücudunu halvet köşesinde pastırmaya çevirmek bedbahtlıktır." diyerek Mevlânâ'dan af dilerler.[247]

Mevlânâ'nın halvete aldığı kişilerden birisi de kendi oğlu Sultan Veled'dir (ö. 712/1312). Sultan Veled yirmi yaşlarındayken babasına halvete girmek istediğini söy-

[246] Eflâkî, *Menâkıbü'l-ârifîn*, I, 318.
[247] Sipehsâlâr, *Risâle*, s. 101-102; Eflâkî, *Menâkıbü'l-ârifîn*, I, 333-334.

ler. Fakat Mevlânâ onu halvete almak istemeyerek "Bahaeddin! Muhammed'e (sas) mensup (müslüman) olanlar için çile ve halvet yoktur. Bu, bizim dinimizde bidattir. Bu, Musa ve İsa (as) şeriatında vardır. Bizim yapacağımız bütün mücahedeler yalnız çocuklarımızın ve dostlarımızın rahatı içindir. Halvete hiç ihtiyaç yoktur. Zahmet çekip, mübârek vücudunu incitme!" der.

Her ne kadar Mevlânâ halvete girmesine karşı çıksa da, Sultan Veled'in ısrarlarına dayanamaz ve onu halvete alır. Zira Mevlânâ halveti yalnızca Allah'ı düşünmek olarak yorumlar.[248] İnziva ise kişiyi halvetten alıkoyacak engellerin ortadan kaldırılması olması dolayısıyla halvet gayesine ulaşmada bir vasıtadır. Bunun için olmalı ki oğlunun halvetine çok kat'î suretle karşı çıkmamış olsa gerektir.

Mevlânâ, üç günde bir, halvete aldığı oğlunun durumunu kontrol etmek için halvethâneye gelir. Kırk günün sonunda Sultan Veled'in tüm dostları ve sevenleri halvethânenin kapısına toplanarak onu halvetten çıkartırlar. Daha sonra kalabalık dağılınca Mevlânâ, Sultan Veled'e halvette gördüklerinden bahsetmesini ister. Bunun üzerine Sultan Veled, "Halvetten otuz gün geçince gözümün önünden yüksek dağlar gibi renk renk nurların hiç ara vermeksizin yığın yığın geçtiğini gördüm ve o nurlar arasında kulağımla '*Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder*.'[249] âyetini işittim. Bu ses fasılasız can kulağıma ulaşıyordu. Ben de bu sesin lezzetinden kendimden geçiyordum. Bundan başka gözümün önüne kırmızı, yeşil, beyaz levhalar tuttuklarını ve bu levhalarda, 'Bizden yüz çevirmekten başka, senin bütün günahların affolunmuştur.' kelimeleri yazılmıştı." der.

[248] Osman Nuri Küçük, *Mevlânâ'ya Göre Manevî Gelişim - Benliğin Dönüşümü ve Mi'râcı* (İstanbul: İnsan Yay., 2010), s. 648.
[249] ez-Zümer 39/53.

Mevlânâ oğlunun anlattıklarını dinleyince sema etmeye başlar. Daha sonra "Bahaeddin, gördüğün ve işittiğin gibidir. Belki bundan yüz bin kere fazladır. Fakat şeriatın namusunu korumak ve şeriat sahibine uymak için bu sırları gizli tut, kimseye söyleme. Çünkü bu eşek kuyruğundan farkı olmayan insanlar, defsiz oynarlar. İnsanların kötüleri bu hakikatlerin sırlarına vakıf olurlarsa dünyayı harap ederler. Ümmetin kalbi zayıf olanlarında, kader sırrına tahammül edecek takat yoktur. Onlar Tanrı'nın hikmetinden habersiz ve beşer şeklinde yaratılmış eşeklerdir." der.[250]

İsmail Rusûhî Ankaravî (ö. 1041/1631) Mevlânâ'nın ve onun takipçilerinin halvete yaklaşımını şöyle özetlemektedir:

"Hz. Mevlânâ bidayet hallerinde halvete epeyi bir müddet devam etmişlerdi. Bunun böyle olduğu menâkıblarında yazılı olduğu gibi halk arasında da meşhurdur. Ancak daha sonra Şems ile görüştükten sonra halvetten çıkmış, celveti ihtiyar eylemiştir. Fakat çoğu vakitte yine de halveti terk etmemiştir. Selefimizin de yolu budur. Tarikimizde sâlike halvet yapması şarttır. Ancak çoğu halifeler halveti terk ederek, celveti ihtiyar eylemişlerdir. Ve tarikatta bu minval üzere devam etmişlerdir. Zira halvetten maksat kalbi, kötülüklerden ve yabancı olan şeylerden temizlemektir. Ve kalbi yârin (Allah'ın) tahtgâhı olarak hazır tutmaktır. Bu ise mâsivâdan perhiz etmekle ve nefsi terbiye etmekle mümkün olacak bir şeydir. Hz. Mevlânâ Mesnevisinde şöyle buyurmuşlardır:

Ağyardan halvet etmek gerek, yardan değil.
Kürk kışın işe yarar, baharın değil."[251]

[250] Eflâkî, *Menâkıbü'l-ârifîn*, II, 203-204.

[251] İsmâil Rusûhî Ankaravî, *Minhâcü'l-fukarâ (Fakirlerin Yolu)*, haz. Saadettin Ekici – Meral Kuzu (İstanbul: İnsan Yay., 2011), s. 251.

Ankaravî'nin de ifade ettiği gibi halvet, Mevlânâ'nın tasavvufî gelişiminde bizzat uygulanmış bir metottur. Bununla birlikte Mevlânâ'nın halvet uygulamasına daha çok Şems-i Tebrîzî ile tanışmadan önce yer verdiği görülmektedir. Bunda Mevlânâ'nın esas itibariyle Kübreviyye geleneğini devam ettirmiş olmasının etkisi büyüktür. Şems-i Tebrîzî ile tanışmasının ardından Mevlânâ'nın halvete daha mesafeli durduğu ve halvete esas itibariyle ihtiyacın bulunmadığı yönünde bir kanaate sahip olduğu anlaşılmaktadır. Mevlânâ'dan sonra da Mevlevîlikte halvetin yerini çile adı verilen bin bir gün süren bir uygulamaya bıraktığı görülmektedir.

7.2. Çile

Mevlevî çilesi on sekiz ayrı hizmetin bin bir günlük bir zaman zarfında yerine getirildiği bir mânevî eğitim uygulamasıdır.[252] Diğer tarikatlarda kırk günlük halveti ifade etmek için kullanılan çile kavramı, Mevleviyye'de farklı bir anlam ve muhteva kazanarak uzun bir eğitim sürecine dönüşmüştür. Ne var ki bu eğitim müddetince, halvette olduğu gibi insanlardan tamamıyla uzaklaşarak bir köşeye çekilme söz konusu değildir. Çilede mânevî eğitim, sohbet ve hizmete dayanmaktadır. Önceden belirlenmiş on sekiz hizmetin Mevlevî âsithânelerinde yerine getirilmesi suretiyle gerçekleştirilen çile, mânevî olgunlaşmanın tekke içerisinde insanlardan tamamiyle kopmadan sağlanması uygulamasıdır. Bu bakımdan Mevlevîlikteki çile, klasik anlamdaki çile ve erbaîn uygulamalarından ayrılmaktadır. Mevleviyye tarikatı tıpkı Nakşibendiyye'de olduğu gibi *halvet der encümen* anlamındaki halveti, fiilî halvetten daha öncelikli bir uygulama olarak benimsemiştir.

[252] Mevleviyye'deki çile uygulaması için bkz. Arpaguş, *Mevlevîlikte Mânevî Eğitim*, s. 159 vd; Demirci, "Bir Eğitim Aracı Olarak Mevlevî Çilesi", 108.

Genel olarak Mevleviyye'de mânevî eğitim iki kesime yönelik yerine getirilmektedir. Bunlardan ilki çileye tâlip olmayıp dışarıdan da olsa tarikat sohbet ve faaliyetlerine katılan kimselere yöneliktir. Bu kimseler kendilerini tamamıyla dergâha adamasalar bile bu yolda olanlara muhabbet beslemeleri dolayısıyla *muhib* olarak adlandırılmaktadırlar.[253] İkinci olarak ise çileye giren ve *çilekeş cân* olarak adlandırılan kimselere yönelik özel eğitim süreci bulunmaktadır. Söz konusu eğitim bin bir gün sürmektedir. Bu eğitimi tamamlayan kimseler *dede* olarak anılmakta ve muhtelif dergâhlarda müridlerle ilgilenmek üzere vazifelendirilmektedirler. Bin bir günün nereden geldiği konusunda kaynaklarda farklı açıklamalar bulunmaktadır. Mevlânâ'nın tüm hayatı boyunca girmiş olduğu halvet ve i'tikâfların toplamının bin bir gün ettiği, bin bir günün her birinde Allah'ın bin bir isminin feyiz ve tecellisine mazhar olunduğu, rıza kavramının ebced ile hesaplanmasının bin bire tekabül ettiği gibi yorumlar çilenin bin bir gün sürmesinin hikmetine dair yapılmış açıklamalardır.[254]

Mevleviyye'de mânevî eğitime niyetlenen dervişe *nevniyâz* ya da *mübtedî derviş* adı verilmektedir. Mevlevî âsithânelerinde günlük gıda ihtiyaçlarının karşılandığı mutfağın yanında bir de *matbah-ı şerîf* olarak adlandırılan bir mekân bulunmakta, çileler de burada gerçekleştirilmektedir. Böylece tıpkı yiyeceklerde olduğu gibi insanda da bulunması muhtemel tüm çiğlikler burada pişirilmektedir.[255] Gerek muhib olarak gerekse çilekeş derviş vasfıyla Mevlevîlik yoluna ilk adımı atmak ve burada ilerleme kat etmek, matbah-ı şerifteki mesai ile doğrudan alakalıdır. Zira çilekeşlerin bin bir günlük eğitim süresince da-

[253] Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik* (İstanbul: İnkılap ve Aka Yay., 1983), s. 390.
[254] Arpaguş, *Mevlevîlikte Mânevî Eğitim*, s. 163, 167.
[255] Arpaguş, *Mevlevîlikte Mânevî Eğitim*, s. 158.

ima dergâhta yatıp kalkması esastır. Şeyhin izni ile matbaha giren derviş onun emri olmadıkça matbahtan ayrılmaz, başka bir mekânda geceleyemez. Aksi takdirde çileye tekrar başlaması icap edecektir. Öte yandan matbaha girecek dervişin niyetinin halis olması ve çileye girme hususunda dünyevî hiçbir gayeyi barındırmaması temel ilkedir.[256]

Mevlevîliğe intisab edip çileye girmeye niyetlenen dervişten öncelikle medrese tahsili görerek temel dini bilgileri edinmesi beklenmektedir. İlim şartını sağlayan kimseler *kazancı dede* olarak anılan Mevlevî dedelerinin yanına gelerek bu isteklerini "çileye soyunacağım" tabiriyle dile getirirler. Kazancı dede ise "Dervişlik zordur. Çileyi kırmak iyi değildir. Dervişlik ateşten gömlek, demirden leblebidir. Aç kalmak, dövülmek ve haksız yere söz işitmek vardır. Dervişlik ölmezden evvel ölmektir. Bunlara tahammül edersen gir." diyerek bu işe girişmeden evvel yolun zorluğu konusunda uyarıda bulunur.[257] Bunun akabinde tekkeye kabulü için üç ile on sekiz gün arasında bir müddet denemeye tabi tutulur. Bu zaman zarfında kişinin karakter, üslûp ve sağlık durumu gibi faktörler değerlendirilir. Bu süreç *saka yeri* veya *saka postu* olarak adlandırılan yerde kimseyle konuşmaksızın matbahtaki dervişleri seyretmek suretiyle gerçekleşir. *Saka postu*, genelde dergâhın girişinde hemen sol tarafta bulunur. Burada dizüstü oturan derviş bir taraftan niyetlendiği çilenin nasıl bir iş olduğunu gözlemlerken diğer taraftan da *ser-tabbâh* veya *aşçı dede* olarak adlandırılan kimse taraftan bu yolun meşakkatleri ve zorluğu konusunda bilgilendirilir. Bu

[256] Köseç Ahmed Dede, *et-Tuhfetü'l-behiyye fi't-tarîkati'l-Mevleviyye Tercümesi Mevlevîlik Âdâbı, Anektodlar*, haz. Ali Üremiş (Ankara: Serander Yay., 2007), s. 29.

[257] Arpaguş, *Mevlevîlikte Mânevî Eğitim*, s. 135.

süreç, dervişin çileye güç yetirebileceğinin anlaşılmasının ardından sona erdirilir.[258]

Çileye soyunan derviş on sekiz ayrı vazifeyi yerine getirerek bin bir günlük süreç içerisinde seyrü sülûkunu tamamlar. Bu süreçte bir taraftan mânevî gelişim takip edilirken diğer taraftan da çilekeş canlar[259] semânın yanında kabiliyetlerine göre mobilyacılık, aşçılık ve saatçilik gibi çeşitli meslek dallarında yetiştirilir. Ayrıca yabancı dil de öğrenmeleri sağlanan canlar, geceleri mutlak surette matbah-ı şerifte kalırlar.[260] Çilekeş canların yerine getirmesi gereken on sekiz vazife bulunmaktadır. Bunlar dervişin haline uygun olanların şeyh tarafından verilmesi ile gerçekleştirilir.[261] Söz konusu vazifeler şunlardır:

1. *Ayakçılık*, temizlik ve getir götür işlerini yerine getirme vazifesidir. Ayakçı, dergâhta herkesin iş buyurabildiği bir konumdadır. Kendisinden sonra yeni bir *nev-niyâz* gelinceye kadar bu hizmeti sürdürmektedir.

2. *Pazarcılık*, alışveriş vazifesidir. Çilekeş canların tekkeden izinsiz dışarı çıkması yasaktır. Bundan dolayı tekkenin ihtiyaçlarını görmek üzere *çarşı canları* olarak da anılan çarşı pazar dolaşan pazarcılar görevlendirilmektedir.[262]

3. *Çerağcılık*, matbahın mumlarını yakıp söndürme vazifesi.

4. *Süpürgecilik*, dergâhın bahçesini ve avluyu süpürüp temizleme vazifesi.

[258] Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 391; Arpaguş, *Mevlevîlikte Mânevî Eğitim*, s. 174.

[259] Mevlevî dervişler birbirlerine can olarak hitap ederler. Bazen ismin sonuna can sıfatının getirilmesiyle birlikte Ahmed Can, Mehmed Can şeklinde hitap edildiği de görülmektedir. Bkz. Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı* (İstanbul: İnkılâp ve Aka Yay., 1963), s. 10.

[260] Ş. Barihüda Tanrıkorur, "Mevleviyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXIX, 473.

[261] Köseç Ahmed Dede, *et-Tuhfetü'l-behiyye*, s. 30.

[262] Arpaguş, *Mevlevîlikte Mânevî Eğitim*, s. 142; Küçük, "Mevleviyye", s. 529.

5. *Taşra kandilciliği*, dışarıdaki mum, kandil ve şamdanlarla ilgilenme vazifesi.

6. *Tahmisçilik*, matbahın ihtiyacı olan kahveleri dövüp hazırlama vazifesi.

7. *İçeri kandilciliği*, kandillerin yağlarını ve fitillerini koyup hazırlama ve geceleri kandilleri yakma vazifesi.

8. *Yatakçılık*, canların yataklarını yapma ve kaldırma vazifesi.

9. *İçeri meydancılığı*, sabahleyin erken kalkıp dedeleri uyandırmak, mutfağın yanındaki meydan-ı şerîf denilen mahalli ve çilekeşlerin yatıp kalktıkları yerleri temizlemek, her gün meydan mangalını yakmak, haftada iki gün dedelerin kahvelerini kavurup çekmek gibi vazifeler.

10. *Somatçılık* (sofracılık), sofrayı hazırlama ve kaldırma vazifesi.

11. *Bulaşıkçılık*, sofranın temizliği ve bulaşıkların yıkanması vazifesi.

12. *Dolapçılık*, yıkanan kapları kurulayıp mutfak eşyalarının bulunduğu dolaba yerleştirme ve bakımlarını yapma vazifesi.

13. *Âbrîzcilik*, abdesthanelerin temizliği vazifesi.

14. *Şerbetçilik*, dervişlere ve misafirlere gerektiğinde şerbet hazırlama vazifesi.

15. *Çamaşırcılık*, çamaşır yıkama vazifesi.

16. *Dışarı meydancılığı*, şeyh ile dervişler arasındaki irtibatı sağlama, şeyhe refakat etme vazifesi.

17. *Halife dedelik*, yeni gelen canların matbahta takip edeceği usul ve erkânı öğretme ve onları yetiştirme vazifesi.

18. *Kazancı* dedelik, tarikata girmek isteyenlere rehberlik ve nasihat etme vazifesi.[263]

On sekiz hizmeti yerine getiren çilekeş canlar mânevî

[263] Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, s. 45, 46; Arpaguş, *Mevlevîlikte Mânevî Eğitim*, s. 134-153; Küçük, "Mevleviyye", s. 529.

eğitimlerini başarıyla tamamlayarak *dede* unvanı alırlar. Bundan sonra dilerlerse çilesini tamamladığı tekkede kendilerine tahsis edilen hücrede dilerlerse başka tekkelerde faaliyet gösterirler. Bunun yanında isteğe bağlı olarak bazı dedeler tekkeden çıkarak bir meslek ile meşgul olup evlenebilmektedir.[264]

Bu uygulamalardan Mevlevî çilesinin klasik anlamdaki halvetten ayrı bir metot haline geldiği anlaşılmaktadır. Bu çile, bir hücreye kapanmak yerine tekkeye kapanmak şekline dönüşmüş, üstlenilen vazifeler gereği tekke dışına çıkma söz konusu olsa da dışarıda da yine mümkün olduğunca insanlardan uzak olmak önemli bir prensip olmuştur. Bu yönüyle Mevlevî çilesinin halvetten daha kapsamlı hale gelerek kişinin mânevî olgunlaşmasını sağlayacak orijinal bir uygulamaya dönüşmüş olduğu görülmektedir.

8. NAKŞİBENDİYYE

Bahâeddin Nakşibend'e (ö. 791/1389) nisbetle Nakşibendiyye olarak anılan bu tarikat, Hâcegân tasavvuf geleneğinin XIV. Yüzyıl Buhara'sında canlılık kazanmış bir uzantısıdır. Hemen tüm tarikatlarda görülen önemli bir eğitim metodu olmasına rağmen, Nakşibendiyye şeyhleri başlangıcından günümüze kadar bazı istisnaları olmakla birlikte kırk günlük halvet uygulamasına mesafeli durmuşlardır. Öyle ki Nakşibendiyye kollarının büyük bir bölümünde hiç halvet uygulanmamıştır. Bu durum Nakşibendiyye'yi diğer tarikatlardan ayıran en önemli özeliklerden birini teşkil etmektedir.[265]

[264] Küçük, "Mevleviyye", s. 530.

[265] Bu bölümde, 4-6 Kasım 2016 tarihinde düzenlenen *2nd International Conference on Social Sciences & Education Research*'de sunduğumuz ve *International Journal of Social Sciences and Education Research*'de yayınlanan "Tasavvufî Eğitim Metodu Olarak Halvet (Gümüşhânevî Örneği)" konulu tebliğimiz temel alınmış, çalışma, gerekli düzenleme ve genişletmeler ile yeniden kurgulanmıştır.

8.1. Halvete Karşı Genel Tutum

Bahâeddin Nakşibend, Hâcegân tarikatının esas bânîsi sayılan[266] Abdülhâlik Gucdüvânî'nin (ö. 575/1179 veya 617/1220) temellerini atmış olduğu[267] şeriata bağlı tasavvuf anlayışını benimseyerek, dinin özünde bulunmadığını düşündüğü her türlü uygulamaya karşı tavır almıştır.[268] Bu bağlamda tıpkı Gucdüvânî gibi Bahâeddin Nakşibend de sesli zikir, sema ve halvet gibi kişiyi şöhret afetine sürükleyebilecek uygulamalara karşı mesafeli durmuştur. Bahâeddin Nakşibend'in bu tutumu, esas itibariyle Hâcegân tarikatının zamanla Gucdüvânî'nin çizgisinden uzaklaşılmasına bir tepki mahiyeti arz etmektedir.

Abdülhâlik Gucdüvânî'den sonra tarikatın başına geçen şeyhler, onun tesis etmiş olduğu sesli zikir, semâ ve halvetten uzak durma gibi temel bazı ilkelerden uzaklaşmışlardı. Söz gelimi Gucdüvânî'den sonra Ali Râmîtenî (ö. 715/1315) ile birlikte cehrî zikir usulüne dönülmüş ve Emîr Külâl (ö. 772/1370) zamanına kadar bu uygulama

[266] Hamid Algar, "Hâcegân", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIV, 431; Tosun, *Bahâeddin Nakşbend*, s. 32.

[267] Gucdüvânî'nin tesis ettiği sekiz prensip şöyledir: 1. *Hûş der dem*: Alınan her nefeste uyanık olmak, Cenâb-ı Hakk'ı unutmamak. 2. *Nazar ber kadem*: Yürürken bakılması yasak olan herhangi bir şeyi görmemek için ayağa doğru bakmak. 3. *Sefer der vatan*: Lüzumsuz seyahatlerden vazgeçip beşerî sıfatlardan ilâhî sıfatlara ulaştıracak olan iç âlemindeki esas yolculuğa yönelmek. 4. *Halvet der encümen*: Zâhir itibariyle toplum içinde bulunurken bâtınen Hak ile beraber olmak. 5. *Yâdkerd*. Dil veya gönülle Hakk'ı zikretmek. 6. *Bâzgeşt*: Zikir yaparken kelime-i tevhidin ardından, "*İlâhî ente maksûdî ve rızâke matlûbî*" (Allahım! Maksadım sensin, gayem senin rızânı kazanmaktır) cümlesini tekrarlamak. 7. *Nigâhdâşt*: Kelime-i tevhidi söylerken akıldan bütün yersiz düşünceleri atmak. 8. *Yâddâşt*: Her zaman Hak'tan haberdar olmak. Bkz. Mevlânâ Ali b. Hüseyin Sâfî, *Reşahât*, haz. Naci Bayraktaroğlu – Nizamettin Arslan (İstanbul: İz Yay., 2013), s. 32.

[268] Necdet Tosun'a göre Abdülhâlık Gucdüvânî'nin yaşayıp tarikatını yaydığı Buhara, medreseleri ve âlimleri ile meşhur bir bölgedir. Gucdüvânî, yüksek sesle icra edilen (cehrî) zikiri bidat sayan Buhara ulemasına muhalif bir konumda durmamak için olsa gerek sessiz (hafî) zikre yönelmiş ve bunu tarikatın esası yapmıştır. Necdet Tosun, "Nakşibendiyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, (İstanbul: İSAM, 2015), s. 612. Aynı sebebe binaen Hacegân tarikatının halvete de mesafeli durduğu düşünülebilir.

devam etmişti.[269] Bahâeddin Nakşibend'e gelindiğinde ise onun, Gucdüvânî'den mânen aldığı[270] hafî zikir metodunu benimseyip tarikatın esası haline getirdiği, belirli kıyafetler giymek, dergâh kurup buralarda oturmak ve riyâzet ile meşgul olmak gibi davranışlardan kaçınmış olduğu görülmektedir. Bu yönüyle Bahâeddin Nakşibend'in, önceki hâce/şeyhlere nazaran Gucdüvânî'de olduğu gibi melâmî yönü ağır basan bir tasavvuf anlayışını tekrar hayata geçirdiği anlaşılmaktadır.[271] Bahâeddin Nakşibend ile birlikte özüne dönüş olarak nitelendirebileceğimiz bu anlayışın doğal bir sonucudur ki Bahâeddin Nakşibend halvetten kat'î surette uzak durmuş, kendi tarikatlarında halvet ve semânın yerine *halvet der encümen* prensibinin temel ilkeleri arasında yer aldığını her ortamda dile getirmiştir.[272]

Bahâeddin Nakşibend'in halvet karşısındaki tutumu, en açık bir şekilde Herat Meliki Hüseyin ile aralarında geçen şu diyalogda görülmektedir: Melik Hüseyin, Bahâeddin Nakşibend'e "Sizin tarikatınızda zikr-i cehrî, semâ ve halvet var mıdır?" diye sorar. Bahâeddin Nakşibend "Hayır" diye karşılık verir. Melik'in "O halde sizin tarikatınız nasıldır?" demesi üzerine "Abdülhâlık Gucdüvânî (ks), '*halvet der encümen*' buyurmuşlardır." der ve *halvet der encümen* prensibini açıklar: "*Halvet der encümen*, bir kimsenin zâhirinin halk ile ülfet ederken, bâtının ise devamlı Hz. Hak Teâlâ ile meşgul olmasıdır. Halk ile ülfeti onu Hak Teâlâ'yı zikretmek ve düşünmekten alıkoymaz." Bu açıklama karşısında Melik "Bu mümkün müdür?" diye sormaktan kendini alamamıştır. Bunun üzeri-

[269] Sâfî, *Reşahât*, s. 54; Algar, "Hâcegân", *DİA*, XIV, 431.
[270] Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 507.
[271] Tosun, "Nakşibendiyye", s. 613-614.
[272] Ebü'l-Berekât Ahmed b. Abdulehad b. Zeynelâbidîn el-Fârûkî es-Sirhindî İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbâtu'r-rabbâniyye*, haz. Mustafa Hüseyin Abdülhâdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1436/2015), II, 48; Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 508; Tosun, *Bahâeddin Nakşbend*, s. 330.

ne Bahâeddin Nakşibend şu âyet ile bunun mümkün olduğu yanıtını verir: "*Onlar öyle kimselerdir ki; ne ticaret ne de alışveriş onları Allah'ı anmaktan alıkoyar.*"[273]

Bahâeddin Nakşibend'in şu sözünden, halvete uzak kalma nedeni net bir şekilde anlaşılmaktadır: "Tarikatımızın esası sohbettir. Halvette şöhret, şöhrette afet, topluluk içerisinde yaşamakta hayır vardır."[274] Buna göre halvetin en büyük sakıncası, halvete giren kimseyi meşhur etme tehlikesinin bulunmasıdır. Bundan dolayıdır ki Nakşibend, esas halvetin toplum içerisindeyken, kimse bilmese de, Hak ile birlikte olabilmeyi başarma şeklinde gerçekleşebileceğini belirtmiştir.

Bahâeddin Nakşibend'den sonra da halvet uygulamasına mesafeli durulmuştur. Nitekim Ubeydullah Ahrâr'a (ö. 895/1490) kadar bilebildiğimiz kadarıyla halvetin uygulandığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.[275] Ahrâr'ın ise halifelerinden Kadı Semerkandî'nin Taşkent'te halvete girdiğinin şikâyet edilmesi üzerine, "maksat bir olduktan sonra usullerin zaman ve zemine göre değişebileceğini" söyleyerek halvete mani olmadığı nakledilmektedir.[276] Yine Ubeydullah Ahrâr'ın halifelerinden Abdullah İlâhî'nin Buhara'da Bahâeddin Nakşibend'in türbesinin yanında bir sene boyunca dokuz halvet çıkardığı kaynaklarda yer almaktadır.[277]

Öte yandan Nakşibendiyye'nin Ahmed el-Kâsânî'ye

[273] Ebü'l-Hasen Ali el-Kari, *el-Esrârü'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevzûa* (Beyrut: Dâru'l-Emâne, 1971), s. 37; Selahaddin b. Mübarek Buhârî, *Enîsü't-tâlibîn ve uddetü's-sâlikîn Makamat-ı Muhammed Bahâeddin en-Nakşibend*, çev. Süleyman İzzi, (Dersaâdet: Bahriye Matbaası, 1328), s. 50; Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 508.

[274] Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 509; Mehmed Mecdî, *Tercüme-i Şekaik-i Nu'maniyye (Hadaikü'ş-Şekaik)* (İstanbul: Dârü't-Tıbâati'l-Âmire, 1269), s. 266.

[275] Tosun, *Bahâeddin Nakşbend*, s. 330.

[276] Tosun, *Bahâeddin Nakşbend*, s. 331.

[277] Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 548.

(ö. 949/1542) nisbet edilen Kâsâniyye kolunda bazı müridlerin halvet, semâ, riyâzet ve cehrî zikir yapması konusunda müsamaha gösterilebildiği bilinmektedir.[278] Bu örnekler, Nakşibendiyye'nin bazı kollarında halvetin yadırganmadığını göstermesi açısından önemlidir.

Nakşî gelenekte zaman zaman da olsa halvetin uygulanmasına şiddetle karşı çıkanlar olmuştur. Bunlardan biri de İmâm-ı Rabbânî'dir (ö. 1034/1624). Nitekim İmâm-ı Rabbânî Hâce Muhammed Kasım b. Hâcegî İmkenegî'ye yazdığı mektubunda Nakşibendiyye tarikatını metheder- ken şu sözleri saf etmektedir:

"Bu yüce tarikatın ve Nakşibendiyye şeyhlerinin büyüklüğü, sünnet-i seniyyeye sıkı sıkıya bağlı olmaları ve bidat-ı seyyielerden kaçınmaları dolayısıyladır. Bunun içindir ki bu yüce tarikatın büyükleri cehrî (sesli) zikre mesafeli durmuş, bunun yerine kalbî zikri emretmişlerdir. Yine sema, raks, vecd ve tevâcüd gibi Peygamber'in (sas) ve hulefâ-i râşidînin (ra) asırlarında olmayan uygulamaları yasaklamışlardır. İlk asırlarda mevcut olmayan kırk günlük halvet yerine celvette halveti (*halvet der encümen*/toplum içerisinde Allah ile baş başa olmayı) tercih etmişlerdir."[279]

İmâm-ı Rabbânî, sözlerinin devamında, Nakşibendiyye büyüklerinin sünnete bağlılıkları neticesinde büyük semereler elde ettiklerini, başkalarının işin sonunda ulaştıklarını onların daha yolun başlarındayken elde edebildiklerini belirtmektedir. Fakat bu sözlerinden sonra, artık bu yolda olduklarını iddia edenlerin, büyüklerin çizgisinden saptıklarından ve onların yolunu devam ettiremediklerinden yakınmaktadır. Rabbânî, bu kimselerin sesli zikir, raks ve semâ ile tatmin olmaya çalıştıklarını, halkın içinde bu-

[278] Necdet Tosun, "Kâsâniyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIV, 532; Tosun, *Bahâeddin Nakşbend*, s. 332.
[279] İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbât*, I, 322.

lamadıklarını kırk günlük halvetlerde bulmaya çabalamalarını eleştirmektedir. [280]

İmâm-ı Rabbânî'den sonra da Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'ye (ö. 1827) kadar Nakşibendiyye'nin halvete bakışı değişmeyerek, *halvet der encümen* prensibi doğrultusunda hareket edilmiştir. Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî ile birlikte ise çok yaygın olmasa da halvetin görülmeye başladığı anlaşılmaktadır.[281] Nitekim Hâlid el-Bağdâdî'nin Abdullah ed-Dihlevî'den (ö. 1240/1824) aldığı icâzetnâmesinde kendisinin halvete girdiği nakledilmektedir:

"Rahman Rahim Allah'ın adıyla... Hamd ve salâvattan sonra, Nakşibendî Müceddidî Abdullah -Allah onu affetsin- bildirmektedir ki: Din âlimlerinin başkanı ve Hak yolda giden talebelerin seçkini hazreti Mevlânâ Hâlid -Allah Teâlâ onu selâmette kılsın- Nakşibendî tarikatını kesbetmek için Kürdistan topraklarından kalkıp bu fakirin yanına geldi. Bir müddet halvette kalarak ezkâr, efkâr ve seyrüsülûk ile meşgul oldu. Allah'a hamd olsun ki, Allah'ın inayeti ve büyük pirlerin -Allah onlara rahmet eylesin- duaları sayesinde tarikatın merdivenlerini geçip fenaya, be-

280 İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbât*, I, 322.

281 Itzchak Weismann, Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'nin Nakşibendi – Müceddidî yoluna getirdiği ve Halidiyye'nin farklılığının işareti olan organizasyonel yeniliklerden bahsetmektedir. Ona göre bu yeniliklerden biri halvettir. Önceki Nakşibendi şeyhlerinin bilinen tavrının tam tersine Mevlânâ Hâlid müridlerin başlangıçtaki terbiyesini vekillerine havale etmiş ve daha sonra onlara kırk günlük bir halvet süresince yoğun eğitim vermiştir. Bu usul ona çok kısa zamanda geniş miktarda mürid kitlesini halife olarak tayin etmesi imkânını sağlamış, böylece Halidiyye'nin yayılmasını hızlandırmıştır. Hindistan'daki bölgeler dikkate alınarak yapılan halife tayini uygulamasını bütünüyle adapte etmiş ve rivâyete göre her birisini bir bölgeye görevlendirdiği 116 halife tayin etmiştir. Itzchak Weismann, *Nakşibendilik, Dünya Çapında Bir Sûfî Geleneğin Sünnî Tutum ve Faal Tavrı*, çev. İrfan Kelkitli, (İstanbul: Litera Yay., 2015), s. 187. Ayrıca bkz. Butros Abu Manneh, "Khalwa and Râbıta in the Khâlidi Suborder", *Naqshbandis*, ed. Marc Gaborieau, v.d., (İstanbul: İsis Yay., 1990); Mustafa Aşkar, "Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye'nin Tarihî Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 39 (1999): 540.

kaya ve vecde ulaşmışlardır. Hz. Muhammed'in -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- tarikatının yolcusu olan sâlikin vicdanı üzerindeki ahlak, keyfiyet ve hâl âleminin sırlı nurları onun içini aydınlatmış ve tarikatın kemaline erişmiştir."[282]

İcâzetnâmesinde bir müddet[283] halvette kaldığı ifade edilmekle birlikte bu halvetin kelime anlamıyla yalnızlıktan ibaret mi, yoksa sistemli bir erbaîn uygulaması mı olduğu konusu net değildir. Öte yandan Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'nin halveti bir tasavvufî eğitim metodu olarak uygulamak bir yana, uzun süreli toplumdan ayrı kalarak yapılan halveti tasvip etmediği anlaşılmaktadır. Nitekim o, tasavvufî eğitimde, "*İslâm'da ruhbanlık yoktur.*"[284] hadisini kendisine temel ilke edinerek, toplumun içerisinde yaşamak suretiyle insanlara faydalı olmayı esas almıştır.[285] Fakat onun tamamıyla halvete karşı olduğunu söylemek de mümkün gözükmemektedir. Gerek kendisinin halvette yetişmesi gerekse kendisinden sonra halifelerinin müridlerini halvete alması, artık Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî ile birlikte halvetin uygulanmaya başladığını göstermektedir. Bunda toplumsal faktörlerin bir müddet halvette bulunmayı gerekli kılmış olmasının etkili olduğunu söyleyebileceğimiz gibi Nakşî mürşidlerin diğer tarikat şeyhlerinden aldıkları icâzetler neticesinde, cehrî zikir ve halvet gibi bazı uygulamaları Nakşibendiyye bünyesinde icrâ etmeye başlamalarından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Kaynaklarda Hâlid el-Bağdâdî'nin Nakşibendiyye tarikatının yanı sıra Kadiriyye, Sühreverdiyye, Kübreviyye ve

[282] Abdulcebbar Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik* (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2016), s. 78; el-Hac Hasan Şükrü, *Menâkıb-ı şemsü'ş-şümûs der hakk-i Hazret-i Mevlânâ Hâlid el-Arûs* (Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası, 1885), s. 141.

[283] Farklı bir nüshada on aylık bir süre zikredilmektedir. Bkz. el-Hac Hasan Şükrü, *Menâkıb-ı şemsü'ş-şümûs*, s. 141.

[284] Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, XII, 220, no. 9304, 9305.

[285] Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî*, s. 59.

Çiştiyye tarikatlarından da irşad için icâzeti olduğu nakledilmektedir.[286] Bu durum Hâlid el-Bağdâdî ile yaygınlaşan halvet uygulamasının kaynağının diğer tarikatlar olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Gerek çevresel şartların nakşîleri halvet uygulamasına sevk etmiş olması, gerekse diğer tarikatların usullerinin Nakşîliğe tesir etmesi sebebiyle, ilk dönemlerde ender rastlanan halvet uygulamasının Hâlid el-Bağdâdî'den sonra bazı nakşî kollarında tasavvufî eğitimde yaygın bir şekilde kullanılır hale geldiği görülmektedir. Hâlidiyye'ye mensup sûfîlerden halveti en yaygın ve sistemli şekilde uygulayan kimse hiç şüphesiz Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî'dir (ö. 1893).

8.2. Gümüşhânevî Dergâhında Halvet

Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî, Nakşibendiyye Tarikatı bünyesinde Hâlid el-Bağdâdî'ye nisbet edilen Hâlidiyye kolunun İstanbul'daki temsilcilerindendir. Gümüşhânevî, 1813 yılında Gümüşhane'de dünyaya gelmiş, ticaret amacıyla gittiği İstanbul'da başladığı Beyazıt Medresesi'nin ardından eğitimini Mahmud Paşa Medresesi'nde devam ettirmiş, ilme olan düşkünlüğü sebebiyle tekrar Gümüşhane'ye dönmemiştir. Medresenin yanında tasavvufî çevrelerle de yakın ilişki içerisinde olan Gümüşhânevî, Hâlidî şeyhi Ahmed el-Ervâdî'ye (ö. 1858) intisab etmiştir.

Kaynaklarda Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'nin, halifesi Ervâdî'yi bizzat İstanbul'a gönderdiği ve burada Gümüşhânevî'yi irşad etmesini istediği nakledilmektedir.[287] Gümüşhânevî, Ervâdî'ye biatının ardından Mah-

[286] el-Hac Hasan Şükrü, *Menâkıb-ı şemsü'ş-şümûs*, s. 141; Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî*, s. 78; Abdurrahman Memiş, *Hâlidî Bağdâdî ve Anadoluda Hâlidîlik* (İstanbul: Kitabevi Yay., 2000), s. 68.

[287] Mustafa Fevzi Efendi, *Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî Menkıbeleri*, haz. Tahir Hafızoğlu (İstanbul: İnsan Yay., 2010), s. 83-85.

mud Paşa Medresesindeki hücresinde şeyhi ile birlikte ilk halvetine girmiştir. Bu halvet sonrasında, muhtemelen Ervâdî'nin memleketine dönmüş olması sebebiyle, Gümüşhânevî uzun bir müddet şeyhi ile görüşme imkânı bulamamıştır. Yaklaşık bir yıl sonra Ervâdî'nin İstanbul'a dönmesinin ardından, ikinci defa halvete girme imkânı bulan Gümüşhânevî, 1848 yılında icâzet alarak Nakşibendiyye, Kadiriyye, Sühreverdiyye, Kübreviyye, Çiştiyye, Hâlidiyye, Halvetiyye, Bedeviyye, Rifâiyye, Şâzeliyye ve Müceddidiyye tarikatlarında hilâfet-i tâmme yetkisini haiz olmuştur.[288]

Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'nin, halifesi Ervâdî'yi Gümüşhânevî'ye göndermiş olması ve ilk karşılaşmalarında Ervâdî'nin doğrudan Gümüşhânevî'yi halvete almış olması, bu dönemde halvetin yaygın bir uygulama olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Bunun doğal bir neticesi olmalı ki tarikata girişi ve icâzet alışı, girdiği halvetler neticesinde olan Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî, özellikle *Câmiu'l-usul* isimli eserinde halvet mevzuunu detaylı bir şekilde ele almıştır.

Gümüşhânevî, halvetsiz mârifetullaha vusulün mümkün olmayacağını belirtmektedir. Nitekim Peygamber'e (sas) yalnızlık sevimli kılınmış, o da Hira'da tehannüs yapmıştır. İlk vahiy de burada nazil olmuştur. Dolayısıyla Gümüşhânevî'ye göre halvet konusunda da Hz. Peygamber örnek alınmalıdır.[289] Ayrıca Gümüşhânevî, tarikatın sekiz rükün üzerine kurulduğunu vurgulamaktadır. Bunlar; oruç, halvet, devamlı abdestli olma, ihsân, râbıta, Deyyân'a itirazı terk etmek, kalp ile zikir ve susmaktır.[290]

[288] Mustafa Fevzi Efendi, *Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî Menkıbeleri*, s. 87-88; İrfan Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâüddîn (KS) Hayatı-Eserleri-Tarikat Anlayışı ve Hâlidiyye Tarîkatı* (İstanbul: Seha Neşriyat, 1984), s. 33.
[289] Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 251.
[290] Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 255.

Halvetin bu sekiz rükün içerisinde önemli bir yeri bulunmaktadır. Bundan dolayı Gümüşhânevî Dergâhında halvet önemli bir ritüel haline gelmiştir.

Tasavvufî eğitimdeki önemine binâen kendi müridlerini de müteaddit defalar halvete alarak eğitme yoluna gittiği kaynaklarda yer alan[291] Gümüşhânevî'nin Zilhicce ve Receb aylarında olmak üzere yılda iki defa halvet yaptırdığı ifade edilmektedir.[292]

Gümüşhânevî'ye göre kırk günlük halvette mürid ihlâs ve samimiyet ile şeyhinin kendisine telkin etmiş olduğu zikir vazifesine devam eder. Halvetin en önemli şartı ihlâstır. Peygamber (sas) "*Allah için ihlâsla kırk sabah geçiren kimsenin kalbinden diline hikmet pınarları akar.*"[293] buyurarak ihlâs ile yapılan halvete işaret etmiştir.[294]

Gümüşhânevî'ye göre halvet, kişinin kendisine öğrenmesi zaruret arz eden dinî ilimleri öğrendikten sonra gerçekleştirilir.[295] Belirli bir ilmî seviyeye ulaşan mürid halvete girmeden önce şeyhi tarafından halvetin uygulanış esasları hakkında bilgilendirilir. Mustafa Fevzi Efendi'nin, Gümüşhânevî'nin menkıbelerini ele aldığı eserinde aktardığı bir hatıra, halvet öncesi bilgilendirme hususunda Gümüşhânevî'nin uygulaması hakkında bizim için önemli bir kaynaktır. Olay doğru sözlülüğü ve güzel ahlâkı ile bilinen bir müridinin ağzından aktarılmaktadır.

Gümüşhânevî, sülûk erbabını halvete almadan önce kuralları öğretmektedir. Sözü öyle uzatmıştır ki söz konusu mürid içinden, "Sohbeti çok uzattın, kısaltsan olmaz mı? İlmini göstermek istiyorsan, buna hiç lüzum yok. Biz se-

[291] İrfan Gündüz, "Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâeddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIV, 276.
[292] Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, s. 335.
[293] Abdullah b. Mübarek, *ez-Zühd ve'r-rekaik*, s. 359, no. 1014; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, V, 189.
[294] Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 255.
[295] Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 247.

ni tasdik ettik, faziletine dair herkes yüzlerce yemin eder." diye geçirmiş ama hemen arkasından da hatasını anlamış, çokça tevbe etmiş. Akşam da tevbe ve istiğfâr ederek yatmış. Ardından halvet hücresini bir nur kaplamış, tamamen aydınlanmış. Bakmış ki Gümüşhânevî odanın bir köşesinde oturuyor. Mürid her nereye baksa şeyhini karşısında görür olmuş. Şeyhi ona "Ne zannettin? Meşayih böyledir. Her ne söylerse, Allah söyletir." demiş. Mürid, gördüklerinin kendisine bir ikaz olduğunu anlamış. Ertesi gün Gümüşhânevî ders esnasında, "Velîler bazı zamanlar vehim ve şüpheler ortadan kalksın diye nurlarını gösterirler. Fakat onlar ancak bu nurun bir zerresini gösterirler. Eğer tamamını gösterecek olsalar mürid mahvolur." demiştir.[296]

Gümüşhânevî'ye göre uzlet iki çeşittir. Avamın uzleti, insanlar kendisinin şerrinden emin olmaları içindir. Yoksa onun, insanların şerrinden korunması söz konusu değildir. Böyle bir uzlet, müttakilerin uzletidir. Çünkü nefsi kötüleme ve küçümseme ile gerçekleşmektedir. Bunun tam tersi, yani kişinin kendisini diğer insanlardan üstün görüp, onların şerrinden sakınmak için uzlete çekilmesi ise şeytanî bir uzlettir. Zira o kibirlenerek, Allah'ın yaratmış olduklarını tahkir etmiş, kendisini onlardan daha hayırlı görmüştür. Bundan dolayı halvete giren müridin kendisini hiçbir surette diğer insanlardan üstün görmemesi uzletin temel şartıdır. Aksi takdirde halvetin mürid üzerinde tesiri olmayacaktır.[297]

Gümüşhânevî'ye göre uzletin ikinci çeşidi ise havassa ait olan uzlet uygulamasıdır. Havassın uzleti, toplum içerisinde, insanlarla konuşurken beşerî sıfatlardan soyutlanıp melekî vasıflara bürünme şeklinde gerçekleşir. Bu kimse-

[296] Mustafa Fevzi Efendi, *Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî Menkıbeleri*, s. 313 - 314.
[297] Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 258.

ler zâhiren insanlarla birlikte görünse bile, gönülleri itibariyle onlardan tamamıyla ayrıdırlar. Bundan dolayıdır ki Ebû Ali ed-Dekkâk şöyle söylemektedir: "İnsanlarla birlikte onların giydiklerinden giyin, yediklerinden ye. Fakat gönül itibariyle onlardan ayrıl."[298]

Gümüşhânevî şeyhlik hayatı boyunca halvete büyük bir yer ayırmıştır. Esas itibariyle hilâfet vazifesini, intisab ettiği şeyhi Ahmed el-Ervâdî ile gerçekleştirdiği iki halvetten sonra alan Gümüşhânevî, aynı şekilde kendi müridlerine de müteaddid defalar halvet yaptırmaya devam etmiştir.[299] Gümüşhânevî, müridleriyle birlikte katıldığı 93 Harbinde de tebliğ ve irşad çalışmalarına devam etmiştir. Savaşın durduğu bir zamanda Of'a uğramış, pek çok kimseyi tarikata kabul etmiş, halvete sokmuştur. Burada Ramazan ayı boyunca hadis dersleri yapmış, birçok kimseye icâzet vermiştir. Faaliyetleri neticesinde kendisine intisab edenlerin sayısı iki yüz sekseni aşmıştır. Bayram'dan sonra tekrar Batum'a dönmüş, cihada devam etmiştir.[300]

Gümüşhânevî'den sonra şeyhlik makamına geçen Hasan Hilmi Efendi (ö. 1911), İsmail Necâti Efendi (ö. 1919), Ömer Ziyâeddin Dağıstânî (ö. 1920) ve Mustafa Feyzî Efendi (ö. 1926) tasavvufî eğitimlerini Gümüşhânevî'nin rehberliğinde girdikleri halvetler neticesinde tamamlamışlardır. Hasan Hilmi Efendi 1876 ve 1890,[301] İsmail Necâti Efendi 1874, 1880, 1883 ve 1884,[302] Mustafa Feyzî Efendi ise 1880, 1884, 1885 ve 1887 yıllarında Gümüşhânevî'nin yanında halvete girmiştir.[303] Şeyhlik

[298] Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 258.

[299] Gündüz, "Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâeddin", *DİA*, XIV, 276.

[300] Mustafa Fevzi Efendi, *Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî Menkıbeleri*, s. 123 - 124.

[301] M. Es'ad Coşan Araştırma Merkezi Arşivi AZG/5/174,184. Karatay, "Ziyâiyye'de Halvet Uygulaması", s. 31'den naklen.

[302] M. Es'ad Coşan Araştırma Merkezi Arşivi AZG/4/120; AZG/5/172/184/187. Karatay, "Ziyâiyye'de Halvet Uygulaması", s. 32'den naklen.

[303] M. Es'ad Coşan Araştırma Merkezi Arşivi AZG/5/172,185,187,191. Karatay,

makamına geçtiklerinde de halvet uygulamasına devam eden Gümüşhânevî şeyhleri, halveti mânevî eğitimde etkili bir yöntem olarak kullanmışlardır. Sözgelimi Mustafa Feyzî Efendi'nin yirmi dört defa halvete girdiği rivayet edilmektedir. Son halvetine kendisinden sonra şeyhlik vazifesini yürütecek olan Hacı Hasib Efendi (ö. 1949), Abdülaziz Bekkine (ö. 1952) ve Mehmed Zâhid Kotku (ö. 1980) da katılmıştır. Mustafa Feyzi Efendi, yaptırdığı halvet neticesinde her üçüne de hilâfet vermiştir.[304]

Mustafa Feyzi Efendi'nin son halvetine katılanlardan Abdülaziz Bekkine, zayıf ve narin bir bedene sahiptir. Mustafa Feyzî Efendi halvet için müridlerini çağırınca, postunu alan halvete girmek üzere yanına gider. Feyzî Efendi kapıda dikilerek tek tek müridlerini halvete kabul ederken, sıra Abdülaziz Bekkine'ye geldiğinde, haline bakarak, "Git yatağını al da gel!" der. Bu durum karşısında Abdülaziz Efendi çok üzülür, şaşırır ve içerler. Hemen giderek yatağını getirir. Bir taraftan da kendi kendine, "Bu nasıl dervişlik? Herkes postla girerken ben halvete yatakla giriyorum." der. Tekrar halvethânenin kapısına vardığında, Mustafa Feyzî Efendi kulağına eğilip; "Verecek olan Allah postta da, yatakta da verir." buyurur. Böylece şekle takılmanın gereksiz olduğunu vurgulayarak Abdülaziz Bekkine'yi teskin eder.[305]

Abdülaziz Bekkine'nin girdiği bu halvet ile ilgili anlatılanlar arasında, halvette yaşadığı hâl ve duygulara işaret eden bir hatıra da yer alır. Abdülaziz Bekkine, hayatı boyunca şiir söylemeyi ve yazmayı adet edinmemiş bir kimse olmasına rağmen, halvette öyle yoğun duygular yaşamıştır ki içinden çok şey söylemek gelmiştir. Kendi ifadesiyle, bunları yazıya geçirmiş olsa, kitaplar dolusu ka-

"Ziyâiyye'de Halvet Uygulaması", s. 34'den naklen.

304 Osman Çataklı, *Hacı Hasib Efendi ve Hacı Aziz Efendi* (İstanbul, 2000), s. 43.

305 Ahmed Ersöz, *Abdülaziz Bekkine Hazretleri* (İzmir: Nil Yay., 1992), s. 16.

side kaleme alabilecektir. Fakat bunları ne yazıya geçirmiş ne de dile getirmiştir. Bir gün yine halvette iken taşkın duygular yaşadığı esnada kendisine hâkim olmak arzusuyla elini ağzına götürerek, sıkı sıkı kapatmış. Fakat tüm gayretlerine rağmen ağzından birkaç söz dökülmüştür: "Cemâlullah nurudur, nûr-ı cemâlin yâ Rasûlallah." O esnada Musafa Feyzî Efendi içeriye girmiş, yanına gelerek "Yut, yut, yut!" buyurmuş. O andan sonra Abdülaziz Efendi'nin ağzından bir şey çıkmamış.[306]

Yine Mustafa Feyzî Efendi'nin son halvetine katılan bir doktor, akşam yenilen mercimek çorbasını ve sahurdaki yirmi bir adet üzümü az bulup kalbinden, "Biz burada bu azıkla idare ederken şeyh efendi kim bilir neler yiyordur?" düşüncesini geçirmiş. Daha sonra uykuya dalan doktor, gece rüyasında şeyh efendinin bir tokat attığını görmüş. Hatta sabah kalktığında tokadın izi, yüzünde görülüyormuş. Aynı gün Mustafa Feyzî Efendi onu halvetten çıkartmış.[307]

Halvet konusunda anlatılan bu olaylar, halvetin Gümüşhânevî Dergâhındaki önemine ve yaygınlığına dair bizlere önemli ipuçları vermektedir. Abdülaziz Bekkine'den sonra şeyhlik vazifesini Mehmed Zâhid Kotku yürütmüştür. Kotku'nun İstanbul Fatih'te, II. Bayezid'in veziri İskender Paşa (ö. 912/1506) tarafından yaptırılan İskenderpaşa Camii'nde imamlık vazifesine başlaması ile birlikte camiye nisbet edilerek İskenderpaşa Cemaati adıyla anılmaya başlayan bu dönemde halvetin Kotku tarafından uygulanmaya devam edildiği görülmektedir. Esas itibariyle Kotku'nun seyrüsülûkunun halvetlere girerek gerçekleştirmiş olduğunu söylemek mümkündür. Zira Kotku'nun, şeyhi Tekirdağlı Mustafa Feyzi Efendi'nin ya-

[306] Ersöz, *Abdülaziz Bekkine Hazretleri*, s. 17.
[307] Çataklı, *Hacı Hasib Efendi ve Hacı Aziz Efendi*, s. 43.

nında müteaddid defalar halvete girdiği rivayet edilmektedir.[308]

Şeyhlik vazifesine geldikten sonra, tasavvufî eğitimde halveti etkin olarak kullanmaya devam eden Mehmed Zâhid Kotku, nefsin, kötü adet ve alışkanlıklardan ancak halvet vasıtasıyla kurtulup en yüksek mertebeye ulaşabileceği kanaatindedir. Kotku'ya göre halvetsiz bu mertebeye ulaşmak ise ancak üveysî denilen bazı büyüklere nasip olmuştur.[309] Ne var ki uygulamalara bakıldığında, Kotku'ya göre halvete girmek de nefsin terbiyesi için tek başına yeterli bir uygulama yahut her zaman başarılı olan bir terbiye metodu olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1966 - 1975 yılları arasında dokuz defa halvet yaptıran Kotku, 1975 yılından sonra halvet uygulamasını sonlandırmıştır.[310] Kotku'nun halvet uygulamasını kaldırması, artık halvetin fonksiyonunu icra edemediği anlamına gelmektedir. Bunda, müridlerin çeşitli nefsani arzular sebebiyle, halvetin özünden çok şekline takılıp kalmalarının etkisi olmalıdır. Ayrıca müridlerin halvet sonrasında kibir ve riya alâmetleri gösterip şeyhlik sevdasına düşmeleri yahut dünyalık mevki ve makam elde etme arzusuyla halvete girmek istemelerinin etkisi de unutulmamalıdır.[311] Bahâeddin Nakşibend'in "Tarikatımızın esası sohbettir. Halvette şöhret, şöhrette afet, topluluk içerisinde yaşamakta hayır vardır."[312] sözünü bizzat tecrübe ederek halvet neticesinde müridlerin şöhret elde etme arzusunu görmüş olmalı ki Kotku bu tarihten sonra bir daha halvet

308 Mahmud Esad Coşan, "Kısa Terceme-i Hâli", *Anılarla Mehmed Zâhid Kotku (Rh.A)*, ed. Metin Erkaya, (İstanbul: Seha Neşriyat, 1996), s. 15.

309 Mehmed Zahid Kotku, *Tasavvufî Ahlâk* (İstanbul: Seha Neşriyat, 1981), s. 154.

310 Metin Erkaya, *İskenderpaşa'da İ'tikâf Üzerine Mülâkat*, Röportaj Yapan: Mahmud Esad Erkaya (5 Mart 2016); Mehmed Sıdkı Baker, *İskenderpaşa'da Halvet Üzerine Mülâkat*, Röportaj Yapan: Mahmud Esad Erkaya (5 Mart 2016).

311 Baker, *İskenderpaşa'da Halvet Üzerine Mülâkat*, Röportaj Yapan: Erkaya (5 Mart 2016).

312 Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 509; Mecdî, *Tercüme-i Şekaik*, s. 266.

yaptırmamıştır. Böylece Nakşibendiyye'deki *halvet der encümen* esaslı eğitime geri dönülmüştür.

Mehmed Zâhid Kotku, kırk günlük halvet uygulamasını sonlandırmakla birlikte, bunun yerine halvet kurallarının tatbik edildiği on günlük i'tikâf uygulamasına ağırlık vermiştir. *Erbaîn usulü i'tikâf* yahut *halvet usulü i'tikâf* olarak adlandırılan bu uygulama, halvetin usul ve esaslarının Ramazanın son on gününde girilen i'tikâfta tatbik edildiği bir tasavvufî eğitim sürecini ifade etmektedir.

İ'tikâf, sözlükte "hapsetmek, alıkoymak" anlamlarına gelen (عكف) kökünden türemiş olup ibadet niyetiyle camide belirli bir müddet kalmayı ifade etmektedir.[313] İ'tikâfta asıl itibariyle helâl olan bazı sıradan davranışlardan dahi uzaklaşılarak ruhen kişinin nefsini terbiye etmesi esastır. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in bir sünneti olan ve hadislerde yapılması tavsiye edilen i'tikâf, sünnet-i kifâye olarak fıkıh kaynaklarındaki yerini almıştır. *Halvet usulü i'tikâf* ise Hz. Peygamber'in i'tikâf sünnetinin tasavvuftaki halvet uygulaması ile bütünleştirilerek uygulanmış şeklidir. Esas itibariyle halvet, i'tikâfın daha kapsamlı bir çeşidi olarak da düşünülebilir. Fakat i'tikâfın beş vakit namaz kılınan bir mescidde yapılması önemli bir esas iken, halvette böyle bir şart bulunmamaktadır.[314]

Mehmed Zâhid Kotku'dan sonra tasavvufî faaliyetleri yürüten Mahmud Esad Coşan (ö. 2001), sohbetlerinde, halvet usulü i'tikâfı kendi cemaatlerine özgü ve yaygın bir dinî eğitim metodu olarak görmekte ve i'tikâfı, küçük halvet olarak değerlendirmektedir.[315] Hz. Peygamber'in tavsiye ettiği genel anlamdaki i'tikâfta oruç dışında yeme-içme, uyuma ve ibadet şekline dair sınırlamalar ve-

[313] Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, s. 209; Şener, "İ'tikâf", *DİA*, XXIII, 457.
[314] Kotku, *Tasavvufî Ahlâk*, s. 143.
[315] Mahmud Esad Coşan, *Hazineden Pırıltılar*, haz. Metin Erkaya (2003), http://www.hazinedenpiriltilar.com/ (erişim: 1 Mayıs 2016), s. 446.

ya özel uygulamalar bulunmamakla birlikte, erbaîn usulü i'tikâfta halvette olduğu gibi bazı özel şart ve esaslara riâyet edilmektedir. Kotku, vefatına kadar *halvet usulü i'tikâf* uygulamasına devam etmiştir. Vefatından önceki son i'tikâfı ise sağlık durumu dolayısıyla halifesi Mahmud Esad Coşan'a yaptırmıştır.[316]

Mahmud Esad Coşan'ın cemaatin başında olduğu dönemde halvet hiç gündeme gelmemiştir. Esas itibariyle Coşan'ın, bizzat Kotku'nun yaptırdığı halvetlere katıldığına dair bir bilgi de bulunmamaktadır. Bunun tabii bir neticesidir ki Coşan'ın halvet yaptırdığı görülmemektedir.[317] Gerek müridlerin durumları gerekse siyasi şartların imkân vermemesi dolayısıyla olmalı ki bu dönemde halvet yerine halvetin şartlarının tam anlamıyla uygulandığı bir i'tikâf uygulamasının yaygınlık kazanmış olduğu anlaşılmaktadır.

Mahmud Esad Coşan'ın halvete girmeme nedenini, kendi sohbetlerindeki ifadelerinden çıkarmak mümkündür. Nitekim Coşan'ın belirttiğine göre Mehmed Zâhid Kotku'ya, "Efendim, bizim halvete girecek zamanımız olmuyor. Üniversitede profesörüz, hocayız. Kırk gün ayrı duramıyoruz. Kırk gün bir yere kapanıp yoğun bir şekilde ibadet etmek, halvet yapmak istiyoruz ama memuriyetimiz müsait değil. Acaba Ramazanın son on gününü, on gün on gün yaparak bu i'tikàfın âdabını, bu halvetin faydalarını, eğitimini alabilir miyiz, sağlayabilir miyiz?.." diye sorulduğunda, "Olur, girin bakalım!" diyerek kabul etmiştir.[318] Coşan'ın işaret ettiği bu sorunun, asıl itibariyle kendi durumunu tarif ettiği düşünülebilir. Buradan yola

[316] Erkaya, *İskenderpaşa'da İ'tikâf Üzerine Mülâkat*, Röportaj Yapan: Erkaya (5 Mart 2016).
[317] Erkaya, *İskenderpaşa'da İ'tikâf Üzerine Mülâkat*, Röportaj Yapan: Erkaya (5 Mart 2016).
[318] Coşan, *Hazineden Pırıltılar*, s. 445.

çıkılarak kendisinin üniversitede görevli olması nedeniyle kırk günlük halvete vakit ayıramadığı için *halvet usulü i'tikâf* ile kifayet etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Coşan, Kotku'nun bazı müridlerini, kısa süreli halvetlere alarak kırk günlük eğitim sürecini yoğun bir şekilde yerine getirdiğinden de bahsetmektedir:

"Bazı kimseleri Hocamız kendisi çağırırdı, 'Sen benim yanımda bir hafta kal bakayım!' diye; onlara bütün bir halvette, yani kırk günlük çile dediğimiz halvette öğretilecek şeyleri öğretirdi. Mürşid-i kâmil-i mükemmil olduğu için öğretirdi. Evliya eyler, ondan sonra bir yere gönderirdi…"[319]

Coşan'ın bu sözleri de halvetin, i'tikâfta olduğu gibi yoğunlaştırılmış programlar halinde kısa süreli olarak uygulanabileceğini göstermektedir. Bu bağlamda Nakşibendilikte Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ile kısmen de olsa uygulanmaya başlayan halvetin, İskenderpaşa Dergâhı ile birlikte yerini erbaîn usulü i'tikâfa bıraktığı anlaşılmaktadır.

8.3. Halvet ve Erbaîn Usulü İ'tikâf Âdâbı

Nakşibendiyye tarikatı genel olarak halvete mesafeli dursa da Gümüşhânevî Dergâhında halvetin uygulanış şekline dair Gümüşhânevî'nin *Câmiu'l-usul*'ü ve Mehmed Zâhid Kotku'nun *Tasavvufî Ahlâk* adlı eserinde geniş malumat bulmak mümkündür. Halvet ile ilgili bu bilgilerin aynı zamanda erbaîn usulü i'tikâfın tatbiki için de kaynaklık teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Nitekim halvet ile uygulanışının büyük oranda aynı olması dolayısıyla erbaîn usulü i'tikâfın kurallarına dair kaynaklarda bir bilgi yer almamaktadır. Bu konu ile ilgili bilgiler gerek Mehmed Zâhid Kotku ile birlikte halvet veya i'tikâfa gerekse Mahmud Esad Coşan zamanında i'tikâfa giren müridleri vasıtasıy-

[319] Coşan, *Hazineden Pırıltılar*, s. 445, 446.

la öğrenilebilmektedir.[320] Fakat şifahi olarak aldığımız bilgiler ile kaynaklardaki halvet kurallarının büyük oranda örtüştüğü görülmektedir. Bu bakımdan halvetin usul ve esaslarına dair vereceğimiz bilgilerin, aynı zamanda halvet usulü i'tikâfın uygulama esasları olduğunu belirtmeliyiz. Ne var ki halvet usulü i'tikâfta zamanın şartlarının bir gereği olarak halvetteki bazı kuralların esnetildiği ve kolaylaştırıldığı fark edilmektedir. Bunda i'tikâftaki hedef kitlesinin halvete nazaran daha geniş olmasının etkisi büyüktür. Zira halvet, umumiyetle tek kişilik hücrelerde gerçekleşirken i'tikâf, cami gibi mekânlarda her yaştan çok sayıda kişinin katılımıyla yerine getirilmektedir. Bu durumun doğal bir neticesi olarak halvetteki şartların hafifletilmiş olduğu görülmektedir. Uygulamadaki değişiklikler halvetin uygulanış yöntemi ele alınırken yeri geldikçe açıklanacaktır.

Gümüşhânevî, eserinde, halvetin bazı şartları olduğundan bahsetmektedir. Ona göre halvetin yirmi beş şartı bulunmaktadır. Ancak bu şartlar yerine getirildiğinde halvetten fayda hâsıl olacaktır. Onun eserinde zikrettiği şartlar şöyledir:

1. Riya ve süm'adan tamamen uzaklaşmaya ihlâs ile niyet etmek. Zira halvetin sıhhati buna bağlıdır. Hakkı talep eden müridin her hareketinde ihlâslı olması ve fani dünya ile her türlü bağını kopararak gizli ve açık her halde Allah'a karşı samimiyet içerisinde bulunması zorunludur. Niyetinin de bu doğrultuda tashih edilmesi gerekmektedir.

2. Halvete girişte şeyhten izin istemek ve tevazu üzere olmak. Şeyhin izni ve gözetimi olmaksızın halvete girmemek.

[320] Bu bağlamda bilgi ve belgelerini bizimle paylaşan Ahmed Dinç'in halvet usulü i'tikâf kültürünün nesillere aktarımında önemli bir görev üstlendiğini belirtmemiz gerekir.

3. Şeyhin müridden önce halvete girerek iki rekât namaz kılması ve müridin halvetinin kolay geçerek hayırlı bir şekilde neticelenmesi için Allah'a dua ve niyazda bulunması.

4. Halvet mekânına tıpkı mescide girer gibi sağ ayak ile girmek. Girerken mâsivâdan yüz çevirmiş bir vaziyette, nefsinin ve şeytanın şerrinden Allah'a sığınmak ve ihlâsla eûzü besmele çekerek girmek.

5. Müridi halvete yönelten sâikin keramet elde etme arzusu olmaması.

6. Halvetin güneş ışığının doğrudan giremediği loş bir ortamda yapılması. Çilehânedeki karanlık ortam, müridin duyularının önüne adeta set çekecektir. Zira kalpte ihlâsın hâsıl olması için mâsivâ ile aradaki yolların kesilmesi şarttır. Halvetteki müridin aydınlanması ise abdest ile olacaktır. Nitekim Peygamber (sas) "*Abdest nurdur.*" buyurmaktadır.[321] Halvette devamlı abdestli duran mürid, ilâhî aydınlığı müşahede edecektir.

7. Duvara yahut herhangi bir şeye yaslanmamak. Nitekim halvetteki mürid daima Allah'ın huzurundadır. Allah Teâlâ hadis-i kudsîde şöyle buyurmaktadır: (أَنَا جَلِيسُ مَنْ ذَكَرَنِى) "*Ben, beni zikredenle beraber otururum.*"[322] Dolayısıyla Allah'ın huzurunda olduğu bilincindeki mürid saygıyla oturmalıdır. Bunun yanında mürid şeyhini gözünün önündeymiş gibi hayal etmeye devam etmelidir. Şeyhi, onun tarikatta yoldaşı olup, ruhaniyeti ile daima yanındadır.

8. İhsânın mânasını gözeterek zikirle meşgul olmak. İhsânın mânası Hz. Peygamber tarafından şöyle tarif edilmiştir: "*İhsân, Allah'ı görür gibi kulluk/ibadet etmendir. Sen onu görmüyor olsan da O seni görmektedir…*"[323]

[321] Ali el-Kari, *el-Esrârü'l-merfûa*, s. 377.
[322] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, I, 108, no. 1224.
[323] Buhârî, Tefsîr, Lokman, 31, no. 4777.

Mürid, halvet boyunca daima Allah'ın kendisini gördüğü şuuruyla zikre devam etmelidir.

9. Oruç tutmak. Oruç bir taraftan bedendeki hissî kuvveti ortadan kaldırarak onu şehevî arzulardan arındırırken, diğer taraftan da kalbi insani bazı sıkıntılardan temizleyerek saf hale getirir.

10. Müridin, insanları kendisinin şerrinden kurtarmak için halvete girdiğini düşünmesi.

11. Halvette şeytan, hevâ, dünya ve nefse karşı uyanık olmak. Bunlar sâlikin dikkat etmesi gereken düşmanlarıdır. Halvet esnasında sâlikin hayalinde birtakım suretler belirebilmekte ve "Ben Allah'ım." veya "Şu kimse Allah'tır." şeklinde telkinlerde bulunabilmektedir. Bunlar karşısında müridin yapması gereken, "Hiçbir benzeri ve dengi bulunmayan Allah her türlü noksanlıklardan münezzehtir. Allah'a iman ettim." demektir. Bunun yanında gördüğü ve hatırına gelen her şeyi şeyhine bahsetmeli, daha sonra gerçek tecellîlere ulaşıncaya kadar zikrine devam etmelidir. Bu zikir esnasında sâlik, birtakım müşahedeler neticesinde zikir yapamaz hale gelebilmekte yahut da kendisini bir uyku hali kapsayabilmektedir. Sâlikte müşahede hali oluşursa, bunun neticesinde kendisine geldiğinde birtakım lezzetlere ulaşacaktır. Yalnızca uyku hali kendisinde oluşan kimse ise bunun neticesinde pişmanlık duyacak ve tevbe edecektir.

12. Halvettekilerle yahut dışarıdaki herhangi bir kimse ile konuşmamak. Ancak zaruri durumlarda şeyh ile konuşmaya müsaade vardır. Bunun yanında halvette şeyhin fakirler için görevlendirdiği hizmetçinin ihtiyaç oldukça konuşmasına ve bir âmânın düşmesini önlemek gibi zorunlu olan durumlarda konuşmaya izin verilmektedir.

13. Halvethânenin, dışarıdaki seslerin işitilemeyeceği bir mesafede olması. Zira kalpler hassastır. En kısık ses-

ten dahi etkilenebilir. Halvette az bir sesin bile etkisi büyük olabilmektedir.

14. Abdest yahut namaz için çıkıldığında etrafı görmemek için baş ve boynun örtülmesi ve başın öne eğilmesi.

15. Cuma namazına ve cemaate devam etmek. Bunların ihmali, hatalı bir uygulama olur. Vakit namazlar için dışarı çıkmak tefrikaya sebebiyet verecekse, halvette cemaat oluşturmak için bir kimse bulunmalıdır. Böyle bir tehlike yoksa cemaate gidilmelidir. Camiye giderken de imam tekbir alacağı zamanda orada olunmalı, selâmdan sonra hemen halvethâneye dönülmelidir.

16. Mutlak surette kalbe gelen hâvâtıra iltifat etmemek ve bunların Allah'tan, melekten, nefisten veya şeytandan geldiğine dair akıl yürütmekle meşgul olmamak. Havâtır ile meşgul olmak, başlangıç seviyesindeki bir sâlik için zaman kaybından ibarettir. Dolayısıyla havâtırı zihninden atarak, Allah'ın huzurundaki vakti en iyi şekilde değerlendirmek, sâlik için önem arz etmektedir. Halvette vakit o kadar değerlidir ki âyet, hadis ve diğer dinî ilimler ile ilgili mevzular üzerinde tefekkür etmek de uygun görülmemektedir. Ancak zikir esnasında beşerî düşüncelerin dışında ilâhî tenbihler ve bazı hakikatler kalbe doğarsa, bunlar şeyhe arz edilir. Unutulmasından korkulduğu durumlarda yazıya geçirilebilir.

17. Uyku ağır basıncaya kadar uyumamak. Sâlik uyuyacağı zaman da abdestli olarak uyumalıdır. Mücâhedeye devam edip istirahati tamamen terk eden kimse, dört unsur üzerinde hâkimiyet elde eder: Su, toprak, hava ve ateş. Böylece kalbindeki beşeriyet perdesi açılır ve melekût âlemine kalp gözüyle bakacak bir hale geldikten sonra, Rabbini müşahedeye iştiyâk duyar.

18. Her işte orta yolu takip etmek. Böylece insan-ı kâmil mertebesine ulaşılır. Söz gelimi yemek konusunda açlıkla tokluk arasında bulunmak esastır. Bazı son dönem

mutasavvıfları halvette yenilen yağın hayvani yağ olmaması gerektiği kanaatindedir.

19. Halvet mekânına teberrük ve ziyaret niyetiyle dışarıdakilerin gelmesine izin vermemek. Nitekim Hz. Peygamber'in Hira'daki uygulaması da bu yöndedir.

20. Zikirle meşgul olmak. Sırasıyla kalp, ruh, sır, hafî, ahfâ, nefs ve cesed latifelerindeki zikirlere devam edilir. Bunlardan sonra nefy ve isbât (*lâ ilâhe illallah*) zikri dimağa (beyine) yükseltilerek yapılır. Daha sonrasında *lâ ilâhe illallah* zikrine şu şekilde devam edilir.

21. Halvet esnasında uyurken, uyanıkken yahut uyku ile uyanıklık arasında (vâkıa kabilinden) bir şey görülürse, iyi veya kötüye yormadan, eksiltme ve ziyadede bulunulmadan tamamını şeyhe anlatmak. Fakat şeyhten bunu tevil etmesi talep edilmez. Zira şeyh görülen bu şeyin tevil edilmesinin sâlikin yararına olmayacağını düşünebilir. Görülen şeyin şeyhten gizlenmesi ise hıyanet olarak mütalaa edilir. "*Allah hainleri sevmez.*"[324] Zâkirin vâkıasının tevilini ancak kendisi gibi zâkir olanlar bilebilir.

22. Şeyhin suretini hayal etmeye devam etmek. Bu, kul ile yaratıcısı arasındaki râbıtayı/bağı sağlamaktadır. Sâlikin, şeyhinin daima yanında olduğunu düşünmesi, zihinde oluşabilecek şeytanî vesveseler ve günahlara karşı onu muhafaza edecektir. Mürid gerçek anlamda gönlünü şeyhine bağlamışsa, herhangi bir günaha meylettiği zaman onu engeller. Tıpkı Yusuf (as) hakkında Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi: "*Gerçek şu ki kadın ona meyletti. Eğer Rabbinin bürhânını (işâret ve delilini) görmeseydi o da kadına uyacaktı.*"[325] Ayetteki bürhân ile Yusuf'un (as), babası Yakup'u (as) parmağını ısırır vaziyette gördüğü ifade edilmektedir.

[324] el-Enfâl 8/58.
[325] Yûsuf 12/24.

23. Büyük veya küçük kabahat ve günahlardan dolayı, her gün yetmiş defa tevbe ve istiğfarda bulunmak.

24. Giriş esnasında halvetin süresini kırk, yirmi, on, yedi veya üç gün şeklinde belirlememek. Halvete giren kimse kaç gün kalacağını düşünmemelidir. Halvete girmeyi kabre girmek olarak düşünmeli, buradan çıkışın da ancak mahşer günü insanların kabirlerinden kalktıkları zaman mümkün olabileceğini tasavvur etmelidir. Zira halvetten çıkış ancak şeyhin istediği vakitte olacaktır.

25. Sâlikin kendisine gelen feyiz ve yardımların kendi şeyhi ve Rasûlüllah (sas) vasıtasıyla müteselsilen Allah Teâlâ'dan geldiğini bilmesi. [326]

Gümüşhânevî Dergâhında halvetin uygulanış yöntemine bakıldığında, daha halvete girmeden önce yerine getirilmesi gereken bir hazırlık evresi ile başlandığı görülmektedir. Bu aşamada yapılması gerekli işlerin başında, dinî bilgilerin ve özellikle ilmihal konularının gözden geçirilmesi, böylece bilgisizlikten kaynaklanması muhtemel hataların önüne geçilerek halvette yapılacak ibadetlerin daha doğru bir şekilde icra edilmesinin sağlanması gelmektedir.[327] Kişiye uzleti, Allah'ın zikri dışındaki her şeyi unutturmalıdır. Bunun yanında kişinin üzerindeki her türlü kötü vasfı terk edip, güzel ahlâka bürünmesi esastır.[328]

Halvet, bir anlamda daha önce kazanılmış olan bilgilerin tatbik edileceği mahal olarak görülmektedir. Bu sebeple halvet esnasında vaktin azami surette değerlendirilmesi esastır. Yine müridin, günlük zikir derslerini halvetten çok önce düzenli olarak yapmaya başlaması ve bu kapsamda günlük olarak eda etmesi gereken nafile na-

[326] Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 251-254.

[327] Kotku, *Tasavvufî Ahlâk*, s. 141. Gümüşhânevî'ye göre müridin halvetten önce bilmesi gerekli olan bilgiler öncelikle beş farzı yani namaz, oruç, hac, zekât ve kelime-i tevhidi kapsamaktadır. Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 247.

[328] Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 259.

mazlara devam etmesi gerekli görülmektedir. Böylece mürid, ruhen ve bedenen halvet için hazır hale gelecektir.

Gümüşhânevî Dergâhında, günlük zikir vazifesi tevbe ile başlamaktadır. Öncelikle mürid yirmi beş defa *estağfirullah* zikrini yerine getirerek tevbe eder. Sonrasında ise bir Fâtiha ve üç adet İhlâs sûresini okuyarak sevabını başta Hz. Peygamber (sas) olmak üzere silsiledeki şeyhlerinin ruhaniyetlerine hediye eder. Ardından gözlerini yumarak, sırasıyla *râbıta-i mevt, râbıta-i mürşid* ve *râbıta-i huzuru* yerine getirir. *Râbıta-i mevt*; müridin, ölüm, defin, kabir hayatı, kıyamet ve mahşer günü gibi konuları tefekkür etmesi ile gerçekleşir. *Râbıta-i mürşid*; müridin, şeyhinin yanı başında bulunduğunu hayal ederek beraberce zikir yaptıklarını ve böylece müridin gönlünün şeyhinin gönlüne bağlandığını ve arada bir feyz akışı meydana geldiğini tefekkür etmesi şeklinde yapılır. *Râbıta-i huzur* ise müridin, Rabbinin kendisine şah damarından daha yakın olduğunu düşünmesi, Allah'ın her yerde hazır ve nazır olduğunu ve her şeyi bildiğini tefekkür etmesi ile icra edilir.[329]

Mürid, râbıtanın ardından Allah'ın huzurunda olduğu şuuruyla zikirlerine başlar. Bu kapsamda; yüz defa *estağfirullah*, yüz defa *lâ ilâhe illallah*, bin defa *Allah* der. *Allah* zikrinde her yüz defada bir (إِلَـهِى اَنْتَ مَقْصُودِىْ وَرِضَاكَ مَطْلُوبِىْ) "Allahım maksudum sensin, senin rızanı istiyorum." der. Daha sonra yüz defa salevât getirir ve son olarak yüz defa da İhlâs sûresi okur. Ardından dua ederek zikir vazifelerini tamamlar.[330] Bunlar müridin günlük olarak yerine getirmesi gereken zikir dersleridir. Halvet öncesinde olduğu gibi halvette de aynen yerine getirilmeye devam edilir. Zikir dersinin haricinde işrak, duhâ, evvâbin namazları, yatarken kılınacak iki rekât nafile namaz ve teheccüd namazı

[329] Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 34.
[330] Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 34.

müridin her gün düzenli olarak yerine getirmesi gereken vazifeler arasındadır. Ayrıca pazartesi ve perşembe günleri, her ayın ortasındaki günler ve üç aylardaki özel günleri oruçlu geçirmek de müridden beklenmektedir.[331]

Halvet öncesinde de günlük vazifelerini düzenli olarak yerine getirmeye devam eden mürid halvete niyet eder. Fakat burada şu husus unutulmamalıdır ki; müridi halvete yönelten saik keramet elde etme arzusu gibi dünyevî menfaatler olmamalıdır.[332] Zira halvetten kasıt, kalbi tüm çirkinliklerden arındırıp oraya Allah Teâlâ'nın zikrini yerleştirmektir. Böylece Hak ile ünsiyet sağlanacak ve halvet sonrasında da bu yakınlık devamlılık arz edecek bir hal alacaktır.[333] Halvet, sâliki meşgul eden her türlü işten bir müddet uzaklaşarak, bitmek tükenmek bilmeyen dünya kaygılarından sıyrılmak suretiyle gerçekleşir. Dünyalık istek ve arzuların bir kenara bırakılmadığı, çeşitli hayaller ve bilhassa şeyhlik elde etme gayelerinin bulunduğu halvetlerden fayda hâsıl olmayacaktır.[334] Halvete giren mürid, her türlü riyâ ve gösteriş duygusundan kaçınmalı; bunu gerçekleştirmek için halvete girmesi ile birlikte dışarıdakilerin kendisinin eza ve zulmünden bir müddet de olsa korunmuş olacağı düşüncesini aklından çıkartmamalıdır.[335] Zira halvete giren kimsenin bir tevazu alâmeti olarak "Halvete gireyim de insanlar benim şerrimden kurtulsunlar." diye düşünmesi tavsiye edilmektedir. Aksini düşünmek ise kibrin bir göstergesidir.[336]

Halvette dikkat edilmesi gereken önemli hususlar-

[331] Mahmud Esad Coşan, *Ramazan ve Takva Eğitimi* (İstanbul: Seha Neşriyat, 1996), s. 290 -300.
[332] Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 252; Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 159.
[333] Kotku, *Tasavvufî Ahlâk*, s. 143.
[334] Kotku, *Tasavvufî Ahlâk*, s. 144.
[335] Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 252.
[336] Kotku, *Tasavvufî Ahlâk*, s. 140.

dan birisi de girmeden önce şeyhten izin istemektir.[337] Nitekim sûfîlere göre sâlikin halvet ve zikirleri vasıtasıyla seyrüsülûkta beklenen yükselmeyi sağlayabilmesi için şeyhin kendisine devamlı telkinlerde bulunması icap etmektedir. Öte yandan izin ve telkin olmaksızın yapılan zikirlere şeytanın müdahil olması kaçınılmaz görülmektedir. Şeytan, tek başına olan müridi birtakım hayal, vesvese ve bozuk düşüncelerle etkisi altına alabilmektedir. Sâlik şeytanın bu müdahalesi sebebiyle karşılaşmış olduğu mânevî hal ve düşüncelerin şeytanî mi yoksa rahmânî mi olduğunu kavrayamamaktadır. Bu sebeple yapılacak halvet ve zikrin şeyhin gözetimi altında yapılması önem arz etmektedir.[338]

Halvete şeyh yahut vazife verilmiş bir halife ile birlikte girilebileceği gibi şeyhin izni ve yönlendirmesi ile münferit olarak da girilebilmektedir. Fakat özellikle ilk seferde bir mürşid veya mürebbi eşliğinde girmek tavsiye edilmektedir. Tecrübe kazanıldığında dahi tevazu gösterilerek bir mürşid huzurunda halvete girmek daha doğru görülmektedir.[339]

Kaynaklarda halvete girilecek mekân ile ilgili de bazı bilgiler bulunmaktadır. Öncelikle halvet, güneş ışığının doğrudan girmediği karanlık bir ortamda yapılmalıdır. Böylece oluşan bu karanlık ortamda mürid duyularını kullanamaz hale gelerek mâsivâ ile arasındaki bağları koparmış olacaktır.[340] İ'tikâf için ise her zaman böyle bir ortamın bulunması zaruri görülmemektedir. Nitekim günümüzde i'tikâflar umumiyetle camilerde yapılmaktadır. Dolayısıyla her zaman loş bir ortamın temin edilmesi mümkün olmayabilmektedir. Bundan dolayı en azından

[337] Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 252.
[338] Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 45-46.
[339] Kotku, *Tasavvufî Ahlâk*, s. 53.
[340] Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 252.

i'tikâfa girilen mekânda kapı ve pencerelerin açılmaması böylece mümkün olduğunca dışarı ile irtibatın kesilmesi önem arz etmektedir. Nitekim halvetin dışarıdaki seslerin hissedilemeyeceği bir yerde yapılması esastır.

Halvete girmek isteyen kimse öncelikle elbisesini, halvete gireceği mekânı ve bedenini güzelce temizlemelidir. Daha sonra her türlü hata ve günahlarına tevbe ederek halvete niyet etmeli, üzerinde kul hakkı varsa onları mümkün olduğunca ödemeye gayret etmeli ve helâllik almak için başta aile efradı olmak üzere yakınlarının gönüllerini almaya çalışmalıdır.[341] Bu hususlar i'tikâf için de geçerlidir. Maddî anlamda hem i'tikâfa girilecek mekânın temizlenmesi, hem de kişinin kendine çeki düzen vermesi önemli görülmektedir. Öte yandan mânevî olarak da kişinin üzerindeki kul haklarından arınması, i'tikâf için ön hazırlık aşamasının tamamlanması için önemlidir.

Gümüşhânevî'ye göre halvetin en güzel zamanı, başlangıcının Şaban ayının ortasındaki gece, sonunun ise Ramazan bayramı olduğu kırk günlük süredir.[342] *Halvet usulü i'tikâf* ise Ramazan ayının son on gününde icra edilmektedir. Ramazanın yirminci günü ikindi namazından sonra girilen i'tikâftan, arefe günü akşam namazının ardından çıkılmaktadır.[343] Her ne kadar i'tikâfın süresi belirli olsa da halvete girecek kimsenin halvette kalacağı süreyi önceden belirlememesi önemli bir ilkedir. Nitekim halvet, ancak şeyhin yeterli görmesi durumunda sona erecektir. Bu bakımdan halvetin günü, mutlak surette kırk olarak düşünülmemelidir. Şeyh, müridin durumuna göre halvetin süresini azaltıp çoğaltabilmektedir. Dolayısıyla müridin halvette günleri saymaya ihtiyacı bulunma-

[341] Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 247.
[342] Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 247.
[343] Metin Erkaya – Hacı Ali Erkaya, *Mehmet Zahid Kotku (K.S.)'dan Özel Sohbetler* (İstanbul: Seha Neşriyat, 1993), s. 398.

maktadır. İ'tikâfta da aynı şekilde müridin zihnini, günleri sayarak meşgul etmesi hoş görülmemektedir.

Mehmed Zâhid Kotku'ya göre halvet, on yahut yirmi gün yapılabilmekte olsa da en faziletli olanı iki sene, kırkar gün devam etmektir.[344] Nitekim halvet on murâkabe ve kırk makamdan oluşmaktadır. Bu kırk makam da ancak kırk günde tamamlanabilmektedir. On yahut yirmi gün icra edilen halvet, bu makamları geçmek için yeterli görülmemektedir. Kotku'ya göre murâkabe, tefekkürle halvetin bir araya gelmesi neticesinde oluşur. Halvet ve uzlet adeta bir perhiz gibidir. Tefekkür ise bunun ilacı mahiyetindedir. Perhiz olmadan ilaçlar, ilaçlar olmadan da perhiz hastaya yeterli miktarda fayda vermeyecektir. Halvet kalpteki pislikleri boşaltacak, sonrasında ise tefekkür ile tahsil olunmuş ilim kalbe yerleşecektir. Kalbin sıhhat bulması, ancak ilm-i ledünün yerleşmesi ile mümkün olacaktır.[345]

Halvet başlamadan önce şeyh halvet mekânına girerek iki rekât namaz kıldıktan sonra halvetin kolay geçerek hayırlı bir şekilde neticelenmesi için Allah'a dua ve niyazda bulunur.[346] Aynı uygulama i'tikâfta da şeyhin kendisi veya görevlendirdiği kimseler tarafından yapılmaktadır.

Şeyhin izni ve duası ile halvete veya i'tikâfa niyet eden mürid, halvethâneye tıpkı mescide girer gibi sağ ayak ile eûzü besmele çekerek girer.[347] Halvette daima abdestli olan mürid[348] devamlı olarak yüzünü kıbleye yöneltir, hiçbir surette duvar gibi herhangi bir şeye yaslanmaz, çok zaruri olmadıkça halvetteki yahut dışarıdaki hiçbir kimse ile konuşmamaya özen gösterir.[349] Halvette oturuş şekli

[344] Kotku, *Tasavvufî Ahlâk*, II, 143.
[345] Kotku, *Tasavvufî Ahlâk*, II, 160.
[346] Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 252.
[347] Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 252.
[348] Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 247, 252.
[349] Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 247, 252, 253.

olarak ayakları sol taraftan çıkartmak suretiyle sağ inciğin üzerine oturmayı ifade eden *aks-i teverrük* oturuşu veya bağdaş kurma tercih edilmektedir.[350] Uyku ağır basıncaya kadar uyumamaya gayret edilir, uyunması gerektiğinde de yine abdestli olarak uyumak esastır.[351] İ'tikâfta işrak namazının ardından iki saat ve yatsı namazının ardından iki saat olmak üzere günlük dört saat uykuya müsaade edilmektedir. Halvette, vakit namazları cemaatle kılınır. Bunun yanında özellikle cuma namazlarına iştirak edilir.[352] Abdest ve namaz gibi ihtiyaçlar için dışarı çıkıldığında etrafı görmemek için baş bir nesneyle örtülür.[353]

İ'tikâfta gündüzleri oruçla geçirmek Ramazan olması dolayısıyla zaruridir. Halvette ise Ramazan olmasa dahi müridin her gününü oruç tutarak geçirmesi önemlidir.[354] İ'tikâfta oruç tutulmakla birlikte iftar ve sahurdaki yiyeceklerde de bazı sınırlamalar getirilmiştir. Sahurda yirmi bir adet çekirdekli rezzaki üzümü ile yaklaşık 150 gr. büyüklüğünde bir parça ekmek, iftarda ise yine aynı miktarda ekmek eşliğinde yağsız ve tuzsuz yeşil mercimek çorbası tercih edilmektedir.[355] Bununla birlikte yiyeceklerin insanı aciz bırakacak şekilde kısılması uygun görülmemektedir.[356]

[350] Kotku, *Tasavvufî Ahlâk*, s. 31.
[351] Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 253.
[352] Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 253; Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 163.
[353] Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 253.
[354] Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 252.
[355] Bu uygulama Sühreverdî'nin *Avârifü'l-meârif*'te verdiği bilgilerle benzerlik arz etmektedir. Nitekim Sühreverdî'nin belirttiğine göre devamlı oruçlu olmanın yanında günlük bir Bağdat rıtılı miktarınca yaklaşık 375 gr. kadar ekmek ile yetinmek halvette uygulanan bir diyettir. Kişinin durumuna bağlı olarak ekmeğin katık ile birlikte yenmesi de mümkündür. Fakat şu durumda katık miktarınca ekmeğin azaltılması gerekmektedir. Bu miktardaki ekmeği fazla gören müridlerin her gün bir miktar azaltarak kırk günün sonunda yarım rıtıl yahut çeyrek miktara inecek şekilde azaltılması da mümkün görülmüştür. Bkz. Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 164.
[356] Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 253.

İ'tikâfta su içmek serbesttir. Fakat çay içilmemektedir. Halvetin yirminci gününde etli pilav ve yoğurt yenilir. Mehmed Zâhid Kotku, gayrimüslimlere (ruhbanlara) benzememek için yirminci günde böyle bir uygulamaya gidildiğini belirtmektedir.[357] Halvetteki bu uygulamaya benzer bir şekilde, i'tikâfta da Kadir gecesi diğer günlerden farklı olarak çeşitli yiyecekler yenilebilmekte, günümüzdeki uygulamalarında adeta ziyafet sofraları kurulduğu görülmektedir.

İ'tikâfta, akşam ezanının ardından öncelikle tuz ile iftar edilmektedir. Yemek ise ancak namaz kılındıktan sonra yenilmektedir. Akşam ve sahur yemekleri öncesi teberrüken silsile-i şerif okunmaktadır. Silsile okuyup tarikat büyüklerini bereket ve yardıma vesîle kılmak, tasavvufta önemli bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Yalnızca sofralarda değil, her daim toplu halde zikir yapılacağı zaman tarikat şeyhlerini anarak onların ruhlarına Fâtiha ve İhlâs sûrelerini hediye etmek önemli bir gelenektir.[358] Mehmed Zâhid Kotku'ya göre silsilenin okunması ile huzur ve vecdi elde etmede şeyhlerden yardım istenmiş olmaktadır. Nitekim sûfîlere göre gittikleri tasavvuf yolunda öyle sıkıntılı aşamalar ve engeller bulunmaktadır ki onları aşmak, şeytanın ve nefsin telkin ettiği düşünceleri zihinden atmak ancak tasavvuf büyüklerinin yardımı ile mümkün olabilmektedir.[359]

Halvette yalnızca zikrullah ile meşgul olmak esastır. Bundan dolayı sâlikin kendisini meşgul edecek her türlü duygu ve düşünceden kaçınması tavsiye edilmektedir. Bu bağlamda bazı büyüklere, "Bizleri de duadan unutmayın efendim!" denildiğinde, "Ben seni düşünüp meş-

357 Kotku, *Tasavvufî Ahlâk*, II, 143.

358 Mehmed Zahid Kotku, *Risâle-i Hâlidiyye ve Adab-ı Zikir Risâlesi* (İstanbul: Seha Neşriyat, 1990), s. 59.

359 Kotku, *Risâle-i Hâlidiyye*, s. 65.

gul olduğumda Allah'ımla halvette olmuş olmam." diyerek işin ciddiyetini haber verdikleri nakledilmektedir.[360] Mutasavvıflara göre halvet, ilmin kitaplardan nazar ve tefekkür ile öğrenileceği bir yer değildir. Halvette ilim doğrudan Cenâb-ı Hak'tan talep edilmelidir.[361] Bu kural yalnızca Gümüşhânevî Dergâhında uygulanan bir ilke olmayıp Sühreverdî'nin *Avârifü'l-maârif*'i gibi temel tasavvuf kaynaklarında rastlayabileceğimiz yaygın ve köklü bir uygulamadır.[362]

Ne var ki, Mehmed Zâhid Kotku'nun uygulamalarına bakıldığında halvetin kurallarının i'tikâf içerisinde bazı değişikliklerle icra edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim halvetin ilim öğrenme yeri olmadığı kuralı yumuşatılarak, i'tikâfın gerektiğinde bilgi birikiminin genişletileceği bir yer haline gelebileceği anlaşılmaktadır. Nitekim Mahmud Esad Coşan da i'tikâfta hem ilim öğretilebileceği, hem de öğrenilebileceğini vurgulamaktadır.[363] Buradan hareketle özellikle yemek esnasında ve sonrasında dinî konularda az da olsa ilmi sohbetler yapılabilmektedir. Zira Mehmed Zâhid Kotku'nun halvetteki müridlerine akşam yemeği esnasında sohbet ettiği bilinmektedir.[364]

İ'tikâfta zikir mahiyetinde olması hasebiyle, her gün bir cüz Kur'ân okunabilmektedir. Bunun yanı sıra sabah namazından sonra Yasin sûresi, öğle namazının ardından Fetih sûresi, ikindiden sonra Amme sûresi, akşam ile yatsı arasında Vâkıa sûresi ve son olarak da yatsı namazı sonrası Tebâreke sûresi okunmaktadır.[365]

360 Kotku, *Tasavvufî Ahlâk*, II, 150.

361 Abdülkadir İsa, *Hakaik ani't-tasavvuf* (yy.: Mevkiu't-Tarîkati'ş-Şâzeliyye ed-Derkâviyye, 2001), s. 129; Kotku, *Tasavvufî Ahlâk*, II, 150.

362 Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 158.

363 Coşan, *Hazineden Pırıltılar*, s. 444.

364 *Baker, İskenderpaşa'da Halvet Üzerine Mülâkat, Röportaj Yapan: Erkaya (5 Mart 2016).*

365 Ahmet Dinç, *Halvet Usulü İtikâf Üzerine Mülâkât*, Röportaj Yapan: Mahmud Esad Erkaya (27 Şubat 2016).

Halvet esnasında öncelikle günlük zikir vazifeleri yapılmaktadır. Bu zikirlere ilaveten mürşidin yönlendirmesiyle sırasıyla kalp, ruh, sır, hafî, ahfâ, nefs ve cesed latifelerindeki zikirlere devam edilmektedir.[366] Esas itibariyle Nakşibendiyye tarikatında zikir âdâbı şöyledir:

Zikir yapacak kimse güzelce abdest alıp temizliği sağladıktan sonra, öncelikle iki rekât namaz kılar. Bu namazda ilk rekâtta Kâfirûn, ikinci rekâtta ise İhlâs veya Muavvizeteyn'i (Felak ve Nas sûrelerini) geceleyin cehrî olarak, gündüz ise gizli bir şekilde okur. Sonra Nakşibendiyye tarikatının usulüne uygun bir şekilde, aks-i teverrük oturuşu ile kıbleye yönelir ve zihninden her türlü düşünce ve meşguliyeti çıkartarak tevbe etmeye başlar. Yirmi beş defa *Estağfirullah* dedikten sonra başta tevbesinin kabul edilmesi olmak üzere kendisi ve şeyhi için dualar eder. Sonrasında ise bir Fâtiha ve üç adet İhlâs sûresini okuyarak sevabını başta Peygamber (sas) olmak üzere silsiledeki şeyhlerinin ruhlarına hediye eder. Daha sonra on beş dakika kadar ölümü ve Allah'tan başka gidilebilecek kimse olmadığını tefekkür eder. Ardından mürşidini, onun Allah katında kendisine şefaat edeceğini düşünür. Bu esnada kendisini, şeyhinin iki gözü arasına bakıyormuş gibi tahayyül eder. Zira feyiz onun iki gözünün arasından gelir. Daha sonrasında kalben yahut dil ile baz-geşt kelimesi ile ifade edilen (إِلَهِى اَنْتَ مَقْصُودِىْ وَرِضَاكَ مَطْلُوبِىْ) "Allahım maksudum sensin, senin rızanı istiyorum." cümlesini üç kez söyler. Bu söz ile asıl amacının yalnızca Allah Teâlâ olduğu, şeyhin ise ancak ona ulaştıracak bir vasıta olabileceği bilincinde olduğunu vurgular.[367]

Mürid, daha sonra on beş dakika kadar *vukûf-ı kalbî* ile meşgul olur. *Vukûf-ı kalbî*, müridin mâsivâya dair her

[366] Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 253.
[367] Mevlânâ Ebü'l-Behâ Ziyâüddîn Hâlid el-Bağdâdî, *Terceme-i Risâle-i Hâlidiyye*, çev. Şerif Ahmed b. Ali, (yy., 1857), s. 53; Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 35.

türlü duygu, vesvese, hayal ve düşünceyi gönlünden atarak tüm kalbiyle Allah'a teveccüh etmesidir. Bunu gerçekleştirmek için müridin, kalbinin tam ortasına ve derinliklerine yönelmesi ve Allah'ın huzurunda olduğunu tahayyül etmesi icap etmektedir. Vukûf-ı kalbî belli bir süre ile sınırlı değildir. Sâlikin ibadet ederken, otururken, kalkarken, her hangi bir iş ile meşgul olurken hatırından çıkartmaması gereken bir ilkedir. Vukûf-ı kalbî tam anlamıyla sağlandığı zaman Allah'tan gayrısı gönülden çıkmış olacaktır. Bu da maksadın hâsıl olması demek olduğu için artık müridin yaptığı zikrin sayısı ile meşgul olmasına hacet kalmayacaktır.[368]

Vukûf-ı kalbî sağlandıktan sonra, zikre *Allah* lafzı ile başlanmaktadır. Zira Nakşibendilikte zikrin öncelikli şekli; anlamını tefekkür ederek *Allah* lafzını tekrar etmek suretiyle icra edilmektedir. *Allah* lafzı, dilin damağa yapıştırılması suretiyle, sessiz bir şekilde kalben tekrarlanır.[369]

Zikirde ilk aşama kalp dersini içerir. Buna göre,

وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ

"*Sizi ve yaptıklarınızı Allah yarattı.*"[370]

âyet-i kerimesinin mânası yaklaşık on dakikalık bir süre tefekkür edilir. Ardından (لَا فَاعِلَ إِلاَّ هُو) "*O'ndan (Allah'tan) başka fâil/yapan yoktur.*" denildikten sonra üç defa *salevât-ı şerîfe* getirilir. Sonrasında ise kalp duası okunur:

Yâ Rabbi! Şol feyz-i tecellî-i ef'âl-i İlâhiyyeni ki Rasûl-i Ekrem (sas) Efendimiz Hazretleri'nin kalb-i saâdetlerinden Âdem'in (as) kalb-i saâdetlerine îsâl eylediğin (ulaştırdı-

[368] Hâlid el-Bağdâdî, *Terceme-i Risâle-i Hâlidiyye*, s. 54; Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 35.
[369] Hâlid el-Bağdâdî, *Terceme-i Risâle-i Hâlidiyye*, s. 54; Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 35.
[370] es-Sâffât 37/96.

ğın) gibi meşâyih-i izâm hazerâtının kalb-i saâdetleri vasıtasıyla ben âciz kulunun kalbine de îsâl eyle…

Bu duanın sonrasında dil üst damağa yapıştırılmış bir şekilde sessizce sol memenin altındaki kalp latifesinin bulunduğu bölgeye odaklanarak *lafza-i celâl* (الله) *Allah* lafzı zikredilmeye başlanır. Sayısı, müridlerin durumlarına bağlı olarak halvet yahut i'tikâf yaptıran kişinin tasarrufundadır. On bin ile seksen bin arasında değişebilmektedir. Bu şekildeki zikirden gaye, Allah'ın isminin kalpte cereyan ettiğini müşahede etmektir.[371]

Kalp zikri esnasında kalbinde oluşan gaflet, sıkkınlık ve daralma gibi haller sebebiyle müridin zikrine devam edememesi durumunda, soğuk suyla (bulamaması halinde ılık suyla) abdest alması, daha sonra Allahu Teâla'ya yahut şeyhine karşı yapmış olması muhtemel hatalardan dolayı yirmi beş defa tevbe etmesi ve ardından iki rekât tevbe namazı kılması yahut şu âyeti okuması tavsiye edilir:

إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ وَمَا ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ بِعَزِيزٍ

"*Eğer Allah dilerse, sizi giderir ve yeni bir halk getirir. Bu, Allah'a göre zor bir şey değildir.*"[372]

Kalp zikrine devam edilirken bir müddet sonra, ya kalpten çıkan nur omuzlardan yukarı yükselir yahut kalpte titreme veya şiddetli bir şekilde vurulmalar meydana gelir. Bu seviyeden sonra ruh dersi telkin edilir. Ruh latifesi, sağ memenin iki parmak altındaki bölgededir. Zikir ruh latifesinde yapılırken, diğer yandan vukûf da yine kalptedir.[373] Ruh dersinde öncelikle şu üç ayetin mânası tefekkür edilir.

[371] Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 35.
[372] Coşan, *Ramazan ve Takva Eğitimi*, 16, 17; Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 36.
[373] Hâlid el-Bağdâdî, *Terceme-i Risâle-i Hâlidiyye*, s. 60; Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 35.

وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

"Allah, yaptıklarınızı görmektedir."[374]

وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ

"Allah, yaptıklarınızı bilmektedir."[375]

وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

"Allah, yaptıklarınızdan haberdardır."[376]

Ardından üç defa salevât-ı şerîfe getirildikten sonra şöyle dua edilir:

Yâ Rabbi! Şol feyz-i tecellî-i sıfât-ı sübûtiyyeni ki Rasûl-i Ekrem (sas) Efendimiz Hazretleri'nin rûh-ı saâdetlerinden Nuh ve İbrahim (as) Hazretleri'nin rûh-ı saâdetlerine îsâl eylediğin gibi meşâyih-i izâm hazerâtının rûh-ı saâdetleri vasıtasıyla ben âciz kulunun rûhuna da îsâl eyle…

Duanın ardından ruh latifesinin bulunduğu sağ memenin altındaki bölgeye odaklanarak *Allah* zikrine başlanır. Ruh latifesinde yapılan zikrin ardından, bu bölgede de hareket ve nurlanma hâsıl olursa sır dersine geçilir.[377]

Sır, sol memenin iki parmak üstünde bulunan latifedir. Sır dersinde öncelikle

كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

"O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır. Hüküm O'nundur ve siz ancak O'na döndürüleceksiniz."[378]

âyeti tefekkür edilir. Daha sonra (لا مَوجُودَ إلاَّ الله) "Allah'tan başka varlık yoktur." denildikten sonra üç defa *salevât-ı şerîfe* getirilir. Sonrasında şu dua okunur:

[374] er-Ra'd 13/265.
[375] er-Ra'd 13/283.
[376] er-Ra'd 13/271.
[377] Hâlid el-Bağdâdî, *Terceme-i Risâle-i Hâlidiyye*, s. 60; Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 36.
[378] el-Kasas 28/88.

Yâ Rabbi! Şol feyz-i tecellî-i sıfât-ı zâtıyyeni ki Rasûl-i Ekrem (sas) Efendimiz Hazretleri'nin sırr-ı saâdetlerinden Musa (as) Hazretleri'nin sırr-ı saâdetlerine îsâl eylediğin gibi meşâyih-i izâm hazerâtının sırr-ı saâdetleri vasıtasıyla ben âciz kulunun sırrına da îsâl eyle…

Sonrasında sol memenin iki parmak üstünde bulunan sır latifesine odaklanarak lafza-i celâl zikrine başlanır. Yapılan zikrin ardından, sır latifesinde de hareket ve nurlanma ortaya çıkarsa hafî dersine geçilir.[379]

Hafî latifesi sağ memenin iki parmak üstünde bulunur. Hafî dersinde de öncelikle

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

"*O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir.*"[380]

âyeti tefekkür edilir. Sonra üç adet salevât-ı şerîfe getirildikten sonra şu dua yapılır:

Yâ Rabbi! Şol feyz-i tecellî-i sıfât-ı selbiyyeni ki Rasûl-i Ekrem (sas) Efendimiz Hazretleri'nin hafî-i saâdetlerinden İsa (as) Hazretleri'nin hafî-i saâdetlerine îsâl eylediğin gibi meşâyih-i izâm hazerâtının hafî-i saâdetleri vasıtasıyla ben âciz kulunun hafîsine îsâl eyle…

Daha sonra sağ memenin üstünde bulunan hafî latifesine odaklanarak lafza-i celâl zikrine başlanır. Hafî dersinin ardından, bu bölgede de hareket ve nurlanma meydana geldiğinde ahfâ latifesine geçilir.[381]

Ahfâ latifesi göğsün ortasında bulunur. Ahfâ dersinin icrasında da öncelikle

وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ

[379] Hâlid el-Bağdâdî, *Terceme-i Risâle-i Hâlidiyye*, s. 60; Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 36.
[380] eş-Şûrâ 42/11.
[381] Hâlid el-Bağdâdî, *Terceme-i Risâle-i Hâlidiyye*, s. 61; Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 36.

“Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.”[382]

ayeti ve

أَدَّبَنِى رَبِّى فَأَحْسَنَ تَأْدِيبِى

“Rabbim beni te’dîb etti, edebimi ne güzel eyledi!”[383]

hadisinin mânası tefekkür edildikten sonra, üç defa salevât-ı şerîfe getirilir. Ardından şu dua okunur:

Yâ Rabbi! Şol feyz-i tecellî-i hakayık-ı ilâhiyyeni ki Rasûl-i Ekrem (sas) Efendimiz Hazretleri’nin ahfâ-i saâdetlerinden meşâyih-i izâm hazerâtının ahfâ-i saâdetleri vasıtasıyla ben âciz kulunun ahfâsına îsâl eyle…

Daha sonra göğsün ortasında yer alan ahfâ latifesinde lafza-i celâl zikrine başlanır. Ahfâ latifesinde oluşan hareket ve nurlanmanın ardından nefs dersine geçilir.[384]

Nefs latifesi de iki kaşın arasında yer almaktadır. Nefs-i nâtıka dersinde Allah’ın ismi bir nur olarak nefs latifesinde tasavvur edilir ve böylece kalp ile lafza-i celâl zikrine başlanır. Sonrasında nefs-i küll/cesed dersine geçilir. Nefs-i küll dersi, zikrin tüm vücuda yayılması ile gerçekleşir. Böylece insanın bütün zerreleri “Allah Allah” der ve tüm vücut hareket etmeye başlar. Buna *sultânu’z-zikr* adı verilir.[385]

[382] el-Kalem 68/4.

[383] Alâuddin Ali b. Abdülmelik b. Kadı Han Müttakî el-Hindî, *Kenzü’l-ummâl fî süneni’l-akvâl ve’l-ef‘âl*, haz. Bekri Hayyânî – Saffet Sakka (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1981/1401), XI, 406, no. 18673; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 316. Hadisin metni şu şekildedir: (إن اللّه عَزَّ وَجَلَّ أدبنى فأحسن أدبى) Konuyla ilgili diğer bir rivayet ise şöyledir: (مَا نَحَلَ وَالِدٌ وَلَدًا مِنْ نَحْلٍ أَفْضَلَ مِنْ أَدَب حَسَن) *“Hiçbir baba, evlâdına güzel terbiyeden daha üstün bir hediye vermemiştir.”* Tirmizî, Birr ve sıla, 33, no. 1952.

[384] Hâlid el-Bağdâdî, *Terceme-i Risâle-i Hâlidiyye*, s. 61; Gümüşhânevî, *Câmiu’l-usul*, s. 36.

[385] Hâlid el-Bağdâdî, *Terceme-i Risâle-i Hâlidiyye*, s. 54, 61; Gümüşhânevî, *Câmiu’l-usul*, s. 36.

Latifelerde yapılan "Allah" zikrinin miktarı en az beş bindir. Üst sınır bulunmamaktadır. Sâlikler için ise günlük, gece ve gündüz toplamda en az yirmi beş bindir. Bu zikirde de üst sınır yoktur. Dilediğince çoğaltılabilir. En makbulü tek oturuşta tamamlamak olsa da duruma göre üç veya imkân ölçüsünde daha çok oturumda da gerçekleştirilebilir.[386]

Letâif derslerinin akabinde fenâ dersine geçilir. Sâlik, Allah'ın kudreti, azameti ve kullarına olan ihsânları karşısında kendi günahlarını ve kötü ahlâkını düşünerek ne kadar küçük olduğunu hatırlar. Bu esnada kendi varlığının küçüklüğünün bilinciyle lafza-i celâl zikrine devam eder. Bu düşüncelerle yapılan fenâ dersinin ardından beka dersine geçilir. Beka dersinde de mürid, Allah Teâlâ'nın lütfuyla günahlardan, kötü ahlâk ve alışkanlıklarından tamamıyla kurtulmuş olduğunu, yerine iyi ahlâk ile ahlaklanıp ibadet, taat ve zikrullaha devam ederek ruhen büyüdüğü, zikrin bütün vücudu kapladığı, bununla da kalmayıp yeri, göğü, hatta bütün âlemleri içine aldığı hayal edilir. Bu hal üzere lafza-i celâl zikrine devam edilir.

Lafzatullah zikirlerinden sonra nefy ve isbat zikirlerine geçilir. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'ye göre nefy ve isbât zikirlerinin çeşitleri hakkında detaylı bilgiler kitaplarda yer alsa da bunları erbabından uygulamalı olarak öğrenilmedikçe yalnızca kitaplardan okunmasının faydası olmayacaktır.[387] Aynı şekilde Mehmed Zâhid Kotku'ya göre de nefy ve isbât kitaplardan öğrenilerek yapılabilecek zikirlerden değildir. Yapılsa dahi tesiri görülmeyecektir.[388] Dolayısıyla bu zikirlerin bir mürşidin direktifleri ve gözetimi ile gerçekleşmesi esastır.

[386] Hâlid el-Bağdâdî, *Terceme-i Risâle-i Hâlidiyye*, s. 61; Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 36.
[387] Hâlid el-Bağdâdî, *Terceme-i Risâle-i Hâlidiyye*, s. 65.
[388] Kotku, *Risâle-i Hâlidiyye*, s. 37, 38.

Nefy ve isbât için öncelikle tüm şuur ve idrâk gücü kalbin derinliklerine odaklanır. Ardından her türlü düşünce ve vesveseyi def etmek için tüm nefes dışarı atılır. Bu işlem vukûf-ı kalbî ile birlikte yapılır. Zira gönüldeki istenmeyen düşüncelerin yok edilmesinde vukûf-ı kalbînin etkisi büyüktür. Bundan sonra derin bir nefes alınarak göbekte saklanır. Ardından nefy (yok etme, uzaklaştırma ve reddetme) ifade eden *lâ* lafzı, Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığı mânası düşünülerek dimağın (beynin) üzerine kadar uzatılır, *ilâhe* lafzı sağ omuza indirilir. Eğer bu zikri yapan kişi mübtedî (bu derse yeni başlamış) bir mürid ise zikri *lâ ilâhe illallah* şeklinde değil de *lâ ma'bûde illallah* (Allah'tan başka ibadet edilecek yoktur.) sözleri ile orta derecedeki müridler, *lâ maksûde illallah* (Allah'tan başka amaçlanan yoktur.) şeklinde, seyrüsülûkte sona yaklaşmış kimseler ise *lâ mevcûde illallah* (Allah'tan başka varlık yoktur.) ifadesini düşünmek suretiyle yerine getirir. Daha sonrasında *illâ* lafzını kalbe doğru indirip *Allah* lafzını, Allah'ın zamandan ve mekândan münezzeh ve tek ilah olduğu mânasını düşünerek kalbin derinliklerine şiddetle indirir.[389] Böylece *lâ ilâhe* (لا اله) denildiğinde Allah'tan başka bütün her şey reddedilmiş, *illallah* (الا الله) denildiğinde ise Allah'ın ezelî olduğu isbât edilmiş olmaktadır.[390] Her nefeste imkân nisbetinde tek sayılarda olacak şekilde yirmi bir sayısına kadar söyleyebilir. Fakat mürid, yirmi bir olacak diye aşırı bir şekilde nefesini tutarak kendisini zor duruma düşürmemelidir. Sonuncusunda Hz. Peygamber'in tüm ümmete gönderilmiş bir nebi olduğunu düşünerek *Muhammedün rasûlüllah* ilavesini yaptıktan sonra nefesini bırakır. İki nefes arasında "*İlâhî ente maksûdî ve rıdâke matlûbî*." der.[391]

[389] Hâlid el-Bağdâdî, *Terceme-i Risâle-i Hâlidiyye*, s. 62, 63.
[390] İbrâhim Hakkı Erzurûmî, *Mârifetnâme* (İstanbul: Erkam Yay., 2013), s. 489.
[391] Hâlid el-Bağdâdî, *Terceme-i Risâle-i Hâlidiyye*, s. 62, 63; Gümüşhânevî,

Zikir derslerini tamamlayan mürid murâkabe derslerine geçer. Murâkabenin on makamı bulunmaktaysa da Mehmed Zâhid Kotku'nun yaptırdığı halvetlere giren kimselerden edindiğimiz bilgiye göre halvette sırasıyla *ehadiyyet, maiyyet, akrebiyyet* ve *mahbûbiyyet* makamlarının dersleri yapılmaktadır.[392] *Ehadiyyet* makamında beş bin, diğerlerinde ise biner adet kelime-i tevhid zikri yer almaktadır. Makamların tamamı ve buralarda yapılan dersleri şöylece ele alabiliriz:

Murâkabe makamlarından ilki *ihsân* makamı olup Allah Teâlâ'nın kulunu daima görüp gözettiğinin bilincinde olmayı ifade etmektedir. Halvette kalbin ihsânın mânasını gözeterek zikirle meşgul olması esastır. İhsân Hz. Peygamber tarafından şöyle tarif edilmiştir: "*İhsân, Allah'ı görür gibi kulluk/ibadet etmendir. Sen onu görmüyor olsan da O seni görmektedir…*"[393] Sâlik halvette yalnızca zikir vazifeleri ile ilgilenmeli ve Allah'ın rızasını ummalıdır. Amaç halvetin kendisi olmamalıdır. Nitekim halvette sâlikin hissedeceği tarifsiz güzellikte duygular bulunmaktadır. Bundan dolayı halvet bizatihi talep edilen bir uygulamadır. Fakat eğer mürid ünsiyetini halvetin kendisi ile kurmuş ise halvetin akabinde elinde bir şey kalmayacaktır. Buna mukabil sâlikin ünsiyeti Cenâb-ı Hak olursa, yalnızca onunla meşgul olup rızasını kazanmayı amaçlarsa, işte o zaman halvetten kazançlı çıkmış olur. Böyle bir kimse için yalnız olmak yahut halkın arasına karışmak müsavi olacak, her nerede olursa olsun o, daima Rabbi ile beraber olacaktır.[394]

İhsân makamı bünyesinde ele alabileceğimiz *maiyyet*

Câmiu'l-usul, s. 37.

392 Baker, *İskenderpaşa'da Halvet Üzerine Mülâkat*, Röportaj Yapan: Erkaya (5 Mart 2016).

393 Buhârî, Tefsîr, Lokman, 31, no. 4777; Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 252.

394 Kotku, *Tasavvufî Ahlâk*, II, 142.

makamı da Allah'ın daima kulu ile birlikte olduğunu ifade etmektedir. Bu makamda feyzin geldiği yer,

وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ

"Nerede olursanız olun, O sizinle beraberdir."[395]

âyetidir. Feyz buradan tüm latifelere dağılır. Sâlik, bu makamdayken bu âyet ile

إِنَّ أَفْضَلَ الْإِيمَانِ أَنْ تَعْلَمَ أَنَّ اللَّهَ مَعَكَ حَيْثُمَا كُنْتَ

"İmanın en faziletlisi nerede olursan ol Allah'ın seninle beraber olduğunu bilmendir."[396]

hadisinin mânasını bir müddet tefekkür ettikten sonra kelime-i tevhid zikrine başlar. Kelime-i tevhiddeki *lâ* (لا) kalp latifesinden çıkar, *ilâhe* (اله) lafzı diğer latifeleri dolaştırılır, *illallah* (الا الله) lafzı kalp latifesine vurulur.[397]

İhsân makamının ardından *ehadiyyet* makamı gelir. *Ehadiyyet*, Allah Teâlâ'nın bir oluşu ve bununla birlikte hiçbir varlığa muhtaç olmamasını ifade etmektedir. Bu makamda feyzin geldiği yer İhlâs sûresidir.

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ. اللَّهُ الصَّمَدُ. لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ. وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ.

"De ki: O, Allah birdir. Allah sameddir. O, doğurmamış ve doğmamıştır. Onun hiçbir dengi yoktur."[398]

Feyzin vardığı yer ise kalptir. Bu makamda, mürid İhlâs sûresinin anlamı üzerinde bir müddet düşünüldükten sonra kelime-i tevhid yani *lâ ilâhe illallah* (لا اله الا الله) zikrine başlar. Kelime-i tevhiddeki *lâ* (لا) lafzı kalp latifesinden çıkartılır *ilâhe* (اله) lafzı ruh latifesine getirilir, son-

[395] el-Hadîd 57/4.
[396] Ebü'l-Kasım Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, haz. Târık b. Avdullah b. Muhammed-Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî (Kahire: Daru'l-Harameyn, 1995), I, 336, no. 8796.
[397] Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 39.
[398] Kaf 50/16.

ra tekrar kalp latifesine dönülerek *illallah* (الا الله) lafzı kalp latifesine vurulur.[399]

Mürid, *ehadiyyetten* sonra *akrebiyyet* makamına yükselir. *Akrebiyyet*, Allah Teâlâ'nın kuluna yakınlığını ifade etmektedir. Bu makamda feyzin geldiği yer

وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ

"*Biz ona şah damarından daha yakınız.*"[400]

âyetidir. Buradan tüm latifelere yayılır. Söz konusu makamdaki mürid, âyetin mânasını bir müddet düşündükten sonra kelime-i tevhid zikrine başlar. Kelime-i tevhiddeki *lâ* (لا) kalp latifesinden çıkartılır, *ilâhe* (اله) lafzı diğer latifeleri dolaştırılır son olarak *illallah* (الا الله) lafzı kalp latifesine indirilir.[401]

Akrebiyyetten sonra *basariyyet* makamı bulunmaktadır. *Basariyyet*, Allah Teâlâ'nın kulunun her hareketini görmesini ifade etmektedir.

لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ

"*Gözler O'nu göremez; hâlbuki O, gözleri görür.*"[402]

âyeti buna işâret etmektedir. *Basariyyet*ten sonra *ilmiyyet* makamına yükselir. *İlmiyyet*, Allah Teâlâ'nın kulunun kalbinden geçenleri her daim bilmesini ifade etmektedir. Zira Kur'ân'da

وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

"*Allah içinizde ne varsa hepsini bilir.*"[403]

[399] Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 39.
[400] Erkaya – Erkaya, *Mehmet Zahid Kotku (K.S.)'dan Özel Sohbetler*, 16.
[401] Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 39.
[402] el-En'âm 6/103.
[403] Âl-i İmrân 3/154.

buyurulmaktadır. Bu makamda bulunan sâlik, gönlünü her türlü kötü düşüncelere karşı muhafaza eder.[404]

Sâlik, *ilmiyyet* makamının ardından *fâiliyyet* makamına yükselir. *Fâiliyyet* makamı, kulun fiillerinin hakikat itibariyle Allah'ın fiileri olduğunu ifade etmektedir. Zira Kur'ân'da Allah Teâlâ'nın (فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ) "*dilediğini mutlaka yapan*" olduğu belirtilmektedir.[405] Sonraki makam *melikiyyet* olup o da her şeyin sahibinin Allah olduğunu vurgulamaktadır. Kulun sahip olduğunu düşündüğü mülk esas itibariyle Allah'a aittir.

قَوْلُهُ الْحَقُّ وَلَهُ الْمُلْكُ

"*O'nun sözü gerçektir. (Sûr'a üflendiği gün de) mülk O'nundur.*"[406]

âyetinde mülkün Allah'a ait olduğu belirtilmektedir. Sonraki makam ise *hayâtiyyet*tir. *Hayâtiyyet*, ebedî hayatın ancak Allah'a mahsus olduğunu ifade etmektedir. Nitekim

هُوَ الْحَيُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ

"*O daima diridir; O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur.*"[407]

Allah'ın azameti ve yüceliği karşısında kul bir hiç mesabesindedir. Bunun şuurunda olan sâlik *mahbûbiyyet* makamına yükselir.[408]

Mahbûbiyyet makamı, kulun Rabbine nafile ibadetlerle yakınlaşmasını ifade eder. Nitekim hadis-i kudsîde "*Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: 'Kulum bana, kendisine farz kıldığım şeylerden daha hoş olan bir şeyle yaklaşamaz. Kulum bana nafile ibadetlerle de yaklaşmaya*

404 Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 39.
405 el-Bürûc 85/16.
406 el-En'âm 6/73.
407 el-Mü'min 40/65.
408 Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 39.

devam eder. Sonunda o beni sever, ben de onu severim. İşte o zaman onun kulağı ve gözü mesabesinde olurum. Benimle görür, benimle işitir…'" buyurulmaktadır.[409] Sûfîlere göre bu makamın Kur'ân'daki delili

يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ

"*Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler.*"[410]

âyetidir. Sâlike feyzin geldiği yer de bu âyettir. Buradan tüm latifelere dağılır. Sâlik bu makamda, âyetin mânasını bir müddet tefekkür ettikten sonra, kelime-i tevhid zikrine başlar. Kelime-i tevhiddeki *lâ* (لا) lafzı kalp latifesinden çıkar, *ilâhe* (اله) lafzı diğer latifeleri dolaştırılır, *illallah* (الا الله) lafzı kalp latifesine vurulur.

Mahbûbiyyet makamını aşan sâlik son makam olan *tevhîd-i şuhûdî* makamına ulaşır. Bu makamdaki sâlik, her nereye bakarsa baksın basiretiyle Allah Teâlâ'nın tecellîlerini görecektir. Sûfîlere göre bunun delili de

فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ

"*Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zatı) oradadır.*"[411]

âyetidir.[412]

Diğer taraftan halvette Allah'ın nefis ve ruh ile zikredilmesinin esas olduğu belirtilirken, nefes ve dil ile yapılan zikir makbul görülmemektedir. Dolayısıyla halvete girenlerin birbirlerinin zikirlerini takip etmesi ve onlara nasihatlerde bulunması uygun değildir. Zira mutasavvıflara göre halvet bilgi edinme mahalli değildir. Burada yalnızca zikirle meşgul olunmalı, zikirden geri bırakacak her türlü meşgaleden kaçınılmalıdır.[413]

409 Buhârî, Rikâk, 38, no. 6502.
410 el-Mâide 5/54.
411 er-Ra'd 13/115.
412 Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 40.
413 Kotku, *Tasavvufî Ahlâk*, II, 150.

Zikir esnasında gözler yumulur. Böylece zâkir, dikkatini dağıtabilecek dış unsurlardan tamamıyla sıyrılmış olur. Sûfîlerce zikir esnasında mâsivâ ile meşguliyet en büyük hastalık olarak görülmüş, mâsivâ ile olan bağı ortadan kaldırmak için etkili bir yöntem olarak gözleri yummayı önemli bir esas haline getirmişlerdir.[414] Mürid zikir esnasında, Allah Teâlâ'nın hadis-i kudsîdeki (أَنَا جَلِيسُ مَنْ ذَكَرَنِى) "*Ben, beni zikredenle beraber otururum.*"[415] buyruğunu hatırında tutmalıdır. Gümüşhânevî'ye göre Allah'ın, kendisini zikreden kulunun yanında oturması, rahmetinin, yardımının, feyzinin, nurunun, isimlerinin ve sıfatlarının kuluna yakın olması anlamına gelmektedir. Mürid, buna ilaveten şeyhini de gözünün önündeymiş gibi hayal etmelidir. Nitekim şeyhinin ruhaniyeti daima onun yanında olup halvette ona refakat etmektedir.[416]

İ'tikâf süresince sabah ve akşam olmak üzere, günde iki defa Hatm-i Hâcegân icra edilir. Hâlidiyye'de yaygın bir zikir çeşidi olan Hatm-i Hâcegân'da, halka halinde oturan müridler öncelikle toplamda yirmi beş defa istiğfâr ettikten sonra bir müddet râbıta yapmaktadırlar. Ardından toplam yedi adet Fâtiha sûresi okurlar. Kalabalık olunması durumunda Fâtiha'yı mürşidin sağındaki yedi kişinin okuması daha faziletli görülmektedir. Ardından toplam yüz adet salevât-ı şerife, yetmiş dokuz İnşirah

[414] Kotku, *Risâle-i Hâlidiyye*, s. 66.

[415] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, I, 108, no. 1224; VII, s. 1273, no. 34287. Bu hadis Ka'bü'l-Ahbâr'dan maktu bir şeklide rivâyet edilmektedir. (قَالَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ: أَىْ رَبِّ، أَقَرِيبٌ أَنْتَ فَأُنَاجِيكَ، أَمْ بَعِيدٌ فَأُنَادِيكَ؟ قَالَ: يَا مُوسَى، أَنَا جَلِيسُ مَنْ ذَكَرَنِى) Rivâyet göre Hz. Musa'nın "*Ey Rabbim! Yakın mısın, kısık sesle mi konuşayım? Uzakta mısın, yüksek sesle mi sesleneyim?*" suali üzerine Allahu Teâlâ "*Ey Musa! Ben beni zikredenle birlikte otururum.*" buyurmuştur. Ayrıca bkz. Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, II, 171, no. 670; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, VI, 42.

[416] Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 252.

sûresi ve bin bir İhlâs sûresi okunur. Halkanın sol tarafındaki yedi kişinin Fâtiha okumasının ardından, yüz adet salevât getirilerek hatme tamamlanmaktadır.[417]

Bu uygulama, Hâlidî tasavvuf geleneğinde, okunan sûre ve zikir sayılarının fazla olması dolayısıyla, *Hatm-i Hâcegân-ı Kebir* olarak adlandırılmaktadır. Özellikle az sayıda müridin bulunduğu halkalarda tatbik edilmesi için okunacak sûre ve zikirlerin sayılarının diğerine nisbeten daha azaltılmış olduğu bir hatme çeşidi de *Hatm-i Hâcegân-ı Sagîr*'dir. Bu da sırasıyla yedi adet Fâtiha, yüz salevât-ı şerife, beşyüz "*Lâ havle ve lâ kuvvete illâ bi'llâhi'l-aliyyi'l-azîm*", yedi adet Fâtiha ve yüz adet salevât-ı şerife okunarak icra edilir.[418]

Hatm-i Hâcegân'ın ardından gizli yahut cehrî olarak zikir yapılır. Bu zikir esnasında gerekli uzatmaları yaparak on defa *lâ ilâhe illallah* denilir, ardından üç defa "*Hasbî Rabbî cellallah. Mâ fî kalbî gayrullah. Nuru Muhammed sallallah. Lâ ilâhe illallah!..*" denildikten sonra daha hızlı bir tempoyla iki yüz defa *lâ ilâhe illallah* zikri yapılır. Daha sonra yüz defa *Allah* zikrinin ardından iki defa "*Allahümme salli alâ seyyidinâ Muhammed*" şeklinde salevât getirilir, üçüncü salevâtın sonunda ise "*Muhammedini'llezî câe bi'l-Hakki'l-Mübîn ve erseltehû rahmeten li'l-âlemîn.*" ilavesi bulunur. Bunun ardından bir aşr-ı şerîf okunur ve dua edilerek zikir tamamlanır.

Sâlik halvet esnasında kendisine gelen vâridât konusunda dikkatli olmalıdır. Nitekim kendisine şeytanî ve melekî vâridatlar gelmesi muhtemeldir. Bunlar arasında ayırım yapmak ancak vâridâtın akabinde hissedilen lezzet ve duygular ile bilinebilmektedir. Şeytanî vâridâtın ardından fesat, tembellik, elem ve hayret oluşurken, melekî

[417] Hâlid el-Bağdâdî, *Terceme-i Risâle-i Hâlidiyye*, s. 68.

[418] Mahmud Esad Coşan, *Güncel Meseleler-1* (İstanbul: Seha Neşriyat, 1995), s. 191.

vâridâtlarda tat ve lezzet hâsıl olmakta, gönülde ilim ve hikmet ortaya çıkarak neticede mâsivâ tamamen kaybolmaktadır.[419] Sâlik, nefsin ve şeytanın çeşitli oyun ve hilelerine karşı uyanık olmalıdır. Söz gelimi "Artık sen kemâle erdin, senin gibisi bulunmaz!" şeklinde kendisine telkin edilen söz, hayal, rüya ve düşünceler, sâliki zikrullahtan alıkoymak için şeytanın sergilediği oyunlar olup bu gibi aldatıcı düşüncelerin yalnızca şeyh ile paylaşılması uygun görülmektedir.[420]

Halvet konusunda kaynaklarda yer alan bu şartların yanı sıra bir de uygulama esnasında şifahi olarak tevarüs eden kurallar bulunmaktadır. Gerek Mehmed Zâhid Kotku'nun halvetlerine gerekse Mahmud Esad Coşan'ın i'tikâflarına iştirak etmiş olan müridlerin naklettiği kadarıyla, halvetlerde uygulanagelen kurallar arasında şunlar da sayılmaktadır: Çamaşır değiştirilmez. Tırnak kesilmez. Saç, sakal, bıyık vs. tıraş edilmez. Saç sakal taranmaz. Aynaya bakılmaz. Güzel koku sürülmez. Kimsenin kusuru görülmez. Telefon, mektup vs. ile meşgul olunmaz.[421] Bu kurallar ihram yasaklarını hatırlattığı gibi genel anlamda mâsivâ ile meşgul olmayı önlemek adına konulmuş tedbirler olduğu anlaşılmaktadır. Buradan kişisel bakım dâhil kişiyi zikrullahtan alıkoyacak her türlü davranıştan uzak durmanın i'tikâftaki genel ilke olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan yeme içmeye getirilen kısıtlamalar ve i'tikâf ortamındaki hareketin azlığı sebebiyle, çamaşır değiştirme gibi ihtiyaçların asgariye inecek olması da söz konusu meşgalelerin nefsî isteklere dayandığı, dolayısıyla haklı olarak terk edilmesinin nefis terbiyesi açısından ne derece önem arz ettiğini takdir etmemize imkân vermektedir.

419 Kotku, *Tasavvufî Ahlâk*, V, 31.
420 Kotku, *Tasavvufî Ahlâk*, II, 145.
421 Dinç, *Halvet Usulü İtikâf Üzerine Mülâkât*, Röportaj Yapan: Erkaya (27 Şubat 2016).

9. HALVETİYYE

Ömer Halvetî'ye (ö. 800/1397) nisbetle Halvetiyye olarak anılan bu tarikat, Azerbaycan'da ortaya çıkmış, buradan, önce Anadolu'ya, daha sonra Anadolu'dan Balkanlar, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika, Sudan, Habeşistan ve Güney Asya'ya yayılarak İslâm dünyasının en yaygın tarikatlarından biri haline gelmiştir.[422] Halvetiyye, en çok kol ve şubesi bulunan[423] ve tarikatlar içerisinde belki de halvete en çok önem veren tasavvuf mektebidir. İsminin "Halvetiyye" olarak adlandırılması da doğrudan halvetin irşad usulündeki önemine işaret etmektedir.

9.1. Halvetin Yeri ve Önemi

Halvetiyye'de halvet, tasavvufî eğitimin en temel usulüdür. Nitekim Halvetiyye meşayihi, halvette elde ettikleri feyiz, yardım ve fütûhâtı başka hiçbir şeyde bulamadıkları için halvete büyük önem verdiklerini belirtmektedirler. Onlara göre nefsin gücü ancak halvet ile kırılabilir. Kalbin tasfiyesi girilen halvetler neticesinde mümkün olur. Bu nedenle Halvetiyye mensupları, bebeğin annesine düşkünlüğü gibi halvete düşkün olduklarını dile getirirler. Yine onlara göre halvet mânevî temizlik için gereklidir. Nasıl ki temizlik olmadan yapılan ibadetlerin bir karşılığı olmayacaksa, halvetsiz de mânevî temizlik tamamlanmayacak, dolayısıyla karşılık elde edilemeyecektir.[424]

Halvetiyye'de halvet ve erbaîn uygulamalarının yerini ve önemini tesbit etmek için Halvetiyye şeyhlerinin

[422] Ebû Rıdvân M. Sadık Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyyeden Halvetiyye* (İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1338-1341), s. 19; Süleyman Uludağ, "Halvetiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XV, 393; Semih Ceyhan, "Halvetiyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, (İstanbul: İSAM, 2015), s. 696; Semih Ceyhan, *Üç Pîrin Mürşidi: Halvetiyye, Ramazâniyye Kolu ve Köstendilli Ali Alâeddin Efendi* (İstanbul: İSAM, 2015), s. 34.

[423] Sadık Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyyeden Halvetiyye*, s. 38.

[424] Bekrî, "Hediyyetü'l-ahbâb", s. 26.

hayatlarına bakmak bizlere önemli bir intiba kazandıracaktır. Nitekim Halvetiyye'nin pîri Ömer Halvetî ve onun şeyhi Ahî Muhammed Halvetî (ö. 780/1378), halvet uygulamasını tasavvufta önemli bir metot olarak benimseyerek, hayatları boyunca çok defalar halvet çıkartmışlardır. Kaynaklarda Ömer Halvetî'nin halveti çok sevdiği ve birbiri ardınca halvete girdiği ifade edilmektedir. Ömer Halvetî'nin halvete olan düşkünlüğü daha seyrüsülûkunu tamamlayıp irşad ile vazifelendirildiğinde, bu görevi kabul etmeyip dağlarda halvet ve uzlet üzere yaşamayı tercih etmesi ile bariz hale gelmiştir. İnsanlardan uzaklaşarak bir ağaç kovuğunu çilehâne edinen Ömer Halvetî'nin, burada art arda kırk kez erbaîn çıkarttığı, Halvetî lakabının da kendisine bu sebeple verildiği rivayet edilmektedir.[425] Bazı Halvetîlere göre Halvetî tacının kırk eliften oluşması da erbaîne işaret etmektedir. Bundan dolayıdır ki yılda bir, iki yahut üç defa erbaîn çıkartmak Halvetiyye tarikatının temel rükünleri arasında sayılmıştır.[426]

Ömer Halvetî'den sonra da halvet uygulaması yaygın bir şekilde uygulanmaya devam etmiştir. Örneğin halifelerinden Şeyh Zahîrüddin el-Halvetî'nin (ö. 800/1397) zamanının büyük bir kısmını erbaînde geçirdiği rivayet edilmektedir. Halveti o kadar sıkı bir riyâzet süreci olarak uygulamıştır ki bir erbaîn süresince yalnızca dört kere iftar etmekle yetinmiştir. On günde bir de yalnızca haşlanmış buğday yemek suretiyle nefsini terbiye etmeye çalıştığı kaynaklarda yer alan bilgiler arasındadır.[427]

[425] Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, vr. 128a; İbrahim Has, *Tezkiretü'l-Has (Erenler Kitabı)*, s.185; Sadık Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyyeden Halvetiyye*, s. 19; Ceyhan, *Üç Pîrin Mürşidi*, s. 35.

[426] Mehmed Nazmi Efendi, "Hediyyetü'l-ihvân", *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat*, ed. Osman Türer, (İstanbul: İnsan, 2011), s. 330.

[427] Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, vr. 132b.

9.2. Halvetin Uygulanma Şekilleri

Halvetiyye'de halvete girme uygulaması sâlikin ömründe bir defa tecrübe ettiği bir eğitim metodu olarak görülmemektedir. Sâlik yıl içerisinde, fırsat buldukça halvete girmeye gayret etmekte, şeyhlerin dahi ömürlerinin önemli bir bölümünü halvet çıkararak geçirdikleri görülmektedir. Söz gelimi Ömer Halvetî'den irşad vazifesini alan Ahî Mîrem Halvetî'nin (ö. 812/1409) halifelerinden Şeyh İzzeddin et-Türkmânî'nin (ö. 828/1425) yılda iki kez halvete girmeyi adet edindiği bilinmektedir.[428]

Halvetiyye tarikatının Ömer Halvetî'den sonraki ikinci önemli ismi Yahyâ-yı Şirvânî'nin (ö. 870/1466) de halveti tasavvufî eğitim metodu olarak uyguladığı görülmektedir. Yahyâ-yı Şirvânî, daha gençlik yıllarında halvete girmeye başlamıştır. İrşad vazifesini aldıktan sonra da erbaînlere devam eden Şirvânî, kendi halvethânesinden uzak olduğu zamanlarda dahi sahrâlarda halvet için uygun mekânlar (savmaalar) bulup, buralarda erbaîn çıkarmayı adet haline getirmiştir. Yahyâ-yı Şirvânî, halveti çok ağır şartlar altında tamamlamaktadır. Halvette yiyip içmesi o kadar azdır ki girdiği halvetlerde yirmi bir günde bir abdestini tazelediği kaynaklarda hayretle ifade edilmektedir.[429] Halifelerinden Şeyh Mansûr'un bizzat katıldığı halvet ile ilgili rivayetine göre ise Yahyâ-yı Şirvânî on iki günde bir abdestini yenilemiş ve bu zaman zarfında üç defa iftar etmiştir.[430]

Halvete girme uygulaması kimi zaman da halkın üzerindeki bir afet ve musibetin kalkması yahut onların başına gelebilecek çeşitli felaketlere karşı bir tedbir olarak uygulanmıştır. Söz gelimi Yahyâ-yı Şirvânî'nin halifesi ve

[428] Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, vr. 138b.

[429] Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, vr. 146a; İbrahim Has, *Şabaniyye Silsilesi Silsile-i Tarîk-ı Halvetiyye-i Karabaş el-Kastamonî*, haz. Mustafa Tatçı – İbrahim Özay (İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı, 2006), s. 34.

[430] Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, vr. 146a.

aynı zamanda Anadolu'da faaliyet gösteren ilk Halvetî şeyhlerinden olan Muhammed Bahâeddin Erzincânî (ö. 879/1474),[431] âdeti olduğu üzere yaz aylarında değil de farklı bir zamanda halvete girmiştir. Bunun üzerine müridleri kendisine gelip alışık olmadıkları bir şekilde zamansız yere halvete girmesinin sebebini sormuşlardır. Müridlerinin meraklı bir şekilde sormaları üzerine şeyh efendi onlara cevaben Erzincan halkı üzerinde Allah (cc) katından bir gazap olarak depreme maruz kalacaklarını, bunun engellenmesi için halvete girdiklerini söylemiştir. Şeyh efendi, bunu bir nevi ahde vefa olarak görmektedir. Zira bu belde halkı kendilerini yedirmiş, içirmiş, her daim yanında olmuştur. Buna karşılık olarak, şeyh efendi müridleri ile birlikte halvete girerek dua ve niyaz üzere bulunmayı kendisine vazife bilmiştir. Halvet tamamlandığında müridlerden birisi şeyhe, "Sırrımıza şöyle nidâ olundu: 'Yâ Pir Muhammed! Eğer Erzincan halkından belâyı defetmek dilersen yanımıza gel.' diyerek vâkıalarını nakletmiş, şeyh de "Kim bizimle birlikte şehadet şerbetini içmek isterse bizimle kalsın. Dünyada muradı olanlara izin verdik, onlar dışarı çıksınlar. Bu gece bizimle bulunmasınlar." diye cevap vermiştir. Şeyh efendinin bu açıklamaları üzerine halvette bulunan kırk dervişten sadece yedisi şeyhinin yanında kalmıştır. O gece yaşanan deprem ile birlikte cami üzerlerine yıkılmış ve şeyh ile birlikte yedi müridi şehit olmuştur. Rivayete göre yaşanan bu afette yalnızca cami ve içerisinde halvette olanlar zarar görmüş, bunun dışında halka bir zarar gelmemiştir.[432]

Bu menkıbe, teamül olan vaktinin dışında da gerekli görüldüğünde halvete girildiğini göstermektedir. Rivayette, her ne kadar gerçekte yaşanmış bir hâdise müridlerin

[431] Zaur Şükürov, "Muhammed Bahâeddin Erzincânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, IV, 504.
[432] Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, vr. 150a, 150b.

gözüyle aktarılmış olması dolayısıyla öznel yönler bulunsa da Muhammed Bahâeddin Erzincânî'nin halvete giriş amacını göstermesi açısından önemli bir kaynaktır. Ayrıca toplumu büyük bir felâketten kurtarma gayesiyle halvete girilmesi, Halvetîlerin halvete bakış açısını göstermesi açısından önemlidir.

Halvet bazı durumlarda çok ağır şartlar altında icra edilebilmektedir. Nitekim Çelebi Halîfe diye meşhur olan Cemâl-i Halvetî'nin (ö. 899/1494) seyrüsülûku esnasında çıkardığı bir erbaîn bunun güzel bir örneğidir. Çelebi Halîfe, çeşitli şeyhlerin yanında sülûkunu tamamlamış ve halvetiyye tarikatı halifeliği almış olmasına rağmen, mânevî anlamda tatmin olmadığı için İslâm diyarlarını dolaşarak muhtelif şeyhlerin yanında sülûkuna devam etme ihtiyacı hissetmiştir. Onun görüştüğü mürşidlerden biri de Erdebiliyye tarikatı şeyhlerinden Tahirzâde adlı Türkmen asıllı zattır. Şeyh Tahirzâde'ye biat ederek yanında geçirdiği uzun ve çetin bir mücâhede evresinden sonra seyrüsülûkun sonlarına erişen Çelebi Halîfe'ye şeyh efendi erbaîn teklif etmiştir. Tahirzâde, müridleri ile birlikte çukur kazarak burada halvete girmeyi âdet edinmiştir. Çelebi Halîfe de, yanında bulunan kırk sûfî ile birlikte halvete girmiş, fakat halvet şartları o kadar ağır gelmiştir ki kendisinden başka herkes bitkin ve perişan bir halde halveti terk etmiştir. Çelebi Halîfe'nin yakınları, Çelebi'nin de bir insan olduğunu, dolayısıyla riyâzet neticesinde ölebileceğini söyleyerek riyâzetin hafifletilmesi için şeyhe ricada bulunmuş fakat şeyh efendi, "Talep ederken ölmek, noksanla kalmaktan yeğdir." diye cevap vermiştir. Netice itibariyle Çelebi Halîfe sağ salim bir şekilde halveti tamamlamıştır.[433]

[433] Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 674; Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, vr. 154b; Mehmed Serhan Tayşi, "Cemâl-i Halvetî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VII, 302.

Halvet uygulaması, halvet için ayırılmış özel mekânlarda icra edilebildiği gibi evlerde de yapılabilmektedir. Söz gelimi Sünbül Sinan Efendi (ö. 936/1529), halifesi Merkez Muslihuddin Efendi'ye (ö. 959/1552) kendi hanesinde halvete girmesini emretmiştir.[434]

Halvetiyye'de kimi zaman bir şeyhin vefatının akabinde, şeyhlik postuna kimin oturacağı konusunda bir anlaşmazlık vuku bulduğunda da halvete girme yoluna gidilebilmektedir. Zira Sünbül Sinan Efendi vefat ettiğinde yerine kimin geçeceği konusunda münakaşa çıkmış, bunun çözümü için halifeleri mescidin dört köşesinde halvete girmişlerdir. Halvette iken iki tanesi yaşadıkları karşısında tahammül edemeyip "Hak Merkez'indir." diyerek çekilmiş ve Merkez Muslihuddin Efendi'ye biat ederek görev yaptıkları şehirlere dönmüşlerdir. Üçüncü şahıs bir müddet daha halvette durduktan sonra, o da Merkez Efendi'ye biat etmiştir. Sonrasında Merkez Efendi yedi gün boyunca yiyip içmemiş, yedi günün sonunda tarikat faaliyetlerine başlamıştır.[435] Aynı şekilde Halvetî şeyhlerden Pîr Baba İlyas Amasyevî (ö. 837/1433) vefat edince, önde gelen müridleri bir araya gelerek halvete girmişler ve irşad vazifesini kimin üstleneceği konusunda mânevî işaret beklemişlerdir. Herkes Şeyh Zekeriyya'ya meyletmiş ve netice itibariyle ona biat etmişlerdir.[436]

Halvetiyye'de halvet, tasavvufî eğitim ile adeta özdeşleşmiş, kâmil insan olmanın ancak erbaîn çıkarmakla mümkün olabileceği algısı dervişler arasında yayılmıştır. Merkez Efendi bir gün Ebu'l-Feth Mehmed Han Camii'nden zâviyesine doğru giderken Hintli bir kimse ile karşılaşmıştır. Bu zât şeyh efendiyi görünce hemen selâm durmuştur. Bunun üzerine Merkez Efendi onu zâviyeye

[434] Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, vr. 165b; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, II, 396.
[435] Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, vr. 166a.
[436] Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 667.

davet etmiş, beraberce zâviyeye varmışlardır. Bu esnada zâviyedeki dervişlerden biri "Derviş! Efendinin sana nazarı var. Hemen er gibi ol ki bir-iki erbaînle erersin." der. Bunun üzerine şeyh efendi Hintliyi yanına çağırarak "Mürşid-i kâmil o kimsedir ki istidatlı olanı değil, kim olursa olsun, bir nefeste kâmil eder." demiş ve seyrüsülûk sonrasında onu Hindistan'a halife tayin etmiştir.[437] Bu hâdise, dervişlerin nazarında erbaînin, mânevî olgunlaşmadaki önemini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Halvet bazen beşerî sevginin ilâhî sevgiye dönüştüğü ve müridin şeyhini bulduğu bir uygulamaya da dönüşebilmektedir. Nitekim Ömer Rûşenî'nin (ö. 892/1487) şeyhi Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî'yi (ö. 870/1466) bulması bir halvet neticesinde olmuştur. Rivayete göre Ömer Rûşenî, Bursa'da müderris Çandarlı İbrahim Paşa'nın yanında[438] müderrislik yapmaktadır. Çok sevdiği öğrencisi Hızır ile yaptığı dersler, Hızır'ı o kadar tesir altında bırakmıştır ki bu durumdan rahatsız olan çevreler birtakım dedikodular çıkartarak Hızır'ın Ömer Rûşenî'den ders almasını engellemişlerdir. Çok sevdiği öğrencisinden ayrılan Rûşenî'nin mahzun olduğunu gören büyük ağabeyi Şeyh Alâeddin el-Halvetî'nin halifelerinden biri, ona nasihatte bulunarak erbaîn çıkartmasını tavsiye etmiş, kırk günün sonunda muradına ereceğini belirtmiştir. Tavsiye üzerine erbaîne giren Rûşenî, halvet boyunca Hızır'ı anmış, kırk günün sonunda kendisinde hâlâ bir değişiklik olmaması dolayısıyla feryatlar içerisinde sabahlamıştır. Sabah namazı vakti girmekte iken temiz elbiseli, nûrânî bir zât Rûşenî'nin yanına gelerek: "Kırk gündür bizi sayıklayıp ismimizi anmakla ne yapmaya çalışıyorsun? İmdi gönlün şâd olsun; me-

437 Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, vr. 167a, 167b.

438 Bursa'da Çandarlı İbrahim Paşa isimli bir müderrisin olduğu meselesi tartışmaladır. Bkz. Mustafa Uzun, "Dede Ömer Rûşenî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, IX, 81.

cazın hakîkata tebdil oldu. Ben Hızır'ım. Senin Yahyâ-yı Şirvânî hazretlerine gitmen gerekir. Acele et!" der. Sonrasında Rûşenî, Yahyâ-yı Şirvânî'nin yanına giderek intisab eder.[439] Bu menkıbe, Rûşenî'nin yaşamış olduğu hâdiseyi ne oranda yansıtıyor tam olarak tesbit etmek mümkün olmasa da mürşide ulaşmanın girilen bir halvet neticesinde gerçekleştiğini anlatması hasebiyle halvetin toplum nazarında ne denli önemli bir yeri olduğunu göstermesi açısından değerlidir.

Halvetiyye'de, şeyhlerinin kendilerinden sonra postnişin olmaları için bazı halifeleri ile özel olarak halvetlerde ilgilendikleri görülmektedir. Dede Ömer Rûşenî ile halifesi İbrahim Gülşenî (ö. 940/1534) arasında böyle bir eğitim sürecinin cereyan ettiğinden bahsedilebilir. Nitekim İbrahim Gülşenî'nin şeyhi Ömer Rûşenî ile birlikte başka hiçbir müridin katılmadığı halvetlere girdiği rivayet edilmektedir. Bu halvetler vesilesiyle Ömer Rûşenî, kendisinden sonrası için tarikat faaliyetlerini yürütmek üzere onu yetiştirmiş olmalıdır.[440]

Halvet, bazen verimli çalışmaların yapılıp kitapların yazıldığı sakin bir ortamı sağlaması açısından da önemli bir fonksiyon icra etmiştir. Nitekim İbrahim Gülşenî, halvette eser telif etmiş sûfîlerdendir. Üç günde bir iftar ederek geçirdiği kırk günlük halvetlerinden birinde, *Mânevî* adlı manzum Farsça eserini telif ettiği rivayet edilmektedir. Aynı zamanda İbrahim Gülşenî'nin halvette müridlerinin rüyalarını da yorumlamak suretiyle, onların mânevî gelişimleri ile meşgul olduğu da kaynaklarda yer almaktadır.[441]

Halvetiyye tarikatında halvet, en önemli tasavvufî eğitim metodu olmakla birlikte halveti irşad metodu olarak

[439] Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, vr. 179b, 180a.
[440] Himmet Konur, *İbrâhîm Gülşenî Hayatı, Eserleri, Tarikatı* (İstanbul: İnsan Yay., 2000), s. 150.
[441] Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, vr. 185a; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, III, 161.

kullanmayan şeyhler de bulunmaktadır. Nitekim Halvetî-Şâbânî şeyhlerinden Ahmed Amiş Efendi (ö. 1920) halvete mesafeli duran sûfîlerdendir. Amiş Efendi, teberrüken Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî'den Nakşibendiyye ve Muhammed Nûrü'l-Arabî'den de Melâmiyye icâzeti almıştır. Onun özellikle melâmî meşrep bir irşad metodu kullanmış olmasından dolayı olmalı ki müridlerini halvet ve riyâzet ile tasavvufî eğitime tabi kılmamıştır. Sâdık Vicdânî'nin naklettiği, "Mücâhedâtın bir kısmını Kuşadalı [İbrahim Halvetî (ö. 1846)] kaldırdı, mütebâkisini de ben ref'ettim" sözü de Amiş Efendi'nin halveti bir irşad metodu olarak benimsemediğine işaret etmektedir.[442]

Halvetiyye tarikatında, şeyh Ömer Halvetî'nin dışında, kırk defa kırk günlük halvete giren sûfîler de bulunmaktadır. Söz gelimi Abdülahad Nûri (ö. 1061/1651) bunlardan birisidir. Abdülahad Nûrî küçük yaşta babasını kaybedince, dayısı, aynı zamanda Halvetiyye tarikatının Şemsiyye kolu şeyhlerinden olan Abdülmecid Sivâsî'nin (ö. 1049/1639) gözetiminde, maddeten ve mânen yetiştirilmiş, dayısının yanında birbiri ardınca kırk erbaîn çıkartarak 1600 gün halvette kalmıştır. Girdiği halvetler neticesinde seyrüsülûkunu tamamlayan Abdülahad Nûrî, irşad vazifesini yerine getirmek üzere Midilli'ye gönderilmiştir.[443]

Halvetî gelenekte üst üste kırk erbaîn çıkartma geleneği olduğu gibi farklı sayılarda halvete giren halvetîler de bulunmaktadır. Nitekim Halvetî-Şâbânî şeyhlerden Bosnalı Mehmed Nasûhî (ö. 1130/1718) Üsküdar Atik Vâlide Camii yanındaki tekkesinde tasavvufî faaliyetlerini yürüten Şeyh Karabaş Velî'ye (ö. 1097/1686) intisab ede-

[442] Sadık Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyyeden Halvetiyye*, s. 81, 82; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 156; Nihat Azamat, "Ahmed Amiş Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I, 44.

[443] Nazmi Efendi, "Hediyyetü'l-ihvân", s. 507, 508; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, III, 485; Abdullah Uçman, "Abdülahad Nûri", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I, 178.

rek tekkede kendisine ayrılan hücrede halvete girmiştir. Seyrüsülûkunu tamamlayıp irşada başladığında da halvet ve i'tikâfa büyük önem vermiştir. Öyle ki 1108 (1696) yılında, arka arkaya on erbaîn çıkardığı kaynaklarda yer almaktadır.[444] Hüseyin Vassâf (ö. 1929), Mehmed Nasûhî Efendi'nin halvet, riyâzet ve mücâhede şekillerini şöyle tasvir etmektedir:

"Gurre-i Receb'de halvete girip, îyd-i fıtr gecesi çıkarlardı. İki erbaîn bir i'tikâf olmak üzere bazı kerre bir erbaîn ve bir i'tikâf ile halvet buyururlardı. Aşr-ı Zilhicce ve aşr-ı Muharremde onar gün halvet-güzîn olur, Saferin ikinci günü erbaîne girer, Rebîulevvelin on ikinci gecesi çıkarlardı ki leyle-i mevlidi'n-Nebî'ye müsadiftir. 1108/1696 senesinde kâmilen halvet-güzîn olmuşlar; yirmi dört saatte bir iftar eylemişlerdir. Yağlıdan, tuzludan perhiz edip, tuzsuz çorba, tuzsuz poğaça ile iktifâ ederlerdi. Yirmi dört saatte yedikleri otuz dirhemi tecâvüz etmezdi."[445]

Öte yandan bir tasavvuf büyüğünün halvete girdiği mekânda teberrüken halvete girme eğilimine de rastlanmaktadır. Söz gelimi Abdülmecid Sivâsî'nin, Ayasofya'da kürsü arkasındaki mahalde Erdebîlî Şeyh Sinan'ın inzivâ eylediği mahalde teberrüken erbaîn çıkarttığı rivayet edilmektedir.[446]

Halvet esnasında müridin seyrüsülûkta kat ettiği ilerlemeyi göstermek için halvet mekânına Hızır'ın (as) yaptığı ziyaretler de mutasavvıfların dile getirdikleri hususlardandır. Nitekim hatıraları arasında halvet esnasında Hızır (as) ile karşılaştığına yer veren sûfîler bulunmaktadır. XVII. Yüzyıl Halvetî şeyhlerinden Mehmed Nazmi Efendi (ö. 1112/1701) *Hediyyetü'l-ihvân* isimli eserinde, girdiği halvetlerden zaman zaman da olsa bahsetmiş, bun-

[444] Kerim Kara, "Mehmed Nasûhî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVIII, 501.
[445] Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 55, 56.
[446] Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, III, 480.

lar arasında Hızır (as) ile olan karşılaşmasından şöyle söz etmiştir:

"Fi'l-hakîka ekserîya Hz. Hızır teşrif buyurub, sohbet iderlerdi. Hattâ Fakîr-i câmiu'l-evrâk merhûm Mehmed Ağa cami-i şerîfinde halvet-i erba'îniyyeye oturmuş idim. Duhâ abdesti içun şadırvana çıkmış idim. Fukarâ ziyyinde bir melîhu'l-vech, nûr-ı mahz, nazar-ı ta'alluk itdikde, taraf-ı şerîflerine bin cân ile 'alaka ve muhabbet olunur kimesne gördüm. Hatta âbdest aldıkda mübârek vech-i şerifini silmeğe makramesi yok idi. Fi'l-hâl mu'tekefime varub âbdest makramesi alub getürdüm. Mübârek elini öpüb, 'Hakîr'den kabul idin.' deyü makramemi virîcek, hatırıma bu geldi ki, a'mâl-i haseneden bir vuzû' ile kibâr-ı evliyâu'llâh'dan olmak hüsn-i zannını itmek neden câiz ki, beni ızlâl içun şeytan ola deyû, isti'âze itdim. Bu vesvese-i şeytaniyyemi keşf-i zamir tarîkıyla, buyurdular ki; 'Hüsn-i zann güzeldir. Enbiyâ-yı 'ızâm hazerâtının suretine şeytan mütemessil olmaz. Hususan, 'inde'l-isti'âze karâra mecâli kalmaz. Ma'lumun olsun ki, halkın tâlib ve râgıb olduğu Hızır benim. Senin sülûkünde imdâd içün geldim. Esselâmü 'aleyküm ve rahmetu'llahi ve berekâtühû.' deyüb vedâ itdiler ve gözümden gâib oldular.

Eyyâmdan bir yevmde, ta'bir-i vâkı'â içun Hz. 'Azîz'e varmış idim. Savma'alarından ol 'Azîz hurûc itdi. Lâkin, libâsı sûret-i 'avâmmda. Mübârek elini öpdüm. 'Hele şübhen zâil oldu mu?' buyurdu ve gâib oldu. Dâhil-i sama'a-i 'Azîz oldum. 'Çelebî Hz. Hızır'ı gördün mü?' buyurdular. 'Ne'am sultânım.' dedim. Buyurdular ki; 'Anların bir tâlibe görünmeleri mahz-ı terakkî ve kemâldir. Geçen erba'în-i şerîfede görüşmüş idin. Ba'de'l-yevm dahî inşallah görüşürsün.' deyü keşf-i hâl itdiler. Buyurdukları üzere, bi-hamdi'llâhi Te'âlâ ve'l-minne öyle oldu."[447]

[447] Nazmi Efendi, "Hediyyetü'l-ihvân", s. 590.

Hediyyetü'l-ihvân'da yer alan bu ifadelerde görüldüğü üzere Mustafa Nazmi Efendi halvet esnasında abdest almak üzere gittiği şadırvanda, kendisinin Hızır olduğunu ifade eden bir zât ile karşılaşmıştır. Hızır, Mehmed Nazmi Efendi'ye seyrüsülûkta yardımda bulunmak üzere geldiğini belirtmiş, şeyhi Abdülahad Nûri (ö. 1061/1651) de Hızır'ın halvet mahalline gelme sebebini, "mahz-ı terakkî ve kemâl" olarak açıklayarak onu teyit etmiştir. Şeyhin sözlerinden halvette Hızır ile karşılaşmanın seyrüsülûkta olağan ve rağbet edilen bir hâdise olarak yorumlandığı anlaşılmaktadır.

Abdülahad Nûrî, "*Allah için ihlâsla kırk sabah geçiren kimsenin kalbinden diline hikmet pınarları akar.*"[448] hadisine binâen, kendi tarikatlarında zayıf müridlerin yılda bir defa, kuvvetli olanların ise üç kere erbaîn çıkarttırdıklarını belirtmektedir. Erbaîn çıkartmadan hilâfet alanlar nakıstırlar, irşad vazifesini layıkıyla yerine getiremezler. Zira Hz. Peygamber (sas) Hira'da çıkarttığı erbaînlerin akabinde nübüvvet ile müşerref olmuştur. Aynı şekilde Hz. Musa da erbaîni tamamladığında (وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا) "*Allah, Mûsa ile de doğrudan konuştu.*"[449] âyetinde ifade edildiği gibi Rabbi ile konuşma şerefine nâil olmuştur. Dolayısıyla Abdülahad Nûrî'ye göre halvet ve riyâzet olmadan kemâle ermek muhaldir.[450]

Sinâniyye kolunun piri Ümmî Sinan (ö. 1067/1657), her sene üç erbaîn çıkartmakta, her erbaîne de yüzlerce müridini dâhil etmektedir. Bu halvetler neticesinde, üç yüzün üzerinde müridine hilâfet vererek onları çeşitli şehirlere irşad için vazifelendirmiştir.[451]

[448] Abdullah b. Mübarek, *ez-Zühd ve'r-rekaik*, s. 359, no. 1014; Ahmed b. Abdullah b. İshak el-İsfahânî Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1409), V, 189.
[449] en-Nisâ 4/164.
[450] Nazmi Efendi, "Hediyyetü'l-ihvân", s. 534.
[451] Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 246.

Halvetî şeyhlerin yılın önemli bir bölümünü halvet içerisinde geçirmeye gayret ettikleri görülmektedir. Öyle ki seferde dahi cami, tekke, mescid gibi uygun bir mekân bulduklarında erbaîn çıkartmaya dikkat etmişlerdir. Halvetiyye tarikatının Şâbâniyye kolunun pîri Şeyh Şâbân-ı Velî (ö. 976/1569) de halveti hayatı boyunca önemle uygulayan mürşidlerdendir. Şeyhi Hayreddin Tokadî'nin (ö. 937/1530) yanında seyrüsülûkunu tamamladıktan sonra, hilâfet için Bolu'dan Kastamonu'ya gönderilen Şâbân-ı Velî, yol boyunca uygun gördüğü mekânlarda halvete girmeyi ihmal etmemiştir. Örneğin onun halvete girdiği yerlerden birisinin Çağa Kasabasındaki Bey Mescidi olduğu nakledilmektedir.[452] Kastamonu'ya vardığında da irşad faaliyetlerinin yanında halvete girmeye devam etmiştir. Önce Seyyid Sünnetî Mescidinde ardında da Cemal Ağa Mescidine taşınan Şâbân-ı Velî, burada vaktinin büyük bir bölümünü tefekkür ve zikrullah ile geçirmiş, yaptırdığı halvetler ile müridlerini irşad etmiştir. Şeyh Şâbân-ı Velî, halvette iken toplumdan tamamıyla kopmamış, özellikle dervişlerin gelip kendisiyle görüşmesi mümkün olmuştur. Nitekim yine bir halvet esnasında, dervişlerden birisi yıpranan hırkasını yıkayıp yamamak istemiştir. Fakat zaten eskimiş olan hırka, yıkama esnasında parçalanarak kullanılamaz hale gelmiştir. Dervişin, durumu şeyhe arz etmesi üzerine şeyh efendi, "Biz dünyaya üryân geldik, üryân gideriz." karşılığını vermiştir. Şâbân-ı Velî bu camideki vazifesinin ardından, tekrar Sünnetî Mescidi'ne dönmüş ve burada erbaîn çıkartmaya devam etmiştir.[453]

Halvettiyye'de bazı şeyhlerin, uzun yıllar halvette kalarak dünya ile irtibatını tamamıyla kestikleri de görülmektedir. Bu mutasavvıfların en meşhur örneği Şeyh Şâbân-ı

452 Mustafa Tatçı, *Hazret-i Pîr Şeyh Şabân-ı Velî ve Şabâniyye* (İstanbul: H Yay., 2012), s. 12.
453 Tatçı, *Hazret-i Pîr Şeyh Şabân-ı Velî*, s. 14.

Velîdir. Şeyh Şâbân-ı Velî, son yıllarında artık vücudunun zayıfladığı bir dönemde Seyyid Sünnetî Camii'ndeki halvethânesinde yedi yıl halvette kalmış, âdeta dünya yüzü görmemiştir. Beş vakit namazını da bu halvet hücresinde kılmıştır. Cemaate karışmaması dolayısıyla olmalı ki beş vakit namazını Kâbe'de kıldığı söylentisi meşhur olmuştur.[454]

9.3. Halvet Usulü ve Âdâbı

Diğer tarikatlarda olduğu gibi Halvetiyye'de de halvetin sekiz temel rüknünden bahsedilmektedir. Bunların başında halvet yani yalnızlık gelmektedir. Halvet, eş, dost, akraba ve genel olarak insanlardan uzak bir ortamda gerçekleştirilmeli, böylece sâlikin dikkatini dağıtacak her türlü etkenden uzaklaşması sağlanmalıdır. Halvetin ikinci şartı *devam-ı vudû* yani daima abdestli durmaktır. Üçüncü şart *devam-ı savm*, yani günlerin tamamını oruçlu geçirmektir. Dördüncü şart, *devam-ı sükût*, yani devamlı olarak susmak ve zaruret olmadıkça kimseyle konuşmamaktır. Beşinci şart devam-ı zikir olup tüm vakti zikrullah ile geçirmeyi ifade etmektedir. Altıncısı *nefy-i hatır* olup nefsânî ve şeytanî düşünceler ile meşgul olmamayı ifade etmektedir. Sâlik halvet esnasında nefisten ve şeytandan gelmesi muhtemel olan düşüncelere hiçbir surette iltifat etmemelidir. Yedinci şart *rabt-ı kalb*, yani gönlü şeyhe bağlama diğer bir ifade ile râbıtadır. Halvet süresince sâlik şeyhini de yanı başında düşünmelidir. Bunun yanında halvette hâsıl olan zuhurâtı da şeyhine bildirmelidir. Sekizinci şart ise *terk-i itiraz*dır. Sâlikin halvet süresince Allah Teâlâ'nın emir ve yasakları bağlamında her türlü itirazı terk etmesi gerekmektedir.[455]

[454] Ömer Fuadi Efendi, *Menâkıb-ı şerîf-i pir-i halvetî hazret-i Şa'bân Veli* (Kastamonu: Vilayet Matbaası, 1294), s. 74.

[455] Bkz. Ahmed Rif'at Nevrekobî, "Muînü'l-Mürîd", *Halvetî Şabânî Yolunun*

Halvetin sıhhatine yönelik zikredilen bu şartların dışında, halvetin erkânı ve âdâbına ilişkin kaynaklarda yer alan bilgilerin çok sınırlı olduğu görülmektedir. Bunda halvetin tatbikata dayalı bir metot olmasının etkili olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca halvetin insanların bilgisi dışında, onlardan gizli bir şeklide icra edilmesinin işin doğasında olması da halveti tanıtacak eserlerin sınırlı olmasına yol açtığı da düşünülebilir. Halvetiyye'de uygulanan halvet ile ilgili olarak genel anlamda tarikat usul ve esaslarına dair yazılmış bazı eserlerin içerisinde, bir bölüm olarak halvetin yer aldığı görülmektedir. Elimize ulaşan bu eserlerin daha çok Şâbâniyye ekolüne mensup sûfîlerin kaleme aldıkları eserlerden oluşması dikkat çekmektedir.

Halvet hakkında elimize ulaşan en geniş ve müstakil eser olan *Hediyyetü'l ahbâb fî mâ li'l-halveti mine's-surûti ve'l-âdâb*, Şâbâniyye koluna mensup Mustafa Kemaleddin Bekrî (ö.1162/1749) tarafından kaleme alınmıştır. Kudüs'te kendisine halvetin âdâbının sorulması üzerine böyle bir eser telif etme ihtiyacının doğduğunu belirten Mustafa Bekrî, eseri sekiz bölümde tanzim etmiş ve uzlet, halvet, halvetin âdâbı, halvette yapılacak zikirler, yeme-içme âdâbı, halvette namaz ve halvetten elde edilecek neticelerden bahsetmiştir. Bu eser günümüze Harîrîzâde'nin (ö. 1882) *Tibyânu vesâili'l-hakâik fî beyâni selâsili't-tarâik* adlı eseri içerisinde[456] ulaştığı gibi ayrıca Mısır'da da yayınlanmıştır.[457]

Halvetiyye'deki halvet uygulamasına dair önemli kay-

Adâbı, ed. Mustafa Tatçı, (İstanbul: H Yay., 2013), s. 126.

[456] Mustafa Bekrî, *Hediyyetü'l-ahbâb fî mâ li'l-halveti mine's-surûti ve'l-âdâb*, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, no: 430- 433, Harîrîzâde, *Tibyânu vesâili'l-hakâik fî beyâni selâsili't-tarâik* içerisinde. Eser hakkında Halim Gül tarafından bir makale kaleme alınmıştır. Bkz. Gül, "Halveti-Sâbânî Seyhi Mustafa Kemâleddîn Bekrî ve Hediyyetü'l-Ahbâb Adlı Eseri".

[457] *el-Mecmûatü's-seniyye li-sâdeti'l-Halvetiyye müştemiletün ala erbai resâil* içerisinde. Ed. Macid es-Sircânî – Muhammed Nûr es-Sircânî, Mısır, ty.

naklardan birisi de yine Şâbâniyye kolu şeyhlerinden Karabaş Velî'nin (ö. 1097/1686) *Miyâr-ı Tarîkat* adlı eseridir. Bu eserde de halvetin âdâbı, halvetten çıkma ve el öpme âdâbı, halvette rüya ve vâkıa tabiri, erbaîn âdâbı gibi konulara dair önemli bilgiler yer almaktadır.[458] Bunun yanında, Bulgaristanlı Şâbânî şeyhlerinden Ahmed Rifat Nevrekobî'nin (ö. 1312/1894) *Muînü'l-mürîd* isimli eseri de halvetin şartlarını içermesi bakımından önemlidir.[459]

Halvetiyye usulüne dair yazılmış eserler içerisinde Abdurrahmân Sâmi-yi Uşşâkî'nin (ö. 1934) *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye*'si de halvet konusunda önemli bilgiler vermektedir. Bu eser Abdullah Salâhadîn-i Uşşâkî'nin (ö. 1197/1782) *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye*'sinin tercüme ve şerhini ihtiva etmektedir. Halvet ile ilgili bilgiler Abdurrahmân Sâmi-yi Uşşâkî'ye aittir. Eser genel anlamda Halvetiyye'nin, özelde ise Hüsameddin el-Uşşâkî'nin (ö. 1001/1592) tarikat usulünü ele almaktadır.[460]

Halvet konusuna eserlerine yer veren Halvetî şeyhlerinden birisi de Şâbâniyye meşayihinden Muhammed b. Hasan es-Semennûdî'dir (ö.1200/1785). Semennûdî'nin *Tuhfetu's-sâlikîn ve delâletü's-sâirîn li minhâci'l-mukarrâbîn*[461] ve *el-Âdâbu's-seniyye limen yurîdu tarikate's-sâdâti'l-Halvetiyye*[462] isimli eserleri, halvetin âdâbına dair önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

[458] Eser Mustafa Tatçı tarafından yayınlanmıştır. Bkz. Karabaş Velî, "Miyâr-ı Tarîkat".

[459] Eser Mustafa Tatçı tarafından yayınlanmıştır. Bkz. Ahmed Rif'at Nevrekobî, "Muînü'l-Mürîd", *Halvetî Şâbânî Yolunun Adâbı*, ed. Tatçı, (İstanbul: H Yay., 2013).

[460] Eser Muhammed Erol Kılıç tarafından yayınlanmıştır. Bkz. Abdurrahmân Sâmi-yi Uşşâkî, *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye*.

[461] Semennûdî, *Tuhfetu's-sâlikîn*. Semmennûdî'nin halvet konusundaki görüşleri için ayrıca bkz. Ayiş, "Semennûdî'de Halvet Anlayışı".

[462] Semennûdî, *el-Âdâbu's-seniyye*. Eserle ilgili bir değerlendirme için bkz. Mehmet Şirin Ayiş, "Muhammed b. Hasan es-Semennûdî ve 'Âdabu's-Seniyye' Adlı Eseri", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* IV/8 (2015).

Kaynaklarda yer alan bilgilerden hareketle Halvetiyye tarikatında halvetin icrasında takip edilen usul ve şartlara geçmeden önce, şu hususu belirtmemiz gerekmektedir ki halvet ile ilgili verilen şartlar ve halvet metodu büyük oranda örfe dayalıdır. Mustafa Bekrî'nin halvetin şartlarını ele alırken, "Halvete giren kimseye gereken şeylerin ilki... ki bunlar örfen gereklidir, şer'en değil." demesi[463] bu hususu açık bir şekilde ifade etmektedir. Dolayısıyla sûfîlerin bu uygulamaları dînî bir vecibe olarak sunmadıkları, yalnızca nefis terbiye etme amacına binâen kendi ürettikleri metotlar olduğu anlaşılmaktadır.

Halvetiyye'de halvete girecek mürid, ruhen ve bedenen halvetten mümkün olduğunca fazla istifade edebilmesi için halvet öncesinde bir hazırlık evresinden geçirilmektedir. Bu hazırlık evresinde, öncelikle mürid uzlete alıştırılmaktadır. İnsanlardan uzak durmak suretiyle bir taraftan yalnızlıkla terbiye edilen nefis, diğer taraftan da riyâzet ve mücâhede ile yeme-içme ve uyuma konularında halvet için hazırlanmaktadır. Bu bağlamda mürid, halvet öncesinde tam anlamıyla tevbeyi gerçekleştirmek için her türlü hatalı işten döner ve tam olarak huşû içerisinde Allah'a yönelir. İçini her türlü haset, kibir, aldatma ve riya duygusundan arındırır. Tamamen arındığında ise halvete girmeye niyet eder. Diğer taraftan bu zaman zarfında şeyh de devamlı olarak müriddeki değişikleri takip etmekte, kendi gözlemleri neticesinde müridin halvete girmeye hazır hale gelip gelmediğine karar vermektedir. Mürid dünyalık ile tam anlamıyla irtibatını kesebilmişse halvete alınmakta, aksi takdirde uzlet ve mücâhedeye devam ettirilmektedir. Uzlet yani mâsivâ ile alakayı kesme şartı tamam olduğunda ancak halvete alınır. Mürid uzleti tam olarak gerçekleştiremezse ne halvete girebilir ne

463 Bekrî, "Hediyyetü'l-ahbâb", s. 15.

de celveti elde edebilir. Celvet uzlet neticesinde olur. Uzlet ise himmete bağlıdır. Himmet kulda itaat kudretini yaratan tevfîk-i ilâhî neticesinde hâsıl olur. Halvet süresince dünyaya dair duygu ve düşüncelerden sıyrılamayan mürid, halvetten çıkartılır. Tekrar uzlet içerisinde mâsivâdan sıyrılmaya çalışır. Ancak bunu başarabildiği zaman halvete dönmesi mümkün olur.[464]

Burada şu hususu da belirtmemiz gerekir ki Halvetiyye meşayihine göre mürid, halvete girmeye kendi başına karar veremez. Zira halvet kişinin kendi başına yapabileceği bir uygulama değildir. Halvet ancak şeyhin veya bir mürşidin gözetiminde ve uygun gördüğü sürede yapılabilir.[465] Müridin kendi başına halvete girmesi kendisine bir fayda sağlamayacağı gibi bu halvet tarikat uygulaması olarak da görülmez. Nitekim Abdurrahmân Sâmi-yi Uşşâkî'ye göre şeriatte bir kimse kendi işlediği fiili ile ecir alabilir. Fakat meşayıh-ı sûfiyye bunu bir âbidlik - zâhidlik gösterisi addederek riya kabilinden mütalaa eder. Bu sebeple şeyhin izni ve yönlendirmesi olmaksızın halvete girmek hoş görülmez. Mürid mutlak surette halvet için şeyhinden izin almalıdır.[466] Kendi başına halvete girmek ancak sülûkunu tekmil etmiş seccâdenişin şeyhler için caizdir. Bu kimselerin bir mürşid gözetiminde halvete girmeleri gerekmemekte ve kendi müridlerini de halvette tasavvufî terbiyeye tabi tutması söz konusu olmaktadır.[467]

Halvete girmeden önce, müridin yapması gereken diğer bazı işler de bulunmaktadır. Müridin dünyalığa değer vermediğinin bir göstergesi olarak etrafındaki muhtaç kimselere sadaka vermesi, vücudu ve elbiseleri başta olmak üzere namaz kılacağı yeri ve halvete gireceği mekânı

[464] Semennûdî, *Tuhfetu's-sâlikîn*, s. 68; Bekrî, "Hediyyetü'l-ahbâb", s. 10, 12.
[465] Tatçı, *Hazret-i Pîr Şeyh Şabân-ı Velî*, s. 80.
[466] Bekrî, "Hediyyetü'l-ahbâb", s. 16; Semennûdî, *Tuhfetu's-sâlikîn*, s. 69.
[467] Abdurrahmân Sâmi-yi Uşşâkî, *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye*, s. 126.

temizlemesi ve güzel kokular sürmesi bunlar arasında sayılmaktadır.[468] Yine sâlik, halvet öncesinde üzerinde kul hakkı kalmamasına dikkat etmeli, yakınları ve çevresindeki diğer kimselerle helâlleşmelidir. Halvete gireceği zaman her türlü hata ve günahı için tevbe etmeli, bir daha dönmemeye niyet etmelidir.[469]

Halvet mahalli dar, temiz ve gece gündüz karanlık olmalıdır.[470] Halvethânenin boyutu bir kişinin ayakta durabileceği yükseklikte ve oturup secde edebileceği genişlikte olmalıdır. Dışarıdan ışık ve ses gelmemesi için herhangi bir pencere veya delik olmamalıdır. Kapısı kıble yönünde ve kilitlenebilecek şekilde güvenlikli olmalı, çok yüksek olmamalıdır. Halvethâne mümkün olduğunca insanlardan uzak ve sessiz bir yerde bulunmalıdır. Bu imkânlar sağlanamazsa, halvet bir mescidde veya evin herhangi bir odasında insanlarla fazla muhatap olmayacak şekilde yerine getirilebilir.[471] Halvet mescid veya bir başka mahalde yapılacaksa sessiz ve loş ortamın buralarda da sağlanması önem arz etmektedir.[472]

Şâbâniyye'den Hasan Ünsî (ö. 1136/1723) halvet ve erbaînlerin camide yapılması gerektiğini ve bunun daha evlâ olduğunu belirtmektedir. Nitekim beş vakit namazın cemaatle kılınması tarikat âdâbındandır. Mürid halvetten yarım saatten fazla dışarı çıksa, halveti bozulur. Dolayısıyla camide yapılması halvet ve erbaînin sıhhati için daha uygundur.[473]

Halvet için uygun ortam sağlandıktan sonra öncelikle şeyh halvethâneye girerek iki rekât namaz kılar ve mü-

[468] Bekrî, "Hediyyetü'l-ahbâb", s. 16; Semennûdî, *Tuhfetu's-sâlikîn*, s. 69.
[469] Bekrî, "Hediyyetü'l-ahbâb", s. 16.
[470] Abdurrahmân Sâmi-yi Uşşâkî, *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye*, s. 125.
[471] Bekrî, "Hediyyetü'l-ahbâb", s. 16; Semennûdî, *Tuhfetu's-sâlikîn*, s. 71.
[472] Abdurrahmân Sâmi-yi Uşşâkî, *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye*, s. 125.
[473] Hasan Ünsî, *Bir Erenin Söyledikleri Kelâm-ı Azîz*, haz. İbrahim Has, v.d. (İstanbul: H Yay., 2015), s. 7.

ridinin halvetten azami surette istifade etmesi için duada bulunur.[474] Abdurrahmân Sâmi-yi Uşşâkî, sâlikin halvete şeyhinin duası, teveccühü ve Fâtiha'sıyla pazartesi ikindiden sonra,[475] erbaîne ise çıkılacak gününün cuma gecesine (perşembeyi cumaya bağlayan geceye) tesadüf eylemesi için cumartesi günü ikindiden sonra girileceğini belirtmektedir.[476] İkindiden sonra girilmesi, kamerî günlerin akşam ezanı ile başlaması dolayısıyla yeni günün tamamını halvette geçirmek gayesiyle olmalıdır.

Karabaş Velî, halvete girilmesi tavsiye edilen yedi vakitten bahsetmektedir: Bunlardan ilki ve en önemli görüleni, Ramazanın son on günü halvette geçirilecek şekilde Ramazan ayıdır. Hz. Peygamber'in hadislerinde de geçmesi hasebiyle bu on günü halvet ve i'tikâf ederek geçirmek sünnet-i müekkede olarak görülmekte ve ayrı bir önem atfedilmektedir. Bunun dışında Kurban bayramı ayının yani Zilhiccenin evvelinde girmek, aşûrede, mevlid-i Nebî'de, Recebin ilk cuma gecesi yani Regâib kandilinde, Mi'râc gecesinde ve şâbân ayının yarısı gecesi olan Berat kandilinde halvete girmek evliyânın erkânından sayılmakta ve sâlik için vacip olarak görülmektedir.[477] Mustafa el-Bekrî de benzer bir şekilde halvete daha çok haram aylarda (Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Receb aylarında) girilmesinin tercih edildiğini, özellikle Ramazanın son on gününün halvette geçirildiğini belirtmektedir. Bunun dışında Mevlid kandilinin bulunduğu ayda da halvete girildiğini, bazen de Mevlid gecesi halvetten çıkıldığını ifade etmektedir.[478] Öte yandan halvetin bahar mevsimi gi-

[474] Semennûdî, *Tuhfetu's-sâlikîn*, s. 69.
[475] Abdurrahmân Sâmi-yi Uşşâkî, *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye*, s. 125, 126.
[476] Abdurrahmân Sâmi-yi Uşşâkî, *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye*, s. 126.
[477] Karabaş Velî, "Miyâr-ı Tarîkat", s. 70.
[478] Bekrî, "Hediyyetü'l-ahbâb", s. 26.

bi aşırı sıcak ve aşırı soğuk olmayan zamanlarda yapılması da tavsiye edilmektedir.[479]

Mümkün olması durumunda şeyhinin kendisinden önce halvethâneye girerek duada bulunmasının ardından mürid halvethâneye, tıpkı mescide girer gibi eûzü besmele çekerek ihlâs ve samimiyet ile girer ve iki rekât şükür namazı kılar. İki rekât kılınan bu namazda (وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ) "*Biz senden önce de birçok peygamber gönderdik. Onlardan bazılarının hikâyelerini sana anlattık, bazılarınınkini ise anlatmadık.*" âyeti[480] ile başlayan aşrı okur. [481] Daha sonra niyet eder. Halvete girmekteki amaç nefsi ıslah etmek ve Allah Teâlâ'ya yakınlaşmaktır. Mürid yalnızca bu amaç doğrultusunda ihlâs ile halvete girmeye niyet eder. Halvete insanların kendisinin şerrinden ve zararından kurtulmaları, kendisinin de diğer insanların şerrinden ve zararından emin olması için girmelidir.[482] Köstendilli Ali el-Halvetî'ye göre halvete girmekten kasıt, bâtınî duyu kapılarını açmak için zâhirî duyuları hapsetmektir. Zira ruhlar âlemi ancak bâtınî duyu kapıları ile müşahede edilebilir.[483]

Mürid halvetin süresini belirlememeli, kırk gün sonra çıkacağım diye zihnini meşgul etmemelidir. Bu düşünceye kapılırsa, daha ilk gün halvetten çıkmış demektir. Bunun için halvethâneyi kabir olarak düşünmeli, oradan çıkışının da ancak kıyamet günü gerçekleşeceğini tasavvur etmelidir.[484] Nitekim halvetin süresi, müridin durumu göz önüne alınarak şeyh tarafından belirlenir. Şeyhin kararına

[479] Abdurrahmân Sâmi-yi Uşşâkî, *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye*, s. 126.
[480] el-Mü'min 40/78.
[481] Bekrî, "Hediyyetü'l-ahbâb", s. 16; Semennûdî, *Tuhfetu's-sâlikîn*, s. 69.
[482] Semennûdî, *Tuhfetu's-sâlikîn*, s. 69.
[483] Köstendilli Ali el-Halvetî, *Telvîhât*, haz. Semih Ceyhan (İstanbul: Dergâh Yay., 2016), s. 85.
[484] Semennûdî, *Tuhfetu's-sâlikîn*, s. 78; Tatçı, *Hazret-i Pîr Şeyh Şabân-ı Velî*, s. 80-82.

göre halvet süresi üç, beş, yedi ve yirmi bir gibi tek olacak şekilde veya erbaîn olarak icra edilir. Fakat en faziletli ve tesirli halvetin kırk gün olduğu kanaati yaygındır.[485]

Karabaş Velî'ye göre erbaîn daha çok *müntehî* yani seyrüsülûkta ilerleme kat edip Cenâb-ı Hakk'a yakınlaşmış, yolun sonuna varmak üzere olan sâlikler içindir. *Mübtedî* yani yolun başlangıcındaki sâlikler için kısa süreli halvetler tercih edilmektedir. Zira mübtedî sâlik, zikirle meşgul olmaktadır. Zikrin vermiş olduğu hararet ile birlikte erbaîn kendisine ağır gelir. Ama müntehi seviyesinde bulunan sâlik müşahededir. Müşahede makamında hararet olmaz. Erbaîn belki o müşahede sahibinin hâline kuvvet verir.[486] Karabaş Velî'nin halifelerinden Hasan Ünsî de Şâbâniyye'de müridler için erbaînin bulunmadığını, bunun yerine üç, beş veya yedi günlük halvet yapma uygulamasının yaygın olduğunu belirtmektedir. Ona göre erbaîn yalnızca şeyhler içindir. Şeyhler ise halvete ve erbaîne pirlerinin ruhaniyetlerinden yardım istemek için girmektedirler.[487]

Halvete giren sâlik, burada daima abdestli durur. Zira abdest apaçık bir nur olarak görülmekte, halvet esnasında müridi aydınlattığı düşünülmektedir. Sâlik şeyhinden başka hiçbir kimseye halvet kapısını açmamalı, daima susmalı, halvet içerisinden yahut dışarıdan kimseyle sohbet etmemelidir. Ancak sesli zikir yapmak veya zaruret halinde şeyh veya hizmetini gören kişiyle konuşmak uygun görülmektedir. Mümkünse şeyhine cevap verirken Kur'ân âyetleriyle cevap vermeli yahut mümkün olduğunca az kelime ile konuşmalıdır. Konuştuğunda da yi-

[485] Bekrî, "Hediyyetü'l-ahbâb", s. 26.
[486] Karabaş Velî, "Miyâr-ı Tarîkat", s. 72, 73.
[487] Ünsî, *Bir Erenin Söyledikleri Kelâm-ı Azîz*, s. 7.

ne Allah'ı anmaktan geri durmamalıdır. Bunların dışında konuşmanın kalpteki nuru söndürdüğü belirtilmektedir.[488]

Sâlik, halvet esnasında daima kıbleye yönelir,[489] Allah'ı zikretmekten alıkoyacağı için çevresindeki eşyalarla, kendi üstü başı ve saçı sakalı ile de meşgul olmaz.[490] Bu bağlamda halvet esnasında ihram yasaklarına benzer bazı yasaklara da riayet eder. Bit, pire, sinek gibi hayvanları öldürmez ve bedeninden kovmaz. Tırnaklarını ne kendisi keser ne de başkasına kestirir. Bedeninden kıl kopartmaz. Vücudunu tırnağı ile kaşımaz. Şeyhi özel olarak izin vermediği sürece[491] halvette giydiği elbiseleri değiştirmez. Halvetteki sâlik, ihramdaki hacı gibidir. İhramda riâyeti vacip olan emirlere halvette de riâyet edilmesi gerekir.[492]

Sâlik halvet esnasında sırtını duvara veya herhangi bir yere dayamaz. Yatıp uyumaz. Ancak başını öne eğerek, oturduğu yerde, gözlerini kapatmak suretiyle dinlenmesi tavsiye edilir.[493] Uyku çok ağır basarsa, gece uyumak yerine işrak namazı sonrası uyumayı tercih eder. Uykunun ağır basmasının sınırı ise yapılan zikri karıştırmaktır. Uyku bedenin rahatı için değildir. İşraktan sonra da duhâ (kuşluk) vaktine kadar yapabiliyorsa oturduğu yerde uyur. Bunun mümkün olmaması halinde ise abdestli olarak şeyh efendinin uygun gördüğü şekilde temiz bir şeye dayanarak uyur.[494] Sâlik şeyhin uygun görmesi durumunda, uyurken mütteka veya halvet kolonu adı verilen aletlerden de faydalanabilir.[495] Halvette mümkün ol-

488 Semennûdî, *Tuhfetu's-sâlikîn*, s. 71, 76.
489 Semennûdî, *Tuhfetu's-sâlikîn*, s. 71; Abdurrahmân Sâmi-yi Uşşâkî, *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye*, s. 125.
490 Bekrî, "Hediyyetü'l-ahbâb", s. 25.
491 Abdurrahmân Sâmi-yi Uşşâkî, *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye*, s. 125.
492 Abdurrahmân Sâmi-yi Uşşâkî, *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye*, s. 125.
493 Semennûdî, *Tuhfetu's-sâlikîn*, s. 71; Abdurrahmân Sâmi-yi Uşşâkî, *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye*, s. 125.
494 Karabaş Velî, "Miyâr-ı Tarîkat", s. 70.
495 Tatçı, *Hazret-i Pîr Şeyh Şabân-ı Velî*, s. 80-82.

duğunca uyumamak esastır. Nitekim uyku vücuttaki rutubeti arttırır. Rutubetin artması ise vücuttaki toz zerrelerini harekete geçirerek kalbin sâfîliğini ve ruhun gayb âlemindeki yükselişini sekteye uğratır. Böylece halvetten hâsıl olması beklenen netice elde edilemez.[496]

Halvet esnasında sâlik ailesinden uzak durur. Halvetin sonuna kadar eşine yaklaşmaz. Nitekim Kur'ân'da (وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِى الْمَسَاجِدِ) *"Mescitlerde i'tikâfta iken eşlerinize yaklaşmayın."*[497] buyurulmaktadır.[498]

Halvette gündüzler oruçlu geçirilmektedir.[499] İftarlarda ise mümkün olduğunca az yemek esastır. Su da imkân nisbetinde azaltılmalıdır.[500] İftar için hazırda yemek yoksa, kuru üzüm, badem veya bir bardak su ile dahi olsa açmalı, böylece sünnete uyarak iftar etme konusunda acele etmelidir. Dışarıdan birisi iftar için yemek hazırlayacaksa, iftarda tuzsuz veya az tuzlu pirinç çorbası hazırlayabilecektir. Çorbanın yanında yenilecek ekmek de tuzsuz ve mümkün ise arpa unundan, yoksa buğday unundan yapılmış olmalıdır. Bazı sûfîlere göre halvette hayvansal gıda barındırmayan yiyeceklerin tüketilmesi tercih edilmektedir.[501] Halvet mekânına herhangi birisinin yiyecek getirmesi gerekiyorsa, bu konuda da kimseye yük olmamaya dikkat edilmelidir.[502]

Halvette açlık ve tokluk arasında orta yol takip etmek esastır.[503] Hiçbir şey yemeyecek şekilde yapılan aşırı riyâzetler, sünnete aykırı görülerek hoş karşılanmamak-

[496] Semennûdî, *Tuhfetu's-sâlikîn*, s. 72.
[497] er-Ra'd 13/187.
[498] Karabaş Velî, "Miyâr-ı Tarîkat", s. 72, 73; Abdurrahmân Sâmi-yi Uşşâkî, *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye*, s. 125.
[499] Karabaş Velî, "Miyâr-ı Tarîkat", s. 72; Bekrî, "Hediyyetü'l-ahbâb", s. 16. Abdurrahmân Sâmi-yi Uşşâkî, *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye*, s. 125.
[500] Bekrî, "Hediyyetü'l-ahbâb", s. 16; Semennûdî, *Tuhfetu's-sâlikîn*, s. 71.
[501] Semennûdî, *Tuhfetu's-sâlikîn*, s. 72; Bekrî, "Hediyyetü'l-ahbâb", s. 22.
[502] Bekrî, "Hediyyetü'l-ahbâb", s. 16.
[503] Semennûdî, *Tuhfetu's-sâlikîn*, s. 72.

tadır. Nitekim Şemseddin Sivâsî (ö. 1006/1597) çıkardığı erbaînlerden sonra, bir badem ve bir yudum su ile iftar etmiş, Bunun sebebini ise "Maksûd bu iki erbaînde iftar etmemekti. Lakin sünnet-i seniyyeye riâyeten bir badem ve bir yudum su ile iftar olundu." şeklinde açıklamıştır.[504]

Halvet esnasında yenilecek yiyeceklere dair çok belirgin sınırlar çizilmemiş, özellikle müridin mizacına göre şeyhin uygun gördüğü perhizin uygulanması esas alınmıştır.[505] Bu bağlamda Abdurrahmân Sâmi-yi Uşşâkî, halvet esnasında kabızlıktan kaçınılması gerektiğini belirtmektedir: "Halvette kişiye kabızlık veren yiyeceklerden sakınılmalıdır. Zira oruçta kabız olmak, bedenin anasırına zarar verir. Bedenin de tabiatını korumak lazımdır. Çünkü unsûrî beden, hayvânî ruhun bineği; hayvânî ruh da insani ruhun bineğidir. (نَفْسُك مَطِيَّتُك فَارْفُقْ بِهَا) '*Nefsin bineğindir. Ona rıfk ile davran.*' hadis-i şerifiyle bu sabittir."[506]

Sâlik halvet süresince devamlı olarak halvethânesinde bulunur, zaruret olmadıkça dışarı çıkmaz. Halvethâneden dışarı çıkması zorunlu olan durumlardan birisi abdest ihtiyacıdır. Abdest almak için dışarı çıktığında da bazı kurallara riâyet etmelidir. Halvethâneden dışarı çıktığında, hiçbir şeye bakmaksızın kafasını öne eğer. Ancak ihtiyaç halinde etrafına bakabilir. Nitekim çevresine baktığında, haram kabilinden bazı şeyleri görebileceği gibi halvetteki huşûnun da kaybolması söz konusu olabilmektedir. Bundan dolayı halvet esnasında tıpkı fazla yiyecek tüketmek uygun görülmediği gibi gerekli olmadıkça çevreye bakmak da hoş görülmemektedir. Ayrıca dışarı çıktığında soğuk havaya karşı da önlemini almalı, başını bir örtü ile ör-

[504] Nazmi Efendi, "Hediyyetü'l-ihvân", s. 279.
[505] Karabaş Velî, "Miyâr-ı Tarîkat", s. 72, 73; Bekrî, "Hediyyetü'l-ahbâb", s. 16.
[506] Abdurrahmân Sâmi-yi Uşşâkî, *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye*, s. 126.

terek soğuktan korumalıdır. Böylece hastalanıp zikir vazifelerinin aksaması önlenmiş olacaktır.[507]

Sâlikin halvethâneden çıkması gereken durumlardan biri de namazları cemaatle kılmaktır. Halvette vakit namazları cemaatle kılmaya ve özellikle Cuma namazına katılmaya önem verilmelidir. Zira halvetin en büyük amacı Peygamber'e (sas) tabi olmaktır. Bunun için halvethâne mescidin içerisinde ise gerek cemaate katılma gerekse cemaatin görülüp duyulması halinde halvet mekânından cemaate uymak suretiyle gerçekleşir. Halvethâne camide değilse halvete giren diğer kimselerle cemaat yapılabileceği gibi dışarıdan gelen bir kimse vasıtasıyla cemaat oluşturulabilir. Bu da mümkün değilse, vakit namazlar için de camiye gidilebilir. Cuma namazları için de halvethâneden çıkmak gereklidir. Namazdan sonra cemaat ile birlikte oturulmaz. Sünnet namazlar için halvethâneye tekrar dönülür. Namazlarda kısaltma yapılmaz.[508]

Halvette daimi olarak zikir ile meşgul olmak esastır.[509] Mürid üzerindeki etkisine göre *lâ ilâhe illallah* veya *Allah* zikirlerine devam edilmektedir. Müridin hangi zikri ne miktarda yapacağı şeyhin gözetiminde belirlenmektedir.[510] Halvette zikrin yanında murâkabe de önemli bir uğraştır. Mürid daima Allah'ın onun yanında olduğunu ve onu gördüğünü düşünmeli, havâtır ile meşgul olmamalıdır. Zira hadis-i kudsîde (أَنَا جَلِيسُ مَنْ ذَكَرَنِي) "*Ben, beni zikredenle beraber otururum.*"[511] buyurulmaktadır. Dolayısıyla vaktin büyük bölümünün *Allah* ve *lâ ilâhe illallah* zikir-

507 Semennûdî, *Tuhfetu's-sâlikîn*, s. 71; Bekrî, "Hediyyetü'l-ahbâb", s. 16.

508 Bekrî, "Hediyyetü'l-ahbâb", s. 35; Semennûdî, *Tuhfetu's-sâlikîn*, s. 72; Abdurrahmân Sâmi-yi Uşşâkî, *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye*, s. 125. Halvette cemaatle namaz kılma konusunda ayrıntılı tartışmalar için bkz. Bekrî, "Hediyyetü'l-ahbâb", s. 30-35.

509 Karabaş Velî, "Miyâr-ı Tarîkat", s. 70.

510 Bekrî, "Hediyyetü'l-ahbâb", s. 18; Semennûdî, *Tuhfetu's-sâlikîn*, s. 77. Abdurrahmân Sâmi-yi Uşşâkî, *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye*, s. 125.

511 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, I, 108, no. 1224.

leri ve Allah Teâlâ'nın yanı başında oturduğunu düşünmekle geçirmelidir.[512] Karabaş Velî, Şâbâniyye'deki zikir âdâbını şöyle anlatmaktadır:

"Sâlik tenhâ ve temiz bir mekânda abdestli olarak kıbleye yönelip oturmalı, iki elini dizleri üstüne koymalı ve gözlerini yumarak râbıta almalı, kelime-i tevhidi sağdan alıp soluna vererek kalp huzuruyla yapmalıdır. Zikir insanın bütün organlarını tahrik edecek şekilde cehr ile yapılmalıdır. Kelime-i tevhid şöyle zikredilmelidir: Zikir esnasında *lâ ilâhe illallah*'ın başındaki *lâ*'yı ilâhe kelimesine bağlarken *lâyilâhe* şeklinde söylemeyip mutlaka *lâ ilâhe* şeklinde okumaya özen göstermelidir. *İllallah*'taki *Allah* kelimesini de *Allah* veya *Allahu* şeklinde okumalıdır. Böylece kelime-i tevhid sağdan sola *lâ ilâhe illallah* veya *lâ ilâhe illallahu* şeklinde zikredilir. Sâlik kelime-i tevhid zikri sırasında *lâ*'da, Hak'tan gayrı mâbudun olmadığını düşünerek nefye niyyet eder. Kalbine doğru illallah kelimesini söylerken, hakiki mâbudun Allah Teâlâ olduğunu isbat eder."[513]

Halvet esnasında zikir ile birlikte Kur'ân da okunabilmektedir. Ümmî Sinan'ın (ö. 1067/1657) halvet süresince günlük olarak nasıl vakit geçirdiğine dair Hüseyin Vassâf'ın naklettiği şu ifadeler, halvette nasıl ibadet ile meşgul olunduğu konusunda bizlere ışık tutacaktır:

"… Ba'de salâti's-subh Sûre-i Yâsin tilavet edip işrak zamanına değin üç bin tevhid ederlerdi. Ba'dehû altı rekât işrak namazını bi'l-edâ şuğl ederlerdi. Yani her bir derviş otuz bin esmâ sürerlerdi ve ol arada ne vaki olursa olsun şeyhe tabir ettirirler; hayr u şer âmâllerini onunla görürlerdi. Andan adhâya değin tevhid ederler, salât-ı zuhra Tebâreke ve Elhâkümü't-tekâsür okuyup vakt-i as-

[512] Semennûdî, *Tuhfetu's-sâlikîn*, s. 71.
[513] Karabaş Velî, "Miyâr-ı Tarîkat", s. 55.

ra dek tevhid edip, asrı ba'del-edâ üçyüz kere salevât-ı şerîfe getirir ve salât-ı mağribe dek tevhid ederler. Salât-ı mağrib eda olunduktan sonra yüz dirhem mikdarı taâm yiyip hamd ederek ışâya kadar tevhid ederlerdi. Andan yatsı namazını ba'de'l-edâ yine Tebâreke ve Elhâkümü't-tekâsür okuyup üç bin tevhid ederek esmâlarını sürerlerdi, tâ teheccüd zamanı oluncaya dek. Anda ne kim görürlerse şeyhe ta'bir ettirirler, salât-ı subha dek tekrâr tevhide başlarlardı. Üç erbaîn çıkıncaya dek bu üslup üzere çalışırlardı."[514]

Mürid halvette bir taraftan zikrullah ile meşgul olurken diğer taraftan da sürekli olarak gönlünü şeyhine bağlamalıdır. Nitekim şeyh, Rasûlüllah'ın halifesi ve ona açılan bir kapı olarak görülmektedir. [515]

Halvet süresince sâlik çeşitli vâkıalara, gayba dair müşahedelere, mükâşefelere ve gizli tecellîlere şâhit olur. Bunun neticesinde ise Allah'a yakınlaşır. Halvette görülen vâkıalar, nefsânî sıfatlar ve rahmânî kerametlerin kalbe tecellîsi olup Allah Teâlâ'nın kuluna bir ikramıdır. Bu tecellîler kulun azminin kuvvetlenmesi içindir. Çeşitli şekillerde zuhur edebilir. Bazen bir hayvan, bazen bir bitki, bazen de ateş ve su gibi cansız varlıklar şeklinde tecellî eder. Bu müşahedeler neticesinde kul kendi sıfatlarının kötü veya iyi olduğunu anlar. Örneğin müridin vâkıasında tilki görmesi kendisinde hile ve aldatma sıfatı olduğuna, deve görmesi kine, karınca görmesi hırsa, eşek görmesi anlayışsızlığa delalet eder. Böylece sâlik vâkıasında işaret edilen kötü huylarını bilmiş olur. Mücâhedesi de kötü huylarından sıyrılmak yönünde olur. Dolayısıyla sâlik, vâkıalarını eksiksiz olarak şeyhine anlatıp onun yorumları doğrultusunda mücâhedesine devam etmelidir.[516]

[514] Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 246.
[515] Semennûdî, *Tuhfetu's-sâlikîn*, s. 76.
[516] Bekrî, "Hediyyetü'l-ahbâb", s. 35.

Mürid, hayır veya şer kabilinden olması fark etmeksizin havâtıra iltifat etmemelidir. Zira havâtır kalbi zikir ile hâsıl olan cem makamından uzaklaştırır. Fakat temyiz derecesine yükselen kimseler için havâtırı terk etmek gerekmemektedir. Çünkü bu kimseler terk edilmesi gereken havâtırı ayırt etme yeteneğine sahiptirler.[517]

Semennûdî, müride her gün binlerce havâtır geldiğini ve bunların beş çeşit olduğunu belirtmektedir. Bunlardan ilki Cenâb-ı Hak'tan gelen havâtırdır ki bu *hitap* olarak adlandırılır. İkincisi melektendir ki buna *ilham* adı verilir. Üçüncüsü kalpten gelir ve *hâtıf* olarak isimlendirilir. Dördüncüsü şeytandan olup *vesvese* adı verilir. Beşincisi ise nefistendir, buna da *hâcis* denilmektedir. Bu havâtırdan hitap ve ilham insanı Allah'a yakınlaştırır. Hâtıf ve vesvese ise içerisinde hem Allah'a muhalefeti hem de illetli muvâfakatı barındırmaktadır.[518]

Müride düşen halvet esnasında karşılaştığı, güzel yahut çirkin olması fark etmez, her türlü havâtırı şeyhine bildirmektir. Günde yetmiş bin hâtıra muhatap olan mürid bunları şeyhine bildirmelidir ki hangisinin kendisi için yararlı ve hangisinin zararlı olduğu konusunda şeyhi ona yardımcı olabilsin.[519]

Bu havâtırı birbirlerinden ayıracak bazı alâmetler vardır. Mürid, kendisine bir hâtır geldiğinde, onun arkasından gelecek duyguya bakmalıdır. Eğer gelen hâtır ile birlikte kişi zevk duyuyor, neşeleniyor, hiçbir ağrı hissetmiyor ve zarar görmüyorsa, bunun melekî yani melekten gelen bir hâtır olduğu anlaşılır. Bu ilham ile gelen bilgiye itibar edilebilir. Eğer gelen hâtır ile birlikte kişinin azalarında rahatsızlık, ağrı ve sıkıntı oluşuyorsa bu hâtır şeytandan gelmiş demektir. Öte yandan gelen hâtır ardından kalpte ve

517 Semennûdî, *Tuhfetu's-sâlikîn*, s. 72.
518 Semennûdî, *Tuhfetu's-sâlikîn*, s. 73.
519 Bekrî, "Hediyyetü'l-ahbâb", s. 28.

gönülde tekrar eden bir acı ve sıkıntı oluşturuyorsa, bunun nefisten gelen bir hâcis olduğu anlaşılır. Nitekim nefis, bir şeyi istediğinde ısrarcı olur. Bundan dolayı o küçük bir çocuğa benzetilir; elinden bir şey alınacak olursa, geri verilinceye kadar durmadan ağlar. Şeytan ise böyle değildir. Şeytanın amacı ne şekilde olursa olsun kişiyi azdırmak ve yoldan çıkartmaktır. Eğer kalbe Allah'tan gelen bir hâtır söz konusu ise nefis, şeytan veya meleğin ona müdahalesi ve itirazı söz konusu olamaz.[520]

Bazı mutasavvıflara göre Allah'tan gelen hâtır, kulu uyarmak ve ikaz etmek için; melekten gelen hâtır, kulu harekete geçirmek için; kalpten gelen hâtır, meleğinkini teyit için; şeytandan gelen hâtır günahı süslemek içindir. Şeytan bazen insanı melek gibi ibadete ve zikre, nefis gibi de şehvetlere çağırabilir. Şeytanı diğerlerinden ayırt etmenin bazı yöntemleri vardır. Zira melekten gelen hâtır sonucunda kişide sükûnet hâsıl olur. Şeytandan gelen hâtır sonrasında ise korku ve ağırlık hissi oluşur. Nefis ise isteğinde aşırı bir şekilde ısrarcı olur. [521]

Kalbi meşgul eden nefsânî ve şeytanî havâtıra karşı alınabilecek önlemlerden de bahsedilmektedir. Bunların başında temizlik gelir. Mürid havâtırdan kurtulmak için öncelikle abdest tazeler. Eğer bu şekilde havâtır giderilmediyse yüksek sesle zikir yapar, daha sonra yavaş yavaş sesini azaltır. Bu da fayda vermezse, şeyhinin himmetine teveccüh eder. Bu şekilde havâtırın önlenmesinin ardından tekrar ortaya çıkarsa, bu sefer el, kalbin üzerine konur ve yedi defa (سبحان الملك القدوس الخالق الفعال) "*Sübhâne'l-Melikü'l-Kuddûsü's-Selâmü'l-Hâliku'l-Fa'âl*" sözü ile birlikte (إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ وَمَا ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ بِعَزِيزٍ) "*O dilerse sizi ortadan kaldırıp yepyeni bir halk getirir. Bu, Allah*

520 Semennûdî, *Tuhfetu's-sâlikîn*, s. 73; Bekrî, "Hediyyetü'l-ahbâb", s. 28.
521 Semennûdî, *Tuhfetu's-sâlikîn*, s. 73, 74.

için hiç de güç değildir." âyeti[522] okunur. Bu şekilde vesveselerin ortadan kalkacağı söylenmektedir. Bu her farzın ardından yedi veya üç defa tekrar edilmelidir.[523]

Semennûdî'ye göre halvete giren mürid, Allah Teâlâ'nın eşi benzerinin bulunmadığını, gözlerin onu idrak edemeyeceğini, Allah Teâlâ'nın kötülüğü emretmeyeceğini aklından çıkartmamalı ve halveti boyunca amel-i sâlihayı terk etmemelidir. Halvet esnasında müride bir şey gözükür ve "Ben Allah'ım. Sen de benim dostum ve sevgilimsin. Kendine zulmettin. Merhamet et; zahmet, meşakkat, yorgunluktan uzaklaş. Bu günden sonra sana kızmıyorum." derse bil ki: Bu hitap altı yönden yahut hiçbir yön olmaksızın gelebilir. Eğer belirli bir yönden geliyorsa, o mutlak surette şeytandan geliyor demektir. Şu durumda mürid hemen Kur'ân okuma ve zikretmek suretiyle ihlâs ile Allah'a sığınmalıdır. Eğer gelen ses hiçbir yönden gelmiyorsa o Allah Teâlâ'dan geliyor demektir. Fakat bu da Allah'ın mekri (tuzağı) kabilinden bir imtihan olabilir. Zira Kur'ân'da (اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِى طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ) "*Gerçekte, Allah onlarla istihza (alay) eder de azgınlıklarında onlara fırsat verir, bu yüzden onlar bir müddet başıboş dolaşırlar.*"[524] buyurulmaktadır. Yahut da rıza kabilinden olabilir. Nitekim Kur'ân'da Bedir ehli hakkında (لَقَدْ رَضِىَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ) "*Allah, o mü'minlerden razı olmuştur.*"[525] buyurulmaktadır. Allah'ın razı olmasının alâmeti, kulun bu gibi duygu ve düşüncelerden korunmuş olmasıdır. Allah'ın kulunu sınaması ise kulun nefsânî arzulara meyletmesinden anlaşılır. Şu durumda kul hemen Allah'tan yine Allah'a sığınmalıdır. Bir hadiste de şöyle

[522] İbrâhîm 14/19, 20.
[523] Semennûdî, *Tuhfetu's-sâlikîn*, s. 75; Bekrî, "Hediyyetü'l-ahbâb", s. 29.
[524] er-Ra'd 13/15. Ayrıca bkz. Mustafa Cora, "Şeytanî Güç Sembolü Tâğut ve İfade Ettikleri", *Journal of Islamic Research,* 29/3 (2018): s. 538.
[525] el-Fetih 48/18.

buyurulmaktadır: (أَعُوذُ بِكَ مِنْكَ) *"Senden sana sığınırım."*[526] Bu telkinlerden kişiyi koruyacak olan, Allah'ın denginin olmadığı ve gözlerin onu göremeyeceğine dair itikadî ilmî delillerdir.[527]

Öte yandan mürid kendisinde birtakım kerametler zuhur etse dahi gönlünü kerametlere bağlamamalı, Allah'tan kendisine gelen vâridâtı ise edeb dairesi içerisinde kabul etmeli fakat buna da takılıp kalmamalı ve çok iltifat etmemelidir.[528] Halvette bir vâkıa gören mürid ne kendisi onu yorumlamalı ne de şeyhinden tevil etmesini istemelidir. Nitekim şeyh onu yorumlamakta fayda görmeyebilir. Öte yandan mürid vâkıalarını şeyhinden gizlememelidir. [529]

Halvet bir şeyhin gözetimi doğrultusunda yapılmalıdır. Ancak bu şekilde fayda hâsıl olacaktır. Zira şeyh günün belirli zamanlarında müridinin yanına gelerek halvetteki müşahedeleri konusunda ondan bilgi almakta, yapacağı zikirlerin şekli ve sayısını ona bildirmektedir. Tabii müridin şeyhi ile olan bu görüşmelerinde âdâba riâyet etmesi önemli görülmektedir. Sâlikin şahit olduğu vâkıaları şeyhine arz etmesi öğle ve ikindi namazları akabinde[530] veya işrak namazından sonra olur. Sâlik şeyhinin yanına oturur, başı öne eğik ve gözleri kapalı bir şekilde selâm verir, mükâşefe ve tecellîlerini anlatır. Sonrasında şeyhinin istediği bir şey varsa yerine getirir. Şeyhin Fâtiha okumasının ardından, halvethânesine dönmek üzere sırtını şeyhine dönmeksizin ayrılır. [531] Karabaş Velî, halvet esnasında

[526] Ebü'l-Kasım Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, haz. Tarık b. İvazullah (Kahire: Daru'l-Harameyn, ty.), VII, 141, no. 7106.
[527] Semennûdî, *Tuhfetu's-sâlikîn*, s. 70; Muhammed b. Hasan el-Münîr Semennûdî, *Tuhfetu's-sâlikîn ve delâilü's-sâirîn li-menheci'l-mukarrabîn*, Daru'l-Kütübi'l-Katariyye, no. 0202/1, vr. 37a.
[528] Semennûdî, *Tuhfetu's-sâlikîn*, s. 70.
[529] Semennûdî, *Tuhfetu's-sâlikîn*, s. 76.
[530] Tatçı, *Hazret-i Pîr Şeyh Şabân-ı Velî*, s. 80-82.
[531] Bekrî, "Hediyyetü'l-ahbâb", s. 39.

şeyhi ile olan görüşmelerinde riayet etmesi gereken âdâbı şöyle anlatmaktadır:

"Sâlik halvette iken azizi yanına geldiyse, yani bulunduğu yerde azizi var ise onu ayakta karşılar. Aziz oturduktan sonra, azizinin sol tarafından gelip önüne oturur ve sağ dizini öper. Aziz ona dua eder. Sonra yine sağ dizini öpüp azizin sağ tarafından soluna gider.

Aziz rüya tâbir ettiği zaman sağ diz öpülür. Tâbirle ilgili hal ve keyfiyet şöyledir: Aziz öğleden sonra halvetten çıkıp oturur. Müşkili olan sâlik selâm verip azizin sol tarafından gelerek sağ dizini öper. Sonra destur alıp ne gördüyse ziyâde ve noksansız adâb ile söyleyip susar. Eğer aziz tâbir ederse ne a'lâ; etmezse sükût edip tâbir ediver diye zorlamaz.

Aziz sâlike bir şey sorarsa sâlik edeple cevap verir. Eğer sormazsa, hemen sağ dizini öpüp azizin sağ tarafından doğrulup gider. Bu sırada sâlik azizim rüyâmı niçin tâbir etmedi diye kalbine bir düşünce getirmemelidir. Zira azizin rüyâyı tâbir edip etmemesinde bir hikmet ve sebep vardır.

Rüyâ, sâlikin uykuda gördükleridir. Vâkıa ise, istiğrâk halinde yaşadıkları şeylerdir. İstiğrâk, sâlikin kendinden geçme hâline denir. Zikir ve müşahede sırasında ortaya çıkar. İstiğrâk hâlinde derviş bir şeyi diğer bir şeyden fark edemez. Geleni, gideni, oturanı ve kalkanı bilmez. İşte bu hâl, istiğrâk hâlidir. Bu durumdaki dervişe hayal ve insan kabilinden ne tecellî ederse etsin haktır, doğrudur. Evhâm, kuruntu veya aslı ve esâsı olmayan hayal değildir.

Sâlikin istiğrâk durumunda yaşamış ve görmüş olduğu hayal ve kişi, istiğrâk hali geçtikten sonra bile müşahedesinden gitmeyip durursa yani müşahedesi devam ederse o vâkıa tâbire muhtaç değildir. Eğer müşahede ettiği kimse kaybolursa, bu vâkıa tâbire muhtaçtır. Sâlikin rüyâ

ve vâkıası enfüsî tâbir olunur. Âfâkî tâbir olunmaz. Fakat sâlik dışındaki kişilerin rüyâsı hayır ile âfâkî tâbir olunur."[532]

Karabaş Velî'nin aktardığı bu bilgiler, halvete giren müridin şeyhine karşı davranışlarının nasıl olması gerektiği hususunun ince ayrıntılarıyla tesbit edildiğini göstermektedir. Halvet tamamlandıktan sonra, çıkış yine ikindiden sonra[533] veya yatsı namazının akabinde yapılır. Halvetten çıkış yapılacağı zaman şeyhin müridleri toplanır. Öncelikle şeyh Fâtiha okur, ardından tehliller eşliğinde halvetten çıkan sâlikler zikir meclisine götürülür. Sonra çeşitli yiyeceklerle dolu ziyafet sofrası kurulur.[534] Karabaş Velî halvetten çıkma âdâbını da şöyle anlatır:

"Sâlike halvetten çıkma izni verildikten sonra, halvethâneden evvelâ aziz çıkar. Aziz câmide (halvethânede) olanlara selâm vermez. Orada bulunan dervişler ayağa kalkıp niyaz ederler. Aziz de mukâbele eder. Sonra, diğer halvethânelerde bulunan sâlikler de, birer birer tertip üzere çıkarlar. Azize adâb üzere selâm verirler ve azizin sol tarafından gelip elini öperek sağ tarafında dururlar. Evvelâ sâliklerin ileri rütbelisi gelip azizin elini öper ve sağ tarafına geçip ayakta bekler. Sonra ondan aşağıcası gelip azizin elini öper. Evvelki sâlikle musâfaha edip sağ tarafına geçer. Sonra yine ondan aşağıcası gelip azizin elini öper, evvelki sâliklerle musâfaha edip onların sağ yanına durur. Geri kalanlar da aynı şekilde kendinden evvel halvetten çıkanlar ile musâfaha ederler. Mecliste azizden başkasının eli öpülmez. Buna azami dikkat etmek gerekir. Zira azizin yanında başkasının elini öpmek edep dışıdır, doğru değildir. Huzurunda azizin bir dervişi, halifesi veya dünya ehlinden bir kişi olup da bunlardan birinin elini öpmek, şu sebepten edepsizliktir ki bunlardan

[532] Karabaş Velî, "Miyâr-ı Tarîkat", s. 70-72.
[533] Abdurrahmân Sâmi-yi Uşşâkî, *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye*, s. 126.
[534] Bekrî, "Hediyyetü'l-ahbâb", s. 36, 37.

herhangi birinin elini öpen derviş, talebe ile üstâdı yahut ednâ ile a'lâyı eşit tutmuş olur. Sâlik ayrıca azizin yanında ehl-i tarikten bir başka aziz olursa onun da elini öpemez. Bu da edep dışıdır. Zira onların tarikleri başka olmakla sâlik ikiyüzlülük etmiş olur. Azizin eteği sadece halvete girince öpülür. Bundan başka zamanda öpülmez.[535]

Halvet bu anlatıldığı üzere halvethânelerde uygulanan bir tasavvufî eğitim metodu olmakla birlikte, uzun süre halvethânede kalma imkânı bulamayan müridler için *ayak halveti* adı verilen bir uygulama da bulunmaktadır. Buna göre *ayak halveti* yapan sâlik, halvet şartlarını günlük yaşantısında uygulamaya çalışır. Böylece bir nebze de olsa halvetin faydalarından istifade etmeye çalışır.[536]

Şâbâniyye meşayihinden Muhammed Necîb Efendi'nin (ö. 1890) halifesi müderris Hacı Mehmed Zihnî Efendi (ö. 1913) erbaîn çıkartmak için uygun zaman ve fırsatı bulamaması üzerine şeyhine durumunu sormuş. Necîb Efendi ona "Evladım! Sen memursun. Her gün işinin başına gitmeye mecbursun. Hukûk-ı beytü'l-mâl var. Ben sana bir hizmet teklif edeceğim. Kırk gün buna devam edeceksin, erbaîn yerine geçer." dedikten sonra yapması gerekenleri şöylece tarif etmiştir:

"Her akşam kalemden evine avdeti müteâkib levâzım-ı beytiyyeyi ihzâr edersin. Saat alaturka on birde yemeği yersin, abdest alırsın, dergâha gelirsin. Akşam namazını cemaatla kılarız. Evvâbin namazını da edâdan sonra erbaînde bulunan ihvânın çorbalarını tevzi edersin. Ba'dehu yatsı namazını kılarız. Gece usulünü yaparız, hanenize dönersin, yatarsın. Sabahleyin şâfiî zamanında kalkar, abdesti alır, dergâha gelirsin. Seher vakti *Virdü's-Settâr* okuruz. Cemaatla sabah namazını kılarız,

[535] Karabaş Velî, "Miyâr-ı Tarîkat", s. 71.
[536] Abdurrahmân Sâmi-yi Uşşâkî, *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye*, s. 126.

sabah usulünü yaparız. Yine erbaîndeki ihvânın çorbalarını tevzi eder, avdet eylersin. Her gün daire-i devlete gider ibâdullahın işini görürsün."[537]

10. BAYRAMİYYE

Bayramiyye, on beşinci asırda, Hacı Bayrâm-ı Velî'ye (ö. 833/1430) nisbetle Ankara merkezli teşekkül ederek Osmanlı Devleti'nin muhtelif bölgelerinde yaygınlık kazanmış, gerek halk gerekse devlet ricâli üzerinde etki ve nüfuza sahip bir Türk tarikatıdır.[538] Bayramiyye tarikatı, Halvetiyye ve Nakşibendiyye tarikatlarının birleştiği bir merkez olma özelliğine sahiptir. Her iki geleneğin karakteristik özelliklerini de barındırması dolayısıyla Bayramiyye'de halvet ve *halvet der encümen* prensipleri üzerinde önemle durulmuştur.

Hacı Bayrâm-ı Velî, mürşidi Hamîdüddin Aksarâyî'den (ö. 815/1412) Nakşibendiyye ve Halvetiyye tarikatlarının icâzetini alarak Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ali'ye ulaşan iki tarikat silsilesindeki yerini almış, böylece her iki tarikatın usulünü de mezcetmiştir.[539] Bunun tabii bir neticesidir ki, gerek tarikata girişte gerekse tasavvufî eğitim metodu ola-

[537] Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 98.

[538] Bayramilik ile ilgili bkz. Muhammed Kemâleddîn Harîrîzâde, *Tibyânu vesâili'l-hakâik fî beyâni selâsili't-tarâik*, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, no: 430- 433, 171b-194a; Fuat Bayramoğlu – Nihat Azamat, "Bayramiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, V, 269-273; Haşim Şahin, "Bayramiyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, (İstanbul: İSAM, 2015); Enver Behnan Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi* (İstanbul: Milenyum Yayınları, 2013).

[539] Hacı Bayrâm-ı Velî'nin silsilesi bir taraftan Hamîdüddin Aksarâyî ve Şeyh Şâdî el-Rûmî kanalıyla Bâyezîd-i Bistâmî'ye (ö. 234/848) ve Ebû Bekir-i Sıddîk'a ulaşmakta dolayısıyla Nakşi geleneği temsil etmekte, diğer taraftan Hamîdüddin Aksarâyî, Alaeddin Erdebîlî (ö. 832/1429) ve İbrahim Zâhid Geylânî (ö. 700/1301) vasıtasıyla Hz. Ali'ye kadar ulaşmakta, böylece Halvetî tasavvuf geleneğini devam ettirmektedir. Bkz. Bursalı Mehmed Tahir, *Hacı Bayram-ı Veli*, haz. Metin Çelik (İstanbul: Özgü Yay., 2012), s. 26-28; Mehmed Ali Aynî, *Hacı Bayram Velî*, haz. H. Rahmi Yananlı (İstanbul: Büyüyen Ay, 2015), s. 63; Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1991), s. 122.

rak, müridler muhtelif zamanlarda halvete alınmış, kendilerine has usul ve erkâna riayet etmek suretiyle yaygın bir şekilde halvet uygulamasını icra etmişlerdir. Öte yandan daima uzlet halinde bulunmak, Bayramiyye'de muteber bir uygulama olarak görülmemiş, sohbet metodu ile halkın içinde Hak ile birlikte olma tercih edilmiş, Nakşibendilikteki *halvet der encümen* kaidesine bağlı kalınmıştır.[540]

10.1. Hacı Bayrâm-ı Velî ve Halifelerinde Halvet

Halvetin genel olarak Osmanlı toplumunda ve özelde Bayramiyye'deki yerini ve yaygınlığını tesbite Hacı Bayrâm-ı Velî'nin tasavvuf yoluna girişine dair bize ulaşan rivayetleri inceleyerek başlamak mümkündür. Zira kaynaklara göz atıldığında, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin, şeyhi Hamîdüddin Aksarâyî ile buluşması, intisab şekli ve yeri ile ilgili birtakım farklılıkların olduğu hemen fark edilmektedir. Hacı Bayrâm-ı Velî'nin tarikata intisabına dair bize ulaşan rivayetlerden *Şakâik-i numâniyye*'nin Mecdî Efendi (ö. 999/1591) tarafından telif edilen genişletilmiş tercümesinde yer alan bilgiye göre Hamîdüddin Aksarâyî, Şeyh Şüca' Karamanî'yi tarikata davet etmesi için Hacı Bayrâm-ı Velî'ye göndermektedir. Daveti kabul eden Hacı Bayrâm böylece Kayseri'ye giderek Şeyh Hamîdüddin'e intisab etmiştir.[541] Bu rivayet genel olarak kabul edilmiş gibi gözükse de diğer bazı rivayetlere göre hâdise farklı şekillerde cereyan etmektedir. Nitekim bazı rivayetlere göre Hacı Bayrâm-ı Velî, bizzat gidip Hamîdüddin Aksarâyî'yi bularak intisab etmektedir.[542] Ayrıca onun Hamîdüddin

540 Bu bölümde, 25-26 Mayıs 2016 tarihinde düzenlenen *Uluslararası Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu*nda sunduğumuz "Bayramiyye ve Eşrefiyye'de Halvet" konulu tebliğimiz temel alınmış, çalışma, gerekli düzenleme ve genişletmeler ile yeniden kurgulanmıştır.

541 Mecdî, *Tercüme-i Şekaik*, s. 77; Bursalı Mehmed Tahir, *Hacı Bayram-ı Veli*, s. 18; Aynî, *Hacı Bayram Velî*, s. 82.

542 Abdurrahman Askerî, "Mir'âtü'l-ışk", *XV-XVI. Asır Bayramî Melâmîliği'nin*

Aksarâyî ile görüşmesinin Ankara,[543] Bursa,[544] Adana'da[545] ve Aksaray'da[546] cereyan ettiğine dair de bazı rivayetler bulunmaktadır. İşte Hacı Bayrâm-ı Velî'nin Hamîdüddin Aksarâyî'ye intisabı ile ilgili bize ulaşan bu rivayetlerden bir tanesi, doğrudan halvet temasını ilgilendirmektedir. Bu rivayete göre Hacı Bayrâm-ı Velî, Aksaray'da ikamet eden Hamîdüddin Aksarâyî'yi ziyaret ederek ondan kendisini müridi olarak kabul etmesini istemekte ve neticede Aksarâyî onu kabul edip halvete almaktadır:

Lâmiî Çelebi'nin (ö. 938/1532) *Fütûhu'l-müşâhidîn li-tervîhi kulûbi'l-mücâhidîn* adlı *Nefehâtü'l-üns* tercümesinin yazma nüshalarından birinde yer alan bilgiye göre Hacı Bayram'ın da aralarında bulunduğu yedi kişilik bir grup, biat etmek için Aksaray'a gelerek burada Hamîdüddin Aksarâyî'nin kapısının önüne oturup beklemeye başlamışlardır. Aksarâyî dışarı çıktığında onlara selâm vererek geçip gitmiş, fakat iltifat edip de kendileriyle konuşmamıştır. Bu durumun aynen devam ettiği üç günlük bekleyişin ardından, Aksarâyî'nin dervişlerinden sert tabiatlı bir zât olan Selahaddin Bey, "Ey sultanım! Şu müslümanlar sizin için geldiler." diyerek onlarla ilgi-

Kaynaklarından Abdurrahman el-Askerî'nin Mir'âtü'l-ışk'ı, haz. İsmail E. Erünsal, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003), s. 202; *Hikâyât*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 346/371019/1610, vr. 155b.

543 Hikâyât isimli el yazması eserde ifade edildiğine göre bir gün Aksaray'dan Şeyh Hamid Sultan'ın Ankara'ya geleceği Hacı Bayram'a haber verilir. Şeyh Hamid'in Ankara'da kaldığı bu dönemde Hacı Bayram sürekli yanına gider gelir. Şeyh efendiden kendisini mürid olarak kabul etmesini ister. Bunun üzerine kendisine tuvalet temizleme vazifesi verilir. Kırk gün boyunca eda ettiği hizmetin ardından şeyh efendi hizmetinin tamam olduğunu belirterek ona duada bulunur. Böylece Hacı Bayrâm-ı Velî, velilik yolunda ilk adımını atmış olur. Bkz. *Hikâyât*, vr. 155b.

544 Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, II, 435.

545 Rivâyete göre Timur'un Yıldırım'ı hapsetmesinin ardından Hamîdüddin Aksarâyî Bursa'dan Adana'ya göç ederek, Sis Kalesinin yakınındaki bir köyde Nebî Sûfî adlı bir alemdarın yanında ikamet ettiği dönemde Hacı Bayrâm-ı Velî burada kendisine intisab etmiştir. Bkz. Askerî, "Mir'âtü'l-ışk", s. 202.

546 Lâmiî Çelebi, *Fütûhu'l-müşâhidîn li-tervîhi kulûbi'l-mücâhidîn*, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, no. 1295, vr. 436a.

lenmesi hususunda imada bulunmuştur. Aksarâyî "Bunların istediği bizde yok, ne eyleyelim?" cevabını vererek onları müridliğe kabul etmemiştir. Fakat Hacı Bayrâm-ı Velî ve yanındakiler bu cevap karşısında tatmin olmayarak, şeyhin kapısında beklemeye devam etmişlerdir. Yedi günün sonunda, Aksarâyî'nin dışarı çıktığı bir esnada bu sefer Hacı Bayram, ondan kendilerini kabul etmesi yönünde ısrarlı şekilde ricada bulunmuştur. Bunun üzerine Aksarâyî, "Talep ettiğiniz bizde yoktur." buyurarak onları bir kez daha reddetmiştir. Fakat Hacı Bayram, "O halde üzerimizdeki emaneti size teslim edelim, bizi bu sorumluluktan kurtarın." diyerek yanında bulunan akçeyi kendisine vermiştir. Nitekim Hacı Bayram bir zamanlar kazaskerin yanında tezkirecilik vazifesi yürütürken tezkire, karşılığında kendisine takdim edilen akçeyi kabul etmek istememiş, "Akçeyi kabul etmezsen biz de tezkireyi almayız." şeklindeki itiraz karşısında ücreti almak mecburiyetinde kalmış fakat ona dokunmayarak bir kenarda muhafaza etmiştir. İşte sakladığı bu akçeyi Hamîdüddin Aksarâyî'ye arz ettiğinde Aksarâyî, "Emanete layık âdem imişsin." diyerek memnuniyetini ifade etmiş, onların intisablarını kabul ederek halvete almıştır.[547]

Halvette geçen birkaç günün ardından Hamîdüddin Aksarâyî, Hacı Bayram'a halini sormuş, Hacı Bayram da rüyasında korkunç bir ejderin/yılanın canına kast ettiğini gördüğünü anlatmıştır. Aksarâyî, bir daha bu rüyayı gördüğünde yılanın ağızına atlamaya çalışmasını, uyandığında ise Cenâb-ı Hak'tan ne muradı varsa dilemesini tavsiye etmiştir. Hacı Bayram söz konusu rüyayı gördüğünde, hemen kendisini ejderin/yılanın ağızına atmıştır. Kendisine geldiğinde "İlâhî! Bayram'ın ne mikdarı vardır ki huzurunda söz söyleye! Sen, cenâbına layıkın işle." söz-

[547] Lâmiî Çelebi, *Fütûhu'l-müşâhidîn*, vr. 436a.

leriyle acziyetini itiraf ederek dua etmiştir. Ardından şeyhine durumu anlattığında, şeyhi ona, "Molla Bayram, bir nesne istemişsin ki ona ne helâl yeter ne haram!" diyerek bu duası sebebiyle kendisini takdir etmiştir. Hamîdüddin Aksarâyî, bu minval üzere halveti tamamlattırmıştır.[548]

Bu menkıbede, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin şeyhe intisabının akabinde hemen halvete alınması, tasavvufî terbiyenin her aşamasında olduğu gibi tarikata girişte de halvetin önemli bir fonksiyonu olduğunu göstermektedir.[549] Tarikata girişin akabinde halvete alarak terbiye ve imtihan etme uygulamasının Hacı Bayrâm-ı Velî tarafından da tatbik edildiği görülmektedir. Nitekim Bayramiyye'nin Şemsiyye kolunun şeyhlerini konu alan bir menâkıbnâmede yer alan bilgiye göre bir gün yirmi bir âmâ şahıs gelerek, "Sultânım, bizcileyin nice âmâların gözceğizlerini açmışsın. Lutf u ihsân eyleyin, bizim gözceğizlerimize de bir himmet nazarcığın eyleyin." derler. Fakat Hacı Bayrâm-ı Velî onlara yüz vermeyip "Bir nesneyi işlemesi muhâl ola, bize nice emr edersiniz?" diyerek kedisinin böyle bir kabiliyetinin olmadığını söyleyerek onları kendisinden uzaklaştırmıştır.

Hacı Bayrâm-ı Velî'de umduğunu bulamayan âmâlar çaresiz geri dönerler. Bir zaman sonra tekrar huzuruna gelirler. Bu kez daha ısrarcı bir dil ile "Sultânım, biz nice kimseler istimâ eyledik, bunca âmâların gözlerin açıvermişsin. Bizim de gözceğizlerimizi açıver. Bizim de hayır duâlarımızı alın, lutf eyleyin." derler. Bunun üzerine Hacı Bayrâm-ı Velî onlara, "Kişiler, sizin bu fakire ziyâde

[548] Lâmiî Çelebi, *Fütûhu'l-müşâhidîn*, vr. 436b.

[549] Bayramiyye'nin Tennûriyye kolunun kendisine nisbet edildiği İbrahim Tennûrî'nin, bu uygulamadan farklı olarak; mürid olmak üzere kendisine gelen kimseleri öncelikle gündüz çeşitli işlerde çalıştırdığı, geceleri ise ihyâ ile meşgul ettiği, ancak belirli bir seviyeye ulaştıklarında halvete aldığı rivâyet edilmektedir. Bkz. Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 801; Emir Hüseyin Enîsî, *Menâkıb-ı Akşemseddîn*, haz. Bilal Aktan – Mustafa Güneş (İstanbul: H Yay., 2011), s. 65.

itikadınız var mıdır ben sizin gözleriniz açabileyim?" der. Cevaben "Sultânım, bizim itikâdımız sultânıma gayetle muhkemdir. Hemân sultânımın mübârek eli bir kerre bizim görmez gözlerimize değicek, heman sâat bizim gözlerimiz açılır." dediler. Bunun üzerine Hacı Bayrâm-ı Velî, dervişlerine "Halvet düzün." emri verir ve dervişler gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra, onları halvete alır. Halvet esnasında onlara üç gün üç gece ne yemek ne de su verir. Tevhid zikri ve diğer vazifeleri yerine getirdikleri üç günün sonunda envâr-ı ilâhiyyeyi müşahede etmeye başlayan bu yirmi bir kişinin gözlerini Hacı Bayrâm-ı Velî bizzat sıvazlar, ardından gözleri açılır. Sonrasında her biri Hacı Bayram'ın elinde tevbe edip mürid olur, sonrasında tarik-ı meşâyihi tamamlayıp mürşid-i kâmil olurlar.[550]

Bu menkıbede de görüldüğü gibi Hacı Bayrâm-ı Velî de halveti, müridlerinin eğitiminde etkin bir şekilde kullanmış, her fırsatta onları halvete almayı önemli bir vazife bilmiştir. Öyle ki II. Murat tarafından tahkikat için çağırıldığı Edirne'de dahi halvete girdiği rivayet edilmektedir. Hüseyin Vassâf'ın verdiği bilgiye göre Hacı Bayrâm-ı Velî, Edirne'de bulundukları esnada Sabunî Mahallesinde yer alan Gülşenî Velî Dede Dergâhı'nda[551] misafir olmuş ve burada minberin sağ tarafındaki mahalde erbaîn çıkartmıştır.[552] Bu rivayetler Hacı Bayrâm-ı Velî'nin Edirne'de bulunduğu zaman zarfında da halvete girerek, müridlerini mânevî terbiyeye tâbi tutmuş olabileceği anlamına gel-

550 *Bayramiye Tarikatı Menakıbı Hacı Bayram Veli ve Halifeleri*, haz. Zehra Hamarat (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015), s. 142-143.

551 Birinci Tekke, Sabûnî Dede Tekkesi, Ahmed Müsellem Tekkesi ve Şerafeddin Efendi Tekkesi gibi isimlerle de tanınmış olan Gülşenî Veli Dede Tekkesi/Dergâhı'nın ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir. Tarihsel süreçte müteaddid defalar yıkılıp yeniden yapıldığı ifade edilen dergâh bugün halen Sabuni Mahallesi, Postane Sokak'ta mevcuttur. Bkz. Selami Şimşek, *Osmanlı'nın İkinci Başkenti Edirne'de Tasavvuf Kültürü* (İstanbul: Buhara Yayınları, 2008), s. 104-106.

552 Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, II, 436.

mektedir. Dolayısıyla halvetin her fırsatta uygulandığı anlaşılmaktadır.

Halvet, Bayramiyye'de şeyhin en önemli vazifelerinden biri olarak görülmektedir. Hacı Bayrâm-ı Velî'nin müridlerinden ve aynı zamanda Hamîdüddin Aksarâyî'nin oğlu olduğu ifade edilen Yûsuf Hakîkî'nin (ö. 893/1488) *Tasavvuf Risalesi*'nde naklettiğine göre Hacı Bayrâm-ı Velî'nin önde gelen müridlerinden Kösece Ömer[553] şöyle söylemektedir: "Nice zaman şeyhin hizmetinde bulunmuştum. Dolayısıyla artık irşad etmeye layık hale geldiğimi düşünüyordum. Böylece pek çok kişiyi irşad etmek için halvete soktum. Ansızın Hacı Paşam geldi. Sırtımdan bastırıp göğsümden sıyırıverdi. Bende dervişlikten bir eser kalmadı. Bana halimi bildirdi. Yeniden başa dönüp işe başladım."[554]

Kösece Ömer'in bu sözlerinden, müridleri halvete sokmanın kendisini mürşid olarak kabul eden kimsenin ilk ve en önde gelen vazifelerinden biri olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Bunun yanında bu rivayetle Yûsuf Hakîkî'nin, halvet yaptırma yetkisine ancak mürşidin icâzeti ile sahip olunabileceğini vurguladığı görülmektedir.

Hacı Bayrâm-ı Velî'nin halvet ile yetiştirdiği halifelerinden biri de kendisini meczûb ve abdal suretinde göstermeyi meslek edinmiş fakat hakikatte insan-ı kâmil olduğu ifade edilen ve İstanbul'un fethinde Akşemseddin ile birlikte yer almış olan Akbıyık Sultan'dır (ö. 860/1456). Akbıyık'ın halvet esnasında mal ve servet arzusunu aklından ve gönlünden çıkartamadığı için Hacı Bayrâm-ı Velî'nin onu, "Evlâdım mâdem ki dünyadan geçemiyor-

553 Kösece Ömer olarak bahsedilen bu zâtın Ömer Dede Sikkînî (ö. 880/1475) olması muhtemeldir. Fakat Ömer Dede'den Kösece lakabı ile bahsedildiği bilebildiğimiz kadarıyla kaynaklarda yer almamaktadır.

554 Yûsuf Hakîkî, *Tasavvuf Risalesi*, haz. Ali Çavuşoğlu (Ankara: Akçağ, 2004), s. 41.

sun, bizi terk et, sana izin, benimle münâsebetin munkatıdır." diyerek huzurundan uzaklaştırdığı rivayet edilmektedir. Hacı Bayram'ın kendisini kovması üzerine dışarı çıkarken, Akbıyık'ın başındaki serpuş (başlık) kapıya çarparak düşmüştür. Akbıyık, bunda şeyhinin tasarrufu olduğunu düşünerek bir daha başını örtmemiş ve saçlarını uzatmıştır. Sonrasında ise mal ve serveti gittikçe artmış, Bursa'da fakir ve miskinleri yedirip içirerek, etrafına ikramlarda bulunmuştur. Bilahare şeyhinin kabulü ile sülûkunu tamamladığı kaynaklarda yer almaktadır. Akbıyık Sultan'ın ömrünün sonlarını Bursa'da uzlet hayatı ile geçirdiği rivayet edilmektedir.[555]

Ömrünün sonlarını halvet halinde geçiren mutasavvıflardan birisi de Hacı Bayrâm-ı Velî'nin diğer halifesi Yazıcıoğlu Muhammed'dir (ö. 855/1451). Hüseyin Vassâf'ın bildirdiğine göre Yazıcıoğlu Muhammed, son zamanlarını Gelibolu'da çilehânesinde geçirmiş, öyle ki yedi sene boyunca ateşte pişmiş yemek yememiş, devamlı zikrullah ile meşgul olmuştur. Yazıcıoğlu, *Muhammediyye* isimli eserini de bu çilehânede kaleme almıştır.[556] Bu husus *Muhammediyye*'de verdiği bilgilerden de açıkça anlaşılmaktadır. Nitekim Yazıcıoğlu eserinin başında, insanlardan elini eteğini çekip kendini tamamıyla zikre verdiği dönemde Gelibolu'nun Peygamber âşıklarının kendisine gelerek böyle bir eser kaleme almasını istediklerini, bunun üzerine söz konusu eseri yazdığını belirtmektedir.[557] Yağlıkçızâde'nin (ö. 1895) verdiği bilgiye göre de Yazıcıoğlu Muhammed kendi oyduğu taş kovuğunda inzivâ hayatını sürdürmüştür. Aynı yerde Hacı Bayrâm-ı Velî'nin

555 Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, II, 464.
556 Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, II, 459.
557 Muhammed b. Salih Yazıcızâde, *Kitâbü'l-Muhammediyye* (İstanbul: el-Hac Osman Efendi Taş Destegahı, 1286).

diğer halifesi Yazıcoğlu Ahmed'in (ö. 870/1466) de taşa oyulmuş ibadethanesi mevcuttur. [558]

Hacı Bayrâm-ı Velî'nin halvet yaptırarak hilâfet verdiği müridlerinden biri de Eşrefiyye tarikatının kendisine nisbet edildiği Eşrefoğlu Rûmî'dir (ö. 874/1469). Eşrefoğlu Rûmi'nin ismi Hacı Bayrâm-ı Velî Camii'nin bodrum katında bulunan çilehânenin hücrelerinden birisi ile birlikte anılmaktadır. Hacı Bayrâm-ı Velî Camii'nin günümüze ulaşan en eski bölümü olan bu çilehâne dört hücreden oluşmaktadır.[559] Rivayete göre bu hücreler, başta Hacı Bayrâm-ı Velî olmak üzere kendisinden sonra bu yolu ve özellikle halvet uygulamasını yaşatacak olan halifeleri Akşemseddin (ö. 863/1459), Eşrefoğlu Rûmî ve Yazıcıoğlu Muhammed Efendi'ye aittir.[560] Bu rivayetten hareketle Eşrefoğlu Rûmî'nin, mürşidi Hacı Bayrâm-ı Velî'nin yanında müteaddid defalar halvete girmiş olduğu söylenebilir.

Eşrefoğlu Rûmî, intisab için gittiği Emir Sultan'ın yönlendirmesiyle, Hacı Bayrâm-ı Velî'ye bağlanarak müridi olmuştur. On bir sene Hacı Bayrâm-ı Velî'nin yanında riyâzet ve mücâhede ile meşgul olduktan sonra, kızı Hayrünnisâ Hanım ile evlenerek irşad vazifesini yerine getirmek üzere memleketi İznik'e dönmüştür.[561] Eşrefoğlu, bir müddet sonra ziyaret için gittiği şeyhi Hacı Bayrâm-ı Velî'ye, "Sultânım! Seyr ü sülûkun tamamı şim-

[558] Ahmed Rifat Efendi Yağlıkçızade, *Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye* (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1300/1882), s. 191-192.

[559] Bekir Eskici, "Ankara Hacı Bayram Camisi Onarımları Üzerine", *Turkish Studies– International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* IX/10 (2014): s. 451; M. Baha Tanman, "Hacı Bayram-ı Velî Külliyesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIV, 451.

[560] Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, s. 443.

[561] Bursalı Mehmed Veliyyüddin, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, Bel_Yz_K.000505ty., vr. 3a, 3b; Bursalı Mehmed Veliyyüddin, *İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin Menkıbeleri*, haz. Mustafa Güneş (İstanbul: Sahaflar, 2006), s. 14-17; Hayrullah Nedim, *Menâkıb-ı Eşref-i Rûmî Kuddise Sırru'l-Âlî* (yy.: Matbaa-i Emiri, 1315), s. 6.

diki makamımız mıdır? Yoksa daha var mıdır?" sualini yöneltmiş, Hacı Bayrâm-ı Velî ise "Bir velînin bin sene ömrü olsa, envâ-ı mücâhedât ve riyâzât ile henüz enbiyadan bir nebinin kademinin vardığı yere velînin başının varması muhaldir." sözleriyle, seyrüsülûkun tamamlanmasının pek mümkün gözükmediğini bildirmiştir. Eşrefoğlu tatmin olmayarak, *seyr ilallahta* ilerleme arzusunu şeyhine tekrar iletmiştir. Eşrefoğlu'nun ısrarı karşısında, Hacı Bayrâm-ı Velî de kendisini Hama'da ikamet eden aynı zamanda Abdülkadir-i Geylânî'nin dördüncü kuşak torunlarından Şeyh Hüseyin Hamevî'ye yönlendirmiştir. Fakat bundan önce erbaîn çıkarmasını ve bu esnada gördüğü vâkıâtı yazmasını istemiştir. Bunun üzerine Eşrefoğlu, İznik'e dönmüş, orada girdiği halvetteki vâkıâtını kaleme almıştır. Daha sonra ailesi ile birlikte Hama'ya giderek, Şeyh Hüseyin Hamevî'ye notlarını takdim etmiş, Hamevî de yazılanları inceledikten sonra, tekrar halvete girmesi gerektiğini bildirmiştir.[562]

Eşrefoğlu Rûmî, Hamevî'nin isteği üzerine Hama'daki çilehânede halvete girer. Otuz birinci gecede Eşrefoğlu'na, halvete özgü yağsız ve tuzsuz[563] bulamaç götüren derviş, onu hücrenin bir köşesinde hareketsiz bir vaziyette öylece duruyor görür. Derviş, onun öldüğünü zannedip şeyhine haber verir. Fakat Hamevî, kimsenin ona müdahale etmesini istemez ve kapıyı kilitleyip anahtarı kendisine getirmelerini, böylece halvetin kırka tamamlanmasını arzu eder. Müridler ölü olduğunu düşündükleri bir insanın çilehânede kalmasına anlam veremezler. Süre dolduktan sonra, şeyh efendi dervişleriyle birlikte çilehânenin kapısına varır. Bu esnada dervişlerine zikir ile meşgul olmala-

[562] Bursalı Mehmed Veliyyüddin, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 3b-4a; Bursalı Mehmed Veliyyüddin, *İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin Menkıbeleri*, s. 19-23; Nedim, *Menâkıb-ı Eşref-i Rûmî*, s. 7.
[563] Nedim, *Menâkıb-ı Eşref-i Rûmî*, s. 9.

rı tavsiye edilir. Kapıyı açtığında, Eşrefoğlu otuzuncu günde bulunduğu yerde hiç kımıldamadan öylece durmaktadır. Şeyh efendi kulağına üç kere "Hû" der ve ardından Eşrefoğlu içinde bulunduğu mânevî halden uyanır. Uyandırılıp tattığı lezzetlerden mahrum kaldığı için olmalı ki "Lebbeyk Sultanım, bize kıydınız." der. Eşrefoğlu halvetten çıkınca kendisine icâzetnâme verilir.[564] Şeyh Hüseyin Hamevî, Eşrefoğlu'na eğer seyrüsülûkun nihayetine erişmek istiyorsa yedi sene boyunca günde yedi siyah üzüm yemek kaydıyla riyâzet ve mücâhedeye devam etmesini tavsiye eder. Eşrefoğlu da bu tavsiyeye uygun bir şekilde hayatını sürdürür.[565]

Eşrefoğlu'nun gerek Hacı Bayrâm-ı Velî'nin, gerekse Hüseyin Hamevî'nin gözetimi ve tavsiyeleri doğrultusunda, girmiş olduğu halvetlere dair bu menkıbelerden Bayramiyye'de olduğu gibi Kadiriyye tarikatında da halvetin yaygın ve üzerinde önemle durulan bir metot olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Eşerefoğlu Rûmî'nin halvetlere girerek seyrüsülûkta ilerleme kat etmesi ve telif ettiği *Müzekki'n-nüfûs* isimli eserinde halvet ve uzlet konularına detaylı bir şekilde yer vermesi, Bayrâmî izler de taşıması muhtemel olan Eşrefiyye'de halvetin önemli bir uygulama olduğunu göstermektedir.

Osmanlı Tasavvuf geleneğinde yaygın bir uygulama olduğu anlaşılan halvet, tasavvuf karşıtı akımların sert tenkidlerine de uğramış olmalı ki Hacı Bayrâm-ı Velî'nin halifelerinden İstanbul'un mânevî fâtihi Akşemseddin genel olarak tasavvufa ve özelde Bayramiyye tarikatına karşı tavır alan kimselere cevap verme amacıyla kaleme al-

564 Bursalı Mehmed Veliyyüddin, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 4b-5a; Bursalı Mehmed Veliyyüddin, *İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin Menkıbeleri*, s. 24-29; Nedim, *Menâkıb-ı Eşref-i Rûmî*, s. 9-10.

565 Bursalı Mehmed Veliyyüddin, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 6b; Bursalı Mehmed Veliyyüddin, *İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin Menkıbeleri*, s. 37.

dığı, *Defu metâini's-sûfiyye* veyahut *er-Risâletü'n-nûriyye* olarak adlandırılan[566] eserinde halvetin meşruiyetine dair delilller getirmiştir.[567]

Akşemseddin'in halvetin meşruiyeti yönünde öne sürdüğü delillerden ilki, Hz. Peygamber'in Hira'da bir müddet inzivâ hayatı yaşadığına dair rivayetlere dayanmaktadır.[568] Akşemseddin'in *Avârifü'l-meârif*'ten naklederek verdiği rivayete göre Hz. Âişe, Peygamber Efendimizin ilk vahiy tecrübesini şöyle anlatmaktadır: "Rasûlüllah'ın (sas) ilk vahiy almaya başlaması uykuda rüyâ-i sâdıka görmesiyle olmuştur. Onun istisnasız bütün rüyaları gün gibi gerçek çıkardı. Sonra ona yalnızlık sevdirildi. Artık Hirâ Dağı'ndaki mağarada yalnızlığa çekilip, orada geceler boyu, ailesine dönmeden tek başına ibadet (tehannüs) ediyordu. Bunun için yanında yiyecek de götürürdü. Sonra yine Hatice'nin yanına dönüp, bir o kadar zaman için tekrar yiyecek alıyordu. Nihayet bir gün, Hira Mağarası'ndayken ona hak (vahiy) geldi."[569]

566 Akşemseddin'in *Risâletü'n-nûriyye*, *Hall-i Müşkilât*, *Defu metâini's-sûfiyye* ve *Risâle-i Şerh-i Akvâl-i Hacı Bayrâm-ı Velî* adlı eser isimleri yazma eserlerde sehven birbirlerinin yerine kullanılmıştır. Akşemseddin'in eserlerinden bizim burada ele aldığımız, tasavvuf ve özelde Hacı Bayrâm-ı Velî ve dervişlerini savunma gayesiyle sûfîlerin kıyafetleri, hırka giymeleri, şeyhlerine biat etmeleri, savm-ı visâl tutmaları, cehrî zikir yapmaları ve halvete girmeleri gibi bazı uygulamaların meşruiyetine dair eserdir. Bu eserin ismi ile ilgili tartışmalar için bkz. Reis, "Sûfîlere Yöneltilen Tenkitlere Bir Cevap", s. 38; Tan, "Akşemseddin'in Devraldığı Tasavvufî Miras", s. 262.

567 Bu eserde Akşemseddin'in Sühreverdî'nin *Avârifü'l-meârif* adlı eserinden büyük oranda istifade ettiği anlaşılmaktadır. Zira Akşemseddin'in soyu Şehâbeddin es-Sühreverdî'ye (ö. 632/1234) dayanması hasebiyle aralarında tasavvufî anlamda bir meşreb ortaklığı da bulunmaktadır. Aralarındaki yakınğı Akşemseddin, *er-Risâletü'n-nûriyye*'nin başında adını zikrederek ima etmektedir. Bkz. Enîsî, *Menâkıb-ı Akşemseddîn*, s. 39; Akşemseddin, *er-Risâletü'n-nûriyye*, s. 63; Hamzaoğlu, "Kâşifu'l-Muşkilât", s. 205.

568 Hz. Peygamber'in Hira'da halvette bulunması ile ilgili detaylı bir anlatım için bkz. Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 345. Ayrıca Cebrail'in Hz. İbrahim'e halvet talimi için bkz. Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 343.

569 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1, no. 3; Müslim, Îmân, 252, no. 403. Bkz. Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 157; Akşemseddin, *er-Risâletü'n-nûriyye*, s. 102; Hamzaoğlu, "Kâşifu'l-Muşkilât", s. 245.

Akşemseddin'e göre bu rivayet ile sabit olan Hz. Peygamber'in Hira'da uzlete çekilmesi, halvetin meşrûiyeti için önemli bir delildir. Öte yandan Akşemseddin, Zünnûn-ı Mısrî'nin (ö. 245/859) "İhlâs'ın korunması için halvetten daha hayırlı bir şey görmedim. Kim halveti severse, o ihlâsın direğine tutunmuştur." ve Yahyâ b. Muâz er-Râzî'nin (ö. 258/872) "Yalnızlık sıddîklerin yatağıdır." sözünü naklederek, halvetin önemine de vurgu yapmaktadır.[570] Akşemseddin mutasavvıfların bu sözlerine delil olarak Rasûlüllah'ın şöyle buyurduğunu ifade etmektedir: "*Kim kırk sabah Allah'a karşı ihlâsını korursa hikmet çeşmeleri kalbinden diline akar.*"[571] Yine halvetteki kırk günlük müddetin de Hz. Musa'nın Sina'daki ibadet süresi ile ilişkilendirmekte ve şu âyeti delil getirmektedir: "*Musa'ya otuz gece süre belirledik, buna on (gece) daha ilave ettik. Böylece Rabbinin belirlediği vakit kırk geceye tamamlandı.*" (A'râf, 7/142)[572] Bu delillerin, halvetin meşruiyetine dair başta Akşemseddin olmak üzere Bayramiyye'nin ve genel olarak mutasavvıfların öne sürdükleri kanıtların bir özeti mahiyetinde olduğunu söyleyebiliriz.

Akşemseddin'in konu ile ilgili bu açıklamaları, halvetin Bayramiyye'deki yeri ve önemi ile ilgili önemli ipuçları vermektedir. Öte yandan Akşemseddin ile Fatih Sul-

570 Akşemseddin, *er-Risâletü'n-nûriyye*, s. 102; Hamzaoğlu, "Kâşifu'l-Muşkilât", s. 245. Akşemseddin, *er-Risâletü'n-nûriyye*, s. 102; Hamzaoğlu, "Kâşifu'l-Muşkilât", s. 245.

571 (مَنْ أَخْلَصَ لِلَّه أَرْبَعِينَ صَبَاحًا ظَهَرَتْ يَنَابِيعُ الْحِكْمَة مِنْ قَلْبِه عَلَى لِسَانِه)
Ebû Abdullah Muhammed b. Selâme b. Ca'fer Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, haz. Hamdi Abdülmecid Selefi (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986), I, 466. Hadis, "kırk gün" ifadesiyle Abdullah b. Mübârek ve Ebû Nuaym'ın eserlerinde geçmektedir.
Abdullah b. Mübarek, *ez-Zühd ve'r-rekaik*, s. 359, no. 1014; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, V, 189.

572 Akşemseddin, *er-Risâletü'n-nûriyye*, s. 102; Hamzaoğlu, "Kâşifu'l-Muşkilât", s. 245.

tan Mehmed'in fetihten sonra yaşadıkları şu hâdise de halvet ile tasavvufî eğitimin adeta özdeşleşmiş olduğunu göstermektedir. Rivayete göre Fatih Sultan Mehmed Han, İstanbul'un fethinin akabinde Akşemseddin'in huzuruna gelip elini öpmüş, "Bu hacet için geldim ki; birkaç gün gibi halvete koyup irşad eyleyesin" demiştir. Fakat Akşemseddin onun bu isteğini uygun görmeyerek kendisini reddetmiştir. Fatih'in bu konuda ısrarcı olması üzerine ise Akşemseddin şu açıklamayı yapma ihtiyacı hissetmiştir: "Meşâyih-i izâmın halvetinde bir lezzet vardır ki ona dâhil olsan, emr-i saltanat aynında olmayıp sevâkin-i emâkin-i dimâğ olan sevdây-ı saltanat rıhlet eylemek mukarrerdir. Bu sebebden ahvâl-i âlem muhtell olup her birimiz sebebiyet tarîkıyla gazâbullaha mazhar olup âsim olmak lâzım gelir." Akşemseddin bu sözleriyle Fatih'e, halvetteki lezzeti tatması durumunda gözünün bir daha saltanatı görmeyeceğini, neticede saltanatı bırakması ile ümmetin mağdur olacağını, bunun ise Allah katında hoş bir davranış olmayacağını ifade etmiştir. Sonrasında ise Akşemseddin'in, saltanatın gereklerini adalet ve insaf üzere yerine getirmesi konusunda Fatih'e nasihatlerde bulunduğu rivayet edilmektedir.[573]

Hacı Bayrâm-ı Velî ve halifelerinin halvet uygulamaları ile ilgili tarih kaynaklarında ve menâkıbnâmelerde yer alan bu gibi rivayetlerin gerçek vâkıalarla ne ölçüde örtüştüğünü tesbit etmek pek mümkün gözükmemektedir. Fakat anlatılan bu hâdiselerden halvetin menkıbelere konu olacak şekilde toplumun bilincinde yer almış yaygın ve önemli bir uygulama olduğu anlaşılmaktadır.

[573] Mecdî, *Tercüme-i Şekaik*, s. 243; Enîsî, *Menâkıb-ı Akşemseddîn*, s. 52; Abdülganî oğlu Abdurrezzak Eyyüplü, "Tuhfetü'l-ihvân", *Akşemseddin Hayatı – Eserleri*, haz. Ali İhsan Yurt, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1994), s. 200; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, II, 452; Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-fu'âd fi'l-mebde' ve'l-ma'âd* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1288), s. 241.

Burada şu hususu da belirtmemiz gerekir ki Bayramiyye'de ömrün tamamını uzlet halinde geçirme gibi bir uygulama bulunmamaktadır. Zira şeyhi Hamîdüddin Aksarâyî'nin meşgale olarak ekin ekip ziraatle geçimini sağlamasını tavsiye etmesi üzerine çiftçilikle uğraşması, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin tamamen uzlet hali üzere hayatını sürdürmeyip, halk ile birlikte yaşadığını göstermektedir.[574] Öyle ki kaynaklarda belirtildiğine göre Akşemseddin, insitab etmek üzere Hacı Bayrâm-ı Velî'nin yanına geldiğinde, onu müridleriyle birlikte burçak yolarken görmüştür. Ayrıca Hacı Bayrâm ve müridlerinin çarşı pazarda fakir ve muhtaçlara zekât topladığı da bilinmektedir. Hatta Akşemseddin'in bundan dolayı intisab etmekten geri durduğu rivayet edilmektedir.[575] Bu durum Hacı Bayrâm-ı Velî'nin toplum içerisinde yaşarken ancak sınırlı sürelerde halvete girdiğini ve müridlerini de bu minval üzere yetiştirdiğini göstermektedir.

Bayrâmiyye'nin, Halvetiyye ve Nakşibendiyye temelli bir tarikat olması, Bayrâmîlerin halvetin yanında Nakşibendilikteki *halvet der encümen* prensibine de önem vermeleri sonucunu doğurmuştur. Nakşibendiyye'de belirli bir süre de olsa insanlardan uzaklaşarak halvete çekilmek yerine sohbet, diğer bir ifade ile *halvet der encümen* prensibi öne çıkmaktadır. Bahâeddin Nakşibend (ö. 791/1389), kendi tarikatlarında halvet ve semanın bulunmadığı, bunun yerine *halvet der encümen* prensibinin yani zâhirde halkla, bâtında Hak Teâlâ ile olmanın yer aldığını belirtmiş,[576] ayrıca "Tarikatımızın esası sohbettir. Halvette şöhret, şöhrette afet vardır. Topluluk içerisinde yaşa-

[574] Nihat Azamat, "Hacı Bayrâm-ı Velî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIV, 444.
[575] Enîsî, *Menâkıb-ı Akşemseddîn*, s. 39; Mecdî, *Tercüme-i Şekaik*, s. 240; Azamat, "Hacı Bayrâm-ı Velî", *DİA*, XIV, 444.
[576] İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbât*, II, 48; Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 508; Tosun, *Bahâeddin Nakşbend*, s. 330.

makta ise hayır vardır." sözleriyle halvetin Nakşibendiyye içerisinde bir usul olarak benimsenmediğini ifade etmiştir.[577] Bundan dolayıdır ki halveti tasavvufî eğitimde bir yöntem olarak kullanan Hacı Bayrâm-ı Velî, sâir zamanlarında da *halvet der encümen* uygulamasını müridlerine tavsiye etmiştir.

10.2. Bayramî Melâmiyye'de Halvet

Nakşibendiyye'deki *halvet der encümen* prensibi Bayramiyye'de de özellikle Bayramî-Melâmî kolunda uygulanmıştır.[578] Zira Bayrâmî-Melâmîler Nakşibendiyye'de olduğu gibi halvete karşı mesafeli durmuşlardır. Bayramiyye'nin Melâmiyye kolu, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin halifelerinden Ömer Sikkînî'nin (ö. 880/1475) kurduğu bir şube olup temeli muhabbet ve sohbete dayanmakta, halvet, riyâzet, bedenî mücâhedeler, belirli evrâd ve zikirler tarikatın esası olarak görülmemektedir. Onlara göre sâliğin üzerine düşen mürşidine karşı muhabbet beslemek ve ona tam anlamıyla bağlanıp itaat etmektir.[579] Onların belirli nafile ibadetleri, virdleri bulunmamaktadır. Aynı şekilde Melâmîler özel kıyafetler giymemekte, keşif ve kerامete itibar etmemektedirler. Zikirleri hafi olup cehrî zikiri çok nadir yapmaktadırlar. Cezbelerini gizlemek için özellikle yabancı birisinin yanında katiyetle cehrî zikir yapmaktan kaçınmaktadırlar.[580]

Melâmîler, mânevî hallerini gizleme ve şöhretten kaçınma adına halvet uygulamasına mesafeli durmuşlar, halk içinde yaşamayı mânevî ilerlemeye engel görmemiş-

577 Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 508; Mecdî, *Tercüme-i Şekaik*, s. 266.

578 Nakşibendiyye ve Melâmiyye ilişkisi için bkz. Ali Bolat, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik* (İstanbul: İnsan Yay., 2003), s. 376 vd.

579 Sun'ullah Gaybî, *Ruhu'l-hakîka*, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, OE_Yz_0107/03, vr. 17a.

580 Abdülbâki Lâ'lîzâde, *Sergüzeşt (Aşka ve Âşıklara Dair Melâmî Büyükleri)*, haz. Tahir Hafızalioğlu (İstanbul: Furkan Kitaplığı, 2001), s. 71.

lerdir. Nitekim Bayrâmî-Melâmîliğe dair elimize ulaşan en eski eser olan *Mir'âtü'l-ışk* isimli eseri kaleme alan Abdurrahman el-Askerî (ö. 957'den sonra), Gazzâlî'nin, sûfîler hakkındaki "Sûfîlerin Hak yolunda oldukları", "en güzel sirete sahip oldukları" ve "ahlâk-ı hamide ile muttasıf oldukları" gibi övücü ifadelerini serdettikten sonra sözlerine şöyle devam etmektedir:

"Amma fî zamâninâ sûfiyyûn çoğalmışdır. Ekser suret-perest olmuşlardır. Ehl-i taklîd dürlü dürlü kisveler ile devr ederler. Ekseriyâ suret-perest olmuşlardır ve suret ugrılarıdır. Sâbıka ricâl ol kisve ile cilve eylemişler idi avam taklid etmesin diye. Bazılar künc-i halvetde mütemekkin ve kûşe-i garlarda sakin ve mutavattın olup aç ve susuz keşf-i hayâlâta kapılmışdır… ve bazı cemaat esir-i tâc ve hırka ve risâle sahibi olup murakka'lar giyip kisveler peyda edip devr ederler. Her biri keşf ü keramat satıp hali kale değişip ehlullah menakıbından ve ehl-i hal kelimâtından münasebet ile bir iki lafz ugrılayıp hile ve hud'a ile satıp halayıkı gırr ederler."[581]

Askerî'nin ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla onun yaşadığı dönemde sûfîler çoğalmış, dervişlik şekle bürünmüş, sahte kerametler pazarlanır olmuştur. Bu durum karşısında sâliklerin üzerine düşen ise bu gibi şekle dayalı uygulamalardan uzak durmak olacaktır:

"Sâliklere emr-i maruf ve nehy-i münker edebilmekten özge riyâzet olmaz. Makam-ı şeriata kemâ yenbağî sâlik olup riâyet edebilmek kemâl-i mertebe riyâzetdir. Nefse bundan büyük riyâzet olmaz ki *festakim kemâ ümirte* ["Emrolunduğun gibi dosdoğru ol." Hûd, 11/112] âyeti ile âmil olup şer' üzerine perveriş edesin. Ârifân-ı erbâb-ı ışk aç ve susuz manend-i huffâs künc-i halvetde tekaüd itmeğe rıza göstermezler. Lâ rehbâniyyete fi'd-din. Halvet

581 Askerî, "Mir'âtü'l-ışk", s. 24, 25.

gönülde bir hâlet-i mükerrem bir fazl-ı ilâhîdir. Mâsivâdan pâk olmakdır. Halvetîlerin serdârı Ahî Muhammed-i Halvetî'dir. Şeyh Sâfî devrinden beri zâhir olmuşdur. Ötesi yokdur. Serverân-ı cihân ve selâtin-i fezây-ı lâ-mekân olan sultanlardan birisi etmemişdir."[582]

Askerî'nin bu ifadelerinden, melâmîliğin kendi hallerini ifşâ edecek ritüellerden kaçındıkları, bu bağlamda halvet uygulamasını, halkın içinde bulundukları zaman zarfında, *halvet der encümen* prensibi doğrultusunda yerine getirmeyi tercih ettikleri anlaşılmaktadır.

10.3. Celvetiyye'de Halvet

Bayramiye'nin halvete mesafeli duran kollarından biri de Celvetiyye'dir.[583] Celvetiyye'nin kurucusu kabul edilen Aziz Mahmud Hüdâyî'nin (ö. 1038/1628) tarikat silsilesi Üftâde (ö. 988/1580), Hızır Dede (ö. 918/1512) ve Akbıyık Sultan (ö. 860/1456) kanalıyla Hacı Bayrâm-ı Velî'ye ulaşmaktadır.[584] Celvetî meşayihinden İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725), bu tarikatın temellerinin, bazı kaynaklarda halvet-celvet ayrımına vurgu yapmış olması[585] dolayısıyla olmalı ki Hacı Bayrâm-ı Velî'nin silsilesinde de yer alan İbrahim Zâhid-i Geylânî (ö. 700/1301) ile atılmış olduğunu belirtmektedir.[586] Celvetî şeyhlerinden Yâkub Afvî (ö. 1149/1736) ise Hüdâyî'nin silsilesinden yola çıkarak, Celvetiyye'nin zuhurunu Hacı Bayrâm-ı

582 Askerî, "Mir'âtü'l-ışk", s. 104.

583 Bkz. Harîrîzâde, *Tibyânu vesâil*, 226b.

584 İsmail Hakkı Bursevî, "Kitâbu's-silsileti'l-Celvetiyye", *İsmail Hakkı Bursevi'nin Kitabu's-silsileti'l-Celvetiyye'si*, haz. İlyas Efendi, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994), s. 32 vd; Harîrîzâde, *Tibyânu vesâil*, 244a; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, II, 585 vd; Hasan Kamil Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı* (İstanbul: Erkam Yay., 1999), s. 161.

585 Bursevî, "Kitâbu's-silsileti'l-Celvetiyye", s. 95; Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî*, s. 159.

586 Bursevî, "Kitâbu's-silsileti'l-Celvetiyye", s. 139; Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî*, s. 159.

Velî'ye dayandırmaktadır.[587] Hacı Bayrâm-ı Velî'nin, halvetin yanında sohbete de önem veren bir tarikat anlayışına sahip olduğu düşünüldüğünde, Geylânî ile dile getirilen Celvetîliğin, Hacı Bayrâm-ı Velî ile belirli bir gelişme kaydetmiş olduğu söylenebilir.

Öte yandan Bursevî, Celvetiyye'yi Üftâde'ye nisbet edenler karşısında, "Şu kadar vardır ki, zaman-ı Geylânî'de Celvetî hilâl ve zaman-ı Üftâde'de kamer ve zaman-ı Hüdâyî'de bedir gibi mütecellî olup kâr-ı zuhûr gâyete reşide oldu." diyerek Geylânî ile temelleri atılan celveti düşüncenin, Aziz Mahmud Hüdâyî ile müstakil bir tarikata dönüşmüş olduğunu ifade etmektedir.[588]

Bayramiyyenin bir kolu olmakla birlikte, Celvetiyye'de Bayramiyye'deki halvet uygulamasından ziyade celvet öncelenmektedir. Celvet, halvetten çıkıp topluma karışmayı ifade etmektedir. Zira İsmail Hakkı Bursevî'ye göre celvet mertebelerin nihayetir. Halvetten çıkana bir daha halvet gerekmemektedir. O kimse artık celvettedir. Hz. Peygamber Hira'da halvete girmekle birlikte, nübüvvet makamına ulaştığında artık hâli celvette tebliğ ve davete dönüşmüş, bir daha halvete girmemiştir.[589] Azîz Mahmud Hüdâyî, Celvetiyye'de halvet olmadığını, "Halvetiyyede halvet ederler, erbaîn çıkarırlar. Ama bizim tarîkımızda Tâlib-i Hak, tevhid ile meşgul olur, ahvâl-i tabiat keşf olup ıslah edince. Kezalik Celvetiyye, meslek-i enbiyaya sâlik olurlar, mücâhede ederler." sözleri ile ifade etmekte, "Halvet ricâli tenhâyı ve uzleti ihtiyâr ederken, celvet ehli, 'ihtilat hayırdır' diyerek kesret içinde vahdet ve halveti

587 Yâkub b. Mustafa Afvî, *Hediyyetü's-sâlikîn* (İstanbul: Bahriye Matbaası, 1331), s. 4.
588 Bursevî, "Kitâbu's-silsileti'l-Celvetiyye", s. 139.
589 Bursevî, "Kitâbu's-silsileti'l-Celvetiyye", s. 95.

aramaktadır." demektedir. Zira ona göre Celvetî tarikinin feyzi erbaîn ve halvete bağlı değildir.[590]

Celvetiyye'deki celvet ilkesi, Nakşibendiyye'deki *halvet der encümen* prensipleriyle mâna itibariyle yakınlık arz etmektedir. Nitekim celvette olduğu gibi *halvet der encümen*de de müridin toplum içerisinde yaşarken gönlünün Hak ile birlikte/halvette olması esastır. Bu ilke, Celvetiyye'nin menbaı kabul edilen Bayramiyye'nin de esaslarından biridir. Bu açıdan bakıldığında toplum içerisinde halvet uygulamasının Celvetiyye'nin de temel ilkesi olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Celvetî olmakla birlikte "Bizim tarikatımız hem Halvetî hem Celvetîdir."[591] sözüyle aynı zamanda Halvetî olduklarını ifade etmesi, Celvetîlerin celvetten önce Halvetîliğin bir esası olan halveti belirli bir aşamaya kadar uygulamış olabileceklerini göstermektedir. Nitekim Azîz Mahmud Hüdâyî *Tarikatnâme*'sinde halvetin şartlarından bahsetmesi ve Hüdâyî'ye ait çilehânenin halen İstanbul'da mevcut bulunması, bu tarikatın halvete de en azından sülûkun belirli bir aşamasında yer verdiğini göstermektedir. Üftâde'nin, müridi Hüdâyî'yi, celvete erinceye kadar halvet ve uzlet halini yaşatması[592] da bu sebebe bina edilmelidir. Dolayısıyla Celvetiyye'de içe dönük mücâhede ve nefis terbiyesi için yapılan halvetin ardından, topluma karışarak celvette halvet halini yaşamanın esas olduğunu söylememiz uygun olacaktır.

590 Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî*, s. 158. Aynı hususu Yakub Afvî (ö.1149/1736) ve Mehmed Şehâbeddin Efendi (ö. 1234/1819) de vurgulamaktadır. Bkz. Hür Mahmut Yücer, "Şeyh Yakub Afvî Efendi ve Şeyh Mehmed Şehâbeddin Efendi'ye göre Celvetî erkânı", *Üsküdar Sempozyumu III: Azîz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri II, 20-22 Mayıs 2005*, (2006), 290, 308.

591 Azîz Mahmûd Hüdâyî, "Ecvibe-i Mutasavvıfâne", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*: s. 68; Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî*, s. 234.

592 Bkz. Bahadıroğlu, "Vâkıât-ı Hüdâyî'nin Tahlîl ve Tahkîki (I. Cild)", s. 142.

10.4. Halvet Usulü ve Âdâbı

Halvetin usul ve erkânı konusuna gelince, öncelikle şunu belirtmemiz gerekir ki, kaynaklarda Bayrâmiyye'nin âdâb ve erkânına çok sınırlı bir şeklide değinilmiş olması, halvet konusunda detaylı bilgi sahibi olmamızı engellemektedir. Özellikle Hacı Bayrâm-ı Velî'nin elimize ulaşan bir eserinin bulunmayışı, onun diğer tasavvufî görüşlerini tesbitte olduğu gibi halvet konusunda da hangi usulü takip ettiğini, detayları ile ortaya koymayı güçleştirmektedir. Bununla birlikte Hacı Bayrâm-ı Velî'den sonra yazılan menâkıbnâmeler başta olmak üzere Bayrâmî yolunu devam ettiren Şemsiyye ve Himmetiyye meşâyihinin halvete dair verdikleri bilgilerden Hacı Bayrâm-ı Velî ve Bayrâmiyye'deki halvet uygulamasına dair önemli çıkarımlar elde etmemiz mümkün olmaktadır. Ayrıca aynı zamanda Hacı Bayrâm-ı Velî'nin halifesi olan Kadirî şeyhi Eşrefoğlu Rûmî'nin halvete dair verdiği bilgilerin, Bayramiyye geleneği ile benzerlik arz etmesi de halvetin usul ve erkânına dair temel kaideleri çıkarmamıza imkân vermektedir.

Hacı Bayrâm-ı Velî'nin halvet usulü ile ilgili olarak elimize ulaşan kısa bir bilgi mevcuttur. Nitekim Enîsî'nin *Menâkıb-ı Akşemseddin*'de bildirdiğine göre Akşemseddin bir kitabın arkasına kendi el yazısıyla, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin irşad usulüne dair bazı bilgiler yazmıştır. Bunlardan bir kısmı halvetin ilk dört gününde yapılacak ibadetleri içermektedir:

Halvetin ilk gecesi mürid, bin adet salevât ve bin adet kelime-i tevhid (*lâ ilâhe illallah*) zikrinin ardından, iki rekât hâcet namazı kılarak Hz. Peygamber'in şefaatini diler.

İkinci gece, mürid bin adet İhlâs sûresi ve bin adet kelime-i tevhid okuduktan sonra, iki rekât *hâcet-i dîdâr* (görme, görüşme dileği) namazı kılar.

Üçüncü gece mürid, bin adet Felak sûresi ve bin adet

kelime-i tevhid okuduktan sonra, iki rekât *hâcet-i ref'u'l-hicâb* (perdenin kalkması dileği) namazı kılar.

Dördüncü gece mürid, bin adet Nâs sûresi ve bin adet kelime-i tevhid okuduktan sonra, iki rekât *hâcet-i ref'u'l-hicâb* namazı kılar.

Bunların dışında teheccüd, on rekât namaz, Elif-lam-mim, Vâkıa, Tebâreke ve Amme sûrelerini okumak, *lâ ilâhe illalah* zikri, Allah Teâlâ'nın kudretini tefekkür etmek Hacı Bayrâm-ı Velî'nin tarikatının gerekleri arasında sayılmaktadır.[593]

Bu bilgilerden Hacı Bayrâm-ı Velî'nin halvetinin salevât, kelime-i tevhid ve namaz gibi ibadetleri içeren yoğun bir mânevî eğitimi içerdiği anlaşılmaktaysa da bunların ötesinde bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Dolayısıyla Bayramiyye'nin halvet usulünü tesbit için daha sonraki meşayihin eserlerine bakılması icap etmektedir.

Bayramiyye'nin tarikat âdâbına dair yazılan kitaplar incelendiğinde, halvetin uygulanışına ve şartlarına dair çok sınırlı bilgiler yer aldığı görülmektedir. Bu kaynaklardan Bayrâmiyye meşayihinden Bolulu Himmet Efendi'nin[594] (ö. 1095/1684) *Tarikatnamesi* bizlere önemli bilgiler vermektedir. Himmet Efendi bu eserde, halvetin sekiz şartı olduğundan bahsetmekte ve bunlardan herhangi birisine riayet edilmemesi halinde, halvette harcanan çabanın zayi olacağını belirtmektedir. Bu şartlar şöyledir:

1. Halvet (yalnızlık)
2. Savm (oruç)
3. Devamlı abdestli olma

[593] Enîsî, *Menâkıb-ı Akşemseddîn*, s. 62; Harîrîzâde, *Tibyânu vesâil*, 174a.

[594] Bolulu Himmet Efendi, Bayramiyye-Şemsiyye tarikatının Himmetiyye kolunu kurmuştur. Tarikat silsilesi Bolulu Hacı Ahmed Efendi, Hamza Şâmî ve Akşemseddin kanalıyla Hacı Bayrâm-ı Velî'ye ulaşmaktadır. Bkz. Nurettin Albayrak, "Himmet Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XVIII, 57.

4. Samt (susma)
5. Daima zikir halinde bulunma
6. Nefy-i hâtır (mâsivâyı düşünmeme)
7. Kalbi şeyhe bağlama (râbıta)
8. Meşayiha ve Hakk'a itirazı terk etme.[595]

Himmet Efendi halvetin sekiz şartını manzum *Tarikatnâme*'sinde şu dizelerle anlatmaktadır:

İşit imdi benim ruh-ı revanım
Sana bir dahî budur armağanım
Diyelim halvet âdâbını size
Duâ-yı hayır idesiz siz de bize
Şerait var dahi hem halvet içre
Nice sırlar görünür vahdet içre
Sekizdir halvetin şart-ı müdâmı
Vudû dâim ve samt devâmı
Dahi savm halvet şartı ey yâr
Şerâitten sana denildi bes çâr
Devâm-ı zikr u nefy-i hâtır ola
Azîze rabt kalbe kadir ola
Dahî şeyhine terk et itirâzı
Ki tahsil edesin vech-i beyâzı
Sekizden birini terk etme ey yâr
Sakın kendine etme benlik izhâr
Ya kabz oldum ya bast oldum deme vâr
Bakar mı kabz u basta ehl-i dîdâr
Koyup varlığını gözle rızayı
Riyâzât ile iste sen rızayı[596]

Azîz Mahmud Hüdâyî de *Tarikatnâme*'sinde bu sekiz şartı saymakta, fakat bunları, "Cüneyd-i Bağdâdî (ks) sıh-

[595] Bolulu Himmet Efendi, *Tarikatnâme*, vr. 45a.
[596] Bolulu Himmet Efendi, *Tarikatnâme (Divançe-i İlahiyyat)*, vr. 12b.

hat, inkıtâ ve sülûkdan fâide tahsiline sekiz şart buyurmuştur." diyerek Cüneyd-i Bağdâdî'ye (ö. 297/909) atfetmektedir.[597] Ne var ki bilebildiğimiz kadarıyla Cüneyd-i Bağdâdî'nin bize ulaşan risâle ve mektuplarında bu sekiz şart yer almamaktadır.[598] Fakat söz konusu sekiz şartın, halvetin şartları ile ilgili veya genel anlamda riyâzetin şartları kapsamında muhtelif eserlerde Cüneyd'e atfedilerek yahut edilmeksizin yer almış olduğu görülebilmektedir.[599] Örneğin Necmeddin-i Kübrâ (ö. 618/1221) *Fevâihü'l-cemâl* adlı eserinde, mücâhedenin yollarından bahsederken Cüneyd'in yolu da şöyledir diyerek bu sekiz şartı saymaktadır.[600] Dolayısıyla bu şartların halvet konusunda Bayramiyye, Kübreviyye ve Celvetiyye gibi farklı tarikatlar tarafından da kabul edilen genel prensipler olduğu anlaşılmaktadır.

Bu şartların dışında Himmet Efendi halvetin usulüne dair önemli bilgiler vermektedir. Onun usul konusunda verdiği malumat büyük oranda, Eşerfoğlu Rûmî'nin *Müzekki'n-nüfûs*'ta halvet ve usulüne dair verdiği bilgilerle örtüşmektedir. Bunun iki önemli sebebinden bahsedilebilir. Öncelikle zikir şekli değişmekle birlikte halvetin şart ve usulüne dair genel ilkeler tarikatlarda benzerlik arz etmektedir. Dolayısıyla Eşrefiyye'de uygulanan halvet ile

597 "Evvel devâm-ı vuzû, ikinci devâm-ı halvet, üçüncü devam-ı savm, dördüncü devâm-ı sükût, beşinci devâm-ı zikir, altıncı devâm-ı nefy-i havâtıra, gerek hayr ve gerek şer, yedinci i'tikâd-ı pâk ve kemâl-i teslîm ile kalbini şeyhe rabt etmek… Sekizinci şart Allaha ve şeyhe itirazı terk edip kabz ve bastı Hâlık'tan bilip teslim göstermektir." Azîz Mahmûd Hüdâyî, *Tarîkatnâme*, haz. Nevzat Özkan (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014), s. 82.

598 Cüneyd-i Bağdâdî'ye atfedilen bu sekiz şart ile ilgili olarak bkz. Gökbulut, "Cüneyd'in Sekiz Şartı", s. 204.

599 Gökbulut'un tesbitlerine göre bu sekiz şartı Cüneyd-i Bağdâdî'ye atfedenlerin ilki Necmeddin Kübrâ'dır. Bu sekiz şartı eserine alanlar arasında İbn Atâullah el-İskenderî (ö. 709/1309), Mecdüddîn Bağdâdî (ö. 616/1219), Azîz Nesefî (ö. 686/1287) ve Nûreddîn İsferâyînî (ö. 717/1317) gibi isimler de bulunmaktadır. Bkz. Gökbulut, "Cüneyd'in Sekiz Şartı", s. 206 vd.

600 Necmeddîn-i Kübrâ, "Fevâihü'l-cemâl", s. 100.

Bayramilikteki halvet usulü arasında ortak yönlerin fazla olması doğal karşılanmalıdır. İkinci olarak Eşrefoğlu'nun, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin yanında uzun yıllar kaldığı için ondan edindiği birikimi kendi tarikatında da devam ettirmiş olması mümkündür. Nitekim Eşrefoğlu, "On yedi şeyhe yetiştim. Her birine hizmet eyledim. İçinde heman dördü şeyh-i kâmil idi. Dördün biri Hacı Bayrâm-ı Velî, biri Şeyh Hüseyin Hamevî, biri Akşemseddin Hazretleri ve biri Emir Sultan Hazretleri *kaddesallahu esrârehüm*." buyurarak Hacı Bayrâm-ı Velî'nin kendi nezdindeki değerini ifade etmektedir.[601]

Halvete girecek kişinin, hücresine girmeden önce yapacağı bazı hazırlıklar bulunmaktadır. Bu hazırlıkların başında, üzerinde kul hakkı kalmaması için başta aile efradı olmak üzere çevresindeki insanlarla helâlleşmesi gelmektedir.[602] Mürid, insanlarla helâlleşmesinin ardından, dünyaya karşı beslediği tüm duyguları ve ona olan bağlılığını bir kenara bırakmalıdır. Halvethâne, kabir gibi mütalaa edilmeli, halvete giren mürid ise artık ölmüş olduğunu düşünmeli, böylece dünyaya dair umudunu tüketip, her türlü irtibatını kopartmalıdır.[603] Bunun için mürid halvete girerken, üzerinde para gibi değerli hiçbir eşyayı bırakmamalı, gönlünden maaş, aile ve evlatlarına dair her türlü kaygı ve düşünceyi çıkartmaya gayret etmelidir.[604]

Halvete girecek mürid, öncelikle şeyhinden izin almalıdır. Şeyhe ulaşma imkânı bulamadığında, onun halifeleri ile istişare edilmelidir. Zira müridleri halvete sokma yet-

[601] Bursalı Mehmed Veliyyüddin, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 5a; Bursalı Mehmed Veliyyüddin, *İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin Menkıbeleri*, s. 29.

[602] Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 338; Bolulu Himmet Efendi, *Tarikatnâme*, vr. 45a.

[603] Bolulu Himmet Efendi, *Tarikatnâme*, vr. 45a; Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 339.

[604] Bolulu Himmet Efendi, *Tarikatnâme*, s. 45. Krş. Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 163.

kisi şeyh tarafından bazı halifelere verilebilmektedir. İcazeti olmayan kimselerin başkalarını halvete alması ise uygun görülmemektedir.[605]

Kaynaklarda halvete girilecek özel mekânlar olan çilehâne veya halvethânelerin özelliklerden de bahsedilmektedir. Eşrefoğlu'na göre çilehâne, içerisinde yalnızca bir kişinin namaz kılabileceği kadar dar olmalıdır. Halvet hücresinin yüksekliği, ayakta durulduğunda tavana bir karıştan az bir mesafe kalacak kadar alçak olmalıdır. Hücre, ışık girmeyecek şekilde karanlık, yel esmeyecek şekilde korunaklı olmalıdır. Hücrenin girişi perde ile kaplı olmalıdır. Huşûnun bozulmaması için mümkün olduğunca tenha bir yerde olmalıdır.[606]

Hacı Bayrâm-ı Velî'nin camiinin bodrum katında yer alan çilehâne incelendiğinde buradaki üç hücrenin ancak bir kişinin namaz kılabileceği genişliğe sahip, dördüncü hücrenin ise diğerlerine nazaran daha geniş belki dört kişinin namaz kılıp toplu halde ibadet etmelerine imkân verebilecek bir genişlikte olduğu görülmektedir.[607] Bu ölçüler göz önünde bulundurulduğunda, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin çilehânesinin Eşrefoğlu'nun tarif ettiği halvet hücresi ile uyumlu niteliklere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Esas itibariyle bu özelliklerin çilehânelerin genel özellikleri olduğunu da söylemek mümkündür. Örne-

[605] Yûsuf Hakîkî, *Tasavvuf Risalesi*, s. 41.

[606] Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 338. Halvethâne ile ilgili çeşitli mutasavvıfların tarifleri benzerlik arz etmektedir. Örneğin İbnü'l-Arabî'ye göre halvethânenin yüksekliği kişinin boyu kadar, genişliği ise namaz kılabilecek kadar olmalıdır. Ayrıca İbnü'l-Arabî, halvete girilen mekânda herhangi bir delik ve bacanın bulunmaması, mekânın doğrudan ışık almaması, insanların seslerinden uzak bir konumda bulunması, kapısının kısa ve sıkı bir şekilde kapalı olması gerektiği gibi bazı özellikler saymaktadır. Bkz. Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Mecmûatü resâili İbn Arabî* (Beyrut: Dârü'l-Mehacceti'l-Beyza; Dârü'r-Rasûli'l-Ekrem, 2000), s. 447.

[607] Hacı Bayrâm-ı Velî'nin çilehânesi ile ilgili bkz. Tanman, "Hacı Bayram-ı Velî Külliyesi", *DİA*, XIV, 448; Eskici, "Ankara Hacı Bayram Camisi Onarımları", s. 559.

ğin Hamîdüddin Aksarâyî'nin Aksaray'da bulunan ve günümüzde ziyarete açık olan çilehânesi de benzer özelliklere sahiptir.

Mutasavvıflara göre halvet hücresinin insanların ses ve gürültülerinin işitilemeyecek sesiz ve tenha bir yerde bulunması ve mümkün olduğunca yabancı insanların kolaylıkla giremeyeceği bir ortamda yer alması önemlidir. Azîz Mahmud Hüdâyî, tıpkı Hz. Peygamber'in Hira'da insanlardan uzak kalarak onlarla görüşmediği gibi halvetteki müridin de sohbet ve ziyaretçileri kabul etmekten geri durması gerektiğini belirtmektedir.[608] Haddizâtında halvetin sekiz şartından birisi halvet yani yalnızlık olarak ifade edilmektedir.[609] Bu da mümkün olduğunca insanlardan uzak kalmanın, halvetin temel esası olmasından kaynaklanmaktadır.

Halvette devamlı abdestli durmak ve abdest alma imkânı bulunmayan anlarda dahi teyemmümlü bulunmak esastır.[610] Bundan dolayı halvete girecek kişi öncelikle abdest almalıdır. İmkânı varsa gusül alması daha makbuldür. Daima abdestli olmanın yanında, otururken de kıbleye dönmek önemli bir adaptır. Aziz Mahmud Hüdâyî, halvet esnasında daima kıbleye karşı dönülmesi gerektiğini belirtmektedir.[611]

Halvetteyken vakit namazların cemaatle kılınmasına da önem verilmektedir. Bunun için halvete girilen mekânda beş vakit cemaatle namaz kılınabilmesi gereklidir. Bunun mümkün olmadığı durumlarda çilehâne dışı-

[608] Hüdâyî, *Tarîkatnâme*, s. 82.
[609] Bolulu Himmet Efendi, *Tarikatnâme*, vr. 45a.
[610] Bolulu Himmet Efendi, *Tarikatnâme*, vr. 45a; Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 338. Krş. Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 164; İbnü'l-Arabî, *Mecmûatü resâil*, s. 448; Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 252.
[611] Hüdâyî, "Ecvibe-i Mutasavvıfâne", s. 67. Aynı şeklide İbnü'l-Arabî de halvette daima kıbleye karşı dönülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bkz. İbnü'l-Arabî, *Mecmûatü resâil*, s. 448.

na çıkılabilir. Özellikle cuma ve bayram namazlarına katılmak için camiye gidilir. Fakat namaz kılındıktan sonra tesbih ve dua beklenmeksizin camiden çıkılması, oyalanmadan hemen halvethâneye dönülmesi gerekir. Dışarı çıkarken gözün etrafa meyletmemesi için bir nesne ile başın örtülmesi tavsiye edilmektedir. Zira müridin dışarıda gördükleri, halvete karşı soğukluk hâsıl olmasına veyahut kişinin kabz haline girmesine sebebiyet verebilir. Bu sebeple müridin dışarıda kulağını ve gözünü korumak suretiyle, etrafı ile meşgul olmadan camiye gidip gelmesi önemli görülmektedir.[612]

Halvette gündüzleri oruçlu geçirmek de önemli bir kaidedir.[613] Oruç haricinde iftarlarda ve sair zamanlarda ise yiyeceklere dikkat edilmesi, mümkün olduğunca az yenilmesi esastır. Fakat bununla birlikte halvette kişiyi aciz bırakacak kadar az veya kişide ağırlık hissi uyandırarak uykuya sebep olacak kadar çok yemek uygun görülmemektedir. Halvette, alınması vücudu yormayacak, hazmı kolay ve tuvalet ihtiyacını asgari düzeye indirecek gıdaların yenilmesi tercih edilmektedir.[614] Akşemseddin'e halvette ne yenilmesi gerektiğini sorduklarında, "Evin aşı, nur aşı." buyurarak sıradan yemeklerin yenilmesini vurgulamıştır. Bunun yanında halvette içilen çorbanın ve ekmeklerin yağsız ve tuzsuz olması tavsiye edilmektedir.[615] Aziz Mahmud Hüdâyî ise halvette buğday unundan hazırlanmış çok az miktarda tuz içeren bulamaç ile az bir miktar ekmeğin akşam ile yatsı namazı arasında sırf halsizliği gidermesi amacıyla yenilebileceğini belirtmiştir.[616]

612 Bolulu Himmet Efendi, *Tarikatnâme*, vr. 45b, 46a; Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 337; Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 163, 164; Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 45, 253.
613 Bolulu Himmet Efendi, *Tarikatnâme*, vr. 45a.
614 İbnü'l-Arabî, *Mecmûatü resâil*, s. 442.
615 Bolulu Himmet Efendi, *Tarikatnâme*, vr. 45b.
616 Hüdâyî, "Ecvibe-i Mutasavvıfâne", s. 66, 67.

Nefsin hoşuna gidecek yiyeceklerden kaçınılması, Hacı Bayrâm-ı Velî ve müridlerinin önemli bir uygulamasıdır. Nitekim Hacı Bayrâm-ı Velî'nin Akşemseddin'i ağır şartlar altında riyâzet, halvet ve mücâhedeye tabi tuttuğu bilinmektedir. Akşemseddin, halvet esnasında kendi iradesi ile uzun süreler aç kalmayı talep etmiştir. Öyle ki, Akşemseddin'in yedi günde, bir kaşık sirkeden başka bir şey yiyip içmediği rivayet edilmektedir. [617] Akşemseddin aç kalmayı o dereceye vardırmıştır ki, şeyhi Hacı Bayrâm-ı Velî kendisine, "Yâ köse! Nice riyâzet edersin, akıbet nur olursun. Vefat ettikten sonra seni mezarında bulamazlar!" sözleri ile latife yapmıştır.[618]

Esas itibariyle halvette müridin neleri yiyebileceği, müridin durumuna göre şeyhin takdirine bağlıdır. Müridin üzerine düşen ise şeyhinin kendisi ile ilgili takdirine rıza göstermektir. Şeyh efendinin müridin durumuna uygun bir şekilde ne yiyeceğini tesbitine dair, Akşemseddin ile Bayramiyye'nin Tennûriyye kolunun kurucusu İbrahim Tennûrî (ö. 887/1482) arasında geçen hâdise bunun güzel bir örneğidir:

Menkıbeye göre İbrahim Tennûrî, Akşemseddin'e insitab etmek üzere Beypazarı'na gitmiştir. Karşılaştıklarında Akşemseddin, Tennûrî'ye "Bize ne armağan getirdin?" diye sormuş, bunun üzerine İbrahim Tennûrî, utanıp şaşırmıştır. Akşemseddin sözlerine şöyle devam etmiştir: "Ey derviş! Biz senden dünya armağanı istemiyoruz. Vâkıâdan ve sair ahvâlden neyin var?" İbrahim Tennûrî ise cevaben, "Sultanım yüzü kara bir kimseyim. Hiçbir şeyim yoktur." demiş, bunun üzerine Akşemseddin, halvete girip geceyi ihyâ etmesini istemiştir. Tennûrî, halvete girdiği o gece dört yüz vâkıa görmüş, kimisini unut-

[617] Enîsî, *Menâkıb-ı Akşemseddîn*, s. 39.
[618] Enîsî, *Menâkıb-ı Akşemseddîn*, s. 45; Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî*, s. 153.

mamak için yazmıştır. Halvet, Berat gecesine kadar, toplamda 87 gün devam etmiştir. Halvette kendisi ile birlikte Şeyh Hamza Şâmî, Mısırlıoğlu Abdürrahim Karahisârî (ö. 888/1483) ve İskilipli Attaroğlu Muslihuddin de yer almaktadır.[619] Halvet esnasında diğer müridlerden farklı olarak Tennûrî'ye her gün bir çanak bulamaç, bir ekmek ve bir testi su verilmektedir.

Bir gün Tennûrî, bu yediklerinin fazla olduğunu düşünerek getirilen yiyecekleri kabul etmemiş, hizmetkârlar da alıp götürmüşlerdir. Fakat Tennûrî şeyhinin gönderdiği yiyecekleri reddetmesinden dolayı halsiz kalmış, üzülmüş, hatta gece hiç vâkıa görememiştir. Ertesi gün şeyhi, "Senin fodulluk nene gerek? İğvây-ı şeytanla amel eyledin. Senin tabîbin seni gözler ve senin tabiatın bilir. Senin meşrebin muktezası budur, onların odur." diyerek kendi bildiğine iş yapmasını kınamıştır. O gün iki ekmek ve bir çanak bulamaç vermişlerdir.[620]

Öte yandan halvetin 87. gecesi Tennûrî'nin canı yağlı ve biberli pilav istemiş, zihninden bir türlü bu düşünceyi çıkartamamıştır. Akşam müridlerden birisi gelip şeyhin kendisini çağırdığını haber vermiştir. Şeyhin huzuruna çıktığında, kendisine bir tabak pilav ikram etmiş, "İsteğin geçti mi?" diye buyurmuş, sonrasında ise halvetin sona erdiğini bildirmiştir.[621]

Menkıbeden de anlaşıldığı gibi halvette kişinin tabiatına ve kuvvetine göre gıdanın miktarı şeyh tarafından tayin edilmektedir. Dolayısıyla müridin üzerine düşen; şeyhinin kendisine yönelttiği her türlü emre tam anlamı ile

619 Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 800; Enîsî, *Menâkıb-ı Akşemseddîn*, s. 64; Enîsî, *Menâkıb-ı Akşemseddîn*, s. 64..

620 Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 800; Mecdî, *Tercüme-i Şekaik*, s. 248; Enîsî, *Menâkıb-ı Akşemseddîn*, s. 64; Mecdî, *Tercüme-i Şekaik*, s. 248.

621 Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 800; Enîsî, *Menâkıb-ı Akşemseddîn*, s. 65; Mecdî, *Tercüme-i Şekaik*, s. 248.

itaat ederek ona itirazı terk etmektir.[622] Bu menkıbeden halvetin süresiyle ilgili de farklılıklar olabileceği anlaşılmaktadır. Halvetin süresini tayin eden de yine şeyhtir. Himmet Efendi'ye göre halvetin süresi müridin içinde bulunduğu durum ve şartlara göre üç, yedi, on, kırk gün gibi farklı şekillerde değişebilmektedir.[623]

Halvette mümkün olduğunca az yemek prensibinin en önemli amacı, vücudu uykusuzluğa alıştırmak olmalıdır. Nitekim halvette bulunulduğu esnada vakti uyku ile geçirmemek önemli bir ilkedir. Uyku ağır bastığında dahi ancak oturarak uyumak, uyurken yahut uyanık olunduğu sürece hiçbir surette sırtın duvara yaslanmaması gerekmektedir.[624] Himmet Efendi'ye göre eğer halvete girerken *nefy-i isbâta* niyet edilmiş ise işrak vaktinden sonra bir saat uyumak serbesttir. Fakat *esmaullah* ile zikredilmeye niyet edilmiş ise uyumak ve yatmak caiz değildir. Zira ihfâ ile esmasını sürerken uykuyu alması mümkündür.[625]

Himmet Efendi'nin belirttiğine göre halvette su içilmemesi de önemli bir esastır. Hatta beş yüz kişinin bulunduğu halvette bir kişinin içtiği bir yudum su ile birlikte halvetteki herkeste inkıbaz hali hâsıl olur. Ancak üç günden fazla süren halvetlerde, üç gecede bir dervişlere şerbet verilebilmektedir.[626] Bu husus İbnü'l-Arabî'nin de risalelerinde üzerinde durduğu bir mevzudur. Ona göre su içme isteği bir şehvettir. Bu nedenle halvet esnasında su içmekten kaçınarak nefsi susuzluğa alıştırmak esastır. Dolayısıy-

622 Bolulu Himmet Efendi, *Tarikatnâme*, vr. 45a.
623 Bolulu Himmet Efendi, *Tarikatnâme*, vr. 67a.
624 Bolulu Himmet Efendi, *Tarikatnâme (Divançe-i İlahiyyat)*, vr. 12b; Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 340. Krş. Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul*, s. 253.
625 Bolulu Himmet Efendi, *Tarikatnâme*, vr. 46a.
626 Bolulu Himmet Efendi, *Tarikatnâme*, vr. 45b, 67b. Krş. İbnü'l-Arabî, *Mecmûatü'r-resâil*, s. 446.

la suyun doğrudan içilmesi yerine yenilen gıdalar ile birlikte vücuda alınması tercih edilmelidir.[627]

Mürid halvette yalnızca zikirle meşgul olur. Dilini ve gönlünü susturur (samt). Diliyle boş söz söylemez, gönlü ile yaratılmışları düşünmez. Mümkün olduğunca kimse ile konuşmadan vaktini geçirir.[628]

Himmet Efendi, halvetin süresine bağlı olarak yapılacak zikir uygulamalarında bazı değişiklikler olacağını belirtmektedir. Ona göre eğer halvet üç gün sürecekse, halvetteki herkes beraberce halka oluşturup *lâ ilâhe illallah* zikrini cehr ile yetmiş bin adet çekecektir. Eğer halvet yedi gün yahut on gün veya erbaîn olacaksa, herkes ayrı bir şeklide oturacak ve zikrini kendi başına çekecektir. Ayrıca vakit namazlarının ardından toplu halde üçer bin defa *darb-ı nefy-i isbât* zikri çekilecek, ardından herkes yerine çekilip cehrî yahut hafî şekilde zikrine devam edecek, halvet esnasında kesinlikle boş durmamaya özen gösterecektir.[629]

Halvette dil ile Allah'ı zikrederken, bir taraftan da gönlün şeyhin gönlüne bağlanması (râbıta) esastır.[630] Azîz Mahmud Hüdâyî, müridin gönlünü şeyhine rabt etmesini, müridin kendisine feyzin ancak kendi şeyhinden gelebileceğini, diğer şeyhlerden ise kendisine hiçbir surette fayda hâsıl olamayacağını düşünmesi gerektiğini bildirmektedir.[631]

627 İbnü'l-Arabî, susuzluğa daha halvete girmeden önce alışılması, böylece halvete daha rahat bir şeklide girilmesi gerektiğini de belirtmektedir. Bkz. İbnü'l-Arabî, *Mecmûatü resâil*, s. 446.

628 Bolulu Himmet Efendi, *Tarikatnâme*, vr. 45b, 46a; Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 339. Sühreverdî ise halvette Kur'ân tilaveti, zikir, nafile ibadet ve murâkabe ile vakit geçirilebileceğini belirtmektedir. Bkz. Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 164.

629 Bolulu Himmet Efendi, *Tarikatnâme*, vr. 45b.

630 Bolulu Himmet Efendi, *Tarikatnâme*, vr. 45a; Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 339.

631 Hüdâyî, *Tarîkatnâme*, s. 82.

Halvette tüm vaktini Allah'ın zikri ile ihlâslı bir şekilde geçiren müridin, mükâşefât ve vâkıâta[632] şahit olması muhtemeldir. Hacı Bayrâm-ı Velî'nin Hamîdüddin Aksarâyî'nin gözetiminde girdiği halvette yılan görmesi,[633] Eşrefoğlu'nun şâhid olduğu vâkıatları Hamevî'ye sunmak üzere kaleme alması[634] ve İbrahim Tennûrî'nin gördüğü vâkıaları[635] halvette ortaya çıkan bu müşahedelere güzel birer örnektir. Mükâşefâtın kalpte nasıl oluşacağı hakkında Bayrâmî kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamakla birlikte, Sühreverdî'nin *Avârifü'l-meârif*'inde verdiği malumatın Bayrâmîler için de geçerli olabileceğini düşünebiliriz.

İhlâs ve güzel niyet ile kırk gün ya da daha fazla bir süre halvete giren kulların bazılarının kalplerinden hicap kalkar ve Allah Teâlâ'yı müşahede eder hale gelir. Sühreverdî'ye göre bu durum şu surette meydana gelebilir: Kul halvet esnasında *lâ ilâhe illallah* zikrini kalbiyle ve diliyle sürekli tekrar eder. Öyle ki bu zikir artık kalbe yerleşir, dil sussa dahi kalp zikretmeye devam eder. Kalbe yerleşen bu tevhid zikri, aynı zamanda nefsin telkinlerini önler. Zikir devam ettikçe kalpte bir cevher halini alır ve yakînin nuru kalbe yerleşir. Dilin ve kalbin zikri son bulsa dahi bu nur kalpte cevher olarak kalmaya devam eder. Sonrasında ise zikir, Allah'ın zâtını müşahede, mükâşefe ve muâyene ile birlikte gerçekleşmeye başlar. Sühreverdî'ye göre bu hal, halvet ile ulaşılabilecek en

[632] Müridin vecd ve istiğrak halinde vâkıf olduğu gayb âleminden gelen mânâ ve hakikatlere vâkıa adı verilir. Bkz. Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 159; Yücer, "Vâkıa", *DİA*, XLII, 470.

[633] Bkz. Lâmiî Çelebi, *Fütûhu'l-müşâhidîn*, vr. 436b.

[634] Bkz. Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*; Bursalı Mehmed Veliyyüddin, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, vr. 3b, 4a; Bursalı Mehmed Veliyyüddin, *İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin Menkıbeleri*, s. 19-23; Nedim, *Menâkıb-ı Eşref-i Rûmî*, s. 7; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*.

[635] Bkz. Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 800; Enîsî, *Menâkıb-ı Akşemseddîn*, s. 65; Mecdî, *Tercüme-i Şekaik*, s. 248.

son mertebe olup bazen kelime-i tevhid olmadan yalnızca Kur'ân okuyarak da gerçekleşebilir.[636]

Kul, zikir ve Kur'ân tilaveti ile bâtınını saflaştırır, bunun neticesinde hâsıl olan üns duygusu ve zikrin lezzeti ile kendinden geçerek gaybet haline girer. Gaybet halindeki mürid tıpkı uykuda rüya görür gibi sembol ve rumuzlarla ifade edilmiş bazı hakîkatlara hayal şeklinde vakıf olur.[637] Mutasavvıflara göre mürid halvette elde ettiği mükâşefât neticesinde tarifsiz zevkler tatmaktadır. Öyle ki Akşemseddin, bu zevklere vakıf olması durumunda sultanlığı bırakır endişesiyle Fatih Sultan Mehmed'i halvete almak istememiştir.[638] Öte yandan Himmet Efendi'ye göre mürid halvete vâridât, keşif ve keramet elde etme gayesi ile girmemeli, halvet ve zikir esnasında üzerinde oluşan kabz, bast, keşf vs. hallere aldırış etmemeli, yalnızca Allah Teâlâ'nın rızasını talep etmelidir.[639]

[636] Kul bu makama zamanını salih ameller ile geçirmek, uzuvlarını günahlardan sakınmak, Kur'ân okumak, namaz, zikir vs.yi günün belirli zamanlarına dağıtmak suretiyle ulaşabileceği gibi kimi zamansa doğrudan kul gayret sarf etmeksizin doğruluğu ve hazır oluşu sebebiyle Allah'ın bir ikramı olarak kendisine verilir. Kul bazen bu dereceye tek bir zikri tekrar etme suretiyle dahi ulaşabilir. Şu durumda yapmış olduğu zikir ve sünnetleriyle beraber kıldığı beş vakit namaz onun için kâfî gelecek, boş işler ve günahlara meyletmeye fırsatı olmayacaktır. Bkz. Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 159, 160.

[637] Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 160.

[638] Mecdî, *Tercüme-i Şekaik*, s. 243; Enîsî, *Menâkıb-ı Akşemseddîn*, s. 52.

[639] Bolulu Himmet Efendi, *Tarikatnâme*, vr. 45a. Krş. Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 158. Halvette kişinin karşılaşabileceği vâridâta Menâkıb-ı Akşemseddin'de geçmekte olan şu hâdise güzel bir örnek olmalıdır: Akşemseddin halvette mürakabe ve müşahede ile meşgul bulunduğu bir esnada aniden seslice "Aferin Germiyan Türkü!" demiştir. Halvetten çıktıktan sonra orada bulunanlardan birisi bu sözün anlamını sorduğunda Akşemseddin, mânevî sülûku esnasında eflâk mertebelerine yükseldiğinde dördüncü kat semada meleklerin şu şiiri okuduklarına şahit olduğunu söylemiştir:
İy kemâl-i kudretün nefhinde 'âlem bir nefes
V'iy celâl-i 'izzetün bahrinde dünyâ keff ü hes
(Ey sonsuz kudretin soluğunda bütün âlemlerin bir nefes ve gücünün sonsuzluk denizinde dünyanın sadece bir çörçöp olduğu yüce Allah! Bkz. Mustafa Güneş, "Klasik Türk Edebiyatında Menakıpnameler ve Menâkıb-ı Akşemseddin", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* IV/16 (2011): s. 169.
Meleklere bu beyti niçin okuduklarını sorduğunda, melekler; bu beytin

Mürid halvet esnasında görmüş olduğu her türlü vâkıa, rüya veya mükâşefeyi şeyhine bildirmelidir. Nitekim rüya ancak tabir edilerek anlaşılabileceği gibi müridin gaybet halinde gördüğü hayaller de şeyhin yorumu ile vâkıa halini alır.[640] Müridin içine doğan mâsivâya dair duygu ve düşünceleri (havâtır) zihninden çıkarması da halvetin sıhhati için önemli bir husustur. Nitekim şeytan, tek başına olan müridi birtakım hayal, vesvese ve bozuk düşüncelerle etkisi altında bırakabilir. Bu durum Hacı Bayrâm-ı Velî'nin müridlerinden Akbıyık Sultan'ın halveti ile ilgili aktarılan menkıbede açıkça görülmektedir. Akbıyık Sultan'ın halvet esnasında mal ve servet arzusunu gönlünden çıkartamaması, Hacı Bayrâm-ı Velî ile yollarını ayırmasına sebep olmuştur.[641] Şeytanın müdahalesine karşı müridin halvet esnasında müşahede ettiklerini şeyhi ile paylaşması önem arz etmektedir. Karşılaşmış olduğu hal ve düşüncelerin rahmânî mi yoksa şeytanî mi olduğunu kavramasında şeyhin önemli bir fonksiyonu olacaktır. Bu sebeple yapılan halvet ve zikirlerin şeyhin gözetimi altında olması, üzerinde durulan önemli bir husustur.

Halvet, belirli bir şeyhin yahut halifesinin yönetiminde sınırlı kesime hitap edebileceği gibi çok çeşitli insan gruplarının bir arada olduğu mekânlarda da icra edilebilmektedir. Himmet Efendi'ye göre umûmî halvetlerde halifeye düşen, kendinden daha yaşlı bir halife var ise başkanlığı ona bırakmaktır. Riyaset sevdasına düşmek uygun değildir. Bir şeyhin iki halifesi de aynı halvete girecek olursa, bunlardan yaşlı olanın başkanlık etmesi daha uygun görülmektedir. Eğer iki halifenin arasında anlaşmazlık çıka-

Germiyan ilindeki Şeyhî adlı bir şair ait olduğunu, Allah-u Teâlâ'nın hoşuna gittiği için kendilerinin de bununla tesbih ettiklerini söylemişlerdir. Bkz. Enîsî, *Menâkıb-ı Akşemseddîn*, s. 44.

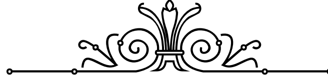
[640] Şehabeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 161.

[641] Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, s. 464.

cak olursa, farklı yerlerde halvete girmek daha münasip olacaktır. Aksi takdirde bu durum halvete giren fukaranın istifadesine mani olacak, feyizden mahrum kalınacaktır. Halvete kalabalık bir grup ile birlikte girilmiş ise müridin başkalarının işine karışmayıp kendi tariki üzere vazifelerini yapması esastır. Halvette başkalarını incitmemek ve onların yerine dahi oturmamak önemle dikkat edilmesi gereken hususlardır. Aksi takdirde, Himmet Efendi'ye göre, yapılan halvetteki emekler zayi olup gidecektir.[642]

Halvet, Bayrâmîlikte etkin bir şekilde uygulanmış önemli bir tasavvufî eğitim metodudur. Kaynaklar incelendiğinde Hacı Bayrâm-ı Velî'nin hem tarikata intisab esnasında hem de muhtelif zamanlarda müridlerini halvete aldığı anlaşılmaktadır. Özellikle Bayramiyye tarikatı meşayihini konu edinen menakıbnâmelerde halvet konusuna vurgu yapılarak halvet esnasında yaşanan hâdiselere yer verilmiş olması, halvet uygulamasının Bayramiyye'deki yaygınlığını göstermektedir. Ne var ki halvet ile ilgili menâkıbnâmelerde yer alan bilgilerin tarihi gerçekleri ne ölçüde yansıttıklarını söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Bununla birlikte bu kaynaklarda yer alan menkıbeler, o dönemin insanlarının tasavvufî uygulamalar ve özelde halvet ile ilgili algı ve bilinçaltında yatan düşüncelerini anlamamız bakımından büyük önem arz etmektedir. Öte yandan halvetin yanında Nakşîbendiyye'nin bir esası olan *halvet der encümen* prensibi de Bayramiyye'de önemli bir ilke olarak karşımıza çıkmaktadır. Hacı Bayrâm-ı Velî'den itibaren uygulandığı anlaşılan bu ilkenin, Melâmiyye ve Celvetiyye'de halvetin önüne geçtiği anlaşılmaktadır.

642 Bolulu Himmet Efendi, *Tarikatnâme*, vr. 46a, 67b.

GENEL DEĞERLENDİRME

Tasavvufta mânevî eğitimin en temel gayesi, şeriatın getirmiş olduğu emir ve yasaklara riayet ederek sâlikin, Allah'a ulaşmasını sağlamaktır. Ne var ki Allah'a ulaştıran yolda karşılaşılan birtakım engeller bulunmakta ve bunların başında da dünyalık gayeler gelmektedir. Dünyanın nefse hoş gelen cazibeli yüzü karşısında, sâlikin arzularına karşı koyabilmesi için tasavvufta uygulanan metotlardan halvetin, önemli bir fonksiyonu bulunmaktadır.

Tasavvuf tarihinde halvetin iki ayrı mânada kullanıldığı görülmektedir. Halvet, özellikle tasavvuf yolunun başındaki müridler için dünyevî her türlü meşgaleden bedenen uzaklaşmayı ifade etmektedir. Bunun için mutasavvıfların yaşadığı ortamı terk edip kendilerini kimsenin tanımadığı bir yere göç etmeleri veya bir çilehânede kendilerini dünyadan tecrîd ederek ibadete yönelmeleri söz konusudur. Halvetin ikinci mânası ise mânevî olgunluğa erişmiş mutasavvıflar için geçerli olup; gönülden mâsivâyı tamamıyla çıkartmak ve böylece toplum içerisinde olunsa dahi Allah ile baş başa kalabilmektir. Bu ikinci mânası ile halvet, Nakşibendiyye'deki *halvet der encümen* prensibine tekabül etmekte olup tüm tarikatların benimsediği bir ilkedir. Esasında halvetin her iki mânasının da gerek tasavvufun ilk dönemlerinde gerekse tarikatların teşekkülü sonrasındaki kaynaklarda yaygın bir şekilde zikredildiği görülmektedir.

Öte yandan halvet ile yakın anlamlı diğer bir kavram da uzlet olup toplumdan uzaklaşmayı ifade etmektedir. Uzlet de tıpkı halvette olduğu gibi hem maddî anlamda insanlardan uzaklaşma, hem de mânevî olarak mâsivâyı gönülden çıkartma ve toplum içerisindeyken Hak ile birlikte olma anlamında kullanılmıştır. Bu yönüyle uzletin de terim olarak halvet ile aynı kullanım alnına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Hatta tasavvuf kaynaklarındaki kullanım alanları incelendiğinde her ikisinin de birbirinin yerine rahatlıkla kullanılmış olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır.

Tasavvufta halvet, esas itibariyle, toplum içerisinde olunsa dahi, Allah ile baş başa kalmayı ifade eden bir kavramdır. Bu hali sağlamak gayesiyle, özellikle nefsine tam anlamıyla hâkim olamamış kimseler için yahut olsa dahi zaman zaman kişinin gaflete düşmesi durumunda tekrar toparlanabilmesi için bedenen toplumdan uzaklaşmak bir metot olarak uygulanmış ve bu metot halvet olarak adlandırılmıştır. Bu yönüyle maddî anlamdaki yalnızlık, mânevî halveti sağlamak için bir alıştırma ve idman süreci olarak düşünülmüştür.

Diğer taraftan tasavvufun kurumsallaşmasıyla birlikte, halvet kavramının mânası daralmaya başlamış, her türlü mâsivâ ve günahtan sıyrılmak gayesiyle insanlarla iletişime kapalı bir mekânda, özel bir usul takip edilerek, belirli bir müddet inzivâya çekilmek anlamındaki özel bir uygulama ile özdeşleşmiştir. Bu dönemde uzlet ise daha çok toplumdan uzun süreli olarak uzaklaşmayı ifade etmeye başlamıştır. Günümüzde de halvet ve uzlet kavramları bu özel anlamları ile kullanılır olmuştur.

Tarikatların teşekkül etmesinin ardından, halvetin belirli bir usul ve erkân çerçevesinde icra edilmeye başlanması ile birlikte, kırk günlük halvet uygulamaları yapılmaya başlanmış, buna da kırk sayısını ifade eden *çile* ve *erbaîn* adı verilmiştir. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla çile kavramından

ıstılahî anlamıyla ilk olarak bahseden sûfî Hücvîrî olmuştur. Hücvîrî *Keşfu'l-mahcûb*'da, sûfîlerin çile çıkarmadaki esaslarının Hz. Musa'ya dayandığını söylemiş, her sene dört kere erbaîn çıkartmayı adet edinen İbn Hafîf'in birbiri ardınca kırk halvet çıkarttığını belirtmiş, bunun yanında her sene iki erbaîn oruç tutan bir pîr gördüğünden bahsetmiştir. Onun çile ve erbaîne dair verdiği bilgiler hicrî beşinci asırda bu uygulamanın bilindiğini göstermektedir.

Hücvîrî öncesinde ise bazı zâhid ve sûfîlerin Hz. Peygamber'in "*Allah rızası için kırk gün ihlâs ile ibadet eden kimsenin kalbinden diline hikmet pınarları fışkırır.*"[1] hadisine dayanarak çevresindekileri kırk günlük ibadet etmeye teşvik ettikleri görülmektedir. Âmir b. Abdullah'ın (ö. 55/675) kırk günlük riyâzetinin yanında Mekhûl b. Ebû Müslim (ö. 112/730), Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778) ve Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) gibi zâhid ve sûfîlerin kırk günlük ibadeti teşvik eden sözleri, daha ilk asırlardan itibaren bu uygulamanın varlığını göstermektedir. Bununla birlikte bu ilk dönemlerde sistematik bir halvet uygulamasından henüz söz etmek mümkün gözükmemektedir. Nitekim tasavvufa dair telif edilen ilk eserlerde, ne erbaînden bahsedilmiş ne de Hz. Peygamber'in söz konusu hadisi, uzlet ve halvet mevzuları ile ilişkilendirilmiştir. Bu durum her ne kadar kırk gün aç kalmak ve kırk gün ibadet etmek gibi bazı uygulamaların hicrî ilk asırlardan itibaren var olduğunu göstermekteyse de bunların münferit uygulamalardan öteye geçemediği anlaşılmaktadır. Teknik anlamdaki halvetin ise hicrî beşinci asırda yaygınlaşmaya başladığı, bununla birlikte ancak altıncı asırda belirli usul ve âdâb çerçevesinde yaygın bir metot haline geldiği söylenebilir. Bu asırdan sonra tasavvufî eğitim-

1 Abdullah b. Mübarek, *ez-Zühd ve'r-rekaik*, s. 359, no. 1014; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIX, 77, no. 35485; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, V, 189.

de merkezî bir konuma yerleşen halvet metodu, aynı zamanda tasavvuf edebiyatında da zengin bir dil ve kültürün oluşmasına katkıda bulunmuştur.

Öte yandan geçmişi, insanlık tarihi kadar eskiye götürülebilen halvetin ilk örneklerini peygamberler tarihinde bulmak mümkündür. Sûfîler, eserlerinde, halvetin meşruiyetini kanıtlama gayesiyle bazı peygamberlerin halvet uygulamalarını örnek göstermektedirler. Hz. İbrahim'in kavmini terk etmesi, Hz. Davud'un bir hatası dolayısıyla kırk gün ibadet ederek tevbe etmesi, Hz. Musa'nın Sînâ'da kırk gün geçirmesi ve Hz. Muhammed'in (sas) tehannüs ve i'tikâf gibi uygulamaları halvetin kaynağını teşkil etmektedir.

Hz. Peygamber'in özellikle fitne döneminde uzlete çekilmeyi tavsiye eden hadisleri, sahabenin bir bölümünü Cemel ve Sıffîn savaşlarında inzivâya çekilmeye itmiş, bunun yanında bazen ömrünün son zamanlarını uzlete çekilerek geçiren, bazen de daha iyi ibadet etme arzusuyla dünyaya karşı zâhidâne bir tavır sergilemek amacıyla, bir yere kapanarak toplumdan uzaklaşan sahâbîlerin bulunduğu görülmektedir. Daha sonraki dönemde zâhid kişilikleri ile öne çıkan bazı sûfîlerin riyâzet ve mücâhede arzularının yanında, siyasi çekişmelerden uzak durma gayesiyle toplumdan uzaklaşarak uzlete çekildikleri görülmektedir.

Zâhid ve sûfîlerin uzlet tecrübelerine bakıldığında, hayatın tamamını içine alan uzun süreli inzivâ hayatı yerine, belirli sürelerde toplumdan uzaklaşıp nefis terbiyesi için gayret sarf ettikleri anlaşılmaktadır. Onların yaşamlarının tamamını değil de ancak bir kısmını içine alan bir inzivâ dönemi yaşamaları, onların halvet ve uzlet uygulamalarını Hristiyanlıktaki ruhbanlıktan ayırmaktadır. Nitekim bu kimseler toplumdan uzaklaşmakla birlikte tamamen kopmuş değillerdir. Özellikle kendilerine dinleri konusunda zarar veren dış unsurlara karşı aldıkları önlem mahiyetindeki uzlet, tehlike arz eden meselelerin geçmesinin ar-

dından sona ermiştir. Ayrıca hayatlarının son dönemlerini uzlet halinde geçiren kimselerin hayattan tamamen kopmadıkları, geçimlerini sağlamak için çiftçilik gibi uğraşlar ile iştigal ettikleri, evlenip aile sahibi oldukları görülmektedir. Bu durum söz konusu uygulamaların ruhbanlık olarak addedilemeyeceğini göstermektedir.

Kurumsallaşmış tarikatların teşekkülü ile birlikte, halvet uygulamasının belirli usul ve âdâblar ile tasavvufî eğitimde etkili bir metot haline geldiği görülmektedir. Tarikatlar öncesi dönemde, her ne kadar halvetin şartları ve âdâbına dair bazı ilkelerden söz edilmiş olsa da, sistematik bir uygulama haline gelmiş değildir. Ne var ki tarikatların teşekkülü ile birlikte halvetin esasları da belirlenmiş ve günümüze kadar zamanın ve çevrenin şartlarına bağlı olarak çeşitli değişikliklere uğramıştır.

Halvet, hemen her tarikatın benimsediği, usulü ve âdâbına dair muhtelif eserlerin telif edildiği mânevî eğitimde uygulanan bir metoddur. Bununla birlikte halvete mesafeli duran bazı tarikatlar da vardır. Bunların başında Nakşibendiyye tarikatı gelmektedir. Bahâeddin Nakşibend sesli zikir, sema ve halvet gibi kişiyi şöhret afetine sürükleyebilecek uygulamalara karşı mesafeli durmuştur. Kendisinden sonra da halvet mevzuuna Nakşibendiyye'de umumiyetle karşı olunmuştur. Ne var ki zamanın şartları gereği olmalı ki bu tarikatın bazı kollarında da halvet uygulanmaya başlamıştır. Bunlar içerisinde Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'ye nisbet edilen Halidiyye koluna mensup Gümüşhânevî dergâhının ayrı bir önemi vardır. Nitekim halvet, bu dergâhta tasavvufî eğitimin temel bir metodu haline gelmiştir.

Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî ile başlayan halvet geleneği, Gümüşhânevî Dergâhında yaygın bir şekilde uygulanmaya devam etmiş ve nihayetinde Mehmed Zâhid Kotku'nun yaptırdığı dokuz halvet uygulaması ile sona ermiştir. Kotku,

halvet ile artık maksadın hâsıl olamadığı, halvete girenlerin kendilerini ermiş zannederek gurur ve kibir içerisine girdikleri gerekçesiyle olmalı ki bu uygulamayı bitirmiştir. Bunun yerine İskenderpaşa Dergâhında i'tikâflar, halvet kurallarının tatbik edildiği mânevî eğitim sürecine dönüşmüştür. Günümüzde de uygulanmaya devam etmektedir.

Nakşibendiyye'nin yanında Mevlevîlikte kırk günlük halvetin yerini, bin bir günlük çile uygulaması almıştır. Mevlevî çilesinde, on sekiz ayrı hizmetin bin bir günlük zaman zarfında yerine getirilmesi esas haline gelmiştir. Bu çilede insanlardan uzaklaşıp inzivâya çekilmek yerine, sohbet ve hizmet merkezli bir mânevî eğitim söz konusudur. Bu yönüyle Mevleviyye tarikatı, tıpkı Nakşibendiyye'de olduğu gibi *halvet der encümen* anlamındaki halveti, fiilî halvetten daha öncelikli bir uygulama olarak benimsemiştir.

Halvet, diğer tarikatlarda ise çok yaygın bir şekilde, mânevî eğitim metodu olarak kullanılmıştır. Umumiyetle kırk gün olarak uygulanan halvet, müridlerin mânevî eğitiminde önemli bir rol oynamıştır. Bu kapsamda halvet, tasavvufun temel bir ritüeli haline gelmiş, birbiri ardınca kırk halvete girme, yıl içerisinde her fırsatta halvete girme, kırk gün boyunca hiçbir şey yemeden durma, hiç su içmeme, yirmi günde bir abdest tazeleme, halkın üzerindeki bir afet ve musibetin kalkması yahut onların başına gelebilecek çeşitli felaketlere karşı bir tedbir mahiyetinde halvete girme, vefat eden şeyhin kendisinden sonra birisini tayin etmemesi üzerine, halifelerinin kendi aralarında postnişin olacak kimseyi belirlemede, halvete girerek burada görülen vâkıaları bir vasıta olarak kullanmaları ve kabir başında halvete çekilme gibi uygulamalar ortaya çıkmıştır.

Öte yandan Halvet usulü ve âdâbı ana hatlarıyla her tarikatta benzer usullerde icra edilmekle birlikte, detaylarda bazı farklılıklar görülmektedir. Her şeyden önce halvetin temel esasları, Cüneyd-i Bağdâdî'ye nisbet edilen

sekiz şart çevresinde şekillenmiştir. Bunlar yalnızlık başta olmak üzere oruç, devamlı abdestli olma, az konuşma, devamlı zikretme, mâsivâyı düşünmeme, râbıta ve Hakk'a itiraz etmeme ilkeleridir. Bu sekiz esas hemen tüm sûfîlerin genel olarak seyrüsülûk ve özelde halvet ile ilişkili olarak dile getirdikleri kaidelerdir. Diğer usul ve âdâb kuralları ise bunların detaylandırılması ile şekillenmiştir.

Tasavvuf kaynaklarında halvet konusu söz konusu olduğunda en çok üzerinde durulan husus, halvetin bir mürşidin izni ve rehberliğinde gerçekleştirilmesi gerektiğidir. Sûfîlere göre şeyhin izni olmaksızın halvete girilmesi durumunda şeytan müride musallat olmakta ve onu birtakım hayal, vesvese ve bozuk düşüncelerle etkisi altında bırakarak doğru yoldan uzaklaştırmaktadır. Bundan dolayı, şeyhsiz halvet birçok tarikatta yasaklanmıştır. Ayrıca sâlikin halvet metodu ile seyrüsülûkta beklenen yükselmeyi sağlayabilmesi de ancak şeyhin kendisini gözlemleyerek rehberlik etmesi neticesinde gerçekleşecektir.

Bir mürşidin gözetiminde halvete girecek müridin, hâlis bir niyete sahip olması da halvet âdâbında vurgulanan bir husustur. Halvete girişte müridin keşif ve keramet sahibi olma, toplum içerisinde itibar kazanma ve şeyhlik elde etme gibi her türlü dünyalık beklentiden vazgeçerek, sırf Allah'ın rızasını kazanmayı arzulaması beklenmektedir. Bazı tarikatlarda halvete karşı mesafeli durulması da zaten halvetin dünyalık elde etmek için bir araç olarak kullanılması sebebiyledir. Zaman zaman girilen halvetlerin, kişinin toplum nezdinde mânevî derecesini gösteren bir vasıtaya dönüşmesi ve halvete giren kimselere evliya gözüyle bakılması gibi hâdiseler, halvetin maksadının dışında kullanılmasının bir neticesidir. Bundan dolayı sûfîler halvet şartları içerisinde niyete önem atfetmişlerdir. Her ne kadar bazı kötü örnekleri bulunsa da halvete giren kimselerin güzel ahlâk yolunda umumiyetle olumlu yön-

de seyretmeleri, halvetin yaygın bir şekilde uygulanmasını sağlamış olmalıdır.

Allah'ın rızasını kazanmak üzere halvete niyetlenen müridin, halvete çekileceği çilehânenin özellikleri de kaynaklarda ayrıntısıyla ifade edilmiştir. Buna göre halvethânenin ancak bir kişinin ibadet edebileceği kadar dar, ayakta duruldduğunda tavana bir karıştan az bir mesafe kalacak kadar alçak, ışık girmeyen ve yel esmeyen korunaklı bir mekân olması gerekmektedir. Ayrıca halvette huşûnun bozulmaması için mümkün olduğunca tenha bir yerde ve ses geçirmeyecek şekilde bina edilmesi tavsiye edilmektedir. Halvethâne, insanlardan uzak olmakla birlikte, mümkünse camiye yakın bir yerde olmalı, böylece cuma namazı ihmal edilmemelidir. Bunun yanında sâlik, halvet hücresini kabir, kendisini de hiçbir iradesi ve tercih hakkı bulunmayan bir ölü olarak tasavvur etmelidir. Ne var ki tasavvufta çilehâne için özel bir mekân ayrılması da gerekmemekte, evin uygun bir köşesinde, bir ağaç kovuğunda, bir mağarada veya yalnız kalınabilecek her hangi bir mekânda halvete çekilme imkânı bulunmaktadır.

Bazı tarikatlarda, halvet toplu olarak icra edilmektedir. Halvete çok sayıda müridin alındığı bu halvetlerde büyük mekânların tercih edildiği ve bu kapsamda çoğu zaman halvetlerin camilerde yapıldığı görülmektedir. Örneğin Yesevîlik'te halvet, bazen kırk, bazen de daha geniş katılımlarla coşku ve heyecanla icra edilen bir merasim haline gelmiştir. Gümüşhânevî dergâhında da halvetin bazı zamanlarda, camide toplu halde de icra edildiği görülmektedir. Bu durum esas itibariyle halvetin mânasına aykırı gibi gözükse de bazı şeyhlerin, maslahatı, toplu halvet yaptırmakta gördüğü anlaşılmaktadır. Böylece mürşid aynı anda çok sayıda mürid ile ilgilenme fırsatı bulmaktadır. Diğer taraftan bazı camilerde müridler için ayrılmış halvet hücrelerinin bulunması, halvetin i'tikâf gibi cami-

lerde icra edilen bir uygulama olarak anlaşıldığını da göstermektedir. Vakit namazlarda cemaate iştirake önem veren Şâbâniyye'de, özellikle Şeyh Şâbân-ı Velî'nin Kastamonu'daki camisinde bulunan hücreler, halvetin çok sayıda mürid eşliğinde camide gerçekleştirilen bir uygulama olduğunu gösteren güzel bir örnektir.

Müridin halvet hücresine girmeden önce kendisini halvete hazırlaması da tasavvuf kaynaklarında üzerinde durulan hususlardan biridir. Bu bağlamda mürid öncelikle tevbe etmeli ve üzerinde kul hakkı kalmaması için en yakınlarından başlamak üzere helâllik almalı ve kılık kıyafet başta olmak üzere halvet mekânı için gerekli temizlikleri yerine getirmelidir. Bunun yanında halvet ve ibadetlerle ilgili dinî bilgiler kapsamında eksiklerini tamamlaması da istenmektedir. Ayrıca bazı tarikatlarda mürid halvete alınmadan önce riyâzet ve mücâhede sürecine tabi tutularak halvete olan uygunluğu gözlemlenmektedir. Örneğin Yeseviyye'de halvete girecek dervişin bir gün önceden oruca niyetlenmesi ve bunun yanında bazı zikir ve tesbihleri çekmeye başlaması istenmektedir. Halvetiyye'de ise mürid, uzlete alışması için insanlardan uzak tutularak bir taraftan yalnızlığa, diğer taraftan da riyâzet ve mücâhedeye hazırlanmaktadır. Müridin halvete uygunluğu ise bizzat şeyhin müridini takip etmesiyle tesbit edilmektedir. Mürid hazır hale gelinceye kadar bu süreç devam etmektedir.

Halvette yalnız kalmak, bu zaman zarfında daima abdestli olmak ve mümkün mertebe hiç konuşmamak esastır. Bunun yanında kıbleye dönmek, uykuyu getirmeyecek şekilde diz çökerek veya bağdaş kurarak oturmak ve otururken de hiçbir şeye dayanmamak tarikatlarda önemsenen kurallar arasındadır.

Râbıta da hemen tüm tarikatlarda halvetin şartları arasında sayılmaktadır. Bu bağlamda halvet esnasında müridin gönlünü şeyhinin gönlüne bağlaması esastır. Râbıta

her ne kadar Nakşibendiyye'ye özgü bir uygulama gibi şöhret bulmuş olsa da diğer tarikatların da bu uygulamaya önem verdiği görülmektedir. Râbıta vasıtasıyla halvette elde edilecek feyiz ve bereketin üst düzeye çıkacağı, özellikle Kübreviyye, Halvetiyye ve Bayramiyye gibi tarikatların da vurguladığı bir mevzu olmuştur.

Öte yandan halvette uygulanan riyâzetin odaklandığı en temel konulardan biri de halvette yenilecek yiyeceklerdir. Tarikatların ortak kanaati, müridin halvette ne yemesi gerektiğini bizzat mürşidin yapacağı gözlemleri doğrultusunda tayin etmesi yönündedir. Mürşid, devamlı müridini takip ederek vücudu için gerekli miktarı tesbit edecektir. Bunun yanında halvette esas olan gündüzleri oruçlu geçirmektir. Sahur ve iftarlarda yenilecek yiyecekler için, her tarikatta farklı usuller tesbit edilmiştir. Kimisi yiyecekleri gün be gün azaltmayı tercih ederken kimisi kırk gün boyunca katı gıda almamaya, hatta hiçbir şey yememeye varan riyâzetler gerçekleştirmiştir. Yiyecekte genel olarak üst sınır, uyku getirmeyecek kadar yenilmesi; alt sınır ise halsiz bırakıp ibadetten geri bırakmayacak kadar az olmasıdır.

Az yemenin en büyük gayesi, nefse muhalefet etmek ve bununla birlikte uykunun gelmesini önlemektir. Halvette gece ve gündüz mümkün mertebe uyanık kalmak esastır. Uykuya ancak çok zaruri olduğu durumlarda izin verilmektedir. İstisnaları olmakla birlikte uyku da oturarak gerçekleştirilir. Bazı tarikatlarda yatsı namazı sonrası, bazılarında ise işrak vaktinden sonra, kişinin durumuna göre iki veya dört saat süreyle uykuya müsaade edilmektedir.

Halvet esnasında vakit namazların cemaatle kılınmasına ve özellikle cuma namazında camiye gitmeye önem verilir. Halvet hücresinden dışarı çıkmak da ancak abdest ve cemaate katılmak için gerçekleşir. Dışarı çıkıldığında, etrafa bakılmadan doğrudan ihtiyacın giderilmesi esastır. Bunun haricinde halvethâneden dışarı çıkılmamaktadır.

Halvette vaktin tamamına yakını zikir ile geçirilmektedir. Her tarikatın kendine mahsus zikir metodu ve günlük okunacak evradı bellidir. Bunun haricinde farzlar ve bunlara ilaveten sünnet namazlar edâ edilir. Umûmî görüşe göre bunların dışında nafile namaz kılınmaz. Zikrullah ile meşgul olmak, nafile namazdan daha önemli görülür. Bu bağlamda halvette ilimle meşgul olmak da hoş karşılanmamaktadır. Zira halvethâne, ilim öğrenme yeri değil, ilmi tatbik etme mekânı olarak görülmektedir. Zikir esnasında "*Ben, beni zikredenle birlikte otururum.*"[2] hadis-i kudsîsi düşünülerek daima Allah'ın huzurunda olunduğu şuuruyla, edep üzere zikrin gerçekleştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Halvette müridin yaşadığı halin etkisiyle, bazı rüya ve vâkıalara şahid olması muhtemeldir. Bu durumda müridin yapması gereken, gördüklerini şeyhine anlatmasıdır. Zira şeyh, müridinin gördüklerini yorumlayarak, onun mânevî gelişimini takip etme imkânı bulacaktır. Bu bakımdan vâkıalar, mânevî eğitimi takip etmede önemli bir fonksiyon icra eden vasıtalardır.

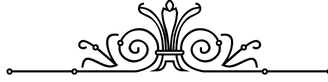
Halvetin süresi, genel olarak kırk gün olmakla birlikte müridin durumuna göre mürşidin tasarrufundadır. Müridin gelişim seyrini takip eden mürşid, halveti üç, beş, yedi ve kırk gün gibi müddetlerde yaptırabilmektedir. Fakat en faziletli ve tesirli halvetin kırk gün olduğu kanaati yaygındır. Rifâiyye'de kırk bir gün süren tehzîb halveti ve yedi günlük Muharrem halvetinin yanında, haftalık olarak kişi için uygun bir vakitte kısa süreli halvet uygulaması bulunmaktadır. İbnü'l-Arabî, otuz günlük *halvet-i samedâniyye* uygulaması olduğundan bahsederken Karabaş Velî, erbaînin daha çok seyrüsülûkta ilerleme kat edip Cenâb-ı Hakk'a yakınlaşmış, yolun sonuna varmak üzere olan sâlikler için olduğunu; yolun başlangıcındaki

2 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, I, 108, no. 1224, VII, s.1273, no. 34287.

sâlikler için, kısa süreli halvetlerin tercih edildiğini belirtmektedir. Bununla birlikte halvete giren müridin burada kaç gün kalacağını hesaplamaktan kaçınması, halvete girmeyi kabre girmek olarak düşünmesi ve buradan çıkışın da ancak mahşer günü insanların kabirlerinden kalktıkları zaman mümkün olabileceğini tasavvur etmesi öğütlenmektedir. Nitekim müridin, kırk gün sonra çıkacağım diye zihnini meşgul etmesinin, daha ilk günden halvetten alacağı faydayı en aza indireceği düşünülmektedir.

Halvet için en uygun zaman, tarikatlara, hatta şeyhlere göre farklılık göstermektedir. Bazı sûfîler, halvet için Hz. Musa'nın Tur'da kaldığı kırk günlük süreyi içine alan Zilkade ayı ile Zilhiccenin on gününü tercih ederken, bazıları ise Ramazanı da içine alan Şaban ayının ortasındaki Berat gecesi ile halveti başlatmaktadır. Bunun yanında aşûrede, mevlid-i Nebî'de, Recebin ilk cuma gecesi olan Regâib kandilinde ve Mi'râc gecesinde halvete girildiği de görülmektedir.

Âdâb ve erkânı incelendiğinde, halvetin uzun zaman isteyen külfetli bir eğitim metodu olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle aile ve geçim kaygısının getirdiği kısıtlılıklar, müridlerin halvet için vakit ayırmalarının önünde engel teşkil etmektedir. Bundan dolayı, uzun süre halvethânede kalma imkânı bulamayan müridler için Halvetiyye'de *ayak halveti* adı verilen bir uygulamanın geliştirildiği görülmektedir. Buna göre ayak halveti yapan sâlik, halvet şartlarını günlük yaşantısında uygulamaya çalışmaktadır. Böylece bir nebze de olsa kişinin nefsini terbiye etme imkânı söz konusu olmaktadır. Diğer taraftan İskenderpaşa'da uygulanan *erbaîn usulü i'tikâf* da halvetin günümüz şartlarında uygulanması için bulunmuş çözüm yolları arasındadır. Bu uygulamada da halvetin kuralları on günlük i'tikâf müddetince uygulanmaktadır. Böylece kırk gün inzivâ için vakit ve uygun şartları bulamayan müridler, halvet tecrübesini i'tikâf içerisinde yaşama imkânı bulmaktadır.

SONUÇ

Tasavvuf, insanın mânevî eğitimine odaklanmış bir ilimdir. Mânevî eğitim sürecinde sûfîler tarafından pek çok metot tatbik edilmiştir. Bu metotlar içerisinde halvet, kişiyi, belirli bir süre dış dünya ile irtibatını keserek yoğun bir nefis terbiyesine tabi tutma sürecidir. Halvetin en önemli gayesi ise kalben mâsivâ ile ilişkiyi kesmek, böylece toplum içerisindeyken dahi Hak ile halvette kalabilmektir. Tasavvufta bu gayeyi tahakkuk ettirebilmek için sınırlı sürelerle toplumdan bedenen uzaklaşma yoluna gidilmiş, böylece özellikle tasavvuf yoluna yeni giren müridlerin kemâle doğru ilerlemeleri sağlanmıştır.

İlk tezahürleri peygamberler tarihinde görülen uzletin, Hz. Peygamber'in ardından sahabe, tâbiîn ve sonraki dönemlerde siyasi çekişmeler ve dünyevileşme karşısında zühde yönelmenin etkisiyle yaygınlaştığı görülmektedir. Bu uygulama, sonraki dönemlerde de devam ederek tarikatların teşekkülü ile birlikte sistematik bir erbaîn uygulamasına dönüşmüştür.

Peygamberlik öncesi dönemde zaman zaman inzivâya çekilen Hz. Muhammed'in (sas), nübüvvet vazifesinin kendisine tevdi edilmesi ile birlikte inzivâyı bırakıp topluma karışması, tasavvufta halvet ve celvet kavramlarına kaynaklık etmiştir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in tehannüs dönemi sûfîleri halvete, tehannüsün ardından Hz.

Peygamber'in insanlarla haşir neşir olması ise celvete yöneltmiştir. Hz. Peygamber'i örnek alan tasavvufta, belirli bir olgunluğa ulaştıktan sonra toplum içerisine karışıp irşad faaliyetlerine başlamak, temel hedef haline gelmiştir. Bu bağlamda istisnaları olmakla birlikte tasavvufta halvet, sınırlı sürelerde gerçekleştirilmiş, hayatın tamamını kapsayacak bir uzlet anlayışı ise tasvip edilmemiştir.

İslâm tarihi boyunca uzlet ve halveti hayatlarında tatbik eden zâhid ve sûfîlere yaygın bir şekilde rastlanmakla birlikte, çalışmada uzlete çekildikleri tesbit edilen isimler, uzlet hayatları ile tanınmış kimselerdir. Ne var ki tasavvufta üzerinde önemle durulan prensiplerden birisi de humûl olup kişinin toplumda adının sanının bilinmemesidir. Dolayısıyla uzlet hayatı yaşayan ve bunun için de toplum içerisinde kimsenin tanımadığı, hiçbir kaynakta ismi yer almayan pek çok zâhid ve sûfînin bulunması muhtemeldir. Buradan yola çıkarak, hakiki anlamda uzleti tercih eden kimselerin bu çalışmada da isimlerinin yer almaması pek tabiîdir.

İlk asırlardan itibaren kırk günlük ibadet uygulaması görülmekle birlikte, ıstılâhî anlamda çileden bahseden ilk kişi Hücvîrî olmuş, hicrî beşinci asırla birlikte yaygınlaşmaya başlayan erbaîn uygulaması, Necmeddîn-i Kübrâ ve Sühreverdî gibi sûfîlerin kayda geçirmeleri ile birlikte usul ve âdâbı şekillenmiş bir mânevî eğitim metoduna dönüşmüştür. Her bir tarikatın kendine özgü kurallarını belirlediği halvet, böylece tasavvufî eğitimin vazgeçilmez bir usulü haline gelmiştir. Halvette, her bir tarikatta ana hatlarıyla aynı metot uygulansa da detaylarda farklı usullerin belirlendiği, zamanın şartları ve müridin istidadına göre de halvet kurallarının esnetilebildiği görülmektedir. Ayak halveti ve *erbaîn usulü i'tikâf* gibi uygulamalar, halvet kurallarının, toplumun farklı kesiminden müridle-

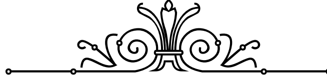
rin daha geniş katılımını sağlamak amacıyla mürşidin inisiyatifiyle esnetilebileceğini göstermektedir.

Halvet asırlarca uygulanmış, test edilmiş ve olumlu sonuçları başta tasavvuf çevresi olmak üzere toplumda açıkça görülmüş bir mânevî eğitim metodudur. İslâm tarihinde topluma mânevî önderlik edip arkalarında iz bırakan Mevlânâ, Hacı Bektâş-ı Velî, Yunus Emre, Hacı Bayrâm-ı Velî, Abdülkadir-i Geylânî, Eşrefoğlu Rûmî, Aziz Mahmud Hüdâyî ve Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevî gibi pek çok ismin girdikleri halvetler neticesinde bulundukları mânevî mevkilere ulaşmaları, halvetin yalnızca kitaplarda sözü edilen teorik bir metot olmadığının açık göstergesidir. Bunun yanında yine halvet ehli sûfîlerin, asırlarca el kitabı olarak okutulmuş *İhyâu ulûmi'd-dîn*, *Mânevî* ve *Muhammediyye* gibi eserlerinin halvetlerde kaleme alındığı düşünüldüğünde, ilimde derinleşmek için dahi yalnızlığın önemli bir fonksiyonu olduğu açığa çıkacaktır.

Usul ve âdâbı günümüz şartlarına uygun halde güncellenecek olan halvet uygulamaları, özellikle modern hayatta dünyevî kaygılar peşinde koşup nefis terbiyesi ve Allah'a daha iyi kulluk edebilme adına kendisine vakit ayıramayan insan için güzel bir fırsat olacaktır. Farklı din ve kültürlerden ithal meditasyon, yoga ve reiki gibi uygulamalar yerine, dinî ve tasavvufî kültürümüzün bize sunmuş olduğu halvet ve bu süreçte yerine getirilecek ibadetler; huşû içerisinde kılınacak namazlar, yapılacak zikirler, tesbihler ve böylece tefekkür ile geçirilecek vakitler, bir taraftan günlük telaşlar içerisinde kaybolan insanın zihnini temizleyecek, diğer taraftan da Allah'a olan iman ve kulluk şuurunun kemâle ermesine katkı sağlayacaktır. Halvet ve i'tikâflar vesilesiyle, insanın her türlü dünyevî kaygıdan uzaklaşarak, Allah'a teslimiyet içerisinde bazı helâllerden dahi uzaklaşmak suretiyle, nefsin arzuları karşısında sabır göstermesi, mânevî yönünü geliştirerek Allah'a daha iyi

kulluk etmesine yardımcı olacaktır. Ayrıca kul, bu mânevî eğitim sürecinde kazandığı güzel ahlâkıyla, topluma daha yararlı bir birey haline gelecektir. Bu bağlamda "*Nefsini arındıran kurtuluşa erecek, nefsini kirletip günahlara boğan ise hüsrana uğrayacaktır.*" [3]

[3] eş-Şems 91/9,10.

KAYNAKLAR

Abdullah b. Mübarek, *ez-Zühd ve'r-rekaik*, haz. Habîbürrahman el-A'zamî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.

Abdurrahmân Sâmi-yi Uşşâkî, *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye*, haz. Mahmud Erol Kılıç, İstanbul: Sufi Kitap, 2016.

Abdülkadir-i Geylânî, Muhyiddîn Ebû Muhammed, *Cilâu'l-hâtır*, Dımaşk: Dâru İbni'l-Kayyim, 1994.

———, *el-Fethu'r-Rabbânî ve'l-feyzü'r-Rahmânî*, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2012.

———, *Fütûhu'l-gayb*, Kahire: Matbaatu Mustafa el-Babi el-Halebi ve Evladuhu, 1973.

———, *Sırru'l-esrâr ve mazharu'l-envâr fîmâ yehtâcu ileyhi'l-ebrâr*, haz. Ahmed Ferid el-Mezîdî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.

Abdülkadir İsa, *Hakaik ani't-tasavvuf*, yy.: Mevkiu't-Tarîkati'ş-Şâzeliyye ed-Derkâviyye, 2001.

Abu Manneh, Butros, "Khalwa and Râbıta in the Khâlidi Suborder", *Naqshbandis*, ed. Marc Gaborieau, Alexandre Popovic – Thierry Zarcone, İstanbul: İsis Yay., 1990, ss. 289-302.

Adıgüzel, Şükran, "Vahyin Başlangıcıyla İlgili Siyer Kaynaklarındaki Rivayetlerin Değerlendirilmesi", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Afîfî, Ebü'l-Alâ, *Tasavvuf İslâm'da Manevî Hayat*, çev. Ekrem Demirli – Abdullah Kartal, İstanbul: İz Yay., 2012.

Afvî, Yâkub b. Mustafa, *Hediyyetü's-sâlikîn*, İstanbul: Bahriye Matbaası, 1331.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed bin Hanbel*, haz. Şu'ayb el-Arnaût, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1995-2001.

Ahmed er-Rifâî, Seyyid Ahmed b. Alî el-Mekkî b. Yahyâ, *el-Burhânu'l-Müeyyed*, haz. H. Naim Erdoğan, İstanbul: Pamuk Yay., 1975.

———, *Sohbet Meclisleri (el-Mecalisü's-Seniyye)*, çev. Ali Can Tatlı, İstanbul: Erkam Yay., 2003.

Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, haz. Kemal Eraslan, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1983.

Akşemseddin, Mehmed b. Hamza, *er-Risâletü'n-nûriyye*, çev. M. Zahit Başer – Metin Çelik, İstanbul: Ark Yay., 2015.

Albayrak, Nurettin, "Himmet Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1998, XVIII, 57-58.

Algar, Hamid, "Hâcegân", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1998, XIV, 57-58.

———, "Necmeddîn-i Kübrâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2006, XXXII, 498-506.

Ali el-Kari, Ebü'l-Hasen, *el-Esrârü'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevzûa*, Beyrut: Dâru'l-Emâne, 1971.

Ankaravî, İsmâil Rusûhî, *Minhâcü'l-fukarâ (Fakirlerin Yolu)*, haz. Saadettin Ekici – Meral Kuzu, İstanbul: İnsan Yay., 2011.

Arı, Mehmet Salih, "Üsâme b. Zeyd", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2012, XLII, 361-363.

Arpaguş, Sâfi, "Alvarlı Divânında Halvet Uzlet ve Sohbet", *Uluslararası Hâce Muhammed Lütfî (Alvarlı Efe) Sempozyumu*, ed. Cengiz Gündoğdu, Erzurum, 2013, ss. 539-548.

———, *Mevlevîlikte Mânevî Eğitim*, İstanbul: İFAV Yay., 2015.

Askerî, Abdurrahman, "Mir'âtü'l-ışk", *XV-XVI. Asır Bayramî Melâmîliği'nin Kaynaklarından Abdurrahman el-Askerî'nin Mir'âtü'l-ışk'ı*, haz. İsmail E. Erünsal, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.

Aşkar, Mustafa, "Ahmed Yesevî ve Tasavvuf Anlayışı", *Diyanet İl-*

mi Dergi [Diyanet Dini - İlmi - Edebi Dergi], XXIX/4 (1993), ss. 49-62.

———, "Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye'nin Tarihî Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 39 (1999), ss. 535-563.

Ateş, Süleyman, "Cüneyd-i Bağdâdî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, VIII, 129-131.

Ayar, Murat – Aysun Sungurhan, "Ahlâkî Kemâlin Gayretinde Halvet Pratiği", *I. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, 13-14 Ekim 2014 Bildiri Kitabı = I. International Congress of Turkish Culture, 13-14 October 2014 Proceedings*, 2014, ss. 84-100.

Aycan, İrfan, "Urve b. Zübeyr", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2012, XLII, 183-185.

Aydınlı, Abdullah, "Ebû Zer el-Gıfârî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1994, X, 266-269.

———, "Ebü'd-Derdâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1994, X, 310-311.

Ayiş, Mehmet Şirin, "Muhammed b. Hasan es-Semennûdî ve 'Âdabu's-Seniyye' Adlı Eseri", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* IV/8 (2015), ss. 244-268.

———, "Semennûdî'de Halvet Anlayışı", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* XX/33 (2015), ss. 36-56.

Aynî, Mehmed Ali, *Hacı Bayram Velî*, haz. H. Rahmi Yananlı, İstanbul: Büyüyen Ay, 2015.

Azamat, Nihat, "Ahmed Amiş Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1989, I, 43-44.

———, "Hacı Bayrâm-ı Velî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1996, XIV, 442-447.

———, "Kādiriyye", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2001, XXIV, 131-136.

Bahadıroğlu, Mustafa, "İbrâhim el-Havvâs", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2000, XXI, 317.

———, “Vâkıât-ı Hüdâyî’nin Tahlîl ve Tahkîki (I. Cild)”, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

Bâharzî, Seyfeddin, *Vâkıât*, Leiden University Libraries, Leiden, UB - Or. 989.

Baker, Mehmed Sıdkı, *İskenderpaşa’da Halvet Üzerine Mülâkat*, Röportaj Yapan: Mahmud Esad Erkaya (5 Mart 2016).

Baklî, Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân, *Meşrabü’l-ervâh*, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2005.

Baltacı, Halil, “Necmüddîn Râzî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2009.

Başoğlu, Tuncay, “Yezîd b. Ebû Habîb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2013, XLIII, 518-519.

Bayramiye Tarikatı Menakıbı Hacı Bayram Veli ve Halifeleri, haz. Zehra Hamarat, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.

Bayramoğlu, Fuat – Nihat Azamat, “Bayramiyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1992, V, 269-273.

Beki, Kamil, “İbrahim Râkım Efendi Vâkıât-ı Niyazî-i Mısrî İnceleme - Metin”, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.

Bekkri, Alaadin, “Kitabü’l-Halvet li-ibn ‘Arabî: Dirasetun ve Tahkikatun”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi,* 1/37 (2016).

Bekrî, Mustafa, *Hediyyetü’l-ahbâb fî mâ li’l-halveti mine’s-surûti ve’l-âdâb*, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, no: 430- 433, Harîrîzâde, *Tibyânu vesâili’l-hakâik fî beyâni selâsili’t-tarâik* içerisinde.

———, “Hediyyetü’l-ahbâb fî mâ li’l-halveti mine’s-şurûti ve’l-âdâb”, *el-Mecmûatü’s-seniyye li-sâdeti’l-Halvetiyye müştemiletün ala erbai resâil*, ed. Macid es-Sircânî – Muhammed Nûr es-Sircânî, Mısır, ty.

Belâzûrî, Ahmed b. Yahyâ, *Ensâbü’l-eşrâf*, haz. Süheyl Zekkâr – Riyâd Ziriklî, Beyrut Dâru’l-Fikr, 1996.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *el-Câmiu li-şuabi’l-*

îmân, haz. Muhtar Ahmed en-Nedvî, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.

———, *es-Sünenü'l-kübrâ*, haz. Abdülkâdir Atâ, I-XI, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

———, *Kitabü'z-zühdi'l-kebîr*, haz. Amir Ahmed Haydar, Beyrut: Dârü'l-Cinân, 1987.

Bice, Hayati, *Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî*, Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yay., 2016.

Bilgin, Mustafa, "Ebû Osman el-Mağribî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1994, X, 208-209.

———, "Hâtim el-Esam", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1997, XVI, 470-472.

Bolat, Ali, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik*, İstanbul: İnsan Yay., 2003.

Bolulu Himmet Efendi, *Tarikatnâme*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih -Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi Yazmaları, Mustafa Con A 84/IV.

———, *Tarikatnâme (Divançe-i İlahiyyat)*, Koç University Manuscript Collection.

Buhârî, Selahaddin b. Mübarek, *Enîsü't-tâlibîn ve uddetü's-sâlikîn Makamat-ı Muhammed Bahâeddin en-Nakşibend*, çev. Süleyman İzzi, Dersaâdet: Bahriye Matbaası, 1328.

Bursalı Mehmed Tahir, *Hacı Bayram-ı Veli*, haz. Metin Çelik, İstanbul: Özgü Yay., 2012.

Bursalı Mehmed Veliyyüddin, *İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin Menkıbeleri*, haz. Mustafa Güneş, İstanbul: Sahaflar, 2006.

———, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, Bel_Yz_K.000505ty.

Bursevî, İsmail Hakkı, "Kitâbu's-silsileti'l-Celvetiyye", *İsmail Hakkı Bursevi'nin Kitabu's-silsileti'l-Celvetiyye'si*, haz. İlyas Efendi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.

———, *Rûhu'l-Beyân*, çev. Hasan Kamil Yılmaz, Ömer Çelik, Sü-

leyman Derin, Mehmet Toprak – Murad Sülün, İstanbul: Erkam Yay., 2014.

Câmî, Abdurrahman, *Nefehâtü'l-üns (Evliya Menkıbeleri)*, çev. Lâmiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ – Mustafa Kara, İstanbul: Pinhan, 2011.

Cebecioğlu, Ethem, *Hacı Bayram Velî*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1991.

———, "Klâsiklerimiz/XI: "Avarifü'l-Ma'arif" Ebu Hafs Şihabüddin Ömer es-Sühreverdî (539/1144-632/1234)", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi,* 5/12 (2004), ss. 239-264.

———, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yay., 2009.

Cendî, Müeyyidüddîn b. Mahmûd b. Sâid, *Şerhu Müeyyidüddîn el-Cendî alâ Füsûsi'l-hikem*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.

Cerrahoğlu, İsmail, "Abdullah b. Mes'ûd", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, I, 114-117.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-, *es-Sıhah tâcü'l-luga ve sıhahi'l-Arabiyye*, haz. Ahmed Abdülgafûr Attâr, I-VI, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1979.

Ceyhan, Semih, "Halvetiyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, İstanbul: İSAM, 2015.

———, *Üç Pîrin Mürşidi: Halvetiyye, Ramazâniyye Kolu ve Köstendilli Ali Alâeddin Efendi*, İstanbul: İSAM, 2015.

Cirit, Hasan, "Seleme b. Ekva'", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2009, XXXVI, 406.

Cora, Mustafa, "Hevayla Mücadele İçin İhtiyaç Duyulan Potansiyelin İnsanın Benliğinde / Fıtratında Saklı Olması", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 1/1 (2012), ss. 111-146.

———, "Şeytanî Güç Sembolü Tâğut ve İfade Ettikleri", *Journal of Islamic Research,* 29/3 (2018).

Coşan, Mahmud Esad, *Güncel Meseleler-1*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1995.

———, *Hazineden Pırıltılar*, haz. Metin Erkaya, 2003 http://www.hazinedenpiriltilar.com/ (erişim: 1 Mayıs 2016).

———, "Kısa Terceme-i Hâli", *Anılarla Mehmed Zâhid Kotku (Rh.A)*, ed. Metin Erkaya, İstanbul: Seha Neşriyat, 1996, ss. 13-23.

———, *Ramazan ve Takva Eğitimi*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1996.

Cürcânî, Ebü'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali, *Mu'cemü't-ta'rîfât*, haz. Muhammed Sıddîk el-Münşâvî, Kahire: Muhammed Sıddîk el-Münşâvî Yay., ty.

Çağrıcı, Mustafa, "Gazzâlî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1996, XIII, 489-505.

Çakan, İsmail L., "Ebû Osman en-Nehdî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, X, 210.

Çakır, Adalet, "Kadiriyye", *Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, 2015, ss. 159-220.

———, "Mehmet Rif'at Efendi'nin *Nefhatü'r-Riyâzi'l-Âliye* Adlı Eserinin Işığında Anadolu'da Kādirîlik", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Çataklı, Osman, *Hacı Hasib Efendi ve Hacı Aziz Efendi*, İstanbul2000.

Çavuş, Cennet Ceren, "Kastamonu'lu Ömer Fuâdî'nin Halvet Risâlesi ve Halvet", *Kastamonu Üniversitesi II. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu -Kastamonu'nun Manevi Mimarları- 4-6 Mayıs 2014*, Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, 2014, ss. 563-570.

Çelik, Hüseyin, "Azm ve Kur'an-ı Kerım'de Ulu'l-Azm Olan Peygamberler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 11/59 (2018).

———, *Kur'an'da Nifak -Münafıkların Özellikleri-*, Ankara: Fecr Yay., 2018.

Çelik, İsa, "Tasavvuf Terminolojisinde Letâif-i Ruhaniyye", *Mari-*

fe: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim], 9/2 (2009), ss. 83-116.

Çelik, İsa – Birol Yıldırım, "Halvetiye Geleneğinde Etvâr-ı Seba/ Nefsin Mertebeleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi,* 86 (2018), ss. 21-44.

Çetin, Hilal, "Vâkıât-ı Hüdâyî'nin Tahlîl ve Tahkîkî (17 Ramazan 986/30 Rebiü'l âhir 987)", Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, 2018.

Çift, Salih, "Verrâk, Ebû Bekir", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2013, XLIII, 58-59.

———, "Yahyâ b. Muâz", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2013, XLIII, 257-258.

Çubukçu, Asri, "Ebû Bekre", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1994, X, 114.

———, "Ebû Lübâbe el-Ensârî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, X, 179.

Dânişmend, Muhammed, "Mir'âtü'l-kulûb (Necdet Tosun'un "Yesevîliğin İlk Dönemine Âid Bir Risâle: Mir'âtü'l-Kulûb" adlı makalesi içerisinde)", *İLAM Araştırma Dergisi,* 2/2 (1997), ss. 49-82.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *Sünenü'd-Dârimî*, haz. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî, I-IV, Riyad: Dâru'l-Muğnî, 2000.

Dâye, Necmeddîn-i, *Mirsâdu'l-ibâd (Sûfîlerin Seyri)*, çev. Hakkı Uygur, İstanbul: İlk Harf Yay., 2013.

Demirarslan, Deniz, "Din ve Tasavvuf Kültüründe Çilehane Kavramı ve Mekân Özellikleri Açısından Gelibolu Çilehanesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi,* 77 (2016), ss. 175-196.

Demirci, Mehmet, "Bir Eğitim Aracı Olarak Mevlevî Çilesi", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim],* 7/3 (2007), ss. 105-122.

———, “Mâlik b. Dînâr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2003, XXVII, 505.

Demirdaş, Öncel, “Tasavvuf Tarihinde Halvet ve Halvetin Manevi Eğitimdeki Rolü”, *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* -, 16/53 (2012), ss. 131-142.

Demirli, Ekrem, *İslam Metafiziğinde Tanrı ve İnsan*, İstanbul: Kabalcı Yay., 2009.

Derin, Süleyman, *Kur'ân-ı Kerîm'de Seyr u Sülûk*, İstanbul: Erkam Yay., 2013.

Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, haz. Aydın Sami Güneyçal, Ankara: Aydın Kitabevi, 2005.

Dinç, Ahmet, *Halvet Usulü İtikâf Üzerine Mülâkât*, Röportaj Yapan: Mahmud Esad Erkaya (27 Şubat 2016).

Dindi, Emrah, “Cahiliye Araplarında Ramazan Ayı, İtikâf ve Oruç”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Journal of the Near East University Faculty of Theology,* III/3 (2017), ss. 27-55.

Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, *Kitâbü'-Zühd*, haz. Ebû Nu'aym Yâsir b. İbrâhîm – Ebû Bilâl Ğuneym b. Abbâs, Kahire: Dâru'l-Mişkât, 1993.

Ebû İshâk eş-Şîrâzî, İbrâhîm b. Ali, *Tabakâtü'l-fukahâ*, haz. İhsân Abbâs, Beyrut: Dâru'r-Râidi'l-Arabî, 1970.

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah b. İshak el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ*, I-XI, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1409.

———, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ*, I-X, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.

Ebû Tâlib el-Mekkî, Muhammed b. Ali b. Atıyye el-Hârisî, *Kûtü'l-kulûb fî muâmeleti'l-mahbûb ve vasfu tarîki'l-mürid ilâ makami't-tevhid*, haz. Asım İbrâhim el-Keyyâlî el-Hüseynî eş-Şâzelî ed-Derkâvî, I-II, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.

Ebû Ya'lâ el-Mevsılî, Ahmed b. Ali, *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsılî*,

haz. Hüseyin Selîm Esed, I-XIV, Beyrut: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, 1992.

Efendioğlu, Mehmet, "Saîd b. Zeyd", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2008, XXXV, 580-581.

———, "Velîd b. Ukbe", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2013, XLIII, 35-36.

Eflâkî, Ahmed*, Menâkıbü'l-ârifîn (Âriflerin Menkıbeleri)*, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul: Hürriyet Yay., 1973.

Ekici, Hacer, "Vâkıât-ı Hüdâyî'nin Tahlîl ve Tahkîki (1 Rabîu'l-Âhir-9 Şevvâl/987)", Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, 2017.

el-Fârûsî, İzzüddin Ahmed el-Vâsıtî*, İrşâdü'l-müslimîn li-tarîkati şeyhi'l-muttakîn (Seyyid Ahmed er-Rifâ'î RA ve Nurlu Yolu)*, çev. Hayri Kaplan, Ankara: Ehli Beyt Eğitim Kültür ve Yardımlaşma Vakfı Yay., 1999.

el-Hac Hasan Şükrü*, Menâkıb-ı şemsü'ş-şümûs der hakk-i Hazret-i Mevlânâ Hâlid el-Arûs*, Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası, 1885.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır*, Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Diyanet İşleri Reisliği, 1936.

Enîsî, Emir Hüseyin*, Menâkıb-ı Akşemseddîn*, haz. Bilal Aktan – Mustafa Güneş, İstanbul: H Yay., 2011.

Eraslan, Kemal, "Ahmed Yesevî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 4989, II, 159-161.

Eraydın, Selçuk, "Çile", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1993, VIII, 315-316.

Erdoğan, Mehmet, "Hârice b. Zeyd", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1997, XVI, 168.

Erginli, Zafer, "Muhâsibî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2006, XXXI, 13-16.

Erkaya, Mahmud Esad, "Hâlidiyye Tasavvuf Geleneğinde Mürid-Mürşid İlişkileri", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi,* IX/18 (2017), ss. 839-861.

———, “Seyfeddin el-Bâharzî’nin Şeyhi Necmeddîn-i Kübrâ’ya Arz Ettiği Vâkıalar: Vekâyiu’l-Halvet”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* XVIII/1 (2018), ss. 23-46.

Erkaya, Metin, *İskenderpaşa’da İ’tikâf Üzerine Mülâkat*, Röportaj Yapan: Mahmud Esad Erkaya (5 Mart 2016).

Erkaya, Metin – Hacı Ali Erkaya, *Mehmet Zahid Kotku (K.S.)’dan Özel Sohbetler*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1993.

Ersöz, Ahmed, *Abdülaziz Bekkine Hazretleri*, İzmir: Nil Yay., 1992.

Erul, Bünyamin, “Hz. Peygamber’in Risalet Öncesi Hayatına Farklı Bir Yaklaşım”, *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Reisliği Yıllığı]_ Peygamberimiz Hz Muhammed (SAV) özel sayısı,* (2003), ss. 33-66.

———, “Mesrûk b. Ecda‘”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2004, XXIX, 336-337.

———, “Zeyd b. Sâbit”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2013, XLIV, 321-322.

Erzurûmî, İbrâhim Hakkı, *Mârifetnâme*, I-III, İstanbul: Erkam Yay., 2013.

Eskici, Bekir, “Ankara Hacı Bayram Camisi Onarımları Üzerine”, *Turkish Studies– International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* IX/10 (2014), ss. 557-576.

Eşrefoğlu Rûmî, Abdullah, *Müzekki’n-nüfûs*, İstanbul: Bosnevî el-Hac Muharrem Efendi Matbaası, 1874.

———, *Tarikatnâme*, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, OE_Yz_0389.

Eyyüplü, Abdülganî oğlu Abdurrezzak, “Tuhfetü’l-ihvân”, *Akşemseddin Hayatı – Eserleri*, haz. Ali İhsan Yurt, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1994, ss. 197 – 205.

Fayda, Mustafa, “Cerîr b. Abdullah”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1993, VII, 410-411.

———, “Hulefâ-yi Râşidîn”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1998, XVIII, 324-338.

Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Kabalcı Yay., 2012.

Fığlalı, Ethem Ruhi, "Cemel Vak'ası", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1993, VII, 320-321.

Fürûzanfer, B., *Mevlânâ Celâleddin*, çev. Feridun Nafiz Uzluk, Konya: Konya Valiliği Yay., 2005.

Gaybî, Sun'ullah, *Ruhu'l-hakîka*, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, OE_Yz_0107/03.

Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed, *el-Münkız mine'd-dalâl ve'l-müfsıh ani'l-ahvâl*, haz. Abdurrezzak Tek, I-V, Bursa: Bursa Akademi, 2017.

———, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, I-V, Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2013.

Gökbulut, Süleyman, "Cüneyd'in Sekiz Şartı", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* II/36 (2012), ss. 201-231.

———, *Necmeddîn-i Kübrâ -Hayatı, Eserleri, Görüşleri-*, İstanbul: İnsan Yay., 2010.

Gökcan, Mehmet Mansur, "Tasavvufta Halvet ve Uzlet", *III. Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi*, İksad Yay., 2018, ss. 251-256.

———, *Temel Ahlâkî Prensipleriyle Tasavvuf*, Ankara: Harf Yay., 2017.

Göktaş, Vahit, "Modern İnsanın Bir İhtiyacı Olarak Riyazet ve Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Riyazetle İlgili Görüşleri", *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler -,* 16/50 (2012), ss. 47-56.

Gölbaşı, Selahattin, "Kur'ân-ı Kerîm'de Anılan Bazı Peygamberlerin Yalnızlık Deneyimleri", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Gölpınarlı, Abdülbâki, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul: İnkılap ve Aka Yay., 1983.

———, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, İstanbul: İnkılâp ve Aka Yay., 1963.

———, *Tasavvuf'tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul: İnkılâp Yay., 2004.

Gördük, Yunus Emre, "Tâbi'ûn Döneminde Önemli Bir Müfessir: Mesrûk b. el-Ecda' (Biyografik Bir İnceleme)", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi,* 18/1 (2018), ss. 193-213.

Gözütok, Şakir, *Sûfî Pedagojisi Tasavvufta Şahsiyet Eğitimi*, İstanbul: Nesil Yay., 2012.

Gül, Halim, "Halveti-Sâbânî Seyhi Mustafa Kemâleddîn Bekrî ve Hediyyetü'l-Ahbâb Adlı Eseri", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi,* II/1 (2013), ss. 283-303.

Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâüddin, *Câmiu'l-usul fi'l-evliyâ*, haz. Ahmed Ferîd el-Mizyedî, Beyrut: Dâru'l-Kütibi'l-İlmiyye, 2010.

Gündüz, İrfan, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâüddîn (KS) Hayatı-Eserleri-Tarikat Anlayışı ve Hâlidiyye Tarîkatı*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1984.

———, "Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâeddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1996, XIV, 276-277.

Güneş, Mustafa, "Klasik Türk Edebiyatında Menakıpnameler ve Menâkıb-ı Akşemseddin", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* IV/16 (2011), ss. 165-171.

Gürer, Dilâver, *Abdülkâdir Geylânî - Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul: İnsan Yay., 2014.

———, "Şiblî, Ebû Bekir", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2010, XXXIX, 125-126.

Haksever, Ahmet Cahid, "'Ruhbanlık' Kavramındaki Anlam Kayması ve Tasavvufla İlişkilendirilmesi Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 12/23 (2013), ss. 5-30.

Hâlid el-Bağdâdî, Mevlânâ Ebü'l-Behâ Ziyâüddîn, *Terceme-i Risâle-i Hâlidiyye*, çev. Şerif Ahmed b. Ali, yy.1857.

Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman, *Kitâbü'l-ayn*, haz. Abdülhamid Hindâvî, I-IV, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Hamzaoğlu, Ali, "Kâşifu'l-Muşkilât", *Akşemseddin Hayatı – Eserleri*, haz. Ali İhsan Yurt, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1994, ss. 205 – 294.

Harîrîzâde, Muhammed Kemâleddîn, *Tibyânu vesâili'l-hakâik fî beyâni selâsili't-tarâik*, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, no: 430- 433.

Hasan, Nadirhan, "“Divan-ı Hikmet”in İstanbuldaki Bir Nüshası Hakkında", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 2/2 (2009), ss. 79-82.

Hassî, Muvaffâk b. Muhammed *es-Selve fî şerâiti'l-halve*, Millet Kütüphanesi Feyzullah, eski kayıt no. 2142 yeni kayıt no. CD 2205, v. 11a – 60a.

Hatiboğlu, İbrahim, "Sa'd b. Ebû Vakkas", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2008, XXXV, 372-374.

Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed, *el-Uzle*, haz. Yasin Muhammed Sevvas, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1990.

Hazînî, Sultan Ahmed, *Cevâhirü'l-ebrâr min emvâci'l-bihâr*, haz. Cihan Okuyucu, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yay., 1995.

Hennâd b. es-Serî, *Kitâbü'z-Zühd*, I-II, Kuveyt: Dâru'l-Hulefâ li'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1985.

Herevî, Ebû İsmâil Pîr-i Herat Hâce Abdullah b. Muhammed b. Ali el-Ensârî, *Kitâbu Menâzili's-sâirîn*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.

Hikâyât, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 346/371019/1610.

Hulvî, Mahmud Cemaleddin, *Lemezât-ı Hulviyye ez Lemeât-ı Ulviyye*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Şeriyye, no. 1100.

Hücvîrî, Ebü'l-Hasen, *Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh, 2010.

Hüdâyî, Azîz Mahmûd, "Ecvibe-i Mutasavvıfâne", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, ss. 66-71.

———, *Tarîkatnâme*, haz. Nevzat Özkan, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014.

İbn Abdülber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-*

ashâb, haz. Ali Muhammed el-Bicâvî, I-IV, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992.

İbn Acîbe, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Hasenî eş-Şâzelî, *el-Bahrü'l-medîd fî tefsîri'l-Ḳurʾâni'l-mecîd*, I-VIII, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.

İbn Asâkir, Ali b. el-Hasen, *Târîhu medîneti Dımaşk*, haz. Muhibbüddîn Ebû Sa'îd Ömer b. Garâme el-'Amravî, I-LXXX, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995-2000.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir, *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdîs ve'l-âsâr*, I-VIII, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekir, *el-Uzle ve'l-infirâd*, haz. Hasan Âl Süleyman, Riyad: Dâru'l-Vatan, 1997.

İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekeriyyâ, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, haz. Abdüsselam Muhammed Harun, I-VI, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, haz. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Mu'avviz, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.

———, *el-Metâlibü'l-'âliye bi-zevâidi'l-mesânîdi's-semâniye*, haz. Komisyon, I-XIX, Riyâd: Dâru'l-Âsıme-Dâru'l-Gays, 1998-2000.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahbâri'l-hulefâ*, Beyrut: el-Kütübü's-Sekâfiyye, 1417.

———, *Sahîhu İbn Hibbân bi-tertîbi İbn Balabân*, haz. Şu'ayb el-Arnaût, I-XVIII, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, haz. Mustafâ es-Sekkâ, I-II, Kahire: Mektebetü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1955.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâ'îl b. Ömer ed-Dımaşkî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, haz. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, I-XXI, yy.: Dâru Hicr, 1997-1999.

———, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, haz. Mustafâ es-Seyyid Muhammed, Kahire Müessesetü Kurtuba, 2000.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-İmâme ve's-siyâse*, haz. Ali Şîrî, Beyrut: Dâru'l-Advâ, 1990.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, haz. Abdullah Ali Kebir, Muhammed Ahmed Hasbullah – Hâşim Muhammed eş-Şâzelî, I-VI, Kahire: Dâru'l-maârif, ty.

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî', *et-Tabakâtü'l-kebîr*, haz. Ali Muhammed Ömer, I-XI, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001.

İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *Fütühât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Yay., 2007.

———, "Kitâbü'l-Halvet (Alaadin Bekkri'nin 'Kitabü'l-Halvet li-ibn 'Arabî: Dirasetun ve Tahkikatun' makalesi içerisinde)", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi,* 1/37 (2016).

———, *Mecmûatü resâili İbn Arabî*, Beyrut: Dârü'l-Mehacceti'l-Beyza; Dârü'r-Rasûli'l-Ekrem, 2000.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali, *Telbîsü İblîs*, Beyrut: Dâru'l-Kalem, ts.

İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-târîh*, haz. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî – Muhammed Yûsuf ed-Dekkâk, I-XI, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987-2003.

———, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, haz. Ali Muhammed Mu'avviz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd, I-VIII, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.

İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Ömer b. Alî el-Ensârî, *Tabakâtü'l-evliyâ*, haz. Nûreddîn Şerîbe, Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1994.

İbnü'l-Vezîr, Muhammed b. İbrahim, *el-Uzle*, Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, 1992.

İbrahim Has, *Şabaniyye Silsilesi Silsile-i Tarîk-ı Halvetiyye-i Karabaş el-Kastamonî*, haz. Mustafa Tatçı – İbrahim Özay, İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı, 2006.

———, *Tezkiretü'l-Has (Erenler Kitabı)*, haz. Mustafa Tatçı, Musa Yıldız – Yasin Şen, İstanbul: H Yay., 2017.

İmâm-ı Rabbânî, Ebü'l-Berekât Ahmed b. Abdulehad b.

Zeynelâbidîn el-Fârûkî es-Sirhindî, *el-Mektûbâtu'r-rabbâniyye*, haz. Mustafa Hüseyin Abdülhâdî, I-III, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1436/2015.

İsmail, Yiğit, "Sıffîn Savaşı", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2009, XXXVII, 107-108.

İzutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975.

Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ, *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik li-ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik*, I-VIII, Mağrib: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1983.

Kadirî, İsmâîl b. es-Seyyid Muhammed Sâîd, *el-Füyûzâtu'r-Rabbâniyye fi'l-meâsiri'l-Kadiriyye*, Kahire: el-Matbaatü'l-Hamidiyye, 1322.

Kahraman, Abdullah, "Tâvûs b. Keysân", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2011, XL, 185-186.

———, "Ubeydullah b. Ömer b. Hafs", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2012, XLII, 25-26.

Kahraman, Hüseyin, "Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hadis Râvîlerinin Zühd Hayatına Yönelik İlgileri -Kûfe Örneği-", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 16/1 (2007), ss. 37-63.

Kandemir, Yaşar, "Abdullah b. Ömer b. Hattâb ", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1988, I, 126-128.

———, "Ebû Hüreyre", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1994, X, 160-167.

———, "Ebû Mûsâ el-Eş'arî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1994, X, 190-192.

———, "Osman b. Maz'ûn", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2007, XXXIII, 470-471.

Kara, Kerim, "Mehmed Nasûhî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2003, XXVIII, 500-502.

Kara, Mustafa, "Bişr el-Hâfî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1992, VI, 221-222.

———, "Dârânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1993, VIII, 485.

Karabaş Velî, "Miyâr-ı Tarîkat", *Halvetî Şabânî Yolunun Adâbı*, ed. Mustafa Tatçı, İstanbul: H Yay., 2013.

Karatay, Rezzan, "Ziyâiyye'de Halvet Uygulaması", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Kâşânî, Abdurrezzak, *Istılâhâtu's-sûfiyye (Sûfîlerin Kavramları)*, çev. Abdurrezzak Tek, Bursa: Bursa Akademi, 2014.

Kavak, Abdulcebbar, *Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik*, İstanbul: Nizamiye Akademi, 2016.

Kaya, Eyyüp Said, "Mekhûl b. Ebû Müslim", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2003, XXVIII, 552-553.

Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim el-Buhârî*, et-Taarruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, haz. Ahmed Şemsüddin, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1993.

Ken'ân Rifâî, *Seyyid Ahmed er-Rifâî*, haz. Mustafa Tahralı, İstanbul: Cenan Eğitim, Kültür ve Sağlık Vakfı Neşriyatı, 2008.

Kılıç, Mahmud Erol, "Ekberiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1994, X, 544-545.

———*, Hayatın Satır Araları Modern Zamanda Kendini Bulmak*, İstanbul: Sufi Kitap Yay., 2013.

———, "İbnü'l-Arabî, Muhyiddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1999, XX, 493-516.

———*, Şeyh-i Ekber İbn Arabî Düşüncesine Giriş*, haz. Nedim Tan, İstanbul: Sufi Kitap, 2013.

Kılıç, Ünal, "Hz. Peygamber'in Nübüvvet Öncesi Uzlet İçin Hira Mağarası'nı Seçmesi Üzerine Bazı Mülahazalar", *İSTEM: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi,* 12/24 (2014), ss. 3-11.

Kister, M. J. , "et-Tehannüs: Kelime Anlamı Üzerine Bir Araştırma", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi,* 2/4 (2000), ss. 215-230.

Kızılgeçit, Muhammed, "Modern Psikolojide ve Tasavvufta Yalnız-

lık", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 1 (2012), ss. 131-150.

———, "Yalnızlık Umutsuzluk ve Dindarlık İlişkisi", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2011.

Konur, Himmet, *İbrâhîm Gülşenî Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, İstanbul: İnsan Yay., 2000.

———, "Mânevî Eğitim Metodu Olarak Halvet", *Bakü'den Balkanlara Halvetîlik Sempozyumu - 2 Tebliğler Kitabı*, 2016.

Kotku, Mehmed Zahid, *Risâle-i Hâlidiyye ve Adab-ı Zikir Risâlesi*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1990.

———, *Tasavvufî Ahlâk*, I-V, İstanbul: Seha Neşriyat, 1981.

Köle, Bekir, "Zeynüddin-i Hâfî ve Eserlerinde Tasavvuf Görüşleri", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2009.

Köprülü, Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1991.

Köse, Saffet, "Teheccüd", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2011, XL, 323-325.

Köseç Ahmed Dede, *et-Tuhfetü'l-behiyye fi't-tarîkati'l-Mevleviyye Tercümesi Mevlevîlik Âdâbı, Anektodlar*, haz. Ali Üremiş, Ankara: Serander Yay., 2007.

Köstendilli Ali el-Halvetî, *Telvîhât*, haz. Semih Ceyhan, İstanbul: Dergâh Yay., 2016.

Kudâî, Ebû Abdullah Muhammed b. Selâme b. Ca'fer, *Müsnedü'ş-Şihâb*, haz. Hamdi Abdülmecid Selefi, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986.

Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, haz. Halil el-Mansûr, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.

Küçük, Hülya – Semih Ceyhan, "Râbia el-Adeviyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, XXXIV, 380-382.

Küçük, Osman Nuri, *Mevlânâ'ya Göre Manevî Gelişim - Benliğin Dönüşümü ve Mi'râcı*, İstanbul: İnsan Yay., 2010.

Küçük, Raşit, "Abdullah b. Mübârek", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1988, I, 122-124.

Küçük, Sezai, "Mevleviyye", *Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, İstanbul: İSAM Yay., 2015.

Lâ'lîzâde, Abdülbâki, *Sergüzeşt (Aşka ve Âşıklara Dair Melâmî Büyükleri)*, haz. Tahir Hafızalioğlu, İstanbul: Furkan Kitaplığı, 2001.

Lâmiî Çelebi, *Fütûhu'l-müşâhidîn li-tervîhi kulûbi'l-mücâhidîn*, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, no. 1295.

Maden, Şükrü, "Yesevî Dervişi Hazînî'nin Âyetleri Anlama Yöntemi: Cevâhirü'l-Ebrâr'ın Kur'ânî Referansları Üzerine Bir İnceleme", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,* 5/8 (2016), ss. 2517-2540.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah el-Asbahî el-Yemenî, *Muvatta' el-İmâm Mâlik*, haz. Muhammed Mustafâ el-A'zamî, Abudabi: Müessesetü Zâyed b. Sultân, 2004.

Mecdî, Mehmed, *Tercüme-i Şekaik-i Nu'maniyye (Hadaikü'ş-Şekaik)*, İstanbul: Dârü't-Tıbâati'l-Âmire, 1269.

Mehmed Ali Aynî, *İslâmın Büyük Velisi Abdülkadir Geylânî*, çev. Tahir Yücel, İstanbul: Büyüyen Ay Yay., 2016.

Mehmed Rif'at Efendi, "Nefhatü'r-riyâzi'l-âliye fî beyân-i tarîkati'l-Kādiriyye", *Mehmet Rif'at Efendi'nin Nefhatü'r-Riyâzi'l-Âliye Adlı Eserinin Işığında Anadolu'da Kādirîlik*, ed. Adalet Çakır, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), 2006.

Memiş, Abdurrahman, *Hâlidî Bağdâdî ve Anadoluda Hâlidîlik*, İstanbul: Kitabevi Yay., 2000.

Mu'âfî b. İmrân el-Mevsılî, *Kitâbü'z-Zühd (Müsnedü'l-Mu'âfî bin 'İmrân el-Mevsılî ile birlikte)*, haz. Âmir Hasen Sabrî, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1999.

Muhammed b. Münevver, *Esrârü't-tevhîd fî makâmâti'ş-Şeyh Ebû Saîd (Tevhidin Sırları)*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Semerkand Yay., 2015.

Muhâsibî, Ebû Abdullah Hâris b. Esed, *er-Riâye li-hukûkillah*, Kahire: Şeriketü'l-Kuds, 2008.

Mustafa Fevzi Efendi, *Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî Menkıbeleri*, haz. Tahir Hafızoğlu, İstanbul: İnsan Yay., 2010.

Müttakî el-Hindî, Alâuddin Ali b. Abdülmelik b. Kadı Han *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, haz. Bekri Hayyânî – Saffet Sakka, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981/1401.

Nalbat, Mustafa, "Vâkıât-ı Hüdaî'nin Tahlil ve Tahkiki (II. Cild)", Erciyes Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, 2017.

Nazmi Efendi, Mehmed "Hediyyetü'l-ihvân", *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat*, ed. Osman Türer, İstanbul: İnsan, 2011.

Necmeddîn-i Kübrâ, Ebü'l-Cennâb Ahmed b. Ömer el-Hivekî, "Fevâihü'l-cemâl", *Tasavvufî Hayat*, ed. Mustafa Kara, İstanbul: Dergâh Yay., 2015, ss. 97-174.

———, "Minhâcü's-sâlikîn ve mi'râcü't-tâlibîn", *Seyr ü Sülûk Risâleleri*, ed. Süleyman Gökbulut, İstanbul: İlk Harf Yay., 2016, ss. 94-120.

———, "Risâle fi'l-halve", *Seyr ü Sülûk Risâleleri*, ed. Süleyman Gökbulut, İstanbul: İlk Harf Yay., 2016, ss. 73-84.

———, "Risâle ile'l-hâim", *Tasavvufî Hayat*, ed. Mustafa Kara, İstanbul: Dergâh Yay., 2015, ss. 75-96.

———, "Risâletü's-sâri'l-hâiri'l-vâcid ile's-sâtiri'l-vâhidi'l-mâcid", *Âdâb Risâleleri*, ed. Süleyman Gökbulut, İstanbul: İlk Harf Yay., 2016, ss. 55-91.

———, "Usûlü'l-aşere", *Tasavvufta On Esas Usûlü'l-aşere Şerhleri*, ed. Süleyman Gökbulut, İstanbul: İnsan Yay., 2010, ss. 43-60.

Nedim, Hayrullah, *Menâkıb-ı Eşref-i Rûmî Kuddise Sırru'l-Âlî*, yy.: Matbaa-i Emiri, 1315.

Nevrekobî, Ahmed Rif'at, "Muînü'l-Mürîd", *Halvetî Şabânî Yolunun Adâbı*, ed. Mustafa Tatçı, İstanbul: H Yay., 2013.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Veysel Karanî ve Üveysîlik*, İstanbul: Dergâh Yay., 1982.

Okuyan, Mehmet, "Necmeddîn-i Dâye", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2006, XXXII, 496-497.

Orhan, Abdullah Taha, "Hüseyin Vassâf'ın Vâkıât İsimli Eseri (Metin ve İnceleme)", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, 2012.

Ömer Fuadi Efendi, *Menâkıb-ı şerîf-i pir-i halvetî hazret-i Şa'bân Veli*, Kastamonu: Vilayet Matbaası, 1294.

Öngören, Reşat, "İbrâhim b. Edhem", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2000, XXI, 295-296.

———, "Mecdüddin el-Bağdâdî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2003, XXVIII, 230-231.

———, "Sühreverdiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2010, XXXVIII, 42-45.

———, "Tarikat", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2011, XL, 95-105.

Önkal, Ahmet, "Âmir b. Abdullah", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1991, III, 65.

———, "Amr b. Âs", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1991, X, 79-81.

Öz, Mustafa, "Ca'fer es-Sâdık ", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1993, VII, 1-3.

Özdirek, Recep – Ali Hakan Çavuşoğlu, "Süfyân es-Sevrî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2010, XXXVIII, 23-28.

Özel, Ahmet, "İbnü'l-Mevvâz", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2000, XXI, 125-126.

Özelsel, Michaela Mihriban, *Halvette 40 Gün Psikolog Dervişenin Halvet Günlüğü ve Bilimsel Çözümlemesi*, çev. Petek Budanur Ateş, İstanbul: Kaknüs Yay., 2013.

Özen, Şükrü, "İbnü'l-Kasım ", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2000, XXI, 103-104.

Özköse, Kadir, "Ahmed Yesevî'nin Fakr Anlayışı = Fakr Concept of Ahmed Yesevî", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 10/10 (2016), ss. 13-36.

Öztürk, Mustafa, “Sehl et-Tüsterî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2009, XXXVI, 321-323.

Polat, Salahattin, “Rebî‘ b. Huseym”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2007, XXXIV, 495-496.

Râgıb el-İsfahânî, Ebü’l-Kāsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*, haz. Safvân Adnân ed-Dâvûdî, Beyrut: Dâru’l-Kalem, 1412.

Râvî, İbrâhim, *es-Seyr ve’l-mesâî fî ahzâbi ve evrâdi’s-seyyid el-gavsi’l-kebîr Ahmed er-Rifâî*, https://ia802708.us.archive.org/34/items/tasawufwrdoud/sayrwmasaii.pdf.

Reis, Bedriye, “Sûfîlere Yöneltilen Tenkitlere Bir Cevap: Akşemseddin Ve Def‘u Metâini’s-Sûfiyye İsimli Eseri”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* II/3 (2014), ss. 37-70.

Sadık Vicdânî, Ebû Rıdvân M., *Tomar-ı Turuk-ı Aliyyeden Halvetiyye*, İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1338-1341.

———, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyyeden Kadiriyye*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1338-1340.

Sâfî, Mevlânâ Ali b. Hüseyin, *Reşahât*, haz. Naci Bayraktaroğlu – Nizamettin Arslan, İstanbul: İz Yay., 2013.

Safiyyüddin, Mevlânâ, *Neseb-nâme Tercümesi*, haz. Kemal Eraslan, İstanbul: Yesevî Yay., 1996.

Sami, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yay., 2004.

Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü’l-fu’âd fi’l-mebde‘ ve’l-ma‘âd*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1288.

Sarmış, İbrahim, “Ebû Hırâş el-Hüzelî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1994, X, 158-159.

Sayyâdî, Muhammed Ebü’l-Hüdâ, *Kılâdetü’l-cevâhir fî zikri’l-gavsi’r-rifâî ve etbâihi’l-ekâbir*, Beyrut: el-Matbaatü’l-edebiyye, 1301.

Semennûdî, Muhammed b. Hasan el-Münîr, *el-Âdâbu’s-seniyye limen yurîdu tarikate’s-sâdâti’l-Halvetiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba, no. 218.

———, *Tuhfetu's-sâlikîn ve delâilü's-sâirîn li-menheci'l-mukarrabîn*, Daru'l-Kütübi'l-Katariyye, no. 0202/1.

———, *Tuhfetu's-sâlikîn ve delâilü's-sâirîn li-menheci'l-mukarrabîn*, Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2008.

Serin, Rahmi, *İslâm Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetiler*, İstanbul: Petek Yay., 1984.

Serrâc, Ebû Nasr Abdullah b. Ali et-Tûsî, *el-Lüma' fî târîhi't-tasavvufi'l-İslâmî*, haz. Kamil Mustafa el-Hindâvî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.

Sıbtü'l-Mersafî, Muhammed b. Muhammed Zeynelabidin eş-Şâfiî, *el-Celve fî beyâni aksâmi'l-keşf ve'l-uzle ve'l-halve* Melik Abdullah b. Abdülaziz Kütüphanesi Yazmaları, Suudi Arabistan, no. İnd258-2.

Sipehsâlâr, Ferîdun, *Risâle (Mevlânâ ve Etrafındakiler)*, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul: Tercüman Yay., 1977.

Smith, Margaret, *Bir Kadın Sufi Rabia*, çev. Özlem Eraydın, İstanbul: İnsan Yay., 1991.

Soysaldı, İhsan, "Halvet Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi,* 8/19 (2007), ss. 235-243.

Sülemî, Ebû Abdurrahman Muhammed b. el-Huseyn, *Tabakâtü's-sûfiyye*, haz. Mustafâ Abdülkâdir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekir, *el-Câmi'u's-sağîr fî ehâdîsi'l-beşîri'n-nezîr*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.

Şa'rânî, Ebü'l-Mevâhib Abdülvehhâb b. Ahmed, *el-Cevherü'l-masûn ve's-sırrü'l-merkûm fî mâ tünticuhu'l-halve mine'l-esrâr ve'l-ulûm*, haz. Şerif Mustafa el-Hanefî, Kahire: Dâru Cevâmiu'l-Kelim, ts.

———, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ (Levâkıhu'l-envâr fî tabakâti'l-ahyâr)*, haz. Süleyman es-Sâlih, Beyrut: Dâru'l-Marife, 2005.

Şahin, Haşim, "Bayramiyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, İstanbul: İSAM, 2015, ss. 781-847.

Şahyar, Ataullah, "Muhammed b. Mesleme", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2005, XXX, 555-556.

Şapolyo, Enver Behnan, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul: Milenyum Yayınları, 2013.

Şatannûfî, Nureddîn Ali b. Yûsuf, *Behcetü'l-esrâr ve ma'dinü'l-envâr fî menâkıbi's-sâdeti'l-ahyâr mine'l-meşâyihı'l-ebrâr*, Mısır: y.y., 1330.

Şehabeddin es-Sühreverdî, Ebû Hafs Ömer b. Muhammed, *Avârifü'l-maârif*, Beyrut: Dâru Sâdır, 2010.

Şener, Mehmet, "İ'tikâf", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2001, XXIII, 457-459.

Şimşek, Selami, *Osmanlı'nın İkinci Başkenti Edirne'de Tasavvuf Kültürü*, İstanbul: Buhara Yayınları, 2008.

———, *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Litera Yay., 2017.

Şimşekler, Nuri, "1001 Günlük Mevlevi Çilesi: Mutfakta Pişen Canlar", *Sûfî Araştırmaları,* 1/2 (2010), ss. 109-121.

Şükürov, Zaur, "Muhammed Bahâeddin Erzincânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2005, IV, 504-505.

Taberânî, Ebü'l-Kasım, *el-Mu'cemü'l-evsat*, haz. Târık b. Avdullah b. Muhammed-Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, I-X, Kahire: Daru'l-Harameyn, 1995.

———, *el-Mu'cemü'l-evsat*, haz. Tarık b. İvazullah, I-X, Kahire: Daru'l-Harameyn, ty.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Câmiu'l-beyân an te'vîli'l-Kur'ân*, haz. Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 2000.

———, *Târîhu't-Taberî*, haz. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm, Kahire: Dâru'l-Me'ârif, t.y.

Tadifî, Muhammed b. Yahyâ, *Kalâidü'l-cevâhir fî menâkıbi'ş-şeyh Abdilkadir*, İstanbul: yy., 1303.

Tahralı, Mustafa, "Rifâiyye", *Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, 2015, ss. 285-334.

Tan, M. Nedim, "Akşemseddin'in Devraldığı Tasavvufî Miras:

Risâletü'n-Nûriyye Üzerine Bir Okuma", *Hacı Bayram-ı Velî Uluslararası Sempozyum 14-16 Aralık 2012*, Ankara, 2012, ss. 260-266.

Tanman, M. Baha, "Hacı Bayram-ı Velî Külliyesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1996, XIV, 448-454.

Tanrıkorur, Ş. Barihüda, "Mevleviyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2004, XXIX, 468-475.

Taşköprülüzâde*, Osmanlı Bilginleri*, çev. Muharrem Tan, İstanbul: İz Yay., 2007.

Tatçı, Mustafa*, Hazret-i Pîr Şeyh Şabân-ı Velî ve Şabâniyye*, İstanbul: H Yay., 2012.

Tayşi, Mehmed Serhan "Cemâl-i Halvetî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1993, VII, 302-303.

Tehânevî, Muhammed b. A'lâ b. Ali el-Fârukî el-Hanefî*, Mevsûatü keşşâfi ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, haz. Refîk el-Acem, I-II, Beyrut: Mektebetu Lübnan [Librairie du Liban], 1996.

Tekeli, Hamdi, "Gazzizâde Abdüllatif'in Hayatı, Eserleri ve Vâkıât'ı İnceleme - Metin", Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Soslay Bilimler Enstitüsü, 2000.

Tosun, Cemal*, Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Ankara: Pegema Yay., 2005.

Tosun, Necdet*, Bahâeddin Nakşbend Hayatı Görüşleri Tarîkatı*, İstanbul: İnsan Yay., 2012.

———, "İbn Arabî Öncesi Tasavvufta Halvet ve Uzlet", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 1995.

———, "Kâsâniyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1996, XIV, 448-454.

———, "Nakşibendiyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, İstanbul: İSAM, 2015.

———, "Orta Asya'da Bazı Dînî Tasavvufî Gelenekler", *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler -,* 12/35 (2008), ss. 1-10.

———, "Veysel Karanî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2013, XLIII, 74-75.

———, "Yesevîliğin İlk Dönemine Âid Bir Risâle: Mir'âtü'l-Kulûb", *İLAM Araştırma Dergisi,* 2/2 (1997), ss. 41-86.

———, "Yesevîlik'te Zikr-i Erre", *Keşkül Dergisi,* 6.

———, "Yeseviyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2013, XLIII, 487-490.

———, "Zünnûn el-Mısrî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2013, XLIV, 575-576.

Tunç, Yusuf, "Cemel ve Sıffin Savaşlarında Tarafsız Kalan Sahabîler", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Türer, Osman, "Bir Eğitim Müessesesi Olarak Tasavvuf", *İslâm'da Aile ve Çocuk Terbiyesi (I),* (2005), ss. 287-292.

———, "Fudayl b. İyâz", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, XIII, 208-209.

———, "Latife", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2003, XXVII, 110.

Uçman, Abdullah, "Abdülahad Nûri", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1988, I, 178, 179.

Uludağ, Süleyman, "Abdülkādir-i Geylânî", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1988, I, 234-239.

———, "Celvet", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1993, VII, 273.

———, "Halvet", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1997, XV, 386-387.

———, "Halvetiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1997, XV, 393-395.

———, "Hasan-ı Basrî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1997, XVI, 291-293.

———, "Serî es-Sakatî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2009, XXXVI, 564-565.

———, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı, 2012.

———, "Uzlet", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2012, XLII, 256, 257.

Usta, Muhiddin, "Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı Seb'a Metodu", İs-

tanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2015.

Uzun, Mustafa, "Dede Ömer Rûşenî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1994, IX, 81-83.

Uzun, Taceddin, "Eymen b. Hureym", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1995, XI.

Uzunpostalcı, Mustafa, "Ebû Hanîfe", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1994, X, 131-138.

Ünsî, Hasan, *Bir Erenin Söyledikleri Kelâm-ı Azîz*, haz. İbrahim Has, Mustafa Tatçı – Cemal Kurnaz, İstanbul: H Yay., 2015.

Vâkıdî, Muhammed b. Ömer, *Kitâbü'l-Meğâzî*, haz. Marsden Jones, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1984.

Vassaf, Osmânzâde Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ*, çev. Mehmet Akkuş – Ali Yılmaz, I-V, İstanbul: Kitabevi Yay., 2015.

———, *Vâkıât*, haz. Abdullah Taha Orhan, İstanbul: Büyüyen Ay, 2012.

Vekî' b. el-Cerrâh, *Kitâbü'z-Zühd*, haz. Abdurrahman Abdülcebbâr el-Ferîvâî, I-III, Medine Mektebetü'd-Dâr, 1984.

Weismann, Itzchak, *Nakşibendilik, Dünya Çapında Bir Sûfî Geleneğin Sünnî Tutum ve Faal Tavrı*, çev. İrfan Kelkitli, İstanbul: Litera Yay., 2015.

Yağlıkçızade, Ahmed Rifat Efendi, *Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye*, I-VII, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1300/1882.

Yardım, Ali, "İmrân b. Husayn", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2000, XXII, 232-233.

Yazıcı, Tahsin, "Ebû Hafs el-Haddâd", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1994, X, 127-128.

———, "Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1994, X, 220-222.

———, "İbn Hafîf", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1999, XIX, 535-537.

Yazıcızâde, Muhammed b. Salih, *Kitâbü'l-Muhammediyye*, İstanbul: el-Hac Osman Efendi Taş Destegahı, 1286.

Yesevî, Hoca Ahmed, *Dîvân-ı Hikmet*, çev. Hayati Bice, haz. Mus-

tafa Tatcı, Ankara: Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yay., 2017.

———, "Fakr-nâme", *Yesevî'nin Fakr-nâmesi*, ed. Kemal Eraslan, Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2016, ss. 36-59.

Yıldırım, Mustafa, "İlk Dönem Zahidleri ve Zühd Anlayışları (Sahabe Dönemi, Hicri I. ve II. Asır)", Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Yılmaz, Hasan Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar*, İstanbul: Ensar Yay., 2012.

———, *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, İstanbul: Erkam Yay., 1999.

———, "Sühreverdî, Şehâbeddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2010, XXXVIII, 40-42.

Yılmaz, Muhammet, "Tarsus'a Gelen İlk Türk Hadis Alimi Abdullah b. el-Mübarek", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 11/1 (2011), ss. 1-19.

Yûsuf Hakîkî, *Tasavvuf Risalesi*, haz. Ali Çavuşoğlu, Ankara: Akçağ, 2004.

Yücel, Ahmet, "İbn Avn, Abdullah", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1999, XIX, 340-341.

Yücer, Hür Mahmut, "Şeyh Yakub Afvî Efendi ve Şeyh Mehmed Şehâbeddin Efendi'ye göre Celvetî erkânı", *Üsküdar Sempozyumu III: Azîz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri II, 20-22 Mayıs 2005*, 2006, ss. 279-310.

———, "Vâkıa", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2012, XLII, 470-471.

Zafer, Hakan, "Dinî yaşantıda inzivâ", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed b. Muhammed, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, haz. Komisyon, Kuveyt: et-Türâsü'l-Arabî, 1965-2001.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed,

Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl, haz. Ali Muhammed el-Bicâvî, Beyrut: Dâru'l-Mârife, ty.

———, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, haz. Şu'ayb el-Arnaût, I-XXV, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982-1988.

———, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, haz. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, I-LIII, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 2000.